

BOKA

4.

ZBORNİK RADOVA

IZ NAUKE, KULTURE I UMJETNOSTI

Б О К А

ЗБОРНИК РАДОВА ИЗ НАУКЕ, КУЛТУРЕ
И УМЈЕТНОСТИ

Број 4

ХЕРЦЕГ-НОВИ — 1972.

Redakcioni odbor:

Dr SLAVKO MIJUŠKOVIĆ, Dr SRDAN MUSIĆ, Dr MIROSLAV LUKETIĆ,
ILIJA PUSIĆ, VELIMIR RADOVIĆ, LAZAR SEFEROVIĆ,
MARIJA CRNIĆ i MAKSIM ZLOKOVIĆ

Odgovorni urednik:

ILIJA PUSIĆ

Likovna obrada:

LIDIJA LAFOREST

Vlasnik i izdavač:

ZAVIČAJNI MUZEJ — HERCEG-NOVI

Hercegnovski lazaret i zdravstveni kolegij

Kad su Mlečani 1687. godine oduzeli Herceg-Novu iz turskih ruku, nijesu u njemu zatekli bilo kakvu organizaciju zdravstvene službe. Ovaj grad je, naime, iako se nalazio nedaleko od Kotora, u kome je zdravstvena služba bila zaista na zavidnoj visini, u sanititskom pogledu dijelio sudbinu ostalih zaostalih turskih krajeva. S obzirom na to da nije imao nikakvu zdravstvenu tradiciju, Herceg-Novu nije ni u početku mletačke vladavine mogao da ima zdravstveni kolegij poput onog u Kotoru i Buđvi, a kasnije i u Perastu, sastavljen iz redova domaćih ljudi, pa zato mletačke vlasti nijesu u njemu mogle ubrzo ni formirati jedan takav kolegij. Ali, pošto je za zdravstveno obezbjeđenje ovoga grada kome su s obzirom na njegov položaj, kao i na činjenicu da je u njega svakodnevno stizala razna trgovačka roba iz susjedne Hercegovine, mletačke vlasti mislile dati naročiti ekonomski značaj, uskoro poslije njegovog zauzimanja bi odlučeno da se tu podigne jedan lazaret.

Prvi hercegnovski lazaret bio je sagrađen u samom gradskom naselju, na putu prema Toploj. Njegovo podizanje je uslijedilo tek pošto su odredbama Karlovačkog mira (26. I 1699) Mlečani zadržali ovu ratnu akviziciju. O tome govori jedan mletački izvor: »Stabiliti appena i confini, vi fu aperte un lazzaretto«,¹⁾ koji se poklapa sa onim što o tome kaže Tomo Popović: »Stari lazaret za kužne bolesti, sagrađen 1700. niže katoličkog manastira sv. Antona. . .«²⁾ Ovim lazaretom je rukovodio prior koji je direktno bio potčinjen mletačkom providuru Herceg-Novog, koji je lično ili preko svojih službenika vršio nadzor nad radom lazareta, a ne kao što je to bio slučaj sa kotorskim lazaretom nad kojim su direktan nadzor vršili provizori zdravstvenog magistrata, odnosno kolegija.

¹⁾ Istorijski arhiv u Kotoru (IAK), Upravno-politički spisi (UP), fasc. LXXIV, 525.

²⁾ Milivoj Š. Milošević, Lazareti na Crnogorakom primorju, VIII Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, str. 60.

Prvi hercegnovski lazaret nije bio dugog vijeka jer je, kako kaže Popović, bio popucao »usljed zemljišta što pada nj ronijaše«. ³⁾ Međutim, izgleda da ovaj lazaret, čiji se ostaci i danas lijepo vide i koji ukazuju na to da se građevina lazareta mogla konsolidovati, nije prestao da postoji na tom mjestu iz razloga koji navodi Popović. Izgleda da je predominantni movens za podizanje novog lazareta bio nepodesan položaj na kome je bio podignut stari.

Po Popoviću, novi lazaret koji je sagrađen u Meljinama nedaleko od Herceg-Novog, tako da će i ovaj lazaret mletačke vlasti nazivati hercegnovskim, podignut je 1729. godine od providura Petra Andela Manja. Međutim, lazaret u Meljinama koji je počeo da se gradi 1728, bio je još u gradnji ne samo 1729. već i za naredne tri godine. A vanredni providur Manjo preuzeo je svoju funkciju u Boki tek juna 1730. godine. Za vrijeme građenja novog lazareta stalno se koristio stari, o čemu ima više dokaza; iz jednog dokumenta vidimo da je on još decembra 1732. služio u svrhu izdržavanja kontumacije (... fa contumacia nel lazzaretto Vecchio). ⁴⁾ U upravno-političkim spisima Istorijskog arhiva u Kotoru za godine 1728-1732. često se pominje novi lazaret, ali tu je riječ o izgradnji, o krađama materijala ili bjekstvu vojnika-stražara.

Popovićeve tvrdnja da je novi lazaret podignut 1729. i da ga je te godine podigao providur Manjo zasniva se, kako i sam kaže, na latinskim natpisima koji se nalaze na zgradi. Međutim, godina 1729. iz natpisa ne odnosi se na providura Manja, koji je 1732. »uvećao« (zapravo završio — Sl. M.) zgradu lazareta, i koji se pominje samo u drugom natpisu.

Namjeravajući da novom hercegnovskom lazaretu daju naročiti značaj, mletačke vlasti su bile odlučile da podignu u tu svrhu i odgovarajuću zgradu, i one su to zaista i ostvarile.

Prije početka zidanja vršene su zamašne pripreme u podešavanju terena, nabavci materijala i dovođenja vode specijalno pravljenim kanalom. ⁵⁾ Voda je bila sprovedena u lazaret u samom početku njegovog postojanja, a bila je dovedena do mjesta na kome će se on podići još dok su pripremni radovi bili u toku. ⁶⁾ Popović je i u odnosu na dovođenje vode u lazaret bio zaveden natpisom na jednoj česmi u lazaretu: »Mercatorum commodo — Marcus Quirini prov. extr. — Sen. cons. — posuit — MDCCXLI«, ⁷⁾ dok tvrdi: »... a godine 1741. dovede se u nj vodovodom živa voda sa Savine«. Česma na kojoj stoji natpis iz ove godine nije morala biti prva; možda je ona bila po položaju podesnija i po konstrukciji udobnija od neke koja je ranije postojala.

³⁾ Isto.

⁴⁾ IAK — UP, fasc. 51, 688.

⁵⁾ Isto, 470, 471, 473.

⁶⁾ Isto, 470.

⁷⁾ Ovaj natpis donosimo po Miloševiću; n. dj., str. 62.

Detalniji opis kako starog tako i novog lazareta nećemo ovdje donositi pošto je to već uradio Milivoj Š. Milošević u svom članku »Lazareti na Crnogorskom primorju«. ⁸⁾ Samo radi najsumarnije predstave zgrade novog hercegnovskog (tj. meljinskog) lazareta navešćemo samo Miloševićevo tvrđenje: »Lazaret, kakav je danas, predstavlja jednu od najvećih i najinteresantnijih građevina Boke XVIII i XIX vijeka.« ⁹⁾

Novi hercegnovski lazaret još nije bio otvoren 25. septembra 1732, jer u terminaciji mletačkog Magistrata za zdravstvo adresiranoj generalnom providuru za Dalmaciju i Boku, datiranoj navedenog dana, u odnosu na ovaj lazaret se kaže da »napokon stoji pred otvaranjem«, ¹⁰⁾ a nije još postojao ni zdravstveni kolegij, jer u istoj terminaciji stoji da u Herceg-Novom treba da se osnuje i »collegietto di sanità«, koji treba da se s vremenom sasvim osposobi kako bi na ovoj strani mogao vršiti iste funkcije koje vrši onaj u Splitu za Dalmaciju.

Dok, kako smo već rekli, za vrijeme postojanja prvog hercegnovskog lazareta nije u ovom gradu bilo zdravstvenog kolegija, dotle je prilikom otvaranja drugog odmah došlo do osnivanja ove institucije. Nju je po nalogu generalnog providura osnovao krajem 1732. mletački providur Herceg-Novog ali u provizornoj formi, ¹¹⁾ jednostavno postavivši trojicu funkcionera iz redova mletačkih službenika i oficira. Na ovaj način odstupilo se u odnosu na praksu koja je, sem u Kotoru, postojala i u drugim našim primorskim gradovima, tj. da gradska vijeća biraju iz svojih redova funkcionere zdravstvenog kolegija.

Pošto su hercegnovskom lazaretu mletačke vlasti htjele pridati naročiti značaj, nastojale su da u njemu bude zastupljen dovoljan broj stručnog personala, tako da je bivalo perioda kada je broj službenika lazareta prevazilazio stvarne potrebe; istina, bivalo je i slučajeva kada je, zbog većeg priliva u lazaret, postojeći redovni personal bio nedovoljan. ¹²⁾ Iz mnogih dokumenata se konstatuje da su mletačke vlasti naročito vodile računa o ličnosti priora lazareta i njegovim sposobnostima. ¹³⁾

Po potrebi, hercegnovski ljekari (fizik i hirurg) su obilazili i liječili bolesnike u lazaretu. U slučaju smrti i fizik i hirurg su morali podnijeti izvještaj uz konstataciju zbog čega je smrt uslijedila, ¹⁴⁾ na isti način kako je praktikovano i u Kotoru.

⁸⁾ VIII Godišnjak PMK, str. 60-63.

⁹⁾ Isto, str. 82.

¹⁰⁾ IAK — UP, fasc. 74, 525.

¹¹⁾ IAK — UP, fasc. 101, 636-638.

¹²⁾ IAK — UP, fasc. 85, 222 i 223.

¹³⁾ IAK — UP, fasc. 129, 201 itd.

¹⁴⁾ Isto.

Mletačke vlasti su još uskoro poslije osnivanja starog lazareta, 19. maja 1701. bile donijele odluku kojom hercegnovskom lazaretu daju prednost nad kotorskim u pogledu pomorskih inspekcija, određivši da se zabranjuje izdržavanje kontumacije brodova u bilo kojem mjestu Dalmacije izuzev u lazaretima Splita i Herceg-Novog.¹⁵⁾ Ova odluka je teško pogodila Kotor, čije je Veliko vijeće uputilo prigovor u kome se izražava čuđenje »da je zdravstveni magistrat u Veneciji htio okrnjiti prerogative Kotorske opštine i umanjiti njene privilegije za koje je 'državno veličanstvo' većim brojem svojih dukala, a naročito onima od 16. jula 1666, 21. marta 1673, 21. jula 1677. i 6 oktobra 1683, odlučilo ne samo da budu nepovredljivo sačuvane već je i naredilo presvjetlim predstavnicima i njihovim nasljednicima da ne dozvole izvršenje bilo kojeg naređenja koje bi izdali razni magistrati, vijeća ili kolegijumi, ako bi takvo naređenje bilo u suprotnosti sa sadržajem pomenutih privilegija, ili bi ih mijenjalo, umanjivalo ili prejudiciralo u bilo kojem njihovom dijelu.«¹⁶⁾

Nastojeći da pobiju prednosti koje su u gornjoj odluci mletačkog magistrata za zdravstvo istaknute u odnosu na hercegnovski lazaret, Kotorani tvrde da bi obavezivanje trgovaca da robu koju uvoze iz Crne Gore podvrgavaju sanitetskim mjerama u Herceg-Novom, izazvalo takve troškove koji bi daleko prevazišli mogućnost zarade, a za robu koja dolazi morskim putem da bi troškovi bili znatno povećani; sem toga, pošto hercegnovski lazaret nema luke, tako da je pristajanje brodova omogućeno samo po mirnom moru, da bi se dešavale i druge nezgode, te da bi iz ovih razloga kotorski trgovci prije odustali od trgovanja nego se izložili raznim opasnostima, smetnjama i troškovima, što bi prouzrokovalo neizbježnu oskudicu i najveću bijedu u gradu. U nastavku je istaknuto i to da je ne samo iz trgovačkih već i iz zdravstvenih razloga bolje da brodovi izdržavaju kontumaciju pod nadzorom kotorskog zdravstvenog kolegija, jer da bi, pošto u Herceg-Novom uopšte nema luke, brodovi bili prisiljeni da drže teret sve dok ne prođe rok kontumacije, što bi izazvalo velike štete, čega ne bi bilo kad bi brodovi izdržavali kontumaciju pred Kotorom, gdje uz primjenu potrebnih sanitetskih mjera trgovci mogu da vrše iskrcavanje trgovačke robe i izlažu je odmah prodaji. U predstavi Velikog vijeća naglašeno je i to da »sposobna lica pouzdano rukuju sumnjivom robom koja dolazi u kotorski lazaret, koji je u blizini grada, pa je pod svakodnevnom kontrolom provizora kotorskog kolegija za zdravstvo, koji od sanitetskog osoblja zahtijevaju najveću brižljivost u odnosu na robu i brodove koji su obavezni da izdrže karantin u luci ili u kanalu pred samim gradom.«¹⁷⁾

Gornja predstavka kotorske opštine, iako, razumije se, subjektivistička, ističe jednu činjenicu na koju mletačke zdravstvene vlasti

¹⁵⁾ IAK — Sudsko-notarski spisi (SN), knjiga 128, 1026.

¹⁶⁾ Isto.

¹⁷⁾ Isto.

nijesu računale kad su donosile odluku o podizanju prvog lazareta u Herceg-Novom, naime nepodesnost položaja, kome je pristup brodova bio nemoguć i prilikom blažih vremenskih nepogoda, a još manje njihovo zadržavanje radi izdržavanja karantina i iskrcavanja tereta. Baš s obzirom na ovu okolnost, terminacija od 19. maja 1701. nije se ni mogla ostvariti u odnosu na pomorske inspekcije kotorskog zdravstvenog kolegija i potčinjenog mu lazareta, koje su se nastavile po nuždi, a ne na osnovu predstavke Kotorana, koju mletačke vlasti, uostalom, nijesu uvažile. Ali im je ta predstavka ipak ukazala na jednu činjenicu sa kojom se moralo računati, naime na nepodesnost smještaja lazareta. Pa ipak, ova činjenica nije natjerala mletačke vlasti da odustanu od Herceg-Novog; ona im je samo indicirala potrebu traženja podesnijeg položaja u neposrednoj blizini, pa kad su taj položaj odredile i na njemu podigle novi lazaret, tek tada su mogle postići ono što su naređivale još 1701. godine i tek tada, u terminaciji od 25. septembra 1732, mogle su da kažu: »Odlučno zahtijevamo da tu, radi primjenjivanja sanitarnih mjera, pristaju svi brodovi, kako bi odatle oni koji bi bili oglašeni 'zdravima' mogli nastaviti putovanje, dok bi oni koji bi bili oglašeni 'sumnjivima' ostali tamo radi izdržavanja karantina i to ako bi bili osposobljeni za takvo izdržavanje, ili bi primili naređenje radi deponovanja trgovačke robe i odlaska u stanju 'sumnjiv' ili radi iskrcavanja na zarazu neosjetljivih artikla u cilju snabdijevanja kraja.«¹⁸⁾

Upornost mletačkih vlasti u odnosu na Herceg- Novi bila je posljedica njihovog uvjerenja da je »Boka Kotorska predio koji je nakon posljednjih osvajanja (u Morejskom ratu — Sl. M.) postao takav trgovački centar koji zaslužuje da mu bude posvećena naročita pažnja. Poslije dužeg raspravljanja došlo se do uvjerenja da je Herceg- Novi najpodesnije mjesto za lazaret i tu bi sva trgovačka roba koja dolazi morskim i kopnenim putem morala, radi obezbjeđenja čitave Provincije, biti podvrgnuta sanitetskim mjerama. Takođe je pravilno da se te mjere tu primjenjuju i da se tu otkloni sve ono što bi predstavljalo zdravstvenu opasnost za Provinciju, utvrđivanjem stanja i raskuživanjem.«¹⁹⁾

Terminacija od 25. septembra 1732. je bila težak udarac za Kotor čije će ekonomsko opadanje, koje je već davno bilo započelo, sada postati znatno rapidnije. Kotorški zdravstveni kolegij i lazaret bili su lišeni svojih glavnih zadataka: pomorsko-zdravstvenih inspekcija, a to se veoma štetno odražavalo ne samo na pomorski promet Kotora već i na njegovu trgovinu sa zaleđem, koja je dobrim dijelom bila uslovljena pomorskim prometom.

¹⁸⁾ IAK — UP, fasc. 54, 27 i 28 i UP, fasc. 74, 525-527.

¹⁹⁾ Isto.

Navedenom terminacijom funkcije kotorskog zdravstvenog kolegija i lazareta bile su svedene na kopnene inspekcije sa područja grada i čitave područne teritorije, uključivši Dobrotu, Prčanj, Stolliv, Grbalj i Lušticu.

Od ovog vremena brodovi koji su stizali pod Kotor bili su praćeni od sanitetskih stražara iz Herceg-Novog, a nadležnost kotorskog zdravstvenog kolegija bila se svela na pregled putnih i zdravstvenih isprava koje su prethodno bile podvrgnute hercegnovskom zdravstvenom kolegiju, tj. na utvrđivanje činjenice da li se brod prije stizanja u Kotor podvrgao pregledu u Herceg-Novom. Sem toga, od pomorskih inspekcija kotorskom kolegiju je ostalo i to da nadzire pravilno izdržavanje karantina pred Kotorom onih brodova koji su za to postigli specijalno ovlašćenje od starijih sanitetskih vlasti, što je bio dosta rijedak slučaj. Stranim pomorcima, a i mnogim Bokeljima, izuzev onih iz Kotora i bliže okoline, konventrala je mletačka odluka o zdravstvenoj kontroli brodova u Herceg-Novom, s obzirom na to da se ovaj grad nalazi blizu ulaza u Boku, pa je na taj način otpalo obavezno plovljenje do Kotora, na koje je ranije bio obavezan svaki brod bez obzira na luku destinacije u Boki.

Pošto su od Herceg-Novog mletačke vlasti napravile tako važan pomorsko-zdravstveni centar koji je, skupa sa Splitom, zauzimao u ovom smislu prvo mjesto u Dalmaciji i Boki, nije bilo dovoljno samo podići onako podesan, prostran i impozantan lazaret kakav je bio hercegnovski (zapravo meljinski), već je trebalo obezbijediti i pravilnost i stručnost rada u njemu. Zato je trebalo i odgovarajuću zdravstvenu službu, koja — kako smo već istakli — u Herceg-Novom nije imala tradiciju, što bolje organizovati. Zdravstveni kolegij formiran 1732. godine bio je provizornog karaktera — pri kancelariji mletačkog providura za Herceg-Novi — pa kao takav nije mogao uspješno odgovoriti svim zadacima. Iz tih razloga generalni providur za Dalmaciju i Boku donosi 1. juna 1735. odluku o osnivanju stalnog zdravstvenog kolegija u Herceg-Novom, koja sadrži precizno fiksirane propise o njegovoj organizaciji, o njegovoj nadležnosti, o njegovom administrativnom poslovanju, o načinu njegove djelatnosti, o njegovim odnosima sa starijim zdravstvenim vlastima i potčinjenim mu lazaretom itd. Ova odluka ustvari predstavlja ne samo akt o osnivanju već i pravilnik, i to iscrpan, o radu hercegnovskog zdravstvenog kolegija. Radi značaja ove odluke, smatramo vrijednim da je ovdje donesemo u cjelosti, i to jezikom originala:

NOI ZORZI GRIMANI PER LA SERENISSIMA
REPUBBLICA PROVVEDITOR GENERALE IN DALMAZIA ED
ALBANIA²⁰⁾

Noi, prima che nell'occasione della visita da Noi ultimamente praticata alle Bocche di Cattaro, abbiamo potuto venir in cognizione del metodo ed ordine coi quali si regolano quei colleggetti di sanità.²¹⁾

Internatasi la Carica Nostra nella gelosa ed importante materia, abbiamo ridotto a sistema migliore quello di Cattaro, facendo elegger li suoi deputati ed ordinando a quegli'Illustrissimi Rettori quel più che abbiamo creduto convenirsi.

All'altro di Castel Nuovo però non può veramente darsi titolo di colleggetto perchè senza base e fondamento veruno e senza leggi precise, onde poter regularsi li tre deputati nell'anno 1732, dall'Illustrissimo Signor Provveditor²²⁾ in forma provvisoriale scelti come assistenti, e che fin ora unitamente hanno maneggiato la materia.

Necessario dunque di stabilire le sue regole ed accrescere li deputati di riflesso in presente, rendendosi le loro ispezioni per l'apertura dei lazzeretti e per il concorso maggiore dei bastimenti che possono avvicinarsi a quella scala, prese a tal fine per mano le commissioni riverite dell'Eccellentissimo Magistrato²³⁾ e considerato ciò ch'è necessario da stabilirsi con il vigor del presente decreto, con l'autorità del Generalato Nostro²⁴⁾ decretando terminiamo quanto segue:

1. Che il Colleggetto di Castel Nuovo debba esser composto di quattro deputati e la persona di questo Illustrissimo Rappresentante,²⁵⁾ che dovrà far figura di capo, come nell'altre città e luoghi del Serenissimo Dominio.²⁶⁾ La scelta delli stessi continuerà dovrà nello stesso Rappresentante d'anno in anno. Ma perchè pochi sono quegli'abitanti a quali possa appoggiarsi una tale ispezione, sarà lecito comprendersi il governor dell'armi, e se questo compir non potesse il numero, potrà eleggersi qualche ufficiale del presidio che appare capace di sostenere simili incombenze, la nomina del quali dovrà assoggetarsi alla Carica²⁷⁾ di volta in volta per esigere la sua approvazione.

2. A questo Corpo²⁸⁾ spettar dovrà l'esame dei costituiti che dovranno riceverli dal ministro ogni volta che verranno in porto bastimenti di sospetto, o con mercanzie o senza, che fossero dirette per quel lazzeretto o per altri luoghi, deliberando sopra l'istanze che venissero di farsi a tenore di quanto resta prosritto da pubblici decreti e dalle leggi di sanità.

3. Sarà proibito a qualunque bastimento di sospetto l'inoltrarsi dentro al Canale,²⁹⁾ nemmeno con il suo caichio³⁰⁾ o coppano,³¹⁾ per vendere comme-

²⁰⁾ To jest Albania veneta, kako su Mlečani nazivali Boku Kotorsku.

²¹⁾ Odnosi se na zdravstvene kolegije koji su već postojali u Boki Kotorskoj i to u Kotoru, Budvi i Perastu.

²²⁾ Misli se na hercegrovskog providura.

²³⁾ Radi se o Magistratu za zdravstvo u Veneciji.

²⁴⁾ Upotrebljeno u istom smislu kao gore: Carica Nostra.

²⁵⁾ Odnosi se na hercegrovskog providura.

²⁶⁾ To jest Mletačka Republika.

²⁷⁾ I ovdje generalni providur misli na sebe.

²⁸⁾ Ovdje »corpo« zamjenjuje zdravstveni kolegij.

²⁹⁾ Bokokotorski zaliv.

³⁰⁾ Vrsta čamca.

³¹⁾ Drugi naziv (pored još: schifo, lancia, pallschermo itd.) za gornji pojam.

... o per agir qualche particolar interesse senza la scorta in barca separata
... un guardiano di vista, sempre con la permissione preventiva del Colleggietto.

4. In caso di qualche delinquenza o trasgressione nelle materie ordinarie di sanità, dovrà formarsi diligente processo, incaminandolo con l'assistenza al meno di due deputati, e nell'atto di spedirlo prevaler dovrà il numero maggiore dei voti, ed in mancanza d'alcuno dei deputati, essendo pari il numero, avrà luogo quella parte che sarà di opinione il Pubblico Rappresentante, così egualmente in ogni altra materia che passasse sotto l'esame del Colleggietto medesimo; le deliberazioni del quale, in ciò che nel proposito se le appartenesse, non potranno poi alternarsi.

5. Non dovranno li soprastanti ordinari licenziare alcuna barca, benché venisse da luoghi non sospetti e con fedì di sanità, senza notizia o consenso di un almeno di essi deputati, il primo che incontrerà, per non ritardar la pratica lungamente a chi dovrà esser concessa portando sempre le notizie all' Illustrissimo Rappresentante e all' Illustrissimo Signor Provveditor Estrordinario quando fermasse in Castel Nuovo, nel qual caso pure, allorché occorresse di ridurre il Colleggietto, dovrà il ministro invitarlo ad intervenirevi, e ciò in atto di rispetto a chi sostiene figura distinta nella materia.

6. Capitando, poi, genti sì per terra come per mare, barche o vascelli provenienti da luoghi sospetti o esteri di qualunque sorte, non si potrà deliberare cosa alcuna, ne admetterli alla pratica o alla contumacia, ne licenziarli, se non con riduzione come innanzi dei deputati per deliberare unitamente quello che stimeranno proprio nella forma predeita.

7. Capo di provincia e delegato nella gelosa materia (di sanità) è già istituto l' Illustrissimo Signor Provveditor Estrordinario antedetto per li casi straordinari e che meritassero istantaneo provvedimento, onde sarà debito del Colleggietto, letti li costituiti, ricercar, occorrendo, direzione a Sua Signoria Illustrissima con pubblica lettera per uniformarsi alla di lui volontà ed a quello venisse loro prescritto in vantaggio e cautela maggiore della materia di cui si trattasse.

8. Tutto dovrà poi registrarsi in un libro di sanità perché servire possa di regola nei casi che poi succedessero; e tanto questo libro, quanto quello dei costituiti, essendo in Castel Nuovo, sarà in sua libertà, allorché occorresse, chiamarlo sotto li di lui riflessi, per rimetterlo poi all' Ufficio sotto la custodia del ministro per la continuazione dei soliti atti legali.

9. Uniformandosi inoltre Noi alla massima decretata, stabilita et ordinata dall' Eccellentissimo Magistrato, ora che è riaperto il nuovo lazzeretto, tutti li bastimenti ch'entrano nelle Bocche di Cattaro dovranno ridursi sotto Castel Nuovo, affine che quelli che fossero liberi vengano licenziati per tali, e quelli che fossero soggetti all'espurgo, volendo ivi praticarlo, o a depositare le merci nel lazzeretto, o partirsi in grado di sospetti, a scaricare generi non suscettibili, abbiano a ricever regola e direzione del Colleggietto medesimo.

10. Dovrà tenersi un libro separato sopra cui si registreranno di giorno in giorno le fedì di sanità che si rilasciassero, specificandosi sopra di esse il nome del capitano o patrone di barca e marinari tutti con loro nome, cognome, padre, patria, agnome (!) se ne avessero, l'età, la statura et ogni altro indicativo da confrontarsi, occorrendo, per rilevare la verità e specificare il suo carico.

11. Qualunque bastimento, tanto grande, quanto piccolo, che partisse senza fede, o non capitasse dove fosse diretto con quella fede che dal suo ufficio naturale di sanità gli sarà rilasciata, e sottoscritta luogo per luogo a cui avrà toccato, s'intenderà reo di sanità. Ne dovrà esser rilasciata fede a chiunque andar volesse nell' Albanica turca a praticare carico se nella medesima non sarà espresso ove poi dovrà esser trasportato.

12. Questo Colleggietto in fine avrà il suo cancellier particolare, che verrà proposto dall'Illustrissimo Rappresentante Ordinario³²⁾ col³³⁾ Colleggietto, espedita la nomina a questa Carica per la sua approvazione. Non intendendo assolutamente l'Eccellentissimo Magistrato anco per recenti lettere-7 maggio decorso che li cancellieri dei pubblici rappresentanti abbiano a manumettersi o ingerirsi negli atti, rilascio di fedi ed altri necessiti (!) che li patroni dei bastimenti sono in debito di rassegnare in Venezia a riflessi del Magistrato stesso, ma solo estendersi e sottoscrivere da cancellieri degli uffici di sanità. Intanto, potendo l'attuale colà supplire al bisogno fino che succeda la nomina e la Nostra approvazione, allorché cada in persona d'abilità e fede.

Le presenti registrate nella segreteria Nostra dovranno trasmettersi con lettere all'Illustrissimo Signor Provveditor di Castel Nuovo, per esser registrate nei libri di sanità, e da noi spedite, pure in copia, all'Illustrissimo Signor Provveditor Estrordinario di Cattaro, come capo di Provincia, perché invigili alla loro esecuzione ed osservanza.

Data li primo zugno 1735 — Zara

Zorzi Grimani, provveditor generale
Girolamo Salvioni, segretario.³⁴⁾

Dostavljajući gornju odluku vanrednom providuru za Boku, generalni providur Grimani kaže: »Ho esteso la terminazione istitutiva e regolativa del Colleggietto di sanità di Castel Nuovo.«³⁵⁾

Od osnivanja lazareta i zdravstvenog kolegija u Herceg-Novom aktivnost ovih dviju zdravstvenih institucija može se pratiti na osnovu mnogobrojnih sačuvanih dokumenata, iz kojih se, bez malog izuzetka, konstatuje pravilna primjena zdravstvenih propisa. Iz tih dokumenata se konstatuje i koliko je bio intenzivan pomorski promet u Boki, naročito tokom XVIII vijeka. Zdravstveni kolegij je registrovao dolazak i odlazak svakog broda, izdavao i kontrolisao zdravstvene isprave, bilježio svaki detalj koji je mogao biti od interesa u odnosu na zaštitu od zaraza koje su prijetile bilo s mora ili kopna, intervenisao je u bilo kojoj prilici ili u bilo kojem slučaju kad se radilo i o najmanjoj sumnji u zarazu, ostavivši nam o tim intervencijama zanimljive i iscrpne zapisnike. Naročito je vodio računa o pravilnom održavanju karantina brodova, posade, putnika i robe.

Po padu Mletačke Republike i lazaret i zdravstveni kolegij u Herceg-Novom u početku su nastavili svoje djelovanje po već usta-

³²⁾ I ovdje je označen hercegnovski providur, koji je »ordinario«, tj. redovni predstavnik mletačke vlasti za hercegnovski kraj.

³³⁾ Pravilno je upotrebjeno »col«, jer se ovdje misli na to da hercegnovski providur, skupa sa ostalim članovima zdravstvenog kolegija, to jest po izvršenom izboru većinom glasova, dostavi predlog za postavljanje kanceliste Kolegija na odobrenje vanrednom providuru, koji je, ustvari, »giudice delegato nella materia di Sanità«.

³⁴⁾ IAK — UP, fasc. 101, 636-638.

³⁵⁾ Isto, 639t.

ljenoj praksi, ali je kasnije austrijska uprava vršila izvjesne izmjene u cilju prilagođavanja njihovog djelovanja svojim zakonima i pravilnicima koji su regulisali njenu zdravstvenu službu.

Lazaret u Meljinama do njegovog privremenog zatvaranja 1830. godine bio je pod direktnim nadzorom Sanitarne ispostave u Herceg-Novom, a od 1837, kada je ponovo otvoren, bio je neposredno potčinjen Okružnoj pomorsko-zdravstvenoj deputaciji, a zatim Lučko-pomorskom uredu u Meljinama.^{*)} Njegovo definitivno ukidanje uslijedilo je tek 1934. godine.^{**)} kada je njegovo dalje postojanje bilo izlišno.

Današnji lučki uređi, odnosno lučke kapetanije, zadržale su u svojoj nadležnosti i zdravstveni nadzor nad brodovima.

^{*)} Tomo Radulović, Arhiv Pomorskog muzeja u Kotoru, VIII Godišnjak FMK, str. 291.

^{**)} M. S. Milošević, n. dj., str. 69.

Résumé

LE LAZARET DE HERCEG-NOVI ET LE COLLECTIF SANITAIRE

Dr Slavko MIJUSKOVIC

De l'année 1483, quand les Turcs ont occupé Herceg-Novî et jusqu'en 1687 quand, grâce au secours armé des Monténégrins et des soldats de Boka Kotorska, les Vénitiens ont soumis la région entière, au point de vue sanitaire, Herceg-Novî a partagé la destinée des autres provinces turques très arriérées, bien qu'il soit à une petite distance de Kotor où le service sanitaire était depuis toujours à une hauteur enviable.

Les autorités vénitiennes avaient déjà élevé, en 1700, dans un coin de la ville même et sur la route de Topla, un lazaret, mais de courte durée et ceci, non seulement à cause de sa construction peu solide, mais surtout pour la place inconvenante où il avait été bâti. C'est pour cette raison qu'en 1729 a commencé la construction du nouveau lazaret à Meljine. Ce nouveau lazaret a été achevé en 1732. Quoique le bâtiment ait été construit à Meljine, les autorités vénitiennes l'appelaient aussi lazaret de Herceg-Novî. Immédiatement après sa construction, un collectif sanitaire a été formé (1732), mais pour un temps provisoire. Le 1er. juin 1735, à peine, un collectif sanitaire permanent a été élu à Herceg-Novî et sous son contrôle direct se trouvait le lazaret de Herceg-Novî (relativement à Meljine).

De la fondation de ce lazaret et du collectif sanitaire à Herceg-Novî, on peut suivre l'activité de ces deux institutions sanitaires à la base de nombreux documents conservés dans lesquels on peut, sans beaucoup d'exceptions, constater la juste application des règles sanitaires.

Après la chute de la République de Venise, le lazaret et le collectif sanitaire à Herceg-Novî ont d'abord continué leurs fonctions régulières d'après la pratique employée jusqu'alors, mais plus tard les autorités autrichiennes ont effectué divers changements dans le but d'améliorer les activités de ces deux institutions par une nouvelle loi et de nouveaux règlements qui régularisaient le service.

Boka Kotorska, Bar i Ulcinj u kiparskom ratu (1570 - 1573)

Nema sumnje da je najistaknutiji događaj kiparskog rata bio pomorska bitka kod Lepanta 7. oktobra 1571. godine. I zato nije neobično da se, povodom jubileja te pobjede, najviše govorilo o njoj. Ta bitka je za našu temu još i od posebnog interesa jer su neposredni učesnici bili jedna kotorska, a vjerovatno i jedna ulcinjska galija, zatim 15 Peraštana su učestvovali u svojstvu čuvara admiralskog barjaka, a jedan Peraštanin je bio pilot na lađi glavnog komandanta savezničkog brodogovlja. Ali ipak sama ova pobjeda, makoliko bila velika po svojim razmjerama, a neobična po izuzetno malenim diplomatsko-političkim koristima pobjedioca, ne smije da jedino ona privuče svu našu pažnju. Naprotiv, ta bitka je, u stvari, ipak samo jedan markantan detalj u mnogo širem i izuzetno dramatičnom okviru višegodišnjeg ratnog stanja, koje treba promatrati u cjelini. Iznad svega treba iznijeti opširnije neke nepoznate ili manje poznate, a često i tragične neprilike, kojima su bili izloženi Boka, Bar i Ulcinj. Ova dva grada su tada i pali u turske ruke, a skoro su bili izgubljeni Budva i Perast. Čak bi se moglo tvrditi, bez nekog većeg rizika, da doba kiparskog rata i njegove posljedice, predstavljaju najteži period inače tako teške istorije ovih krajeva, jer su se na leđa stanovništva istovremeno sručile višestruke nevolje različitog karaktera. Nije se samo radilo o bliskoj turskoj opasnosti, koja je pritiskivala utvrđene gradove i sela, nego i o nezapamćenom samovoljnom haranju četa stranih, naročito francuskih, plaćenika u mletačkoj vojsci i pojačanom pritisku piraterije. Tome se pridružila oštra epidemija kuge u Kotoru i okolici, tokom čitave prve polovine 1572. godine, sa visokom smrtnošću (3500 mrtvih), pojačane staleške borbe u gradovima, glad i niz od 12 potresa, od kojih su dva, prema svjedočenju kotorskog vanrednog providura Zaccarije Salamona, bila jače snage. Jednom rječju, sjedinilo se sve ono što se oduvijek smatralo najtežim bičevima života: kuga, glad, rat i potres.

Mogućnost da se potpunije i sigurnije govori o epohi kiparskog rata, pružena je objavljivanjem opširnih mletačkih uputstava i izvještaja iz ovog vremena, sačuvanih u Državnom arhivu u Veneciji.¹⁾

Promatrajući diplomatsku i političku situaciju oko 1570. treba prije svega imati na umu da je kiparski rat bio od strane turske carevine nametnut Mletačkoj Republici. Ona je u XVI st., već oslabljena, izbjegavala sve veće oružane konfrontacije. Kako je to primijetio italijanski historičar R. Cessi, tada je bio saznao jedan obrnut proces. Venecija je bila dobro iskoristila kada je u doba krstaša oružani zapad kretao put istoka. Sada je bila nemoćna da zadrži snažni istočni val koji se kretao prema zapadu.²⁾ I to ne samo iz razloga što je baš 1569. izgorelo brodogradilište Venecije, nego što se u toj zemlji i inače odvijao lagani, ali sigurni proces dekadencije. Svakako, stalni oružani uspon Osmanlija i osjećaj vlastite snage i prevlasti na kopnu i moru prirodno je gonio Turke da ne prezaju ni od čega i da slobodno pljačkaju i napadaju posjede Republike posvuda, pa i na Jadranu. Uzalud su bile stalno u toku male diplomatske igre, podmićivanja i tzv. »manzarie«. Najzad je došlo i do davanja neprihvatljivog ultimatumu u proljeće 1570. da im se preda Kipar. Republika, iako tada sasvim usamljena, čvrsto odbija takvu ponudu. Ali osim ponosa i vjere u pobjedu, stvarna politička i vojna situacija nije bila samo teška, nego skoro i bezizlazna. Republika sama bila je neuporedivo slabija od Turaka i na moru i na kopnu, a sporovi sa ostalim kršćanskim silama bili su veoma teško premostivi. Jedino je jedan čvrsti savez tadašnjih velikih sila, uz naročito neophodnu saradnju moćne Španije, mogao da se opre Osmanlijama. Ali Španija, otkada je poslije Cateau-Cambresija 1559. u svom prodoru na Apeninski polotok dobila veliki posjed od Napulja do Milana, donoseći još i svoj apsolutistički režim, postaje prirodni neprijatelj Mletačke Republike, te jedine sile u nacionalno razbijenoj Italiji. A velika moralna, a tada nešto i vojno-politička sila Svete stolice bila je u trajnoj političkoj napetosti prema Veneciji, koja nikako nije htjela da prihvati bulu pape Pija V (In coena Domini, 1569), prema kojoj bi i crkvena lica trebala da budu izuzeta od građanskog sudstva i državnog poreskog sistema. Koristeći tu tešku neslogu kršćanskih država, Turci su la-

¹⁾ Grga Novak, Mletačka uputstva i izvještaji, sv. IV, JAZU, Zagreb 1964.

Najveći broj podataka koristimo slobodno povezujući zvanične izvještaje iz citirane građe. Naš tekst je, dozvolom Redakcije za istoriju Crne Gore, najvećim dijelom raden na osnovu šireg rukopisa pripremljenog za III knjigu te istorije. Iz tog razloga, u načinu obrade izvora za potrebe te publikacije, nije posebno za svaki detalj navedena stranica izvora. — Treba dodati da je ova opširna izvorna građa mletačkog arhiva u Boki, Baru i Ucinju djelimično korišćena i ranije. Naročito vidjeti: Gligor Stanojević, Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI-XVIII vijeka, Beograd 1970, i tamo navedena autorova ranija djela.

²⁾ Roberto Cessi, Storia della Repubblica di Venezia, II, Milano-Messina 1968, str. 127. Dobro Cessijeve sintetičke stavove o Mletačkoj Republici i opštoj istorijskoj situaciji u Evropi, koristili smo na više mjesta.

gano i dalje prodirali na kontinent i u Sredozemlje. Upravo zapa-
zjuje kako su netrpeljivi, grubi i nepovjerljivi odnosi tada vladali
među evropskim kršćanskim silama, istina bazirani na sasvim real-
nim negativnim uspomjenama jednih na druge, u vezi raznih isto-
rijskih događaja. Zato je trebalo dosta dugo vremena dok se našao
makar donekle zajednički jezik. Jer sami apeli Mlečana upućeni
francuskom kralju, caru Maksimilijanu, ruskom caru i persijskom
vladaru, nisu imali odjeka. Međutim inicijativa pape Pija V, pred
sve većim turskim provokacijama, dobijala je sve više na težini. Na-
ročito Španija nije mogla preboliti tursko osvajanje Tunisa (1569), ra-
nije pod protektoratom Filipa II, iako je do tog opet došlo za osvetu na
španske progone muslimanskih Mavara u Granadi. Svakako u augustu
1570, ako ne još do pravog saveza, ipak dolazi do načelnog sporazu-
ma između Mletaka, Španije i pape. Tada je cilj bio još sasvim uzak:
kako pomoći Kipru i Nikoziji, baš tada pod opsadom. Ali atmosfera
je ostala puna nepovjerenja, a aveti ranije neuspješne saradnje ispu-
njavali su pregovarače. Teškoće i sujetne osjetljivosti naročito su
dolazile do izražaja kod pitanja izbora glavnokomandujućeg: da li će
to biti istaknuti admiral, porijeklom iz Genove, ali u službi Španije,
Gian-Andrea Doria (Dan-Adrea Dorijs), Mlečanin Gieronimo Zene
(Geronimo Zane), ili papski komandant Marcantonio Colonna (Mark-
antonio Kolona)? Dok se tako bespოდno natezalo oko prvenstva, Ni-
kozija na Kipru je kapitulirala i čitav niz manjih naselja, a Fama-
gosta je već bila u opsadi. Pa i koncepcije šefova flota šta da se radi,
duboko su se razlikovale. Da li ploviti za Kipar, Dardanele, Negro-
pont ili Carigrad? I zbog toga je sjedinjena flota ne samo ostajala
neaktivna, nego se desilo da je čak i španski komandant Doria na-
пустиo svoje kolege i vratio se sa španskim dijelom flote u Mesinu.
Izgledalo je da je duh jedinstva uništen. A i razgovori u Rimu o
podjeli eventualnih koristi i šteta, nisu se okončali uspješno.

Pa ipak je zajednička golema opasnost i izuzetna okrutnost tur-
skih pobjednika kod osvajanja Nikozije i Famagoste, morala zabri-
nuti i pokrenuti i same vrhove, naročito Pija V, kralja Filipa II i
mletački senat, da se i dalje uporno traže kompromisi. Čak je došlo
i do smjenjivanja komandanata koji su izgledali previše kruti. Tako
je Venecija smijenila Zana i postavila starog i uglednog Sebastiana
Veniera, dok je Španija za glavnog komandanta kandidirala vanbrač-
nog sina Karla V i polubrata Filipa II, Don Juana od Austrije (Don
Huana od Austrije). To je bilo prihvaćeno, iako je ipak zajednički
ratni savjet trebao da odobrava odluke. Najzad 25. maja 1571. zva-
rično je potpisana Sveta Liga sa trajnim defanzivnim i ofanzivnim
ciljevima.

Kod ovakve ozbiljne krizne situacije zadugo osamljenih i slabih
Mletaka i ovako mučnih faza da se dođe do jedinstva, moglo bi se
opravdano pretpostaviti da su i zvanične akcije Republike bile stalno
oprezne i zaplašene. To međutim nije bio slučaj. Naprotiv, sreće se

niz iznenađujućih inicijativa i neočekivane ratne euforije. Tako je odmah sredinom marta 1570, dakle još prije turskog izazova u vezi sa predajom Kipra, Venecija proglasila ratno stanje, iako su tada još bila veoma daleko saveznička suočavanja. Ali što je za nas od posebnog značaja, te ratoborne, a podosta i avanturističke akcije, zahvatile su baš područje Boke, Bara i Ulcinja. Jedino se, kako ćemo vidjeti, kotorski vanredni providur Bernardo Contarini (Kontarini) trudio da koči prenapete akcije i širi oprez.

U Boki se, još prije nego što su otpočela ratna stanja, mijenjala lagano ona ranija slika sređenih mletačko-turskih odnosa. Otpočelo se sa turskim zahtjevima da im se predaju Perast i Paštrovići, a nastavilo se zadržavanjem četvorice građana, koji su pred početak rata donijeli nobičajene poklone sandžaku u Herceg-Novi. Čak su ti pokloni bili i povećani, jer se posebno htjela počastiti ličnost sina Mehmed-paše, otada na položaju sandžaka. Međutim, pored poklona zadržani su i sami članovi delegacije. Tako se već posvuda govorilo o kršenju mira i jasnim indicijama rata. Čak ni podsjećanje na infamiju nije pomoglo, jer se delegacija vratila u Kotor tek kada je otpočeo rat.

Kotorski providur Kontarini ipak je imao nešto vremena da preduzme čitav niz koraka za vojno obezbjeđenje posjeda. Najprije je dobro organizirao složenu špijunsku mrežu, koja je veoma uspješno djelovala, tako da je providur bio precizno obaviješten o kretanjima i pripremama napada. Izvršena su i izvjesna povlačenja sa sela u Budvu i Kotor. I zaista tamo gdje su bile vojne formacije, gradovi nisu stradali, dok su sela gorjela. Zatim su tvrđava u Spiču i Ratac kod Bara opremljeni municijom. Posebna je pažnja posvećena kotorskoj tvrđavi i svim glavnim djelovima zidina. Ali i pored toga, kada je Senat proglasio ratno stanje (18. III 1571), Kontarini je bio protiv svih ofanzivnih akcija, znajući da gradovi nisu dovoljno spremni. U takvom opreznom stavu providur je ostao usamljen. Izgleda da je jedno ratoborno jezgro bilo baš i u Kotoru među plemstvom. Agitiralo se i djelovalo, ali akcije nisu bile usklađene. Kontariniju je izgledalo kao da se radi o nekom konkurentskom takmičenju ko će više postići. U Budvi je sam potestat krenuo sa vojskom na Grbalj i Pobore. Grbljani su odgovorili da su se oni već potčinili providuru u Kotoru. I ulcinjski knez je bio preduzeo ambiciozni plan o osvajanju Skadra, ali ga se na intervenciju kotorskog providura odrekao, dok je potestat Bara ostao veoma uporan i počeo osvajati okolna sela. Bio se oslonio na nekog povjerenika Mustafa-bega, koji mu je obećavao usluge oko osvajanja Skadra, ali je s druge strane sve to dostavljao skadarskom sandžak-begu i Porti. A turske vlasti su jedva čekale da se javi neki povod pa da mogu napasti i domoći se tih gradova.

I pored veoma argumentovane skepse kotorskog providura i relativno kritičkog stanja mletačkih gradova-tvrđava, ni centralne

vlasti u Veneciji nisu bile sklone jedino pasivnoj odbrani ranije stečenih pozicija. Naprotiv, ako ne veliku vojsku, Venecija je upućivala i posebne kondotijere, koji su trebali da organizuju i pokrenu nove i šire akcije prema Albaniji, a naročito u primorskim gradovima. Bilo ih je ukupno četiri, od kojih dvojica posebno biranih da i svojim imenom i porijeklom djeluju na maštu i ratnu gotovost sredine u koju dolaze. Prvi je bio Vlatko Kosača. Njega je uputilo Vijeće desetorice na hercegovačko područje, računajući na politički efekat uglednog prezimena, sa nekoliko kapetana i odabranih »plaćenika van četa« (tzv. »lanzespezate«), sa dobošima i malo oružja. On je sahom donio široka ovlaštenja i naloge upućene mletačkim vlastima na moru i kopnu da ga potpomognu u svemu što mu zatreba. Ali kotorski providur je smatrao da se sa svojim oskudnim ljudstvom i nacružanjem nema čega odreći, bez najveće opasnosti po sam grad. A ni seljaci iz okoline, ni Peraštani, ni vozači na galijsima isto ga nisu mogli pomoći, tim prije što je došlo do zaraze među vojskom. Pred takvom situacijom Kosača je morao odustati.

Ali Veneciji se žurilo. Za njim je odmah upućen Franjo Dukadini, sa 30 vojnika, određen za akciju po Albaniji. On je odmah uvidio da nema dovoljno snage za uspješno djelovanje, pa je, konsultujući se sa Kosačom, odlučio da se obadvojica zajedno vrate u Veneciju i izlože pravu situaciju pred Senatom. Međutim, nepokolebana želja Venecije da se što hitnije djeluje, dovela je i trećeg kondotijera Giacoma Malatestu (Đakoma Malatestu), sada ipak sa nešto većim snagama od 2500 vojnika i veoma ambicioznim planom. Malatesta je odmah konferirao sa svim krupnim ličnostima na terenu Salomonom, Šurijanom i Kontarinijem, a istovremeno se upoznao sa knezom Ulcinja kav. Brutijem i predstavnicima glavnih naselja oko Bojane. Poslije svega toga njegov je utisak bio sasvim pozitivan, pa mu je dato još 200 vojnika, konjice, oružja, municije i galijsa, i to sve odabrano kako se najbolje moglo. Ali ta široko i naizgled ozbiljno zamišljena akcija sasvim je naglo i neočekivano propala sa nestankom njegovog glavnog pokretača, i to pod veoma neobičnim okolnostima. Malatesta je, naime, bio odlučio da dvije do tri večeri prije polaska na put opljačka i popali Orahovac, tada pod turskom vlašću. Međutim, tu je naišao na zasjedu, pa je i zarobljen »uz mnogo gubitaka njegove vojske«. Koterski predstavnik je u jednom kasnijem govoru pred sindicima 1576. taj događaj ocijenio kao gest »veoma nebrižljiv i sa malo kriterija«, kada je Malatesta dozvolio da ga uhvate »bosonogi seljaci i da ga kamenjem i bez oružja osakate«. Kako se u tom trenutku nije našao nasljednik za ostvarenje preduzetih planova, Malatestina vojska je podijeljena Ulcinju, Baru i Kotoru.

Na kraju je stigao i četvrti mletački kondotijer konte Sarra Martinengo sa 600 vojnika Francuza. Samo tada je već bio kraj mletačkih vojnih inicijativa, jer je Ahmed-paša iz Anadolije sa Begler-

-bejom iz Grčke ušao u Albaniju, a Martinengo je samo mogao da pokuša organizaciju otpora premoćnoj vojsci. Ostao je u lošoj uspomeni jer je predao Ulcinj, loše vodio vojnu okciju na Herceg-Novi, a naročito s toga što je njegova francuska plaćenička vojska prčinila upravo neocjenjivih šteta po Kotoru i okolini. Tako se tvrdilo da iako u grad Kotor nije nikada ušla turska vojska, on ipak, po zvaničnom mišljenju vlasti, nije nikako manje stradao od tih francuskih plaćenika konta Martinenga. Vojnici su dan za danom nasilno ulazili u kuće, koje su bile zaključane, i bez gospodara pomrlih od kuge, odnoseći sve ono što je bilo najbolje. A tokom vremena uništili su sve stanove koji su im bili dodijeljeni, paleći čak i podove i grede. Ti vojnici, prema jednoj kasnijoj izjavi Kotorana iz 1576. nisu prčinili manje štete od potresa, koji je inače bio oštetiio najveći i najbolji dio grada. Tako je Kotor, jedan od »najnaprednijih gradova na obali, postao najoštećeniji i najopustošeniji«.

Svi ti neuspjesi u megalomanskim pokušajima ofanzivnih akcija izgleda, pored ostalog, da su sasvim oslabili i dezorjentirali normalni defanzivni otpor Ulcinja i Bara. Ti gradovi su brzo i nedostojno predati bez ikakvog otpora. U stvari velika turska flota, prije nego što će se ujediniti kod Lepanta, vrši diverzije i napade u raznim pravcima. U Jadran su u julu ušle galije Perhat-paše, pa je najprije napadnut Ulcinj. Za pad Ulcinja krajem jula 1571. god., dubrovački diplomata Franjo Gundulić daje dvije verzije.³⁾ Prva, da je komandant Martinengo bio ranjen četvrtog dana opsade padom jednog kamena sa bedema, pa su oficiri sami donijeli odluku o predaji grada zbog nestašice municije, a druga, da je sam komandant predlagao da se bježi iz istoga spomenutog razloga, ali je ipak bilo izvjesnog otpora. Svakako, uslov je predaje bio da vojska slobodno izađe iz grada sa oružjem i zastavama i da se sa četiri »marcilijane« preveze u Dubrovnik. Neki seljaci iz tog kraja su, međutim, izjavili da je do predaje došlo iz straha i da je municije bilo dovoljno. A to je svakako tačno, jer je poznato da se iz Kotora prevažala municija. Ali bitno za razumijevanje gubitka grada je da su ga branili plaćenici, a da je građanstvo bilo duboko razjedinjeno sukobima plemića i pučana.

Što se tiče Bara, stvar nije išla bolje. Ahmet-paša sa kopnenim jedinicama, a Perhat-paša⁴⁾ sa mornaricom stiže pod grad 31. jula 1571. Grad je isto nedavno bio dobio pomoć iz Kotora u ljudstvu, municiji i namirnicama, pa je imao objektivnih uslova da pruži otpor. Ali izgleda da je glavni cilj posade bio da izvuče živu glavu, uz izvjesne formalne privide tzv. časne kapitulacije. Istina, u Historij-

³⁾ Jovan Radonić, Dubrovačka akta i povelje, II/2, Beograd 1938, str. 272-274 i 274-281.

⁴⁾ Perhat Mehmed paša, vrlo ugledan drugi vezir na Perti, bio je u turskoj armadi najstariji strategijski savjetnik Radovan Samardžić, Mehmed Sokolović, SKZ, Beograd 1971, str. 349. U upotrebi su razne transkripcije tog turskog imena: Pertat, Perhat, Ferhat. I na memorijalnoj savremenoj ploči pred katedralom u Kotoru stoji Pertat.

škom arhivu u Dubrovniku sačuvani su podaci o sjednici gradskog vijeća, na kojoj je načelnik i kapetan grada Aleksandar Donati pred predstavnicima grada, plemstva i vojske saslušao u osnovi ipak pozitivnu izvještaj mletačkog zapovjednika posade G. Vidacionija (Đ. Vidačonijsa) o situaciji u gradu. Tada je rečeno da je grad, bez svake sumnje, slab za odbranu, ali će se ipak braniti, a vojska ako treba i život položiti. Međutim, iz drugih izvora proizlazi da je, slično Ulcinju, u isto ovo vrijeme hrabrih stavova, upućena Perhat-paši tajna ponuda Vidačonijsa o predaji, uz uslov da sa posadom i razvijenim barjakom izađe iz grada, ukrca se u brodove i prebaci u Dubrovnik. To je prihvaćeno pa je jedne nedjelje, početkom augusta 1571. god., bez znanja građana, mletačka posada izašla iz grada, a turska ušla. Po tom izvoru, pred narodom koji je bio u katedrali na svečanoj misi, turski vojnici su dograbili nadbiskupa Ivana Bruni sa oltara i, kako se tada bio pronio glas, u punom ornatu ga objesili pred crkvom. Pored nadbiskupa, čija se krivica sastojala u tome što je podržavao narod da se bori, još je stradalo mnogo drugih građana, a neki su se i poturčili.⁵⁾ Brzom padu Bara, kao i Ulcinja, svakako su bitno doprinijeli izuzetno nezdravi odnosi između aristokracije i građana.

I tvrđava Spič se isto tako predala po primjeru Bara.

Budva se, poslije pada Ulcinja i Bara, nije mogla održati. Jednostavno je napuštena od vojne posade i stanovništva, a turska flota je oštetila tvrđavu. Međutim Turci nisu ušli u grad, tako da je mletački posjed poslije opet obnovljen.

Na red je sada došao Kotor, jer nije bila uspjela jedna ranije pripremljena izdaja. Resul-aga, dizdar Herceg-Novoga, bio je, naime, stupio u vezu sa mletačkim kapetanom čete od 80 vojnika Cecilia-rom Trogljano (Čečlijanom Troljano), obećavajući mu položaj sandžaka, sa odgovarajućom novčanom nagradom. Troljano je odre-

⁵⁾ Dr Frano Kesterčanek, Pad grada Bara u turske ruke 1571. godine, Istorijski zapisi, 1960/3, str. 565-572. Navedeni podatak o smrti nadbiskupa Brunija, nije tačan prema izvorima rimske Kongregacije za širenje vjere. Bruni nije bio obješen nego poslat na galiju kao veslač «pa je tako onde završio svoj mučenički život». Jovan Rađonić, Rimska kurija i južnoslovenske zemlje, Beograd 1950, str. 289. To je znao i nadbiskup Andrija Zmajević, pa je u svom poznatom Ljetopisu crkvenom bio još precizniji navodeći da je Bruni poginuo u Lepantskoj bici: «a Ivana Bruni Arhibiskupa Barskoga za suxagnia uzdarxa i u varizi na uslo stavi s'ostakiem koji se gniesouo neuferri biehü predali... V recenom botu poginu neuogni Arkibiskup Barra Bruni recenai na veshi suxagna». Pun naslov Ljetopisa glasi: «Daxava sveta slava i krepsna carkovnoga lijetopisa trudom Andrie Zmaievichia Perascianina filosofie nauciteglia i bogoslovca gnegda opatta perascokoga sada arkbiskupa barskoga u Budvi s pristoglia apostolskoga namiesnika kraglestva Servie nacelnika narodu slovinskomu otvorena s skupstinni od rasplodegnia vierre poklognena god. MDCLXXV (Original rukopisa u Arheološkom muzeju u Splitu), str. 863, 865.

I Visković, vjerovatno po tradiciji, iznosi detalj da je Bruni ubijen nehotično od strane kršćana, poslije zarobljavanja galije na kojoj je veslač, jer se «pretpostavljalo da je Turčin po odjeći i po obrijanoj glavi», Francesco conte Viscovich, Storia di Perasto, Trieste 1898, str. 256.

denog jutra trebalo da dađe ugovoreni znak za akciju, a vojska iz Herceg-Novoga bila je pristigla i kopnom i morem. Ali providur Kontarini je imao i svoju kontrašpijunažu i izdajnik je na vrijeme spriječen i kažnjen smrću. Turska flota je ušla u Bokokotorski zaliv i od 10. do 17. VIII 1571. držala ga u opsadi. Na čelu flote nalazio se i ovdje Ferhat-paša, koji je poslao mletačkog kapetana Augustina Barbatija, zarobljenog u Baru, da od providura zatraži predaju grada, zaprijetivši pašinom svirepošću. Ovdje je odgovor bio čvrst i negativan. Prema izvještaju Gundulića, iz Kotora je odgovoreno da su u stanju da odbrane svoju kuću ne samo od snaga Perhat-paše, nego i od cjelokupne sile turske, a ukoliko se čauš, koji je donio poruku, ne skloni ispred grada, i na njega će se otvoriti vatra arkibuzama. Bez akcija i daljih poruka, poslije čitave nedjelje dana boravka, flota je 18. VIII napustila Zaliv, a zatim i kopneni dio opsadne vojske. Ovo je, poslije 1539. drugi put da su moćno gradsko utvrđenje i čvrsto organizovani otpor pokolebali napadače. Grad se zaista bio pripremio za borbu, kolikogod je to bilo moguće sa nedovoljno vojske. U luci su, nedaleko obale u lančanom nizu bili potopijeni razni trupovi brodova. Očekivalo se da se flota nasuče i tako postane laka meta branilcima. U napadu je učestvovalo 50 brodova, a Ferhat-paša se, prema tekstu jedne savremene ploče na fasadi katedrale Sv. Tripuna u Kotoru, »nadao da će se strahom pred njihovom silom skršiti srca branitelja«. Zaista, pomaganjem Bara, Ulcinja i Budve hranom, oružjem i vojskom, odbrambena snaga Kotora je bila jako smanjena. Kontarini se zapravo nadao u pomoć mletačke flote. Poslije pada Ulcinja i Bara i napuštanjem Budve, čvrsti otpor Kotora je još više dobio u istorijskoj dimenziji odbrane ove značajne strateške pozicije. Inače same vojne snage su u kotorskoj tvrđavi na početku rata bile izuzetno male, nalme svega 100 vojnika i 300 građana sposobnih za vojsku, plemića, pučana i zanatlije. Seljska je iz okoline bilo 220, ali su oni morali biti na zemlji, dok je od 500 Peraštana u gradu bilo svega 70. Među vojskom dovezenom za odbranu Zaliva već se bila pojavila kuga.

Sto se tiče međunarodne situacije pred samom bitkom kod Lepanta, kako se vidi i iz primjera sa našeg užeg područja, Turci su krenuli u ofanzivu sa mora sa ozbiljnim uspjesima, dok su saveznici još uvijek žučno i besplodno raspravljali. Proteklo izgubljeno vrijeme svakako se više nije moglo naknaditi. Ni Kipar se više nije mogao spašavati. Turci su već plovili prema Kandiji (Kritu), Moreji (Peloponezu) i na jonske baze, da bi spriječili koncentraciju savezničke flote. Do te koncentracije je ipak došlo u Mesini i tu su se ukrcali mnogi naoružani plemići Evrope. Kako je poznato među borcima nalazio se i Servantes. Međutim, iako su došli na scenu novi komandanti, raspre nisu jenjavale. Mladi i ponosni don Huan i stari i iskusni Venier nisu lako nalazili zajednički jezik, dok je Kolona držao ravnotežu. Turci su se sklonili u sigurni rukav Korinskog zaliva. Početkom oktobra flota Lige plovi prema susjednom zalivu Patrai i 6. X

zdrži se kod Oksije. Još jednom se postavlja sporno pitanje: da li ići na veliku bitku u zalivu Lepanta (Navraktos), ili krenuti u oprezne akcije na Jadrano. Pobijedila je uporna mletačka teza da se odmah prihvati bitka. Flota Lige brojala je, prema ugovoru Sv. Lige, 210 galija i to 112 mletačkih (108 galija i 6 galeaca), 86 španskih i 12 papških. Sudeći po jednom don Huanovom pismu poslije bitke, izgleda da je stvarno bilo 208 galija.⁴⁾ Flota se rasporedila u širokoj frontalnoj liniji, na ulazu Zaliva, ali u tri posebne grupe. Don Huanova komandna galija bila je u centru, zajedno sa Venierovim i Koloninim brodovima. Desno krilo je držao Doria, a lijevo Barbarigo. Turska flota poslije kraćeg oklijevanja izlazi iz Korintskog zaliva s namjerom da probije savezničku liniju blokade. I ona je kod izlaza bila postavljena u frontalnoj liniji sa 222, ili po nekima isto 210 brodova, ali veoma lošom artiljerijom. U sredini je isto komandni brod Ali-paše, desno krilo sa aleksandrijskim galijama komanduje potkralj Egipta Šaulaka a lijevo sa alžirskim brodovljem Uludž-Alija. Poslije probijanja linije, Turci su namjerali zaći neprijatelju iza leđa, ali to ne samo da im, zbog nepovoljnog vjetera nije uspjelo, nego su se brodovi desnog krila i nasukali, a Uludž-Alija je, poslije sličnog neuspjeha, odmah odjedrio za Alžir, spasivši tako 30 brodova. Glavni dio bitke, poslije kraće uvodne artiljerijske vatre, sastojao se u sudaru brodova kljunovima, njihovom povezivanju i nemilosrdnoj borbi prsa u prsa. To je bio slučaj i sa sarnim komandnim brodovljem. Turski komandant Ali-paša gine u borbi sa don Huanovom galijom. Ishod bitke je, dakle, zavisio od neposrednih konfrontacija posada i sve je zavisilo od nepreglednog broja pojedinačnih krvavih hrvanja od preko 150 velikih brodova, što se donekle može naslutiti iz golemog platna u Duždevoj palači u Veneciji. U tom odlučujućem trenutku je bez sumnje učesnike Sv. Lige bilo zahvatilo veliko požrtvovanje i ratni zanos. Konačno su se zaboravili međusobni sukobi i računice. Kao i veoma često u drugim prilikama, od izuzetnog je značaja bilo što je turska vojska obezglavljena. Španci su prodrli na admiralski brod Ali-paše i nisu ubili samo komandanta, nego mu zarobili dva sina. To je izazvalo malodušnost u turskim redovima. Saveznici zarobljavaju 117 turskih brodova, dok je ostalo najvećim dijelom uništeno, a 25.000 ljudi poginulo. U cjelini, prema lapidarnoj ocjeni prof. F. Braudela (Brodela), kod Lepanta je pobijedila »upornost Mlečana, koji su prijetili da će se i sami boriti, volja pape i

⁴⁾ Jorjo Tadić, Španija i Dubrovnik u XVI veku, SKA, Beograd 1932, str. 97, sa obilnom literaturom u bilj. I. Inače kod raznih autora cifre osciliraju. Tako npr. kod R. Samardžića 238 galija i 6 galeaca, 44000 mornara i veslača i oko 28000 vojnika (R. Samardžić, Mehmed Sokolović... n. d. str. 349). Quarti navodi 210 galija i galeaca, 1800 topova, 34000 vojnika, 12000 mornara i 43000 veslača. Inače on donosi i opširne tabele brodovlja i ratnog rasporeda. (Guido A. Quarti, La guerra contro il Turco a Cipro e a Lepanto 1570-1571, Venezia 1935). Ignjatije Zloković, Bitka kod Lepanta, GPMK XIX/1971, str. 53 koristi Al. Bubnova, Vasilija Popovića i F. Viskovića.

elan don Huana, koji se nije kolebao da prekorači vrlo uske instrukcije koje mu je dao Filip II.«⁷⁾

Iako su mu doprinijeli, slavije pobjede nisu dočekali ni Jeronim Bisanti, komandant (supracomes) galije »Sv. Tripun Koterski«, a izgleda i Antonio Eudemonte, komandant galije Ulcinja. Oni su bili među onih 15 galija i 8000 savezničkih vojnika, koji su položili svoje živote za pobjedu kod Lepanta. Inače koterska galija bila je na desnom krilu, 57. po redu,⁸⁾ u sastavu admirala Barbariga, koji je i sam poginuo. Još je Mavro Orbin, svega 30 godina poslije Lepanta, u svom djelu »Regno degli Slavi« (1601) pisao o Bizantiju sa podatkom da je bio zaokružen sa 4 turske galije, ali i pored tako velikog nesrazmjera (od 7-8 prema 1), neprijatelji nisu mogli da se domognu broda dok je bio živ i jedan borac na galiji. I tradicija je stalno isticala herojsko držanje Kotorana. O tome je sačuvan i dokumental glavnog mletačkog komandanta Veniera, koji je 26. XII 1571. potvrdio da je Bizanti bio ubijen sa većinom svoje posade, boreći se hrabro. Galija je bila potpuno opljačkana. Iako detalji nisu sačuvani, lako je pretpostaviti šta je značio omjer 4 broda na jedan, u morskoj bici gdje odstupanja i milosti nema.

Iz jednog drugog dokumenta vidi se da je brat koterskog suprakomesa Tripo dobio od mletačkog senata sumu od 600 dukata kao dugovanje državne kase za bratovljeve plate. Zanimljivo je za tadašnje prilike ono što Tripo Bizanti navodi u molbi. Njegov brat Jeronim, inače potomak stare pleiničke kuće, održavao je galiju svojim novcem, pa je u tu svrhu čak i prodavao nekretnine. Tako su se Tripo i sestre našli poslije bratovljeve smrti u teškoj materijalnoj situaciji. Država je isplatila tu dugovanu sumu. Nisu sačuvana imena koje stotine Bokelja, koji su na galiji poginuli.⁹⁾

Još treba navesti podatke F. Viskovića, po kojima su 15 Peraštana, pod komandom Petra Đurišina, držali počasnu stražu na mletačkoj admiralskoj lađi S. Veniera kao čuvari zastava, pa su u tom svojstvu sedmorica poginuli. Po istom izvoru pilot na španskom brodu don Huans bio je Petar Stjepkov Marković iz Perasta i zato je, na-

⁷⁾ Gl. Stanojević, Jugoslovenske zemlje... n. d. str. 82.

⁸⁾ Po Belčiću je 42. po redu (Storia documentata della Marinarezza Bocchese, Ragusa, str. 31), ali, po planu bitke u navedenom djelu Quartija, 57. po redu (»San Trifone con una città in mano...«). Što se tiče učestvovanja galije Ulcinja, pod komandom Antuna Eudemonte, i njenog mjesta u borbi, sve to ostaje nesigurno, jer nema brojnijih i sigurnijih potvrda u izvorima. Takav se podatak nalazi u XVI knjizi Pietra Giustiniana, Historia venetiana (str. 671), koji, nabrojajući poginule zapovjednike galija kod Lepanta, pored Bizantija izričito navodi »Antonio Eudemonte da Dulcigno«. Slavko Mijušković, Koterska galija i njihovi zapovjednici, GPMK 1963/XI, str. 101.

⁹⁾ Mavro Orbin, Krajevstvo Slovena, Beograd 1968, str. 91; Giuseppe Gelcich, Storia... n. d., str. 32; I. Stjepčević i R. Kovijanić, Jeronim Bizanti, junak od Lepanta, GPMK 1953/III, str. 4; Sl. Mijušković, Koterska galija... n. d., str. 107-108.

vodno, stekao pravo na znak sunca u obiteljskom grbu. Po Viskovicu, Peraštani su za spomenuto učestvovanje i žrtvu u bici kod Lepanta, tražili od Mletaka osvajanje Herceg-Novoga. U dokumentu od 11. IV 1572. god., Venier odaje puno priznanje Peraštanima i obećava za nagradu 47 kampa zemlje na obali Herceg-Novoga.¹⁰⁾

Poslije Lepanta, tokom 1572, Venecija nastavlja ofanzivne akcije na području Boke, pa Vijeće desetorice naređuje osvajanje Herceg-Novoga, pod komandom nama već poznatog konia Sara Martinengo, sada sa titulom »generalnog guvernera«. Ali čim stvari od samog početka nisu išle glatko, među komandantima je bilo sve manje sloge i sigurnosti u uspjeh akcije. Glavnom zapovjedniku flote Venieru je naređeno da pomogne tu akciju sa 500 vojnika i 10 galija, ali on lično nije bio upućen u pravu situaciju tvrđave i turske posade u Herceg-Novome.¹¹⁾ Martinengo i drugi kotorski providur Z. Salomon, kako ćemo vidjeti, nisu uvijek imali ujednačene stavove. Pogotovo je stari i prvi kotorski providur Kontarini bio i ovoga puta načelno protivnik akciji, smatrajući da se zakasnilo i da su turske snage dovoljno ojačale. Salomon je, istina, isto prihvaćao da bi vojni pothvat nekoliko mjeseci ranije bio lakši, ali je i sada bio optimista »ako se djeluje brzo i smjesta izvrši iskrcavanje«. I on je smatrao da posade u tvrđavi ima svega 300, a pouzdao se u neke dobro obaviještene Novljane iz svoje vojske. Martinengo je, međutim, bio sasvim decizivan i uvjeren u dobar ishod, ali se tražilo iz Zadra još 500 vojnika i Uskoka, a izdan je nalog da svo brodovlje iz Dalmacije dođe u Kotorski zaliv. Ali dok je kod planiranja sve išlo lako, Herceg-Novi je odmah od početka dao žilavi otpor. Na galije koje su ušle u zaliv odmah je otvorena vatra, a jedan manji brod, gonjen jakim vjetrom, približio se obali i bio napadnut od manjeg turskog odreda. Desetak mletačkih vojnika koji su bili izašli na kopno je pobijeno, a neki su se podavili u moru. U opasnosti su bili čak i sam Martinengo i njegov brat, koji su htjeli priteći u pomoć.¹²⁾ Poslije te epizode kao da je sigurnost u dobar ishod ovog pothvata znatno opala, a stalno se strahovalo da se kuga ne proširi među trupama.¹³⁾

¹⁰⁾ Fr. Viscovich, Storia... n. d., str. 256, 261-2, 274 i 322.

¹¹⁾ ». . . A Curzola a li XI (il. V 1572) hebbi lettera di vostra Serenità per il spedire il conte Sarra con fanti cinquemille et metter in ordine diece galee per quella impresa. . . Dissi, che si ritrovassimo col Clarissimo Salomon, che era pratico, et che haveva huomini instruti. . . trovati col Clarissimo Salomon, dissi che non essendo io informato del sito et fortezza di Castelnovo, mi riportavo a lui«. Grga Novak, Mletačka uputstva... n. d., str. 75-76.

¹²⁾ G. Novak, Mletačka uputstva... n. d., str. 78; P. Serović, Borbe u Turcima oko Herceg-Novoga do njegovog konačnog oslobođenja g. 1887, GPMK IV/1955, o ovoj činjenici navodi da se zapovjednik te lađe zvao Katrakani (vjerovatno Kastrakani, koji se inače spominje).

¹³⁾ ». . . a Catharo, a tuor homini, robe et cose che risognavano in una così acerba pestilentia. . . ». G. Novak, Mletačka uputstva... n. d., str. 77.

Do iskrcavanja je došlo 28. maja. Martinengo je formirao tri čete, jednu je postavio na vrhu brda, drugu u sredini, a treću kod mora, a Venier ga je sa brodskom artiljerijom podržavao, rastjerujući tursku vojsku. To se desilo i sa jednom brojnom četom Turaka, skrivenom u šumi, i tada su mletački vojnici zauzeli neke brežuljke i uzvišenja. Vojska se približavala tvrđavi, na domak pušaka-arkibuzi. Već 29. i 30. maja Martinengo traži povećanje vojske, ali ovo nije dolazilo, osim 280 vozača sa galija. Venier je već počeo sve glasnije da sumnja u ishod akcije, podvlačeći da ne treba ni ljude ni ugled Republike izlagati opasnosti.¹⁴⁾ I Salomon počinje smatrati da je već dovoljno urađeno što je popaljeno predgrađe, a artiljeriju treba iskreati jedino ako je sigurno da bi bilo moguće pružiti efikasan otpor u slučaju nekog kasnijeg turskog pritiska. Martinengo je ostao samouvjeren, smatrajući da su već izrađeni dobri rovovi, i da će grad pasti čak i kada ne bi dobio pomoć. Tražio je, međutim, 300 vojnika sa puškama-arkibuzama, 100 sa mačevima, a 200 sa kopljima i hebardama. Ovi su stvarno i došli iz Kotora sa pukovnikom Sorio. Ukupno je bilo prikupljeno 850 vojnika i više se nije moglo dobiti. Galije su stvarno pošle po Dalmaciji da prikupljaju vojsku, ali je bilo sasvim neizvjesno da li će im to poći za rukom.¹⁵⁾ Sumnje i opomene u komandnom kadru su se samo povećavale. Ali Martinengo je i dalje ostao uporan i 1. juna 1572. galeoti su otpočeli iskrcavanje artiljerije. Venier je nerado davao artiljeriju sa brodova, naročito se plašeći pojačanja bolesti. Tokom 2. i 3. juna produžile su se čarke. Tada je stiglo još 800 vojnika pod komandom pukovnika Dalla Penne, ali on se izdvojio na jedno brdo, ne želeći da bude pod komandom Martinenga. Artiljerija se veoma nestručno prenosila, pa je dolazilo i do prevrtanja topova. A, što je najgore, moglo se utvrditi da su topnici, poslani iz Venecije inače veoma malo plaćeni, neznalice u svom poslu i da ih treba zamijeniti sa Venijerovim stručnjacima sa brodova.¹⁶⁾ Najzad, ni putevi za prevoz topova nisu bili dobro pripremljeni, pa je čak i rovove trebalo ispravljati, jer nisu dovoljno štitali vojsku. Veća bitka se odigrala 6. juna iznad gradskog kaštela, prema brdu, gdje se nalazio pukovnik Sorio sa 230 vojnika. Pred jačim ne-

¹⁴⁾ «... non ponete tante genti in pericolo et la reputation di Sua Serenità...». G. Novak, *Mletačka uputstva...* n. d., str. 77.

¹⁵⁾ Ovaj način prikupljanja vojske veoma je karakterističan: «Ben ho scritto et mandato galee per Dalmatia a levar fanti; ma il venir presto sta in fortuna». Isto. — Prema lokalnom istoričaru dr. Andriji Baloviću, pred Herceg-Novim je bilo 8000 mletačkih vojnika i to je približno, i na osnovu cjelokupne dokumentacije, sasvim prihvatljiv broj. Balović, međutim, kao uzrok neuspjeha ne navodi bolest, nego tursku pomoć koja je pristigla od Hasan-paše, dodajući da je ovaj gradio Vrbanj. F. Viscovich, *Storia...* n. d., str. 257.

¹⁶⁾ Venier duhovito primjećuje da plata tih poslanih topnika od 10-12 dukata odgovara plati njegove dojlje i domaćice «per ignorantia dell' bombardieri mandati da Venetia con 10-12 ducati al mese maredi (valjda: mercede) delle mie nene et massara...». G. Novak, *Mletačka uputstva...* n. d., str. 78.

prijateljem, on se morao povlačiti, a imao je 39 mrtvih. Kada mu je pritekla pomoć stradali su znatno i Turci, a 24 glave su donijete Venijeru. Međutim, Turci su u velikom broju silazili sa broda i slobodno izlazili i ulazili u grad, bez obzira na opsadu. Tu je došao do izražaja stav Dalla Penne, koji nije htio da se potčini komandama Martinenga, tako da je Venijer morao intervenirati i prijetiti. Ali Venijer je i prema Martinengu bio veoma sunnjičav. Međutim, iste te noći je pukovnik Castrucani (Kastrakani) javio da se među vojskom počela javljati bolest, koja se sve više širi, pa su u njegovim odredima »mnogi pomrli«, a više od hiljadu je bolesno«. Tako se turska vojska povećavala, a mletačka je opadala i u cjelini se osjećala depresija. Venijer je, sa privolom Martinenga, jedva dočekao da povuče svoje topove i topnike na brodove. Vojska se, protiv naređenja, počela ukrcavati u brodove bez odvajanja bolesnih i zdravih. Zatim je raspuštena vojska iz Kotora, a Venijer je na Stradiotima održao smotru i utvrdio brojno stanje od svega 3449 vojnika, pa je »vidjevši tako malo ljudstva«, odlučio da se akcija obustavi. Kraj opsade je, vjerovatno, bio 8. juna, a Venijer se još zadržao u Boki od 10-14. juna. Tokom borbi stradao je i Franjo Dukadin, komentirajući to proviđur Kentarini iznosi mišljenje da je umjesto na Herceg-Novu, trebalo vojsku okrenuti na Albaniju, jer je, navodno, u tom trenutku to tražio narod.

O ovom pokušaju osvajanja Herceg-Novoga iz 1572. god. sačuvana je jedna savremena karta iz atlasa kartografa Camoccio ili Camozio (Kamočo, ili Kamocio).¹⁷⁾ Karta je veoma interesantna, iako nije precizna i usaglašena sa savremenom dokumentacijom o opsadi. Pred gradom su četiri broda sa veslima u moru. Samo jedna galija uplovijava sa razapetim jedrima, dok druge dvije pucaju iz topova na grad, a četvrti brod sa kotorske strane prilazi obali. Sam utvrđeni grad podijeljen je na tri dijela. Najniži, jugozapadni dio grada, pred samom morskom obalom, ima dvije kule («Torioni in fortezza alla marina») i 14 obilježenih zgrada. Donji dio grada je opet odvojen jednim novim dijelom zida («Coltina muraglia nova») od srednjeg dijela grada, sa velikom kulom na sredini zida. U srednjem i glavnom dijelu grada označen je trg («Piazza») i džamija («Moschea»), a oko je veći broj zgrada. Najzad, gornji dio grada je kaštel («Castello») i to opet odvojen zidinama od srednjeg, sa nekoliko naznačenih zgrada. Uz zapadni dio zidina, koje su niže i bez kula, protiče odbrambeni vodeni pojas,¹⁸⁾ tako da se na karti vidi i jedan mali most, na mjestu

¹⁷⁾ «Isole famose, porti, fortezze e terre maritime sottoposte alla Serenissima Signoria di Venezia, ad altri Principi Christiani et al Signor Turco, novamente poste in luce. In Venetia alla libreria del segno di S. Marco Camoccio». Arhiv Hrvatske Zagreb, Grafička zbirka.

¹⁸⁾ Na to se, vjerovatno, odnosi detalj iz Venijerovog izvještaja u vezi topljenja 2-3 turska vojnika «...Turchi 2 o 3 da la turia se anegarno in una frumara...». G. Novak, Mletačka uputstva... n. d., str. 79.

gdje je dalje od grada označen put za Dubrovnik («Strada di Ragusi»). Sa istočne strane ima četiri kule, a kod treće su obilježena gradska vrata koja vode za Kotor («Porta che va verso Cattaro»). Nešto sjevernije iznad grada označena je kvadratna nova turska tvrđava («Fortezza nova dei Turchi») i put prema gradu («Strada che va de la fortezza al castello»). Ispod te tvrđave je označena voda («Fontana») i, vjerovaino, vojna pekara («Stua»). Na dva mjesta, sjeveroistočno i sjeverozapadno od nove turske tvrđave, kao i na tri mjesta kod istočnih zidina, označeni su utvrđeni logori kršćanskih vojnih jedinica («Forte dei Christiani»). Sa zapadne strane dalje od grada označena su tri groblja, i to dva turska («Sepolture dei Turchi») i jedno jevrejsko («Sepolture dei Hebrei»). Bliže zidinama označene su kuće i stabla naselja predgrada koja su bila popaljena («Borgi abrusiati»). Uz samu obalu nalazilo se brodogradilište za manje čamce («Squero da barche») i tu je ucrtano pet čamaca, a uz pet zgrada zabilježeno je da su to priobalna skladišta («Magazeni lungo la marina»). Sa istočne strane u priobalnom pojasu nalazili su se vinogradi i vrtovi. U gornjem, desnom dijelu karte, među planinskim prijevojima («Vallate»), nalazi se prazan raskošni okvir, gdje je trebao da dođe širi natpis o karti, a ispod njega je ucrtana borba manje grupe kršćanskih konjanika sa nešto brojnijom turskom pješadijom. Ispod toga je kod mora označen položaj kuda se brodovima dovažala artiljerija («Di qui hano condotto le artelerie christiani»).

Kada već nije uspio napad na Herceg-Novi, mletačka flota je likvidirala tursku tvrđavicu Vrbanj (danas Kumbor), dobro opremljenu i na veoma opasnom položaju, gdje se Zativ prema Verigama sužava. Osvajanje tvrđave su izveli 1572. mletački ratni brodovi, pod komandom generalnog providura Soranzo (Soranco), a u neposrednim borbama su se naročito isticali Peraštani sa Ivom Lukinom Mazarovićem, koji je i tom prilikom, po drugi put poslije Lepanta, sabljom ranjen po glavi. Tvrđava je tada tako temeljito porušena da joj se ni tragovi više nisu vidjeli.

Što se tiče Budve, koja je bila napuštena i oštećena topovima, providur Kontarini je odmah poslije završetka opsade Kotora odlučio da je ponovno naseli i utvrdi. Turci u nju nisu ušli, ali se čulo da namjeravaju porušiti utvrđenje. U grad je odmah upućena vojska, Budvani i Paštrovići, a utvrđenja prema kopnu su odmah popravljena. Tokom 1572-73. Budvani su uspjeli da poprave svoje kuće.

I Perast je izuzetno teško stradao u Kiparskom ratu, tako da su stanovnici morali iseliti iz svojih domova, koji su bili popaljeni i razrušeni. Pa kada su mletačke vlasti 1573. forsirali da se Peraštani vrate svojim kućama, oni su tada oklijevali, jer zbog siromaštva nisu bili u stanju da obnove mjesto. Stoga je za njih providur Salomon posebno tražio pomoć u materijalu (drvo i crijep), da inače Turci ne bi zauzeli tu dominantnu poziciju i tako važno naselje.

Kako je poznato, Lepantska bitka nije dovoljno iskorišćena ni vojno ni politički, opet zbog loših odnosa među saveznicima. Na savremenike je, zapravo, pad Famagoste i gubitak Kipra bez sumnje ostavio dublji utisak od pobjede kod Lepanta, iako to ne izgleda po velikom literarnom slavljenju pobjede. suočena sa novom velikom turskom flotom, sagrađenom u izvanredno kratkom zimskom periodu, lišena istočne trgovine i posebno žitarica, a sa perspektivom sve teže nesloge među saveznicima poslije smrti pape Pija V, Mletačka Republika se odlučila na separatan i svakako nepovoljan mir sa Turskom. Taj mir od 7. marta 1573. potvrdio je gubitak Kipra, Ulcinja, Bara i drugih, manjih okupiranih područja i donio obavezu povećanih mletačkih tributa na 300.000 dukata za tri godine, ukoliko se zeli sačuvati Krit, jonske i jadranske baze. Istina ostale granice su ostale kao i prije rata, tako da su dobijeni natrag neki izgubljeni nrigradski posjedi. Međunarodni ugled Venecije je mnogo pao, jer « ovaj mir smatrao među saveznicima kao izdajnički gest. Mletačka Republika je u najvećoj mjeri bila »izgubila rat« i teritorije, tako da je pogotovo za nju tačna Volterova misao da je izgledalo da su Turci dobili Lepantsku bitku. U političkom pogledu Republika je »tekla neka iskustva, koja će biti od dalekosežnog značaja za naše područje. Izgubilo se, naime, povjerenje u vojnike-plaćenike, pa će se kasnije sve veća pažnja obraćati narodu koji živi na mletačkom posjedu, ili oko njega, i poticati formiranje domaćih vojnih jedinica, koje su i stvarno zainteresirane za ishod borbi.

Ako se pokuša rezimirati, Kiparski rat i njegove posljedice bili su porazni za područje Ulcinja, Bara i Boke, o čemu govore zvanični izvještaji. Situacija je 1573. u kotorskom gradskom području bila takva da je sve bilo popaljeno i opljačkano, stanovništvo teško razrijeđeno od kuge, a nije bilo koga da obrađuje zemlju. U to doba, prema zvaničnom providurovom izvještaju, Kotor nije mogao da ima prinosa sa zemlje za svoje održavanje niti za jedan mjesec, a veći prihodi su se mogli očekivati tek poslije mnogo vremena. Pored toga u gradu se nalazilo i mnogo naroda iz okolice. U jednom dokumentu se navodi: »Jačni vojnici i ostali prosjaci, Paštrovići, Budvani i Peraštani i seljaci zbog rata povučeni u grad, koji su umirali od gladi u lazaretu od one teške bolesti koja je bila tada«. A već spominjani mletački plaćenici, pošto su popalili stanove, sjekli maslinjake i druge voćnjake, iskorijenjivali su vinograde da bi imali drva za vatru. Meso i drvo je moglo da se nabavi samo sa turskog teritorija, ali Turci nisu dozvoljavali trgovinu sa Kotorom. Fatalne posljedice gladi spriječio je komandant Jadrana Šurijan sa prebacivanjem pšenice iz Pulje. Stanovništvo je naglo opalo, a broj članova Velikog vijeća smanjio se od 141 na 53, dakle skoro na trećinu.

Résumé

BOKA KOTORSKA, BAR ET ULCINJ DANS LA GUERRE DE CHYPRE (1570—1573)

Miloš MILOŠEVIĆ

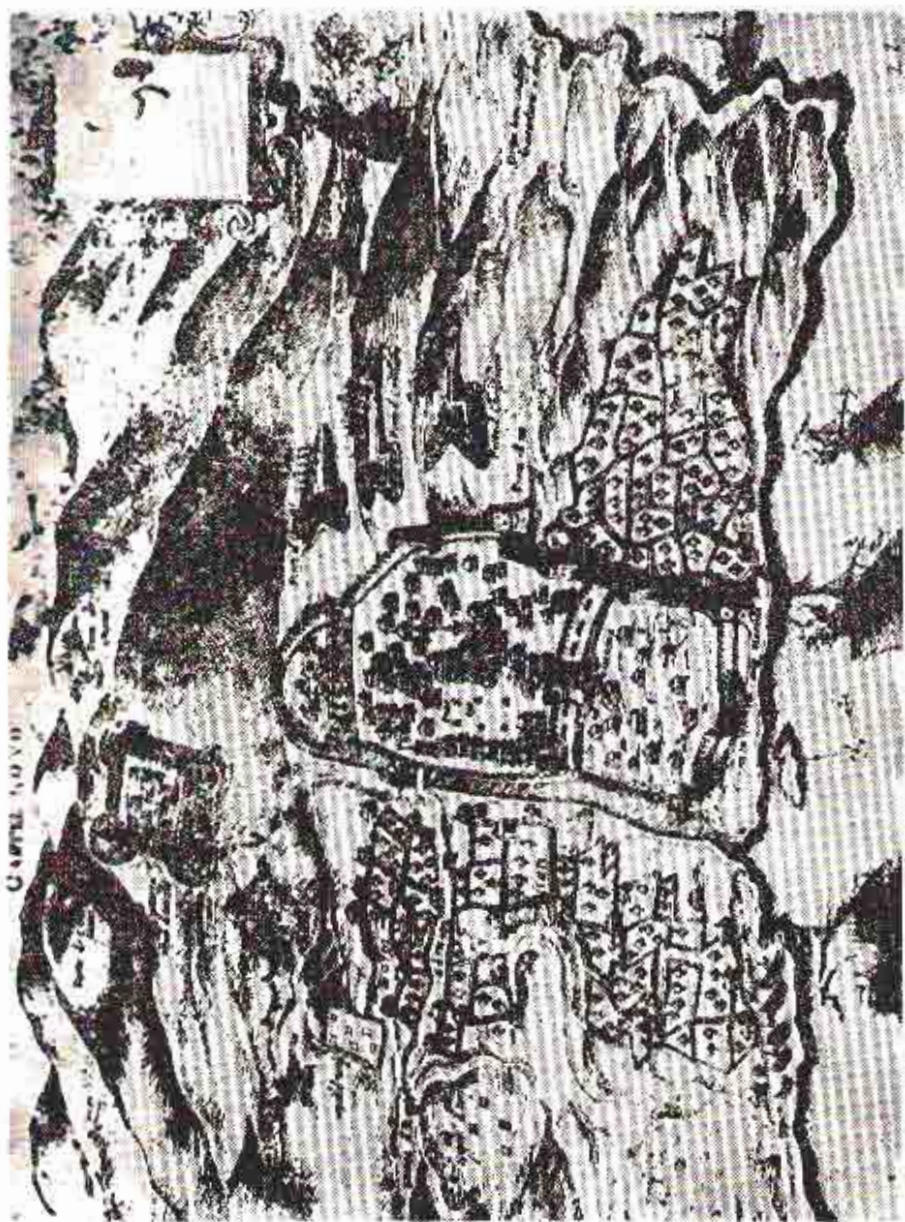
D'après les nouvelles sources des archives de Venise et de la littérature, l'auteur présente une vue complète des événements de la période de la guerre de Chypre (1570—1573) dans les régions de Boka Kotorska, Bar et Ulcinj, reliant les événements locaux avec le cours plus vaste de la politique européenne.

Dans l'article sont exposés les détails de la chute d'Ulcinj et de Bar entre les mains des Turcs, en 1571, de la perte presque certaine de Budva et de Pérest, ainsi que du refus ferme à l'ultimatum de Pertev pacha de la part de Kotor.

Ensuite sont exposées de nombreuses initiatives de l'armée vénitienne par l'envoi de divers condottières qui, par leurs noms pompeux et, plus ou moins, avec des troupes et des armes, essayaient d'opérer sur le terrain même. Tels étaient Vlatko Kosača, Franjo Dukadin, Giacomo Malatesta et le comte Sarra Martinengo. Le point culminant de ces opérations actives des Vénitiens qui étaient d'abord entreprises de la part du podestat de Budva vers Grbalj et Pobore, du prince d'Ulcinj vers Scutari et du podestat de Bar vers les villages environnants, était la tentative de la conquête de Herceg-Noví, sous le commandement du comte Martinengo, à la fin de mai et au commencement de juin 1572. Une carte géographique contemporaine de Camocci est jointe à propos de cette entreprise militaire avec de diverses remarques inscrites sur la carte même.

L'auteur décrit surtout la bataille de Lépanie, particulièrement au sujet de la participation des galères de Kotor et peut-être de celles d'Ulcinj ainsi que de Pérest, gardien du drapeau de guerre et pilote de la galère amirale.

Dans l'ensemble, ceci est peut-être la plus rude période de l'histoire de ces régions, car sur la dos des habitants se sont écroulées de nombreuses misères de caractère différent. Il n'était pas seulement question des proches dangers des Turcs dans l'oppression des villes fortes et des villages, mais de l'inoubliable et terrible pillage de la part des troupes étrangères, surtout françaises, mercenaires de l'armée vénitienne. Le tout était renforcé par la piraterie. A tous ces maux, il faut ajouter la terrible épidémie de peste dans le courant de la première moitié de 1572, avec la haute mortalité de 3500 personnes, les luttes des classes, plus fortes dans les villes, la famine et une suite de douze tremblements de terre dont deux étaient d'une grande force. En un mot s'est trouvé réuni ce qu'on considère toujours comme les plus grands fléaux de la vie: la peste, la famine, la guerre et les tremblements de terre.

Mletački napad na Herceg-Novi 1572. godine

Херцег-Нови од пада Млетачке Републике до Бечког конгреса (1797 — 1815)

Ниједан потхват у Европи није изазвао толико немира и крвено-политичких супротности, као Француска револуција. Ова велика, и по последицама јединствена, револуција убрзала је и пад Млетачке Републике. Зато је раздобље од пада Млетачке Републике (1797) до Бечког конгреса (1815) у Боки Которској бременито немирима, драматичним ситуацијама и разним обртурама. Идеје француске револуције преокренуле су из основа друштвену структуру становништва на територијама гдје је вјековима владала и несметано господарила ова стара обнемогла аристократска република. Кметови и сељаци једва су чекали да са својих леђа збаце дотадашње господаре.¹⁾

Овај вал није поштедио ни Херцег-Нови и његову територију. Истина, већину становништва овога краја сачињавали су слободни сељаци и морнари. Сељак је био власник земље коју је обрађивао и слободно је располагао приносима са исте. Кметски односи једино су постојали уз саму обалу од Зеленике до Вержита и то за мањи дио обрадиве земље. Стефан Шарабаћа суђа комунитаци топазске, изјављује 3. априла 1797. године, которском провидуру Себастијану Вендрамину да становништво његове комунитаци „сачињавају већином земљорадници и морнари“.²⁾

Видимо прије пада Републике извјесно слабљење и тупљење оштрице власти, као и непослух код појединих поданика. Тако су 12. VIII 1796. године становници Бијеле одбили да плаћају

¹⁾ Максим Злоковић — Владика Пегар I у Боки Которској — Зетски гласник — Цетиње од 24. VI 1938, бр. 730.

Види мој рад — 160 годишњица доласка флоте адмирала Сењавина у Боку Которску — Годишњак Поморског музеја Котор (у даљем тексту ПММК) бр. XV, стр. 97.

²⁾ Херцеговачки архив (у даљем ХА) — Политичко-правни млетачки архив (у даљем ПУМА), Фасцикла (у даљем тексту Ф) 319, стр. 283, број 24.

државне дажбине, показавши тиме извјесни отпор. Овом отпору су се придружиле мјесне старјешине и главари, па се подофицир, који је пратио егзекуторе морао повући. Ово је прва јамна и колективна непокорност у херцеговачком крају.³⁾

Млетачки сенат, као да није био свијестан каквим великим и тешким догађајима иде Венеција у сусрет. Тек године 1796. када су Наполеонове чете биле на дохвату млетачке територије, наредише неку врсту мобилизације. 12000 Бокеља и Далматинаца пође у Млетке да бране дужда. Истина, млетачка влада је била наредила и јавно прокламовала строгу неутралност. Но, и поред тога, у самој млетачкој луци дође до конфликта и судара француског ратног брода са једне и млетачког ратног брода и тврђава са друге стране. Послије овога конфликта Наполеон је објавио рат Млетачкој Републици.⁴⁾

Још године 1796, капетан Јован Стратимировић на позив провидура о помоћи Републици, јавља 18. јуна да ће о своме трошку сакупити један одред људи (сопро) и ставити се са њим у службу државе.⁵⁾ Посљедњи капетан топаљске комунилади, којега је изабрао слободном вољом збор ове општине био је капетан Александар Војновић — речени Сердаревић. Овај избор је одржан на зборовану комунилади августа 1796. године.⁶⁾

Леобенским прелиминарним уговором 18. априла 1797. године јасно се видјело да је крах „Господарице мора“ неизбјежан. Наши поморци и војници на повратку из Венеције, донијеше прве вијести у Боку о њеној пропасти. „Негдје средином јуна 1797. године, са три галеоте, вратише се Паштровићи и они из трију општина, који су били отишли као помоћни борбени одреди у Венецију и говораху да су отпуштени и да је Млетачка Република пала“.⁷⁾

Одмах за овим вијестима стигоше гласови из Венеције да је миром у Кампоформију 17. октобра 1797. године Француска сагласна, да Далмација и Бока Которска припадну, уз остале млетачке земље, Аустрији.

На глас да је пала Млетачка Република настаде у народу безвлашће, ступише на позорницу старе зајемнице и ненаплаћени рачуни из млетачког доба. Представници појединих општина настојаху да заведу ред и мир, па су у ту сврху сазиване заједничке скупштине. Пизани каже: „Кад се 30. маја у Котору чу, да је млетачка влада пала, настаде велико узбуђење у становништву и

³⁾ ХА — ПУМА — Ф 319, стр. 262-263, бр. 15.

⁴⁾ Томо К. Поповић — Херцег-Нови — Дубровник 1924, стр. 160-161.

⁵⁾ ХА — Ф 319, стр. 284, бр. 10.

⁶⁾ ХА — ПУМА — Ф 319, стр. 264-263, бр. 80.

⁷⁾ Анђун Којовић — Моје доба (из мемоара, дневника и стихова) — Лука — Титоград 1969, стр. 35.

конте Соранцо, изванредни провидур, био је позван, да сазове изасланике свих општина на општу скупштину, која саставши се 20. и 22. маја, одлучи да ништа не мијења у управи, док се тачније не дознаду последице догађаја, што задесише Млетке. Само се одлучи да неће никад над собом примити француску власт. Ришњани захтијевају да се види стање војничке провијанде и муниције и отуда се породи побуна“.⁸⁾

Од неколико сазваних скупштина није ни једна уродила плодом. Општи метеж, збуњеност и несигурност лична и имовинска, владаше свуда у Боки. Три главне странке: црногорска, која прижељкиваше Петра I Петровића-Његоша за господара, аустријска, која прижељкиваше за господара цара Фрању II и трећа, која сањаше о успостави нове демократске републике на челу са Венецијом, бораху се о престиж.⁹⁾

Ову несигурност и дезоријентацију карактерише најбоље постојак патруна Јова Томановића, који је 12. VII 1797. године упловио својим бриком у херцеговску луку под турском заставом. Чим се брод усидрио напало га је неколико оружаних чамаца са наміјером да га олјачкају. Од ове опасности га је спасио оружани брод капетана Гаврила Маловића из Бијеле, који га је ушпијенио са 240 млетачких талијера. Херцеговске власти и вођећи људи помогли су ову „работу“ капетану Маловићу.¹⁰⁾

Аустријски генерал Матија Рукавина већ бијаше стигао у Сплит. Управа тоналске општине одлучи да пошаље своје изасланике да поздраве Рукавину. Ову делегацију су сачињавали: Стјепан Чупковић, Стефан Црногорчевић, Стефан Шарабаћа и Данило Павковић. Ови делегати преговарају са генералом у исто доба када и изасланици которске општине и заједно са њима одлучише да ће се покорити аустријској владавини, ако их цар Фрањо II прими у круг својих поданика под оним истим условима под којим је Котор 1420. године признао власт Млетачке Републике. Најглавнија тачка предане преставке генералу Рукавини бијаше: „Ако би бечки кесар због тога кога разлика морао да напусти Боку, да је не смије нипошто уступити другом владоцу или држави, већ напросто да је остави самој себи, нека она сама, по својој вољи, бира себи господара“.¹¹⁾

⁸⁾ Др Лазар Томановић — *Догађаји у Боки Которској од год. 1797. до 1814.* — Дубровник 1922, стр. 10.

⁹⁾ Паво Вуторац — *Боки Которска након пада Млетачке републике оо Бечког конгреса (1797-1815)* — Загреб 1938, РАД, ЈАЗУ, књ. 165, стр. 162-163.

¹⁰⁾ Архив Поморског музеја Котор (у даљем Ар. ПМК), Б — 8/9 — Види: проф. Игњатије Злокочић — *Божанско поморство у Наполеоновом оску* — Поморски зборник II — Загреб 1962 (дубиларно издање), стр. 1819-1832.

¹¹⁾ Томо К. Поповић — н. дј. стр. 169, 170, 171. — Види мој рад — *Поморство Поди* — ПМК XII/1964.

Ове писмене услове обје делегације предале су генералу Рукавини, посредством грофа Ђура Војновића — Херцеговљанина, руског мајора тада у аустријској служби. Рукавина је, наводно, послао цару ову преставку, а делегати су чекали у околини Сплита царев одговор. Двојица делегата херцеговског краја вратили се одмах у Херцег-Нови, „јер херцеговска крајина је у оним часовима и сувише била узрујана“.¹³⁾

Наполеон, као да се бијаше покајао, што је Боку предао Аустрији, па јој је поче оспоравати, изговарајући се да је Бока Которска »L'Albania veneta« (Млетачка Албанија). Аустрија да би то прекратила наредила је да њена флота одмах уплови у Боку. Двадесетог августа рано изјутра уплови 17 аустријских ратних бродова и осам транспортних у херцеговску луку.¹⁴⁾ Послије подне истог дана искрца се једна чета граничара и одмах запосједе тврђаву „Шпањолу“. Сутрадан искрца се са ратног брода *Austria* и генерал Рукавина, који је био свечано дочекан. Благодарена су одржана у топаљској цркви св. Спаса и римокатоличкој св. Јеронима у граду.¹⁵⁾

„Одмах по доласку флоте у херцеговску луку“ — каже Пизани — „општинска управа, дошавши на брод, предаде Рукавини почасну сабљу, дар што је обичај захтијевао да се подноси свима новима провидурима Арбаније“. Нови управитељ за грађанске послове бијаше постављен за Далмацију и Боку гроф Рајмунд Турн. Заједно са грофом Турном дође у Боку за војничког заповједника луке генерал Бради.¹⁶⁾

Наполеон, да би реализовао замисао о повратку Боке, нареди команданту ескадре у Средоземном мору да путује за Боку. Командант флоте контраадмирал Брије посла писмо заповједнику Боке генералу Бради: „Господине заповједниче, дозвоао сам са чуђењем, да сте заузели Боку Которску. Треба да знате да је нијесте могли заузети а да тиме не повриједите један од главних чланака прелиминарног мира, који постоји између Његова Величанства и Француске републике“. Даље му наређује да одмах напусти Боку.

Бради одговори да му није била намјера да повриједи прелиминарни мир, који му није познат, већ да је аустријска војска запосјела Боку по жељи њеног становништва, које располаже собом у смислу старих повластица. Посла му преписе разних привилегија и затражи десет дана за напуштање покрајине. Француски контраадмирал приста на овај рок. Генерал Бради искористи

¹³⁾ Као и под бр. 8, стр. 20.

¹⁴⁾ Као под бр. 11, стр. 164 — Види Иг. Злоковић — и. чл.

¹⁵⁾ Као под бр. 9, стр. 185 — Види: Томо К. Поповић — и. дј., стр. 163-164.

¹⁶⁾ Др. Лазар Томановић — и. дј., стр. 10, 11 — Види: Паво Вуторац — и. дј., као и Томо К. Поповић — и. дј., стр. 172.

ово вријеме и сазва покрајинску скупштину свих Бокеља у Херцег-Новоме. Гроф Турн ангажова и владика Петра I те му писа 24. октобра из Роса позивајући га на „највећи отпор против заједничког непријатеља, рушитеља вјере и најсветијих друштвених веза“. Херцеговачки конгрес је донио једногласну одлуку да се свим снагама заједнички одузму непријатељу. Владика Петар I послаће им у помоћ 5000 својих људи. Удружењи Бокељи и Црвогорци заузеше све положаје у намјери да опријече долазак Француза. У међувремену био је закључен мир по којему Бока припаде Аустрији.¹⁶⁾

И поред извјесног олакшања да ће нова власт завести ред и мир, прва аустријска владавина од августа 1797-1806. године била је испуњена бунама, револуцијама и немирима. Племство, грађани и трговци који су одмах успоставили контакте са владајућим круговима, настојали су да сачувају своје посједе, престиж и бенефиције. То је узрок да су се представници которске, херцеговачке и будванске општине обратили аустријском двору, да их прими под своју заштиту, под оним истим условима под којима су били примили и млетачки протекторат. Бечки двор је био изјавио да ће поштовати све оне повластице, које је Бока уживала под млетачком управом. Но, нова аустријска владавина није им донијела ни онолико слободе колико су уживали задњих година млетачке владавине. Ради овога долазило је до отвореног негодовања и немира у загорским селима Боке. Ово негодовање касније се пренијело у насеља дуж морске обале.¹⁷⁾

Да је незадовољство постојало у народу у самом почетку, види се по томе што се представници бокељских општина на два гласовна збора, почетком јесени 1797. године у Херцег-Новоме нијесу никако сложили хоће ли послати цару у Беч депутацију да му захвали што их је задржао под своју власт и сачувао од француских пријетњи. Делегате у Беч су послали само Котор и Прчањ.¹⁸⁾

Аустријске власти нијесу се обазирале на старе бокељске повластице, већ почеше заводити судове, нову администрацију итд. како је најбоље одговарало њиховим интересима. Ово мјере су наишле на реаговање становника Пераста, Рисна, Херцег-Новог и других крајева Боке Которске. Укида се стара Топалска општина Ђуриловским писмом и засебним привилегијама, а оснива се Херцеговачка са службеним језиком талијанским. Оснива се

¹⁶⁾ Као под 7, стр. 28, 29. Види радове под бројем: 12, 13, 14 и 15 — као и мој рад под бр. 1.

¹⁷⁾ Као под 9, стр. 166, 167.

¹⁸⁾ Максим Злоковић — 100-годишњица доласка флоте адмирала Сен-Венана у Боку Которску — ГИМК бр. XV, стр. 97 и мој чланак — Владика Петар..., бр. 730-732.

суд (претора) у Херцег-Новоме, који је имао да замијени народни суд и Суд добрих људи. Херцегновска претора заузимала је територију данашње Херцегновске општине, наравно без Суторине. Предсједник новосноване херцегновске општине, носио је наслов „Капетан Његовог Апостолског Величанства (per S.M.R.A. Cap-tano — per Sua Maestà Imperiale Regia Apostolica Capetanio)«. Начелници или предсједници се зову „капетан и предсједник — (Capetanio e Preside)«. Истина, аустријска власт је и даље оставила за предсједника општине последњег топаљског капетана Александра Војновића из Топле.¹⁹⁾ У ово доба постепено замире рад у поморској привреди, као и трговина. Незадовољство због присуства аустријских трупа, које потпомагаху увођење разних реформи, расло је из дана у дан.

У овом доста хаотичном и напетом стању, тешко је било наћи правилан пут и оријентацију. „Услијед тога сва се покрајина диже на оружје те међусобно неповерење завлада свуда“.²⁰⁾

Године 1799. букнула је и конавоска буна, која је имала, по свој прилици, везе са бунама у херцегновским загорским селима. Коловође ове буне су били из села која граниче са овим нашим насељима. Петар I је нудио Дубровачкој Републици помоћ за ликвидирање ове буне.²¹⁾ Стална незадовољства и револти претворили су се у Грбљу у сталну буну, која је трајала од 1802-1804. године. Овој побуни се придружише Кртоли и Луштица. Сељаци свих загорских села већ од првог дана су престали да се покоравају новопостављеним властима. Пизани са правом каже: „Становници Боке Которске били су најнемирнији и најмучнији, да се њима управља, од свих што су Млети оставили у наслеђство Аустрији“. У једном извјештају од 17. IX 1804. године владин делегат Кавалкабо из Котора јавља у Беч: „Општине Кртољска и Луштичка са 2496 душа представљају становништво непокорно, насилно и крвожедно у дјелима. Двије године не слушају свог поглавара, почињеше убијства, која остају још некажњена, и присвојише острво Св. Гаврила које припада држави, сијекући ту дрво, оградивши двије куће и држећи стоку, која туда пасе. Новска крајина са 8943 душе, ако не долази до таквих крајности, исто је непослушна. Примјери непокорности наредбама старјешина честа су и понављају се злочини јавног насиља против краљевских чиновника. Стога закони не важе и остају без снаге наредбе власти“.²²⁾

У данима пада Републике нарочито се истакао капетан Остоја Црногорчевић, који се тада спомиње као бродовласник, посјед-

¹⁹⁾ ХА — Аустријски период 1797, 1798. — Види: П. Буторац — и. дп.

²⁰⁾ Марко Ивановић-Моро — *Delle dedizione delle Boche di Cattaro* — (Cattaro 1799).

²¹⁾ Лујо Војновић — *Пад Дубровника* — Загреб 1908, том I, стр. 33.

²²⁾ Др Лазар Томановић — и. дп., стр. 41, 42.

еж и трговац. Он је скупа са кап. Василијем Бурасовићем и кон-том Војновићем, организовао неку врсту народне власти у херцеговачком крају у данима преврата. У једном документу од 17. IX 1797. године, упућеном аустријским властима, Иван Лујић Бурасовић назива Прногорчевића „савјетником банкаде и пострекачем анархије“.²⁴⁾

Период од пада Млетачке Републике па до мира у Пожуну 1805. године, карактеристичан је у Боки као и у њеном херцеговачком крају по опадању трговине са залећем. Због овога било је погођено поморство овога краја. Поред тога била је стално присутна опасност од гусара, који су крстарили водама Јадранског, Јонског и Средоземног мора. Поред умцињских и барбарешких гусара, јављају се у Јадранском мору и француски наоружани бродови, који плијене и нападају бродове под аустријском заставом, те им отимљу терет и онеспособљавају их за пловидбу.²⁵⁾

Поморски путеви посташе несигурни поготово на релацији Божа Которска — Апенинско полуострво, затим Албанија — Грчка — наша обала. Становништво бијаше, услјед обуставе поморске трговине, незапослено те глад из дана у дан пријетијаше да завлада. Бродовласници продаваху своја имања и бродове и те махом ван аустријске територије.²⁶⁾ Тако 5. VI 1797. године кап. Александар Војновић из Херцег-Новога продаје кап. Саву Катифу из Жвиња (Суториња) турском поданику, брод потпуно испрван и спреман за пловидбу за 5200 турских пјастри.²⁷⁾

Кап. Сава Матијашевић из Топле продаје свој брод *Св. Никола* и *Св. Спиридон* кап. Луки пок. Константина Катифа из Жвиња такође турском поданику за 8400 турских пјастри.²⁸⁾ Капетан Лука Катиф купио је 6. XII 1797. год. и од кап. Божа Квезића, такође из Херцег-Новога, брод *Victoria* и полаку *La Tor* — — — — —²⁹⁾ Изгледа да се овом продајом хтио избјећи секвестар новодошле власти, јер ове бродове касније срећамо као власништво поменутих херцеговачких капетана. Кап. Саво Матијашевић из Топле купује 22. V 1798. године два комада земље у Топли.³⁰⁾ Капетан Трипо Тошић из Пода купио је 9. X 1798. год. од Тома

²⁴⁾ Максим Злоковић — *Један догађај у Херцеговачкој луци* — ГИМК бр. II 1963. стр. 72-73.

²⁵⁾ Игњатије Злоковић — *Босељско поморство у Наполеоновском добу* — Поморски зборник — Загреб 1962 (дубиларно издање), стр. 1820-1821.

²⁶⁾ ХА — ПУМА — књ. 70, 71, 72, 200 — Види: Др Вјекослав Маштровић — *Гусари у Далмацији за вријеме руске блокаде Француза год. 1806-1807* — Поморски зборник, Том 2 — Задар 1964, стр. 733.

²⁷⁾ ХА — ПУМА — књ. 205, стр. 93-94, бр. 1.

²⁸⁾ ХА — ПУМА — књ. 105, стр. 73, бр. 1.

²⁹⁾ ХА — ПУМА — књ. 105, стр. 69, 70, бр. 1.

³⁰⁾ ХА — ПУМА — књ. 37, стр. 11, 12, бр. 1.

пок. Јова Јачеглава неке његове земље у Каменом.³⁰⁾ И ако су Млечани били при крају своје власти ипак се у промету, као платежно средство, употребљавају млетачки талери. Кап. Саво Лакетић из Херцег-Новога позајмио је 12 талијера Тому Јачеглаву. Кап. Јефто Мусић, познати топаљски трговац и поморац, позајмљује 10. IX 1797. год. Саву Цвјетковићу трговцу из Баошића 200 млетачких талијера.³¹⁾ Кап. Василије Ђурасовић из Кумбора обавезује се исплатити кап. Остоји Црногорчевићу из Баошића 96 талијера млетачкијех, као остатак наплате од неког трговачког путовања од 15. III 1797. године.³²⁾ Кап. Александар Комненовић из Топле тражи да му кап. Василије Ђурасовић из Кумбора подмири плату за службу на његовом бригантину званом *Beata Virgine di Savina* у својству заповједника 1797. године.³³⁾

Кап. Петар Петровић из Херцег-Новога посједује 6 карата и једрењак *B. V. di Savina e San Michele e San Spiridon* чији су сувласници били капетани: Андрија Лакетић, Глиго Гончевић оба из Пода и Марко Комненовић из Топле. Регистровано 24. IV 1797.³⁴⁾

У ово вријеме се спомиње кап. Глиго Мусић из Пода као власник тартаке (1797. год.).³⁵⁾

Кад су се смириле политичке трзавице видимо да је поморство и трговина у херцеговачком крају кренуло напријед. Капетан Василије Ђурасовић из Кумбора за вријеме пре аустријске владавине заповиједао је 3. XII 1800. године једним наоружаним бродом, који је путовао у саставу конвоја а за рачун осигуравајућег друштва из Трста.³⁶⁾ Патрун Мијо (Михаило) Косић из Мокрика путује за Трет својом полаком *Св. Никола* са товаром каштрдине и неколико путника. Лучке власти су му издале дозволу да исплови 30. јануара 1803. године.³⁷⁾ Патрун Вуко Злоковић из Бијеле утопио се 30. X 1803. год. у Црном мору са својим бродом, на којему се налазила читава његова породица. Брод је пловио за Одесу накрцан мермером.³⁸⁾ Патрун Лесо (Александар) Злоковић из Бијеле био је 1804. године власник трабакуле, која је осим заповједника имала шест морнара и „шкривана“, како проистиче из поморских докумената.³⁹⁾ Затим се спомињу купопродајни уговори капетана: Андрије Мисинезовића, Божа Зве-

³⁰⁾ ХА — ПУМА — књ. 37, стр. 59, 60, бр. 1.

³¹⁾ ХА — ПУ — А — Ф-1, стр. 9, бр. 1.

³²⁾ ХА — ПУМА — књ. 327, стр. 104, 105, бр. 2.

³³⁾ ХА — ПУМА — књ. 327, стр. 154, бр. 1.

³⁴⁾ ХА — ПУМА — књ. 327, стр. 51, 52, бр. 2.

³⁵⁾ ХА — ПУМА — књ. 327, стр. 135-140, бр. 8.

³⁶⁾ ГПМК бр. VII/1958, стр. 177.

³⁷⁾ ХА — А — Ф 330, стр. 121, бр. 1.

³⁸⁾ Максим Злоковић — *Поморство Бијеле* — ГПМК бр. IV/1953, стр. 116.

³⁹⁾ Као горе, стр. 117.

кића, Васа и Митра Ђурасовића из Кумбора, Филипа пок. Сава Ђермановића из Кута, Петра Абрамова Ђурасовића и Марка Војводића из Ђеновића итд.⁴¹⁾

Страх и подозривост аустријских власти од присуства руске флоте под командом адмирала Сењавина још је отежавала настану ситуацију. Поготово је таква психоза владала код власти у херцеговском крају кад се знало да поједини људи овога краја заузимају високе положаје у руској војсци и управи. То су: Владисављевићи, Стратимировићи, Војновићи, Витковићи, Љуботиње, итд.⁴²⁾

Поред свих наведених сметњи и отежане ситуације и на тржишту и у саобраћају, херцеговски крај је успио током прве аустријске владавине да задржи, одприлике, скоро исти трговачко-привредни потенцијал као и задњих година млетачке управе. Из многобројних купопродајних докумената видимо да су трговци и привредници сачували скоро неокрњене капитале. Истина, осјећа се несигурност на тржишту услед пада млетачке валуте. У промету је још, поред венецијанске, аустријска, турска и мађарска валута.⁴³⁾

Миром у Пожуну 1805. године Француској је припала поред осталог: Венеција, Истра, Далмација и Бока Которска. У то доба Бока је имала 393 једрењака са патентом и то: 28 нава, 127 брскова, 77 полака, 26 тартана, 129 пиелега, 8 гаета и 3628 помораца.⁴⁴⁾ Велики дио ових једрењака и помораца припадао је херцеговском крају. Рок за предају Котора и Боке бијаше 23. фебруар 1806. године назначен од команде француских снага. Француски генерал Молитор, који бијаше свечано ушао у Задар 2. фебруара, крену пут Боке сувоземним путевима, јер му пут морем бијаше немогућ, због непрекидног крстарења руских и енглеских бродова. Исправно констатује Лујо Војновић да је Јадран-

⁴¹⁾ ХА — ПУ — А — Ф-1, стр. 42, 43, бр. 1; Ф-2, стр. 224, бр. 1; Ф-7, стр. 42, бр. 1; Ф-37, стр. 96, 97, бр. 1; Ф-38, стр. 235, 236, бр. 1; Ф-39, стр. 14, 14, 22, бр. 2.

⁴²⁾ ХА — ПУМА — Ф-296, стр. 371-376, бр. 4 — Опорука Марка Стратимировића пок. Слава од 3. III 1788. год. потпуковника руске војске умрог у Петровграду (ХА — ПУМА — Ф-247, стр. 167-172, бр. 2) — Петар пок. Симона Витковић потпуковник у руској војсци, моли да се утврди путем свједока да су Витковићи: Симеон и Стјепан дошли из Требиња и населили се у Херцег-Новом, да је њихов брат Јован бригадир у руској војсци умро 1753. год. и да су његову мајку Деспу повели у Русију њезица браћа кнежева Марко и Анто Стратимировић год 1773. (ХА — ПУМА — Ф-181, стр. 170, бр. 1). Јован Владиславић умро је у Петровграду (исто — Ф-136, стр. 23, бр. 1). Дионисије Јовановић-Владиславић из Херцег-Новоса настањен у Петровграду итд.

⁴³⁾ ХА — ПУМА — књ. 70-106; — Аустријски период год. 1797, 1798-1800.

⁴⁴⁾ Као под 24, стр. 1822-1823.

ско море од Венеције до Странта, осим Трста који остале Аустрији, постало велико француско језеро.⁴⁵⁾

Да би осујетисо евентуално напредовање Наполеонових трупа на јадранској обали, руски цар Александар I бијаше послао свога специјалног изасланика бригадира Стефана Санковског у Црну Гору. Санковски је био добио задатак да упозна митрополита Петра I са плановима руске владе.⁴⁶⁾ Барон Росети у једном извјештају својој влади у Беч за Санковског каже да је „даровит човек, финог образовања и понашања“.⁴⁷⁾

Митрополит Петар I бијаше сазвао 15. II 1806. год. скупштину свих гласара на Цетињу. На овом великом народном сбору митрополит је тражио да се уједине снаге и да поведу заједничку борбу Боскељи и Црногорци против Француза.⁴⁸⁾

26. фебруара 1806. год. (по старом календару) издао је Стефан Санковски у име руског цара Александра I свој познати манифест, штампан на српско-хрватском и италијанском језику, који између осталог гласи: „... Пошто је већ стигло срећно и славно оружје Њ. В. цара руског у ову веома љубљену покрајину, истог језика и исте крви руске што тече по народним жилама свакојета и пошто хоћемо да овај вољени и поштовани народ види праву награду за његову слободу и добровољну предају, издајемо слиједеће одредбе...“ У овим одредбама је 12 тачака, које готарђују права и повластице Боскеља.⁴⁹⁾ Владика Петар I је сазвао у Боку и 27. II (по старом календару) позвао скупштину боскељских првака на којој је присутне обавјестио о доласку руске флоте. Одлучено је да ће се заједно борити не само против Француза већ и против Аустријанаца, ако се буду одупирали доласку црногорске војске. Такође је одлучено да се прихвати аустријски генерал, командант Херцег-Новога да преда Боку прије него јој запријети опасност од Француза.

У овом раздобљу, која је било нека врста безвлађа, кружиле су по народу лажне и алармантне вијести којима је био циљ да унесу још више забуне и у онако тешко стање. У Боки су ове дошле до изражаја старе зајезице и испољавале су се разне негоспољивости. Овакво стање највише су користили разни пустошери и пљачкаши. Да би се свему овоме стало на пут, Боскељи у договору са Петром I и Стефаном Санковским послаше изасланике адмиралу Сењавину да са својом ескадром упути у Боске-

⁴⁵⁾ Др Лује Војновић — *Под Дубровника I* — Загреб 1928, стр. 57, 61.

⁴⁶⁾ Јагош Јовановић — *Стварање црногорске државе* — Цетиње 1948, стр. 174.

⁴⁷⁾ Др Лазар Тешановић — *н. д.*, стр. 59.

⁴⁸⁾ Као под бр. 1 од 18. VIII 1928, бр. 733.

⁴⁹⁾ Нико Луковић — *Прчањ* (историјско-естетски приказ) — Котор 1937, Народни универзитет Воке Которске, стр. 69, 80, 61.

каторски залив. Ово писмо однио је на Крф, гдје је флота стационарала, капетан Јово (Јоко) Црногорчевић из Баошића. Црногорчевић је одједрио својим бродом на којему се налазио и руски мајор Милетић.⁶⁰⁾

Првих дана марта 1806. год. упловила је руска флота у Боку па је привремено стационарала на Росе. Руском ескадром командовао је капетан бојног брода Хенрик Бели. Ескадра се састојала од једног бојног брода, 2 фрегате и 2 шкуне. Тачан датум доласка је споран. Капетан Владимир В. Броневски, који је пратио Сењавина и лично био присутан овим догађајима, наводи 9. II 1806. Ми смо се у нашем раду „Сењавин у Боки“ осврнули на ово питање и приближно одредили датум.⁶¹⁾ Сутрадан је флота из Роса допловила у херцеговачку луку, гдје се укотвила. Војновић у поменутом раду помиње слиједеће бродове Бели-ове ескадре: бројни брод *Азија*, фрегате *Са. Михаил* и *Венера* и брик *L'Expeditick*.⁶²⁾

Доласком ескадре под Херцег-Нови и опкољавањем града од стране бокелско-црногорских трупа, командант аустријских трупа у Херцег-Новоме предаде град представницима грађана херцеговачког краја. Становници града и околине скупили су се у манастир Савину „око 10.000 душа“ који су клицали: „Да живи Александар I“. Капетан Броневски каже: „Приликом поворке до града (из Савине до Херцег-Новог — прим. М. З.) била је за нас права милина гледати ову радост народа, видјети дјечаке и остали свијет у празничним одијелима како обасипају наше војнике цвијећем и како с одушевљењем поштовања додирују њихове униформе. Уз промке повике „Да живи цар“, „Да живи наш Александар“, над Херцег-Новим и „Шпањолом“ вијала су се руске заставе“.⁶³⁾

У Херцег-Новоме руска власт је повјерила разне службе људима наклоњеним њеној политици. Капетан Лука Црногорчевић из Баошића именован је за капетана „комунилади Новске“. Капетан Лука је био ватрени присталица руске политике, као и његов брат Јово (Јоко), који је однио позив и писма Сењавину од Санковског и Петра I и који је пилотирао флоту од Крфа до Бо-

⁶⁰⁾ Др Лазар Томановић — н. дј., стр. 82 — Кап. Јово (Јоко) пок. Тома Црногорчевића из Баошића спомиње се 29. X 1792. год. као сувласник брода и трговац (ХА — ПУМА — књ. 101/III, стр. 23, бр. 1).

⁶¹⁾ Паво Бугорац — н. дј., стр. 211 (Да је 6. марта тачан датум доласка флоте упукује нас и чињеница да се Санковски 6. марта налазио у Херцег-Новоме, гдје је примио изасланике Дубровачке Републике Сигисмунда Сорго, кнеза у Конавлима (Војновић — н. дј., књ. I, стр. 90).

⁶²⁾ Др Лујо Војновић — н. дј., стр. 103.

⁶³⁾ Др Лазар Томановић — н. дј., стр. 64, 65. — Види мој рад *Сењавин у Боки...*, стр. 102, 103 и рад Предрага Ковачевића *Флота адмирала Сењавина у кашим водама — Руска флота у Боки — Бока — Херцег-Нови*, бр. 3—1971, стр. 63, 64.

ке. Колико је капетан Лука био поносан на ову част види се по томе што се на разне акте потписивао „По заповјести Јего Императорскога Величанства, Ми капетан и суђе од Превјерне Свевруске императорске Комунијади Новске“, а општински канцелиста (секретар) имао је звучну титулу „Царски руски канцелар“.⁵⁸⁾ Чланови општинске управе (општински суђе) били су: Буро Панајоти, Нико Вукојев, Михаило Радовић и Саво Ожеговић, а секретар општине био је кап. Спиридон Јовов Грушић из Топле.⁵⁹⁾ Савјетник Санковски доноси рјешење да се кап. Спиридону Грушићу додијели кућа у граду, по свој прилици за учинене услуге руској управи. „Шпиро пок. Јова Грушић из Топле подноси на регистрацију одлуку Стефана Санковског носиоца Ордепа Св. Ане, државног савјетника императора свих Руса, личног повјереника Н. В. у Црној Гори, опуномоћеног повјереника и гувернера у покрајини Боки Которској од 2. VII 1807. год. Котор, којом је било потврђено право својине на једну кућу у граду“ (Херцег-Новоме). Регистровано 25. IX 1807. године.⁶⁰⁾

Руска флота била је бројчано недовољна да би извршила све задатке који су били пред њу постављени, тј. да врши контролу над Јадранским морем. Због тога руска војна команда је мобилисала 116 бокељских једрењака, међу којима је био велики број и из херцеговског краја. Ови наоружани једрењаци имали су за задатак, у првом реду, да штите поморске путеве на линији Јадран — Дарданели, а затим да служе као потпора Сењавиновој ескадри за даља напредовања на Јадрану. Осим тога, велики број једрењака је учествовао у корсаренју које је било одобрено од руске власти. У Херцег-Новоме је постојао и Руски царски трибунал, који је пресуђивао колико се има коме додијелити од добивеног плијена. Суд је о расподјели плијена водио евиденцију. Заплијенене бродове и робу је продавао на јавној лицигацији.⁶¹⁾ Маршал Мармон, пишучи о Црној Гори, каже за становнике Боке: „Осим тога становници Котора, од којих су двије трећине православне вјере, а готово сви предани морепловству,

⁵⁸⁾ ХА — Руски период год. 1806, стр. 1-5.

⁵⁹⁾ ХА — Руски период — год. 1806, стр. 9, бр. 1 (Буро пок. Илије Панајоти из Топле био је поморски капетан, који је 29. I 1793. год био власник брода *Madona, San Spiridon e San Nicolò* (ХА — ПУМА — Ф-10/III, стр. 6, бр. 1).

⁶⁰⁾ ХА — Ф-42, стр. 54, 55, бр. 1 (Спиридон Грушић се спомиње као заповједник бригантина *Il Genesoso* чији власници су били: кап. Лука Грушић, брат Спиридона и Јова Куртовић из Трета).

⁶¹⁾ А. Милошевић — *Неки статистички подаци бокељских бродова* — ГПМК — бр. VI/1957, стр. 20-25; Вишко Ивацчевић — *Руске заплијене дубровачких бродова* — ГПМК — бр. V/1956, стр. 125, 126. Види Иг. Злоковић и. д.

не надајући се ничем доброме под нашом влашћу, убрзо такође постадоше помоћници Руса“.⁸⁷⁾

Познато је да су Руси препустили сву цивилну власт, а и велики дио војне, домаћим људима. Из једног документа изданог 12 VII 1807. године од стране кап. Луке Црногорчевића и суђа Општине херцегновске, види се да је гроф Шпиридон Војновић био именован 1806. год. капетаном војске ове комуне.⁸⁸⁾ Командант четве народне војске у Боки био је конте Ђорђе Војновић, рођак споменутог Шпиридона, па га власти из Котора у актима ослављавају «maggiore e comandante civile».⁸⁹⁾ Због тога Херцег-Нови постаје центар из којег се руководи свим акцијама против Француза, обзиром на непосредну близину дубровачке територије на чија су врата већ били закуцали Французи. Не само Херцег-Нови него и сва његова околина пружила је истинску и једнодушну подршку уједињеним бокељско-црногорским трупама као и Русима на копну и на мору. Из Херцег-Новога је послато сав војни материјал, те храна и остале потребе за ратишта. Ово се јасно види из потврде издате 21. јуна 1806. године у Херцег-Новоме. Потврду је дао Саво Лакичевић из Кртола новској општини пред замољеним свједоцима. Лакичевић је примио „од комунитади један мушкет, који се облегава вратити када ово властојство сврши“. Ова му се глушка даје као добровољцу „по заслужности конта Војновића и она има бити потписата од два свједока који буду нађени од Јова Лакичевића и ово учини Мишо (Михаил суђа — прим. М. З.) Радовић, Јоко Павковић свједок и Лука Грушић свједок“.⁹⁰⁾

Да је конте Војновић водио главну ријеч види се из једног писма Петра I упућеног 25. јула 1806. год. из Бијеле Кртољанина. Петар I се тада налазио са својим трупама у Бијелој. Према предању био је одсио у кући прота Сима Злоковића, којему је том приликом поклониво сребрни крст, који и данас насљедници прота Сима чувају као драгу успомену на то доба. Писмо гласи: „Благородним господаром Капетан, суђама и старјешинама и свијем од комунитади Кртољске“, гдје их позива „да сваки који оружје носи пође у Нови за примити уредбе от војничкога генерала и грофа Војновића, тога ради авизавам вас... да пођете та

⁸⁷⁾ Данило Лекић — Маршал Мармон и Црна Гора — Историјски записи — Титоград, бр. 1/1962, књ. XIX, год. XV, стр. 37.

⁸⁸⁾ ХА — Руски период год. 1807, стр. 10, бр. 1 (Шпиридон Војновић је био поморског капетана Александра Војновића, а Александар је био син Војводе Милошева. Александар је био последњи начелник топаљски, а херцегновски 1805).

⁸⁹⁾ ХА — Руски период год. 1807. — књ. 42, стр. 35, 36, бр. 2.

⁹⁰⁾ ХА — Руски период год. 1806. стр. 7, бр. 1 (кап. Лука Грушић из Тазле био је брат Шпиридона Грушића, секретара општине, а иначе је био феодалских и трговац).

час у Нови изван стараца“ даље им наглашава да „непријатељи триезно стое, како би вас преварили“.⁶¹) Из слиједећих докумената видимо да је мајор Војновић давао одлуке о куповању некретности.

Кап. Василије Ђурасовић из Кумбора у име капетана Митра и Марка Комненовића из Топле купио је 23. IV 1806. године од Анђелике Ивана Палине из Котора неке земље око Херцег-Новога. Куповина је одобрена одлуком мајора Војновића од 26. V 1806. године.⁶²)

Кап. Јеровим (Јефто) Радановић из Мокрина купио је од Марије уд. Александра Милашиновића из Топле неке земље 10. VII 1806. године. Куповину је одобрио „мајор конте Војновић дана 11. IX 1806. године“.⁶³) Поред осталих одобрена је куповина неке земље трговцу Ђорђу лок. Глигора Павковића из Топле „одлуком команданта мајора конта Ђорђа Војновића“. Оваквих и сличних одобрења има неколико у овом раздобљу.⁶⁴)

Карактеристичан је за илустрацију прилика у првој аустријској окупацији и овај документ. Потпуковник племић Шпиридон конте Жарковић, речени Магазиновић из Топле подноси на регистрацију одлуку команданта луковника Gaus-a од 17. VI 1801. године из Котора, којом му се потврђује право својине једне озидине у Херцег-Новој и једног комада земље у Зидинама, које му је још за вријеме млетачке управе, даровао провидур Вендрамин. Ову одлуку регистровао је код суда 31. VIII 1802. године.⁶⁵)

О учешћу људи из херцеговске крајине у ратним операцијама говори и слиједеће: 17. септембра 1806. год. генерал Пападополо заповједник руских и црногорских снага у правцу Дубровника јавља са ратног положаја Гомиле (локалитет између Мојдежа и Ратишеvine — прим. М. З.) предсједнику Луки Црногорчевићу да му пошаље три човјека који добро знају путеве и прилазе од стране Мокрина, Мојдежа „и све право страном долихе (мисли увалом и долином рјечице Суторине — прим. М. З.) па такођер страном до Витаљине“. Затим тражи једног општинског суђу „човјека практична свим селима и сељацима“. Овај суђа би се стално налазио у његовом штабу те би преносио становништву гдје војска дође и логорује његова наређења.⁶⁶) У другом акту од 17. IX 1806. године генералмајор Пападополо обраћа се кап. Луки Црногорчевићу, да његовој комисији за исхрану која се налази при његовом штабу, пошаљу на положај (не наводи

⁶¹) Завичајни музеј у Херцег-Новој — изложени примјерак.

⁶²) ХА — ПУМА — књ. 42, стр. 40-43, бр. 3.

⁶³) ХА — ПУМА — књ. 42, стр. 43, 44, бр. 2.

⁶⁴) ХА — ПУМА — књ. 42, стр. 35-36, бр. 2.

⁶⁵) ХА — ПУМА — књ. 40, стр. 9, 10, бр. 1.

⁶⁶) ХА — Руски период год. 1806, стр. 2, бр. 1.

гдје — прим. М. З.) „хлеб, таиш, те потребни новац, јер је оставио уза се, заповјешћу царском и за царско дјело, барјак топаљски и перашки“.⁶⁷⁾ Из овога јасно произилази да су се на страни Руса борили и Пераштани.

Операције у правцу Дубровника од 2-23. септембра 1806. год. вођене су променљивом срећом. Првих дана септембра Французи су напали савезнике и дошли до бедема Херцег-Новога. Том приликом Мармонт је поставио батерије на Оштри рт. Савезници су давали јак отпор из херцеговске тврђаве Французима, потпомогнути ватром бојних бродова *Св. Петар*, *Јарослав*, фрегатом *Венус* и групом мањих јединица, које су дејствовале унакрсном ватром. Савезници, потпомогнути новим копненим снагама, одоле нападима и потисну непријатеља. Војни брод *Св. Петар* и фрегата *Венус* уништише 7. IX батерију од 10 топова на Оштром рту. Ових дана конте Ђорђе Војковић, мајор и командант трупа у херцеговском крају, хитно затражи да му командант брода *Св. Михаила*, који је стационарао под Росе, пошаље све расположиве снаге у помоћ, као и све бродове који се могу наоружати. Сви бродови ма било чији — наглашава Војковић — који су се затекли у луци Росе у контумацији нека се узму, са њих искрцају посаде, а на њихово мјесто укрцају Луштинци, затим да се бродови пошаљу њему на расположење. Овај докуменат је датиран само годином 1806. У доба напада на Херцег-Нови поплаћена је Топла и Игало.⁶⁸⁾

Маршал Мармон у својим мемоарима о овоме пише: „Од прије шест мјесеци Бокели, подстицани од Руса, нијесу престали да нас вријеђају. Они су за вријеме обуставе непријатељстава нападали наше предстраже. Чинио сам све да их подсетим на њихову дужност и да их убиједим у њихов прави интерес. Али, они о томе нијесу водили рачуна. Они су мислили да су сви моји кораци предузимани из страха. Православни, турски поданици из сусједних области придружили су им се. Зато сам се притужио требињском папи. Он ми је одговорио да бунтовнике препушта мојој освети. И ја сам се одлучио за строг примјер. Тако сам наредио да се спали више села и сва предграђа Херцег-Новога. Ово наређење било је сутрадан и извршено. На тај начин побуњеници су кажњени у свом сопственом дому“.⁶⁹⁾

Савезничка војска, потпомогнута флотом адмирала Сењавина, 21. IX заузимље Витаљину, а 23. IX допире до врата Дубровника. У раздобљу од 2. до 23. септембра руска војска је имала

⁶⁷⁾ ХА — Руски период год. 1806, стр. 4, бр. 1 (На адреси писма стоји: „Јего благородију господину капетану Луки Црногорчевићу, комунилади Кастилновске у Ка. Ново“; На другој страни омота Црногорчевић је написао „17. септембра 1806 од Г-на генерала“).

⁶⁸⁾ ХА — Руски период год. 1806, стр. 12, бр. 1.

⁶⁹⁾ Данило Лекић — и. чл. — Историјски записи, стр. 40-41.

175 погинулих официјера и војника, 288 војника је било избачено из строја. Бокелско-црногорска војска, у истом раздобљу је изгубила 800 што мртвих, што рањених бораца. На непријатељској страни губици су били много већи и то: 1 генерал, 18 официјера погинулих и 37 официјера рањених. Руси су и поред извјесних губитака имали и великог успјеха на мору, заробивши: 47 официјера и 1300 војника, те неколико мањих и већих бродова, затим разне муниције, све у вриједности око 1.000.000 рубаља.⁷⁶⁾

Стање у Херцег-Новоме најбоље илуструје писмо упућено 13. IX 1806. године из Херцег-Новога у Трст на адресу Ника Паликуће бродовласника настањеног у Венецији. Писмо је писао Буро Паликућа трговац из Топле. У писму говори о борбама око Херцег-Новога. У писму поред осталог пише: „... али ми се бијемо сваки дан и главе су Француза по вароши као репа на продају“.⁷⁷⁾

Доласком Руса у Херцег-Нови предузимљу се све потребне мјере око поправке херцегновских утврђења, која су била у врло лошем стању. Конте Ђорђе Војновић, командант народне војске овога краја, прихватио се одмах посла око реконструкције и дозифивања утврда. Да би набавио што више материјала пише 30. априла 1806. кап. Блажу Дамјановићу из Лепетана (Которска општина) да му хитно пошаље већу количину пијеска и земље (мисли глине — прим. М. З.) као и 160 комада плоснатих камена («plosche»). Овај материјал му је хитно потребан, јер му мајстори стоје без посла.⁷⁸⁾

За вријеме руске управе у Херцег-Новоме, а нарочито последије познатих борби од 2. до 23. септембра 1806. године предузете су хитне мјере да се нормализује живот, не само у граду, већ и у околини. То је и разумљиво, јер је у граду имао сједиште Сењавинов војни штаб, па је у данима операције засједало војно вијеће које су сачињавали, поред Сењавина, митрополит Петар I, царски делегат Санковски, контраадмирал Сорокин и још неколико официјера руске, црногорске и народне војске. У самом штабу дошло је до промјене, јер је пред почетак операција генералмајор Вјеземски замијењен, напред поменутих генералом Папандогулом. До промјене је дошло последије изјаве Вјеземског да сумња у одбрану града, јер су тврђаве слабе, а Црногорци и Приморци су, тобоже, непоуздани. На ово је Сењавин изјавио: „Како му драго било, Бока се мора заштитивати колико доуштају наше силе“.⁷⁹⁾

⁷⁶⁾ Адмирал Сењавин — по подацима кап. фрегате бивше руске царске морнарице Карпова — Морнарички гласник, свезак 4, год. 1935/III, стр. 250-263. Види мој рад — 100-годишњица адмирала Сењавина..., стр. 106 и 107.

⁷⁷⁾ ХА — Руски период — год. 1806, стр. 8, бр. 1.

⁷⁸⁾ ИАК — УП 213, бр. 9.

⁷⁹⁾ Др Лујо Војновић — Пад Дубровника I — стр. 305.

Пуковник Книпер, који је именован да руководи радовима око поправке града, пише 16. III 1807. год. капетану херцегновске општине, да су му хитно потребни зидари. Петар Далић, његов син Антоније и Доменико Козина, који су до сада радили на разним пословима општине, да се њему упуте „да би што скорије рабату царску извршили“. Ови ће људи остати „на работи царској до моје друге заповијести“.74) Да би се послови из тврђави „најбрже окончали“, пуковник Книпер тражи за „царску рабату“ зидарске мајсторе из Кута и то: Спасоју Сеферовића, Андрију Маровића и Јанка Милошевића. Наређено је да се ови мајстори већ сутрадан у јутро јаве „на царску рабату“.75) Ради оправке касарне и тврђава у граду, пуковник Книпер 14. јуна тражи од општине да му набави 6 барака креча. Овај креч има му се хитно пронаћи у околини (заливу-каналу) који ће се према поднесеним рачунима уредно платити.76)

За набавку хране, муниције и осталих војних потребштина, команда руске војске је тражила позајмице, најприје од општина: херцегновске, добротске, прчањске и др., које су давале позамашне суме, које су касније враћене. Осим општина позајмљивали су им и имућнији појединци. Из једног документа видимо да Антоније Фрушка, ватрени присташа Руса из Котора, јавља 19. V 1807. год. Луки Црногорчевићу, капетану Херцег-Новога да му шаље по Никчу Радоничићу из Доброте 10.000 фјорина. Нека ову суму наглашава Фрушка „одмах упуту генералу Гризомулиу за народ око Клобука“.77)

Да је руска влада и послеје одласка њених трупа из Боке уредно плаћала своје дугове, видимо из документа писаног 1809. год. гдје представници херцегновске општине моле руског мајора Милетића (који се тада налазио на Цетињу) да им овјери неке новчане документе о издатом новцу руским трупима за вријеме њиховог боравка у Боки Которској. Ове документе ће послеје овјере однијети руском конзулу у Трст и од истог наплатити односну суму.78) Руска команда је мобилисала и бродове приватника; тако кавалијер Братински са брода *Св. Петар* из Херцег-Новога јавља, 23. V 1807. год., кап. Луки Црногорчевићу да наоружа брод кап. Симе Желалића из Бијеле и да на њега укрца посаду од 50 до 60 људи. Овај брод ће ући у састав руске ескадре.79)

Адмирал Сењавин је даровао августа 1806. године митрополиту Петру I два брода и то: полаку *San Pietro* и бригантин *San Nicolò*. У једном документу од 5. децембра 1806. год., писаног у

74) ХА — Руски период год. 1807, стр. 9, бр. 1.

75) ХА — Руски период — год. 1807, стр. 7, бр. 1.

76) ХА — Руски период — год. 1807, стр. 17, бр. 1.

77) ХА — Руски период — год. 1807, стр. 22, бр. 1.

78) ХА — год. 1809, лист 440, бр. 1.

79) ХА — Руски период — год. 1807, стр. 12, бр. 1.

манастиру Савини, видимо да је оба брода владика Петар I про-
 дао кап. Васу Ђурасовићу и то полку за 5000, а бригантин за
 15.000 форинти. „Пошто сам ја данас примио новац и предао кап.
 Васу бродове, он и његови наслиједници могу се служити без
 никаквог мог другог потраживања у будућности“. Овај докуменат
 је потписао владика Петар I и свједоци: Сава Пламенац и Јован
 Стофановић.⁸⁰⁾ По свему изгледа да послови Петра I и Ђурасовића
 нијесу текли у реду, јер у писму од 15. III 1807. год. Петар I пи-
 ше Симу Орловићу „... остајем вам пуно благодаран за благо-
 разумјевање и за труди ваши употребљенија с Ђурасовићем по
 дјелу од моје пулаке“.⁸¹⁾ Изгледа да је Петар I био сувласник
 полаке, коју је продао Ђурасовићу и да је потраживао од њега
 дио добити на уложене камате, јер у писму Орловићу захваљују
 за труд „по дјелу од моје пулаке“. Видимо и из писма од 28. XI
 1807. године да Петар I шаље Орловићу „као секретара“ да по-
 ради код француског делегата у Котору да његова „два брода“
 не уђу у списак бродова, које намјерава секвестрирати. Даље му
 препоруча да се савјетује са савинским калуђерима и оцем До-
 ментијаном. Дан касније, 29. XI 1807. год. пише Орловићу и ша-
 ље писмо да понесе у Котор француском делегату и да се „раз-
 говори с њим поради моји два брода што ми је даровао Сењавин“.
 Пише му да настоји сазнати по „којим правом и разлогом оне
 бродове узимају преко кондицијах међу генералом Мармонтом,
 Барјатинским и Санковским учињених“.⁸²⁾ Судбина ова два брода
 није нам позната и није нам познато да ли је кап. Васо успио да
 их ослободи секвестра, и ако је за вријеме француске владавине
 био председник хорцегновске општине. Интересантно је да је кап.
 Васо Ђурасовић за вријеме привремене бокељско-црногорске вла-
 де, тзв. Централне комисије, био активан члан те владе. И поред
 овога видимо да је Ђурасовић био стуб политике Петра I у Боки,
 што се види из писма аустријског генерала Милутиновића од 8.
 IV 1814. године Петру I гдје између осталог каже: „Васо Ђу-
 расовић један од најоданијих вам људи и командант новског ди-
 стрикта тврди, да Бокељи никад нијесу били тако сретни као под
 управом Њ. В. цара аустријског“.⁸³⁾ Свакако да је кап. Васо дао
 овакву изјаву Милутиновићу за прво доба аустријске владавине
 и зато јер му је 3. XII 1803. год. аустријски делегат за Боку Ко-
 торску и Албанију барон Bernard de Rosetti даровао неке земље
 у Кумбору. Ову даровницу је укњижио код суда 14. I 1804. год.⁸⁴⁾

⁸⁰⁾ Др Славко Мијушковић — *Прави бродови под црногорском заставом 1717. или 1807.* — Историјски записи — бр. 1-2/1956, књ. XII, стр. 319, 320.

⁸¹⁾ Др Јефто Миловић — *Писма из епохе Петра I Петровића* — Ито-
 ријски записи — год. III/1950, свеска 10-12, стр. 642.

⁸²⁾ Као горе, књ. V, свеска 4-6, стр. 226, 227.

⁸³⁾ Душан Вуксан — *Други улазак Аустријанаца у Боку и посље-
 овце* — Записи — Цетиње 4. јула 1940, стр. 10.

⁸⁴⁾ ХА — Аустријски период 1804, Ф-42, стр. 82, 84, 6р. 2.

Познато је, да је Бока Которска миром у Тилзиту 25. јуна 1807. год. припала Француској. Француске трупе ушле су у Херцег-Нови 29. VII, а 31. VII запосјеле читаву Боку. Овом окупацијом пали су у воду напори великог дијела Бокеља и Црногораца да се Бока коначно ослободи туђина и припоји Црној Гори.⁶⁵⁾ Одмах након одласка руских трупа из Боке један велики дио наших људи, бродова и помораца одлази у Русију. У Русији доспијевају до великих положаја и заузимају врло одговорне дужности у војсци и у државној управи.⁶⁶⁾ Многи су се одали гусарењу, па нападају француске бродове и транспорте и тако слабе француски ратни потенцијал. Кап. Јоко Црногорчевић из Баошића испловио је из херцегновске луке са „двје трабакуле и једном лантином“ да би патролирао у дубровачким водама. Том приликом заплијенио је дубровачки бригантин *La società Pedele*. Кап. Илија Црногорчевић био је чувени корсар и непријатељ Француза. Кап. Илија је и даље (1825) пловио под руском заставом, као и његов рођак кап. Ђуро Црногорчевић, кап. Павле Стојковић и други.⁶⁷⁾ Кап. Симо Желалић, кап. Михаило Вучетић и кап. Вождар Цицковић били су чувени корсари из херцегновског краја.⁶⁸⁾

Отпор Бокеља према француској владавини, а поготово према регрутисању младића за француску морнарицу, био је тежак и крвав. Поступци власти изазивали су буне, немире и пометњу у народу. Тако је 14. I 1811. год. око поноћи извршен атентат на Николу Живковића начелника херцегновске општине. Живковић је био, по свој прилици, присталица француске политике и по мишљењу околине је заговарао њихове реформе. Испалено је неколико метака из пушке у правцу Живковићеве куће, од којих је један ранио начелника.⁶⁹⁾

О политичко-управној припадности херцегновског краја најбоље говори сљедећи акт француског под-делегата у Котору од 11. маја 1812. год. „По одлуци Генералног гувернера провинције, окружје Которско је раздијељено у три дијела — кантона, тако да кантон херцегновски сачињавају: Херцег-Нови, Бијела, Рисан, Луштица и Кртоли. Сви назначени општинари имају се обраћати преко мировног судије у Херцег-Новом, као суду који је њима надлежан“.⁷⁰⁾

⁶⁵⁾ Јагош Јовановић — *Црногорско-српски односи за вријеме Првог српског устанка* — Историјски записи — бр. 2, год. 8/1953, стр. 341.

⁶⁶⁾ Максим Злоковић — *Кап. Јован Пјешивац сарадник адмирала Макарова* — ГПМК бр. XIV/1966, стр. 109.

⁶⁷⁾ Вино Иванчевић — *Руске запланене дубровачких бродова* — ГПМК, бр. V/1956, стр. 127.

⁶⁸⁾ Предраг Ковачевић — *Историја бокељског поморства* — Котор, стр. 69.

⁶⁹⁾ ХА — Француски период год. 1811, стр. 66-92, бр. 10.

⁷⁰⁾ ХА — А — Ф-1/1, стр. 196, 197, бр. 1.

У Херцег-Новоме је постављен год. 1807-1808. делегат француске владе — старјешина кантона Ханибал Буровић — Пераштанин, млетачки племић, насељен у Херцег-Новоме, присташа млетачке, аустријске и напоскон француске политике.⁸¹⁾

Одмах у почетку француске владавине Херцег-Нови, Мармоновим декретом 1807. год., добива помирбени суд, који је доносио пресуде за херцегновски кантон без призива, на свађе до 25 фиорина. На челу суда налазио се судија (giudice di pace) плаћен од државе. Овакви судови су још у Котору и Будви. У Котору је основан трибунал, који је судио спорове, који нијесу спадали у надлежност помирбеног суда.⁸²⁾

Француска власт је настојала да оживи трговину и поморство, Трговачка комора у Дубровнику, која је била надлежна и за Боку, стара се о трговини и поморском промету. Ова комора била је основала у Херцег-Новоме неку врсту шпедиције. У ту сврху комора је послала из Дубровника 18. I 1809. год. свога секретара Михаила Скурића да успостави поморску шпедицију да би тако „олакшао трговину Боке“. У ту сврху Скурић тражи од херцегновске општине да му достави списак свих помораца украних на трговачке бродове.⁸³⁾

У овом времену 21. I 1808. год. владин делегат из Херцег-Новога именован је кап. Василија (Васа) Ђурасовића председником херцегновске општине мјесто обољелог Александра Горакуће из Херцег-Новога.⁸⁴⁾

Из једног наређења владиног делегата из Котора од 29. I 1808. год. упућеног Василији Ђурасовићу председнику општине, видимо да председника Новога назива »Sindaco«. Назив »Podestà« припада само председнику чија општина има преко 6000 становника.⁸⁵⁾

За читаво вријеме француске владавине контакти између Црногораца и Бокеља стално су живи и срдачни. То је потакло владиног делегата Паулучија из Котора да 23. I 1809. год. нареди начелнику херцегновске општине да што прије објави његов декрет, односно наређење „да ће бити по војним законима најстрожије кажњени сви они који буду дошли у додир са непријатељем“ (мисли на Црногорце — прим. М. З.)⁸⁶⁾

Исте године на 11. јула француски командант Херцег-Новога пуковник Viala de Somiere издаје наређење да се градске ка-

⁸¹⁾ Паво Буторац — н. дј., стр. 15.

⁸²⁾ Исто као горе — стр. 21.

⁸³⁾ ХА — Француски период год. 1808, стр. 36-45, бр. 11.

⁸⁴⁾ ХА — Француски период год. 1808, стр. 56-57, бр. 2.

⁸⁵⁾ ХА — Француски период год. 1808, стр. 103-105, бр. 5.

⁸⁶⁾ ХА — Француски период год. 1809, стр. 62, 63, бр. 2.

пије затварају на пола сата прије сунчева заласка, а отварају пола сата послје изласка сунца. По затварању капија кључеви ће се предати лично команданту и сутрадан ће се поново од њега добивати. Исто тако војницима се забрањује свако удаљавање од Команде града, као и од куле „Шпањола“, више од 500 корака. Посебно се препоруча војницима и старјешинама да „увијек морају да буду наоружани и спремни за брзу одбрану“.⁹⁷⁾ Поред редовне француске војске пуковник de Somiere је приступио организовању неког вида територијалних јединица, којима је био циљ одбрана овог територија од упада са стране. 14. јула 1809. год. командант града шаље два преписа декрета о постављењу за капетане „народне гарде“ и то: Јована Батисту Царевића из Херцег-Новога за капетана VI чете и Петра Злоковића из Бијеле за капетана VII чете. Препоручује начелнику општине да војници изабрани за „народну гарду“ треба да буду домородци, добро владања и нежењени.⁹⁸⁾ Из једног каснијег дописа од 25. фебруара 1809. год. видимо да је VI и VII чета била стационирана на батерији Кобила. Капетан Царевић и Злоковић овим писмом опомињу управу општине, да им се неуредно превози вода, потребна за људство.⁹⁹⁾ Нарочита бојазан била је од Црногораца и Херцеговаца, који су упадали на француску територију, плијенили војне транспорте и бавили се контрабандом. Ради тога је долазило до честих сукоба између редовне војске и пограничког становништва. Владин делегат 12. јула 1808. год. из Котора изражава предсједнику Херцег-Новога жаљење што је дошло до сукоба између регуларне војске и сељака са подручја Крушевица (турских поданика). Делегат препоручује да се подухму све могуће мјере да би се избјегли овакви инциденти.¹⁰⁰⁾ Ради безбједности граница наређено је војсци и свим подручним органима да будно прате свако кретање Црногораца. У случају да открију или пронађу некога у околини Херцег-Новога, нека га одмах ухапсе и приведу команданту војске у граду.¹⁰¹⁾ Све ово нагнало је команданта града пуковника Viala de Somier-а да нареди 18. VIII 1809. год. и по други пут, да се градске капије затварају пола сата прије уобичајеног звоњења црквених звона (вечерњи поздрав Госпи — прим. М. З.). Нека се ово звоњење помакне за пола сата раније, како би сваки грађанин био на вријеме обавијештен „јер послје затварања капија нико не може ни под каквим изговором ни ући ни изићи“.¹⁰²⁾

⁹⁷⁾ ХА — Француски период год. 1808, стр. 355, бр. 3.

⁹⁸⁾ ХА — Француски период год. 1809, стр. 289-290, бр. 2.

⁹⁹⁾ ХА — Француски период год. 1809, стр. 441-442, бр. 2.

¹⁰⁰⁾ ХА — Француски период год. 1808, стр. 359, бр. 1.

¹⁰¹⁾ ХА — Француски период год. 1809, стр. 408, бр. 2.

¹⁰²⁾ ХА — Француски период год. 1809, стр. 412, бр. 1.

Из многих докумената видимо да је француска управа у херцеговском крају улазила и у најобичније сеоске послове. 21. маја 1812. год. општинска власт извјештава владина делегата у Котору да је именовала новог кнеза Бијеле. Мјесто Ђура Злоковића, који се није довољно ангажирао у сеоским пословима, поставља се Томо Шеровић. Општина моли да владин делегат потврди овај избор.¹⁰⁰⁾ У једном ранијем избору владин је делегат предложио да се постави за кнеза Бијеле за год. 1809. Тодор Кнежевић „човјек који посједује све потребне врлине“.¹⁰¹⁾

Стална опасност од непријатеља, који је вребао из залеђа и са мора, натјерала је Французе да предузму све потребне мјере да одбране своја упоришта у Боки. Блокада Јадранског мора од стране енглеске флоте, као и од оружаних бокељских бродова, који су пловили под руском заставом, тешко је погађао француске интересе у Боки. Огромни револт Бокеља против присилне регрутације, те разне буне, отпори и бјегства задавали су муке и труда француским управљачима. О овом питању је врло исцрпно писао др Славко Мијушковић у Годишњаку Поморског музеја у Котору.¹⁰²⁾

Да би француска ситуација била још тежа, њихови одбрамбени пунктови су се налазили у врло мизерном стању, што се види из дневника генерала Готјеа, у коме каже: „Херцеговске зидине су у лошем стању, а тако исто су лоше и недовршене куле са којих дејствује артилерија, а сем тога улаз у залив нема обезбеђену обрану.“

Артиљерија је у врло лошем стању. Готово сви топови су постављени на постоља за бродске топове, што необично отежава руковање. Скоро сви пројектили су калибра који се разликују од промјера топовске цијеви, и ако има бомби и граната од 18 разних калибара, нема уопште оних који одговарају мерзерима и хаубицама“. У дневнику се даље наводи „инжињерија није располагала ни алатом за рад, ни финансијским средствима. Није било могуће набавити ни најмању ствар, ни путем трговине, ни путем домаће производње“.¹⁰³⁾

Овако тешко стање, када плате нијесу исплаћиване по неколико мјесeci и када је и посљедња пара из благајне била потрошена, рађало је револтом. Разнородна и вишенационална војска бацала је оружје и напуштала положаје. Готје наглашава: „Од-

¹⁰⁰⁾ ХА — Француски период год. 1809, стр. 202, бр. 1.

¹⁰¹⁾ ХА — Француски период год. 1809, стр. 422-424, бр. 1.

¹⁰²⁾ Славко Мијушковић — Отпор бокељских морнара према милитаристичкој тежњави француских власти крајем 1810. год. — ГИМК 1953; и: Из архива лучког капетана у Росала — ГИМК VII/1958.

¹⁰³⁾ Славко Мијушковић — Из дневника генерала Готје-а сев. 1813 — Јануара 1814. — Историјски записи — Титоград 1962, бр. 1, књ. XIX, стр. 76.

ред албанских (читај бокелјских — прим. М. З.) пандура окренуо је оружје против нас у тренутку кад су се Бокелји дигли на устанак. Пандури су били заправо први који су се побунили у Будви...“.

Поред утврђења на Кобили, постављена је батерија на Луштици, на супротној страни Кобиле, да би тако спријечили улазак непријатељске флоте у залив.

Удружена бокелјско-црногорска војска, да би омогућила долазак енглеске флоте адмирала Хосте-а заузела је поменуте батерије. „18. августа у 8 часова изјутра осам баркаса се нагло бацило на батерије, које су се налазиле на Кобили, тако да се непријатељ њих демогао, а затим је бацно у море топове, порушио батерије, пећи за ковање ђулади и стражарске заклоне. Док се непријатељ приближавао, Хрвати који су били на стражи код батерија, спасоше се бјегством. Затим се непријатељ усмјерио према луци Росе, коју је жестоко напао, али је био одбијен. Непријатељ је такође жестоко напао батерије на Луштици“.¹⁹⁷⁾

О овим, за Французе тешким моментима, генерал Готје у свом дневнику каже: „20. септембра Хрвати у херцеговском гарнизону су се побунили тражећи плату, која им већ три мјесеца није исплаћивана, али се ипак постигло вратити ред“. Даље каже: „26. септембра гарнизон у луци Росе, састављен од Хрвата, напушта своје мјесто и повлачи се у Херцег-Нови а у Росе је упућен један други одред“.

Сутрадан осамдесет и два војника хрватске народности дезертира из Херцег-Новога Батаљон Хрвата, који је био упућен из Дубровника, као појачање херцеговском гарнизону, читав је дезертирао и ни један војник није стигао у Херцег-Нови. Владика Петар I је из Будве, преко Грбља стигао са својим штабом на Брда код Превлаке. „28. септембра“ — наглашава Готје — „црногорски владика се смјестио у Брдима или Тиагу — (à Bardas an Teodo). Црногорци се спремају да пређу залив да би отишли у Бијелу и Херцег-Нови“.¹⁹⁸⁾

Которски гарнизон је 29. септембра послао читав одред војника да преузме 60 волова, који су из Дубровника стигли у Херцег-Нови. У Веригама је одред био нападнут па се, изгубивши три војника, повукао у Пераст. Истога дана се један одред Црногораца „под вођством једног од владичине браће и сердара Плаженца“ превезао из Брда у Бијелу. Сутрадан је савезничка војска заузела Рисан. Удруженим снагама савезници заузимљу добро утврђену луку Росе. Посада луке са читавим наоружањем

¹⁹⁷⁾ Исто као горе — стр. 77.

¹⁹⁸⁾ Исто као горе — стр. 79 (И данас на Брдима код Превлаке стоји кућа са кулом гдје је, по причању Кртољана, био смјештен владичин штаб).

успјела је да се повуче у Херцег-Нови. „Команду ове луке преузео је под Лазаревић“.

Из дневника генерала Готјеа, као и из других докумената, види се да су Французи били од јануара 1813. године господари само градова: Котора, Пераста, Херцег-Новога и Будве, док је читава Бока била под контролом савезничке Бокелско-црногорске војске.

Удružена савезничка војска, већ од 3. до 7. октобра наставља своје напредовање од Бијеле ка Херцег-Новога. Ових дана биле су све комуникације морским и копненим путем за Херцег-Нови прекинуте, па је сваки контакт између Котора и овога дијела Боке био потпуно прекинут. Овајањем утврда на Кобили и Луштици, био је слободан улазак енглеској флоти у залив. Још 1. X уловљава у луку Росе један енглески брик и двије баркасе (под аустријском заставом). Одмах, неколико дана затим, уловила је енглеска ратна ескадра под командом командора Вилијама Хосте.¹⁰⁰⁾

Удružена бокелско-црногорска војска под командом сардара Сава Пламенца, а потпомогнута артиљеријом са енглеских бродова, заузео Херцег-Нови. Борба за добро брањени и стратегијски важан град била је тешка и упорна. Послије два дана храбре и херојске борбе, град је пао у савезничке руке, а трећи дан тврђава „Шпањола“. У граду савезници су заробили 33 топа, много топовске муниције и осталог ратног материјала.¹⁰¹⁾

У доба француске владавине изгорјело је, поред осталог, и неколико мањих цркава у околини, а неке су у граду претворене у магацине и касарне. Тада је страдао и манастир Савина од пожара, па је том приликом нестало и много драгоцених предмета и докумената. Незна се да ли су Французи подметнули ватру, али обзиром да су опустошили и опљачкали манастир Прасквицу, изгорјели и нагрдили манастир Подлазцу у Грбљу, може се претпоставити да је и то њихово дјело.¹⁰²⁾

Француска управа је у Херцег-Новога отворила стални поштански уред, што се види из сљедећег документа: Марко Антон Башвић, директор поште у Херцег-Новога, подноси на регистрацију изјаву Ивана Батисте Мињони из Херцег-Новога од 29. VIII 1808. год. којом се очитује јамцем Башвића, а поводом насталог државног дуга од 400 лира. Изјава је регистрована код суда 30. VIII 1808.¹⁰³⁾

¹⁰⁰⁾ Славко Мијушковић — и. дј., стр. 80-81. Види мој рад — *Владисла Петар I и Бока Которској* — бр. 731, 732, 733.

¹⁰¹⁾ Као под бр. 1 — *Зетски гласник* — 25. VII 1938.

¹⁰²⁾ Паво Буторац — и. дј., стр. 53. Види: *Предраг Ковачевић — Грбља*. — Котор 1966. и — *Паштровићи — Котор 1970.*

¹⁰³⁾ ХА — ПУ — књ. 42, стр. 74, бр. 1.

Послије ослобођења Херцег-Новога 29. X 1813. год. одржана је у Доброти скупштина свих претставника бокељских општина и црногорских главара под предсједништвом Петра I. Ова скупштина је донијела закључке да „двје сусједне покрајине прожете родољубљем и једнаким осјећањима вјере и части... заклинају се... на вјерност и постојано здружене у сваком случају и догађају“. Потписник ове познате декларације о уједињењу Боке и Црне Горе био је и Василије Ђурасовић, начелник Херцег-Новога.

Покрајински савјет Боке и Црне Горе састојао се од четрдесет чланова. Извршна власт је названа — Централна комисија. Ова извршна власт имала је слиједеће ресоре и то за: финансије, правду, јавну безбједност и администрацију. Централна комисија састојала се од 18 чланова и то: 9 Бокеља и 9 Црногораца, под предсједништвом Петра I. Подпредсједник комисије је био Алвиз Висковић из Пераста. Сједиште комисије било је до краја 1813. год. у Доброти, а 14. јануара 1814. год. прелази у ослобођени Котор.¹⁴³⁾ О томе пише Мармон: „16. јануара (1814) град је био предат члановима Покрајинског вијећа, а 17. је у њега ушао црногорски владика“.

Првих дана мјесеца јануара господин Милутиновић, аустријски генерал, хтио је да уђе у Херцег-Нови са једним одредом од 1200 људи, али су му се Црногорци, који су се тамо налазили, супротставили. Генерал је отишао код енглеског команданта и код црногорског владике. По одржаном састанку са њима Милутиновић се са својим одредом вратио у Дубровник — послје је извршене предаје Котора.¹⁴⁴⁾

Управа Централне комисије у Боки трајала је осам мјесеци, када је спроведена одлука великих сила да се илирске покрајине имају предати Аустрији. 27. маја 1814. год. генерал Тодор Милутиновић уђе у Херцег-Нови, а 9. јуна у Котор. Овим је Бока Которска потпала под другу аустријску окупацију, што је санкционисао и Бечки конгрес 1815. године.¹⁴⁵⁾

¹⁴³⁾ Максим Злоковић — *Владика Петар I у Боки...* — 13. VIII 1938. год. Види: Игњатије Злоковић — *Бокељско покорство у Наполесново...*, стр. 1819-1832.

¹⁴⁴⁾ Славко Мижушкович — *Из дневника генерала Готје-а*, стр. 93.

¹⁴⁵⁾ Др. Лазар Томановић — *н. д.*, стр. 117.

Résumé

HERCEG-NOVI DEPUIS LA CHUTE DE LA RÉPUBLIQUE VÉNITIENNE JUSQU'AU CONGRÈS DE VIENNE (1797—1815)

Maksim ZLOKOVIC

La Révolution Française a accéléré la chute de la République Vénitienne qui, devant cet assaut vigoureux, a commencé à montrer des signes de faiblesse. Aux négociations préliminaires de Léoben le 18. IV 1797, on a pu prévoir le krach de la «reine des mers». Alors ont commencé à Herceg-Novi l'anarchie et la débâcle. C'est pour cette raison que les représentants de la commune de Topla ont envoyé leurs émissaires au général autrichien Matija Rukavina qui était arrivé à Split avec ses troupes. Les représentants de Topla, comme ceux des autres communes de Boka Kotorska, dans leur demande, ont catégoriquement exigé ce qui suit: «Si le souverain de Vienne, pour n'importe quelle raison, doit quitter Boka Kotorska, il ne peut en aucune façon la céder à un autre souverain ou à un autre état, mais simplement laisser que Boka seule, comme libre arbitre, choisisse son maître».

L'arrivée des autorités autrichiennes — ainsi que leur premier contact avec le peuple — a été accueilli avec mécontentement. Pendant le premier gouvernement autrichien de 1797 à 1806, il y a eu beaucoup d'émeutes, de révoltes et de troubles. Par la paix de Pogeoun en 1805, à la France a appartenu, outre les autres provinces, Boka Kotorska. A cette époque, Boka avait 396 voiliers dont la plupart était en possession de la région de Herceg-Novi.

Alexandre I empereur de Russie, pour déjouer la marche de l'armée française, avait envoyé son émissaire spécial, le brigadier Stefan Sankovski, au Monténégro. A son arrivée, tout de suite la résolution a été prise que les soldats de Boka Kotorska et du Monténégro entreprennent en commun la lutte contre les Français. Dans ce but, le 26. II 1806, Sankovski, au nom du tzar russe, a donné aux habitants de Boka sa fameuse proclamation imprimée en langue serbo-croate et en langue italienne. Aussitôt après, Petar I Petrović Njegoš descend avec son armée à Boka et l'amiral russe Senjanin, à l'appel de Boka, entre avec sa flotte dans le golfe de Boka Kotorska. L'armée russe à la tête de laquelle se trouvait Senjanin, a été solennellement reçue à Boka et particulièrement à Herceg-Novi. Les armées réunies de Boka et du Monténégro, aidées de la flotte russe, ont réussi à refouler l'armée française et à occuper la région jusqu'à Dubrovnik.

Le gouvernement russe a laissé le meilleur souvenir dans cette région. Le 25. VI 1807, par la paix de Tilsit, Boka a appartenu aux Français et les troupes françaises ont finalement occupé Boka Kotorska le 31. VII 1807. Immédiatement après le départ des troupes russes, un grand nombre de navires et beaucoup de marins vont en Russie. Beaucoup de bateaux en cachette quittent Boka et sous le drapeau russe ou anglais attaquent les navires et les transports français.

La résistance de la population de Boka sous la domination française est caractérisée surtout par la désobéissance et l'absence complète à l'appel des commissions de recrutement pour la marine française. Les insurrections, les révoltes, les désertions et les troubles ont donné beaucoup de mal au gouvernement français à cette époque. A la fin de 1812, quand les bases de l'empire de Napoléon ont vacillé, les troupes monténégrines et celles de Boka attaquent certaines garnisons osseulées. En janvier 1813, les Français étaient maîtres des villes fortes de Boka Kotorska. Les armées de Boka et du Monténégro réunies parviennent à chasser les Français de Boka et à former le Gouvernement National. Ce gouvernement est connu sous le nom de Commission Centrale et son siège était à Dobrota.

Le Gouvernement de la Commission Centrale a duré seulement huit mois quand par la décision des Grandes Puissances, le 27.V 1814, il a été résolu que les provinces illyriennes doivent être cédées à l'Autriche. Au Congrès de Vienne, en 1815, cette décision a été sanctionnée.

Slovenska nekropola u Kamenom

Stara slovenska župa Dračevica, prema podacima sa kojima do danas raspolažemo teritorijalno je zahvatala jedan dio zapadne Boke Kotorske od Kumbora do Debelog Brijega, obuhvatajući tri kraška polja: Kujsko, Sutorinsko i Kamensko.¹⁾ Područje ove župe bilo je još od preistorije gusto naseljeno. Mnogobrojne gomile (tumulusi) i gradine, konstatovane su na ovom terenu, a naročito na kamenskoj visoravni i oko nje. Prilikom jednog arheološkog rekognosciranja u samom selu Kamenom zabilježeno je 6 gomila i prema površinskim nalazima keramičkih ulomaka te gomile su pripadale Ilirima V-III vijeka prije n. ere. Inače, na teritoriji koju je zahvatala stara župa Dračevica, otkriveno je, a dijelom i ispitano, 19 preistorijskih, 7 antičkih i tri rano srednjovjekovna lokaliteta.²⁾

Rani srednji vijek i doba prvih slovenskih naseobina u župama koje su se prostirale duž južnog Jadrana, vrlo je slabo ili nimalo ispitano. Interes nauke svodio se na spise i citate savremenika, uglavnom vizantijskih državnika, zatim na rezultatima lingvistike i toponomastike. O župi Dračevici prvi govori Konstantin Porfirogenet u X vijeku. On u svom djelu *De administrando imperio* pominje župu Dračevicu u Gornjoj Dalmaciji i da pripada Trebinjskoj arhontiji u državi Duklji (Docles).³⁾ Oko dva vijeka poslije njega javlja se *Ljetopis Popa Dukljanina*, ili kako se to u nauci prihvatilo *Berski rodoslov*, koji pominje Dračevicu u tekstu gdje govori o podjeli slovenskih župa i locira je na širem prostranstvu od Risna do Kona-

¹⁾ Tomo K. Popović, Herceg-Nevi, Dubrovnik 1924, str. 8; Maksim Zloković misli da je župa Dračevica šire područje od Bijele do Debelog Brijega, Slovenska župa Dračevica, Boka 1, Herceg-Nevi 1969, str. 55; Istorija Crne Gore, Titograd 1967, str. 336.

²⁾ Ilija Pušić, Arheološki lokaliteti i stanje arheološke nauke u Boki Kotorskoj, Boka 1, str. 7.

³⁾ Konstantin Porfirogenet, *De administrando imperio*, B. Ferjančić, Vizantijski izvori II, 62.

vala.) Kasniji pisci, sve do najnovije historiografije, političke, ekonomske i etničke probleme župe Dračevice riješavaju u sklopu društveno političkih zajednica Duklje, Zete i Bosne.⁴⁾

Kameno je plodna kraška visoravan u orjenskom planinskom masivu i zauzima otprilike 100 hektara površine, od čega je kultivirano za obradu oko 43 hektara. Sastav zemljišta je glečerska tvorevina šljunka i pijeska, koji ispod sloja humusa ide u dubinu do 10 m. Teren je bezvodan, sem u njegovom južnom dijelu, gdje postoje 3 manja izvora. Stanovništvo se ovdje bavilo uglavnom stočarstvom i zemljoradnjom, koje nikada nije moglo obezbijediti dobar život u ovom kraju, što je uslovalo česte migracije ili bavljenjem zanatstvom. Primjera radi bilježimo podatak da je 1913. god. 76 domova u Kamenome sa 456 stanovnika gajilo 145 goveda, 1003 ovce, 262 koze i 113 svinja, a zna se da je ta godina sa nekoliko predhodnih bila najbogatija u stočnom fondu u Boki Kotorskoj.⁵⁾ U tim relativno skromnim uslovima za život, ovaj kraj je bio stalno naseljen od praistorije do danas, u vječitj borbi za opstanak. U poslednjim decenijama sa područja Kamenoga intenzivno se eksploatiše građevinski pijesak koji je stanovništvu dopunio skromne seoske prihode.

Zahvaljujući okolnosti što se je usled eksploatacije pijeska buldožerima morao deformisati površinski sloj sa humusom, iako nažalost vrlo kasno, mi smo došli do dragocjenih arheoloških podataka u cilju identifikacije prvih Slovena na tlu župe Dračevice i uopšte prvih njihovih tragova na južnom dijelu Primorja. Nakon što su buldožeri poravnali dio terena na imanju Špira Vukovića, radnici su otpočeli sa kopanjem pijeska i na 28. m jednog širokog i dubokog rova naišli su na ljudske kosti. Tek prilikom utovara u kamione jedan radnik je primijetio kosti lubanje i preko vlasnika zemljišta obavijestio Zavičajni muzej. Usled rokova za izgradnju objekata u Herceg-Novom, radovi se nijesu mogli zaustaviti, već su samo za nekoliko dana usporeni da bi se spasili oni grobovi koje je već zahvatio buldožer zajedno sa humusom ili su oštećeni grablicama za pijesak. Istog dana nakon obavijesti 15. januara 1967. god. ekipa Muzeja obišla je teren i konstatovala sledeće stanje: Rov koji je nastao usled ukopavanja za vađenje pijeska dugačak je 28 m i već bio proširen 10 m. Rov je orijentisan istok zapad, sa manjim skretanjem prema sjeverozapadu. Dubina rova se ravnomjerno spuštala od površine do 5 m kako bi mogli da pristupe kamioni za utovar i grabilice. Na zapadnom dijelu rova u pijesku su vidljivi tragovi rasturenih fragmenata ljudskih kosti i keramike. Prema izjavi radnika saznali smo da su oni, radi

⁴⁾ F. Šišić, Ljetopis pcpa Dukljanina, Posebno izdanje SKA LVIII, 1928, glava XXX.

⁵⁾ Istorija Crne Gore, poglavlje od dolaska Slovena do kraja XII vijeka, sabrala je svu noviju historiografiju o župi Dračevici.

⁶⁾ Sava Nakićenović, Boka — antropogeografska studija, Beograd 1913, str. 456.

lakšeg kopanja pijeska potkopavali donje slojeve, tako da su se gornji slojevi rušili zajedno sa grobovima. Mnogo grobova je uništeno, a oni na koje smo naišli mahom su bili oštećeni. Nekoliko oštećenih grobova se naziru u profilu šljunka i pijeska pa se je tom prilikom konstatovalo da su pokojnici sahranjivani direktno u masi šljunka i pijeska bez ikakve grobne arhitekture. U profilu je takođe primijećeno da je na tom mjestu buldožer izrovao površinski sloj toliko da se više ne može izmjeriti dubina groba od površine zemlje. (Slika 1).

Sl. 1

Grob br. 1 — Dubina očuvana 60 cm, dužina očuvana 80 cm, a širina 60 cm. Grob je orijentisan istok-zapad sa glavom prema zapadu. Istočni dio groba je oštećen i ostatak zapadnog dijela kostura je slabo očuvan i može se konstatovati samo da je pripadao odrasloj osobi.

U predjelu pojasa sa lijeve i desne strane kostura pronađeni su fragmenti keramike vrlo malih dimenzija loše fature sa dosta primjese sitnog pijeska i slabo pečene. Najveći fragmenat je dimenzija 7,5×3,5 cm sa debljinom zida 1 cm, a pripadao je dnu suda. Na fragmentu nema tragova Iončarskog vitla. (Slika 2).

Grob br. 2 — Dubina očuvana 10-20 cm. Usled oštećenja ostale dimenzije se ne mogu izmjeriti, jedino se može primijetiti da mu je orijentacija istok-zapad. Nekoliko fragmenata kostura vrlo su slabo

očuvani, a izgleda da je ovaj grob još ranije uništen prilikom obrade zemlje, jer je u odnosu na druge grobove vrlo plitko ukopan. Jedna očuvana bedrenjača može indicirati da se radi o grobu odrasle osobe.

Otprilike na mjestu gdje su mogla biti koljena pokojnika, sa njegove desne strane pronađen je jedan željezni nož dužine 13,5 cm s drškom od 4,5 cm. (Slika 3). U izbačenoj zemlji prilikom čišćenja ovoga groba pronađen je jedan kremenčić i fragmenat željezne igle dužine 3 cm. (Slika 4 i 5). I u ovom grobu je konstatovana keramika u vrlo sitnim fragmentima koja se dodirom raspadala.

Grob br. 3 — Grob je toliko oštećen da mu se moglo izmjeriti samo 120 cm dužine. Orijentisan je istok-zapad. Zapadni i sjeverni dio groba je uništen tako da je kostur deformisan, a po nekim očuvanim kostima pripadao je odrasloj osobi.

I keramički prilozi u ovom grobu bili su poremećeni, jer smo fragmente jednog te istog suda nalazili po čitavom grobu. Iz mnoštva fragmenata uspelo se rekonstruisati jedan sud visine 12 cm, širine 11,5 cm jajolikog oblika sa blago povijenim otvorom van suda; izrađen je slobodnom rukom, sa širokim dnom i otvorom, vrlo grube fature, debljina zidova je 0,5 cm sa dosta primjese sitnog pijeska i slabo pečen; boja mu je svijetlo do tamno siva. (Slika 6).

Grob br. 4 — Grob je dislociran zahvatom buldožera i otkriven u gomili pijeska i šljunka na prostranstvu većem nego što bi zahvatio normalan grob. Po rasturenim kostima ipak se moglo konstatovati da je kostur pripadao odrasloj muškoj osobi.

I u ovom grobu je pronađeno fragmenata keramike, ali nije-smo sigurni da je svaki fragmenat pripadao ovom grobu. Najinteresantniji je fragmenat dimenzija 10×0,5 cm, a pripadao je dnu suda prečnika 14 cm, debljine zidova 0,5 cm. Faktura mu je nešto solidnija, bez primjese pijeska, smeđe boje. Na fragmentu ima tragova koji bi se mogli pripisati lončarskom vitlu. (Slika 7).

Grob br. 5 — Dubina očuvana 35 cm, dužina 1,70 cm, a širina 40 cm. Orijentacija je istok-zapad, sa glavom prema zapadu. Grob je oštećen jednim dijelom sjeverne dužine.

Kostur je u raspadajućem stanju, tako da nije mogao pružiti nikakve podatke o pokojniku.

Otprilike u visini koljena sa desne strane kostura pronađeni su sitni fragmenti keramike, vrlo slabe fature, debljih zidova, sa dosta primjese pijeska i slabo pečeni.

Grob br. 6 — Dubina očuvana 20 cm, dužina 155 cm, a širina 55 cm, orijentisan istok-zapad, sa glavom prema zapadu. Grob je u jugoistočnom uglu uništen.

Kostur je pripadao djetetu i imao je položene ruke uz tijelo.

Uz ramenjaču desne ruke otkriveni su sitni fragmenti keramike vrlo grube fakture. Nakon lijepljenja nekoliko takvih fragmenata dobili smo veći fragment koji je pripadao jednom tanjiru prečnika 20 cm, dok je visina izbačenog oboda 2 cm. Boje je mrke do crne. (Slika 7).

Grob br. 7 — Iznad ovog groba nije prošao buldožer tako da smo mogli izmjeriti dubinu groba od površine, a koja iznosi 70 cm. Dužina groba je očuvana i iznosi 1,17 m, jer je uništen u istočnoj polovini. Širina mu je 68 cm. Orijentacija groba je istok-zapad sa glavom prema zapadu.

Prema ostacima kostura moglo bi se pretpostaviti da je pripadao mlađoj osobi.

U grobu nije bilo priloga.

Grob br. 8 — I ovom grobu je izmjerena apsolutna dubina od površine zemlje i iznosi 95 cm, dužina mu je 205 cm, a širina 75 cm. Orijentisan je istok-zapad sa glavom prema zapadu. Oko glave pokojnika bilo je postavljeno nekoliko većih oblutaka.

Kostur je relativno očuvan i pripadao je muškoj osobi srednjih godina. Ruke pokojnika su bile postavljene uz tijelo.

U visini koljena lijeve noge otkriveno je nekoliko fragmenata keramike vrlo malih dimenzija, grube fakture, kakvu susrećemo i u predhodnim grobovima.

Grob br. 9 — Dubina očuvana 55 cm, dužina 200 cm, a širina 100 cm. Orijentisan istok-zapad sa glavom prema zapadu.

Kostur je dobro očuvan, dužina mu je 180 cm, sa položenim rukama uz tijelo, a pripadao je muškoj starijoj osobi.

U visini koljena sa lijeve i desne strane pronađeni su fragmenti keramike koji su pripadali jednom većem sudu. Nakon rekonstrukcije izmjerili smo dimenzije ovoga suda i one iznose 21 cm visina i 18 cm širina. Sud je jajolikog oblika sa širokim dnom i otvorom. Otvor je blago povijen prema vani. Faktura je nešto solidnija nego na fragmentima iz ostalih grobova: nešto tanji zidovi, manje primjese pijeska i bolje pečen, a takođe je i forma nešto elegantnija nego kod suda sa slike 6. Boja mu je svijetlo do tamno smeđa. (Slika 8).

Grob br. 10 — I ovaj grob nije oštećen po površini i mjerimo mu dubinu od 55 cm, dužina mu je 180 cm, a širina 65 cm. Orijentisan je istok-zapad sa glavom prema zapadu.

Dužina kostura je 150 cm i pripadao je mlađoj ženskoj osobi. Ruke su bile položene uz tijelo.

U ovom grobu nije bilo priloga.

Na čitavom prostranstvu gdje se vršila eksploatacija pijeska sakupljeno je mnoštvo keramike u manjim i većim fragmentima, a koji se ne razlikuju od već opisanih fragmenata u grobovima. Iznimku čine tri fragmenta koji su pronađeni u gomili već otkopanog pijeska. Dimenzije najvećeg fragmenta su u dijagonali 10×9 cm. Sva tri fragmenta imaju kao dekoraciju urezane vodoravne paralelne i cik-cak linije. Boja ovih fragmenata je mrko siva. (Slika 9).

Grobovi slučajno otkriveni u Kamenome su samo dio jedne nekropole, koja je zauzimala mnogo veće prostranstvo. Ovo zaključujemo po tome što su se fragmenti keramike nalazili po čitavom kompleksu površine na inanjju Špira Vukovića, koji takođe i izjavljuje da je prilikom obrade zemlje nailazio na ljudske kosti. Na ovom kompleksu samo je jedna trećina do sada uništena za eksploataciju pijeska, tako da je ostalo dovoljno prostora za dalje istraživanje.

Dio nekropole u Kamenome sadrži mnoge karakteristike koje se vežu za slovenski etnički elemenat. Siromaštvo grobnog inventara, naročito u metalu i činjenica da se u grobovima nije pronašao ni jedan dio nakita neće se moći precizirati datiranje ovih grobova u širokom vremenskom prostoru pojave Slovena na Balkansko poluostrvo. Za tipološka razmatranja možemo koristiti samo način sahranjivanja, jedan željezni nož i keramika. Već po rasporedu ovih desetak grobova moglo bi se sa sigurnošću reći da postoji izvjestan red: grobovi su poredani jedan do drugoga od sjevera prema jugu na rastojanjima od 1,5 m do 40 cm sa manjim skretanjima prema istoku ili zapadu; svi su otkriveni grobovi bili orijentisani istok-zapad, sa glavom prema zapadu; sahranjivanje se vršilo direktno u zemlju bez grobne arhitekture, a svi očuvani kosturi imali su položene ruke uz tijelo. Svi ovi konstatovani podaci obilježavaju način sahranjivanja predhrišćanskih Slovena na Balkanu.⁷⁾

Nalaz noža u grobu br. 2 sam po sebi nebi mogao ništa reći ni o ovom grobu ni o nekropoli uopšte. Njegova pojava u slovenskim grobovima nije rijetkost i najčešće se javlja u ranijim slovenskim grobovima.⁸⁾ Fragment gvozdene igle i kremen za kresivo ne pružaju nam nikakvu tipološku analizu, jer ovi prilozi prate grobove u raznim arheološkim epohama.

Posebnu arheološku osobenost u ovim grobovima predstavlja intenzivna pojava keramike. Njen oblik i faktura je tipična za ritualnu keramiku u sahranjivanju Slovena kako je to do sada konstatovano na mnogim slovenskim nekropolama.⁹⁾ Ona se karakteriše sa gru-

⁷⁾ Nada Miletić, Slovenska nekropola u Gomjenici kod Prijedora, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu, arheologija, Nova serija sv. XXI/XXII, Sarajevo 1966/1967, str. 140-146.

⁸⁾ Ibidem, str. 137, T XXXII, sl. 19.

⁹⁾ Ibidem, str. 138.

bom fakturom, debelim zidovima i slabim pečenjem, a oblik im je uglavnom jajolik sa širim otvorom i dnom i sa povijenim otvorom van suda. I tri fragmenta kao sporadični nalazi na tom terenu (Slika 10) sa dekorativnim urezima takođe se mogu konstatovati u slovenskim grobovima, takozvana keramika gradišnog tipa.¹⁹⁾ Relativno velika količina keramičkih fragmenata koja se našla u ovim grobovima, upućuje na pretpostavku, da je ovo groblje pripadalo nekropoli onih prvih slovenskih doseljenika kod kojih je ritual razbijanja sudova u grobu pokojnika bio jak i još neublažen od hrišćanskih uticaja iz primorskih centara.

Opšte siromaštvo u kamenskim grobovima, a naročito nedostatak nakita, onemogućava nam svako studioznije tipološko razmatranje. Jedino što u ovoj fazi istraživanja možemo konstatovati je da su grobovi u Kamenome pripadali prvim slovenskim etničkim grupacijama koje su naselile kraška povišja i polja u župi Dračevici i da se usljed geografskih uslova na ovom terenu nije mogao razviti bogat život kako bi se to bogatstvo moglo manifestovati i u inventaru njihovih grobova.

Na nekropoli u Kamenom radovi će se nastaviti.

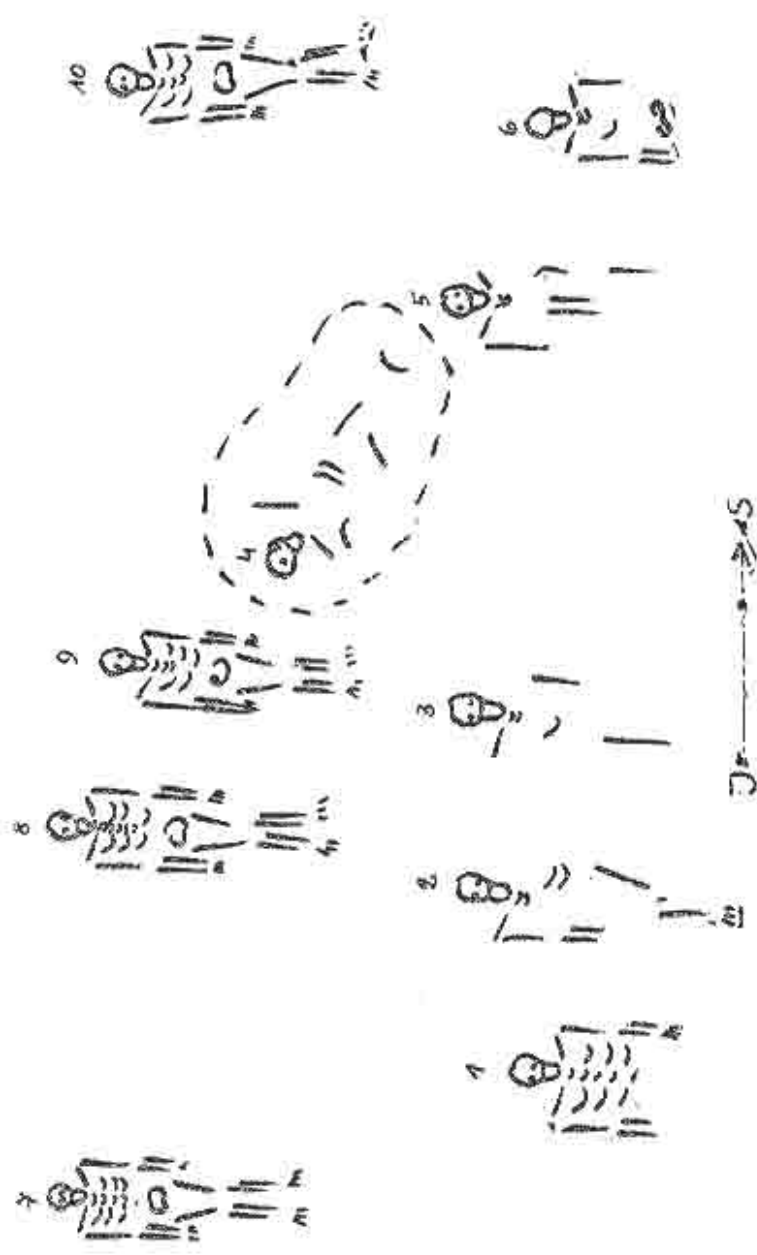
¹⁹⁾ Nada Miletić, Nekropola u selu Mihaljevićima kod Rajtovca, GZM B i H, Nova serija, sv. XI, str. 33, T I, d.

Résumé

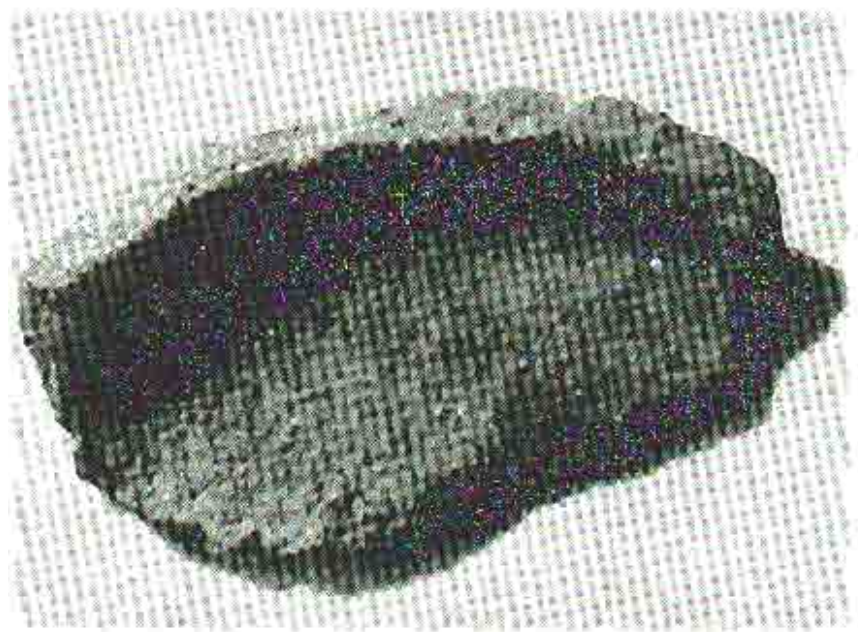
LA NÉCROPOLE SLOVÈNE À KAMENO

Ilja PUSIĆ

Le village de Kameno se trouve sur un plateau au-dessus de Herceg-Novî et sur le territoire qui appartenait au IXème et au Xème siècle à l'ancien comté slovène Dračevica. En 1967, lors de l'exploitation du sable au village de Kameno, les ouvriers ont, par hasard, découvert un ancien cimetière et, en grande partie, ils l'ont détruit ou endommagé. Par l'intervention du Musée Natal de Herceg-Novî, on est parvenu à sauver une dizaine de tombeaux et par la façon d'enterrer les morts, la position de ces tombeaux et par les objets trouvés comme inventaire des tombeaux, on peut conclure qu'ils appartenaient au groupe ethnique slovène du IXème ou du Xème siècle. Quand on pourra effectuer des fouilles systématiques de toute la nécropole à Kameno, on arrivera à former une systématisation solide et une détermination complète de cette localité.

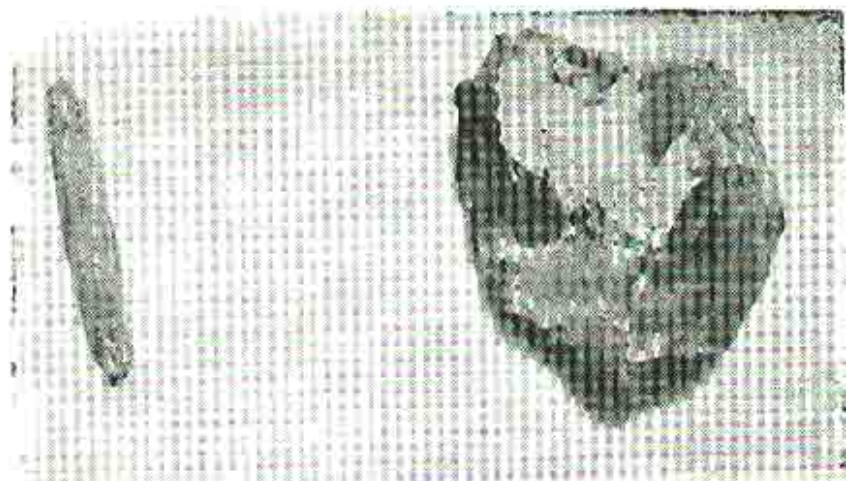
Redosred otkrivenih grobova

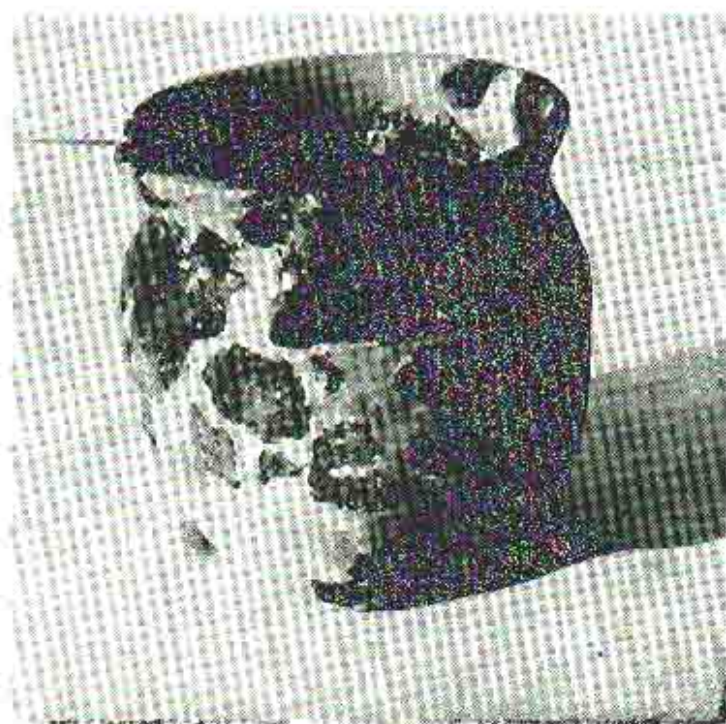
Slika 2

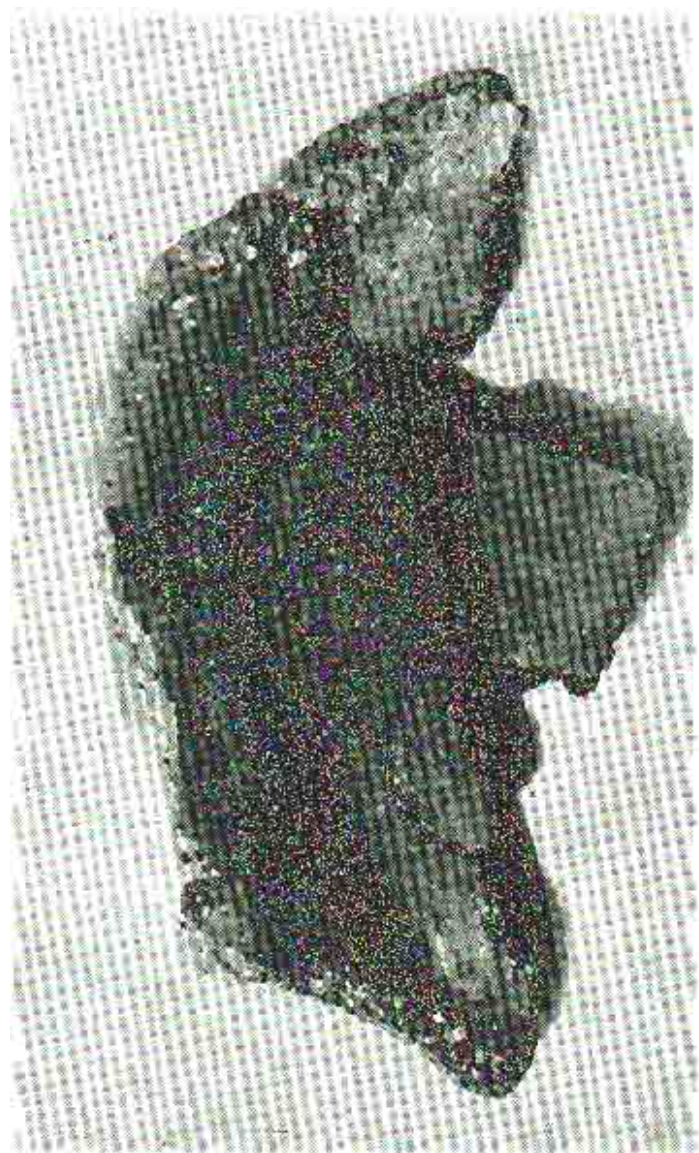
Slika 3

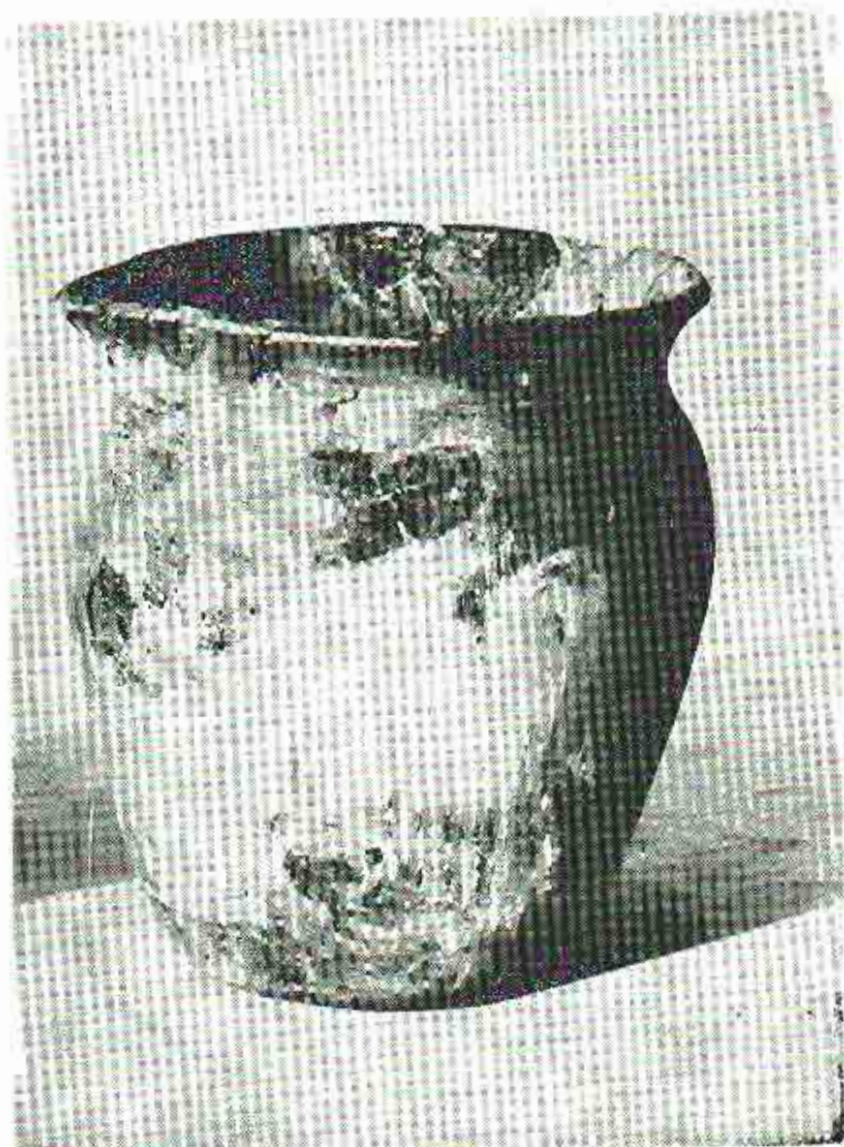
Slika 4 i 5

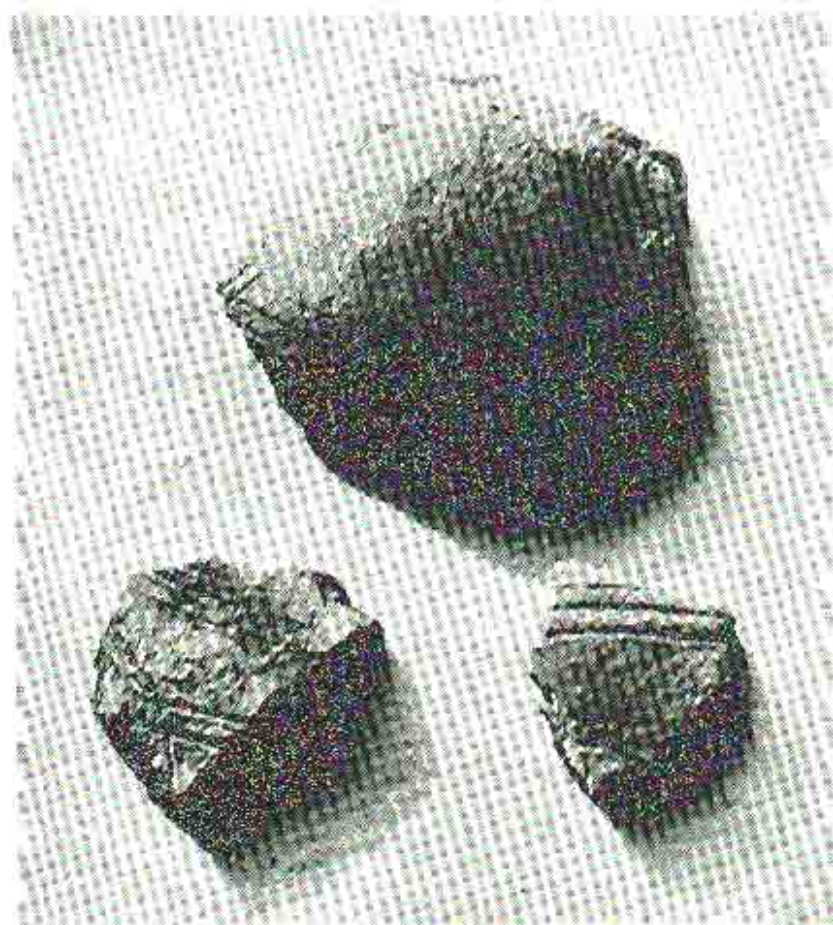
Slika 6

Slika 7

Slika 8

Slika 9

Становништво Топле у другој половини XVIII вијека

На подручју Комунијади топаљске, и у вријеме млетачке власти као и касније, вршени су с времена на вријеме пописи становништва. Пописи су прављени за једну практичну потребу: за требовање соли за исхрану становништва и за њену расподјелу народу. Ове пописе су правили: главар села или вароши (најчешће), парох или вицепарох (кад се радило само о попису православног становништва), односно жупник (када попис обухвата само католички живаљ). Пописни документи писани су старом ћирилицом и на нашем језику. Изузетно, када се радило о пописима искључиво католичког живља, које је сачињавао католички жупник, пописни документи су на италијанском језику и, наравно, писани су латиницом. Неки су документи датирани по старом, а неки по новом календару.

Ми ћемо овим радом обухватити податке о становништву Топле који произлазе из сачуваних пописних докумената за године: 1750, 1758, 1763, 1771, 1772. и 1778. Пошто су пописи прављени без неког посебног система и реда, негдје се наводе имена и презимена домаћина, а негдје умјесто имена и презимена наводи се само лично и очево име. Негдје су подаци још оскуднији. Пошто су нам презимена нарочито важна, ми ћемо, код излагања података из сваке пописне године, прво указати уводно на презимена домаћина која се у тој години јављају (наводећи их абecedним редом), а потом навести и све остале податке овим редом: прво за породице чији су домаћини наведени по презимену, затим породице чији су домаћини означени само личним именом и именом оца,¹⁾ а на крају и оне породице (или појединце) чији су подаци још оскуднији.

¹⁾ На примјер: Нико Стијелов, Андрија Лазарев, Јово Миов... итд.

ПОДАЦИ ИЗ 1750. ГОДИНЕ

Списак је сачињен по кућама (породицама) и писан је ћирилским писмом. Састављен је 1. марта 1750. године по старом календару („...погрчански...“), а потврђен је од стране тадашњег глаvara Топле Драгутина Магациновића, који је своју потврду датирао са 16. марта по новом календару („...талиано...“). Укупни број становништва Топле у овој години (према расположивом попису) износио је 1229 житеља

Сачувани попис из 1750. године садржи све свановнике Топле без обзира на вјероисповијест, дакле: и православне и католике.⁷⁾

У овом пописном документу сријетамо слиједећа презимена: Арановић, Буровић, Белопавловић,⁸⁾ Балтић, Бркановић, Батлаић, Брковић, Бетондић, Бронза, Баларић, Бијелић, Цотовић, Царезић, Цириг,⁹⁾ Цото, Цупло, Свијетовић, Цуца, Цмиљанић, Ђилит, Ђосурић, Ђоровић, Чепрнић, Чулај, Дебак, Дулишовић, Дучић, Дуковић, Дерић, Даниловић, Дудић, Ђаја, Ђоновић, Грк,⁵⁾ Иванковић, Јововић, Јошић, Кржић, Кртолић, Конивић, Крило,⁶⁾ Каиловић, Кешовић, Карловић, Кнежеввић, Кашина, Кокић, Лендић, Лунбардић, Лулешковић, Мићуновић, Малавразић, Михаиловић, Милашиновић, Миладиновић, Мазило, Милић, Мирковић, Милановић, Мркиновић, Никијевић, Папреница, Падровић, Париповић, Пушкар,⁷⁾ Паликућа, Павловић, Париез, Радосављевић, Радуловић, Станић, Сенић, Славушић, Славујев,⁸⁾ Симовић, Самардић, Сенанић,⁹⁾ Сијерковић, Шарабаћа, Шарабућа, Шундрак, Шпадић, Шторта,¹⁰⁾ Топаловић, Туши, Теленбан,¹¹⁾ Томашевић, Вујиновић, Велаш, Витковић, Врагужео, Вучковић, Зубан, Заратовић, Жарковић и Живковић. Друга презимена за ову годину из расположивих података не можемо утврдити, јер у бројним другим случајевима располажемо само личним и очевим именом, а понегдје нема ни толико података.

⁷⁾ То није случај са неким каснијим пописима (из 1771. 1772. и 1778. године), када су прављени пописи одвојено православног, а одвојено католичког живља.

⁸⁾ У неким каснијим пописима: Белопавлић и Вјелопавлић.

⁹⁾ У пописном документу из 1758. год.: Цириговић, а у каснијим: некада Цириговић, а некада Цериговић.

¹⁰⁾ Вјероватно надимак по поријеклу, који је могао прерасти у презиме.

¹¹⁾ Од 1758. год. па даље: Криловић.

¹²⁾ Вјероватно надимак према пушкарском занату, који је касније прихваћен као презиме.

¹³⁾ У попису из 1758. год. поред овог презимена постоји и презиме Славујевић.

¹⁴⁾ Од 1771. године па даље умјесто овог презимена налазимо презиме: Сопег — звано Сењанић или Сенанић.

¹⁵⁾ У попису из 1758. год.: Стортић.

¹⁶⁾ У каснијим пописима: Телебак и Теленбак.

Пописни подаци, по кућама односно домаћинствима, садрже слиједеће:

Конта Станислава Буровића — 30 душа, конта²⁾ ... Буровића — 10 душа, конта Иноћента Буровића — 8 душа, сердара Тодора Вујиновића — 12 душа, Николе Станића — 6 душа, Андрије Станића — 10 душа, Гаврила Мишуновића — 7 душа, Глига Малавразића — 3 душе, Мијата Зубана — 8 душа, Шћепана Сенића — 11 душа, Ивана Славушића — 8 душа, Николе Бебака — 2 душе, Вука Михаиловића — 7 душа, Јова Жарковића — 12 душа, Андрије Папсенице — 6 душа, Алексе Топаловића — 3 душе, Тодора Дулиновића — 2 душе, Петра Падровића — 8 душа, Арсенија Падровића — 6 душа, Матије Јововића — 15 душа, Мојсије Јововића — 10 душа, Николе Јововића — 9 душа, Николе Велаша — 4 душе, Филипа Милашиновића — 4 душе, Сава Лендића — 5 душа, Јова Лендића — 4 душе, Митра Јунбардића — 8 душа, Илије Јунбардића — 8 душа, Мијата Париповића — 4 душе, Николе Дучића — 2 душе, Ђура Велопавловића — 8 душа, Лазара Кржића — 3 душе, Јова Шарабаче — 1 душа, Мира Балтића — 6 душа, Коста Чепрњића — 4 душе, Јова Кртолића — 7 душа, Анга Славујева — 8 душа, Јова Сиховића — 4 душе, Воина Бркановића — 6 душа, Јова Бркановића — 3 душе, Тома Бркановића — 5 душа, Петра Самарчића — 4 душе, Ивана Маладиновића — 7 душа, Ника Сенанића — 6 душа, Митра Дужовића — 4 душе, Луке Сијерковића — 4 душе, Милоша Ђаје — 9 душа, Марка Мазилова — 5 душа, Пера Витковића — 4 душе, Ђура Дуковића — 11 душа, Ивана Туши — 9 душа, Ђурана Дерића — 2 душе, Антона Шарабућа — 16 душа, Лесандра Милашиновића — 9 душа, Мата Милашиновића — 3 душе, Тома Топаловића — 2 душе, Вула Батлаића — 3 душе, Митра Батлаића — 6 душа, Сима Конићића — 7 душа, Рада Радосављевића — 6 душа, Јакова Живковића — 12 душа, Савз Крилова — 4 душе, Луко Брковића — 6 душа, Ивана Дудића — 4 душе, Јована Даниловића — 9 душа, Мојсије Даниловића — 7 душа, Анете Милића — 4 душе, Мата Беговића — 6 душа, Шћепана Ђилита — 1 душа, Станише Цотовића — 8 душа, Риста Цотовића — 6 душа, Андрије Царевећа — 8 душа, удовице Канковић — 4 душе, Николе Грка — 4 душе, Антона Никићевића — 12 душа, Ђорђија Кешовића — 12 душа, Продана Јошића — 4 душе, Илије Теленбана — 8 душа, Пава Врагујео — 2 душе, Ивана Царевећа — 8 душа, Антона Цирогова — 3 душе, Антона Бронзе — 4 душе, Вука Ђоновића — 2 душе, Ђока Ђоновића — 9 душа, Ђура Карловића — 5 душа, Вицка Врагујео — 3 душе, Мија Пушчара — 1 душа, Вука Заратовића — 10 душа, Ђока Цота³⁾ — 10 душа, Сима Шундрака — 4 душе, Вучура Валарића — 7 душа, Пера Ђосурића — 4 душе, Марка Мирковића — 8 душа, Богића Вучковића — 5 душа, Николе Милановића — 5 душа, Вукосава Цуплова — 9 душа, Василиа Кнежевића — 20 душа, Ника Паликуће — 8 душа, Гаврила Бијелића — 8 душа, Мата Павловића — 5 душа, Анђелије Јунешковић — 4 душе, Јова Радудовића — 7 душа, Ђурете Милановића — 13 душа, Илије Цвијетовића — 4 душе, Пера Валарића — 13 душа, Јанете Капшиа — 5 душа, Антона Капшиа — 9 душа, Петра Томашевића — 7 душа, Лазара Кокића — 1 душа, Јакова Цуце — 2 душе, Бошка Ђоровића — 7 душа, Ивана Врагујео — 4 душе, Луке Мршковића — 3 душе, Ђира Париеза — 5 душа, Ђура Шундрака — 2 душе, Сима Милановића — 7 душа, Мата Шпадића — 11 душа, Јова Шпадића — 5 душа, Глига Иванковића — 6 душа, Ђура Станића — 4 душе, Николе Цмиљанића — 3 душе, Рада Шторга — 3

²⁾ Име овог конта Буровића не може се прочитати јер је на овом мјесту докуменат страдао од мољца.

³⁾ Или се ради о презимену Цотовић (којег смо напријед већ налазили), па га је овдје пописивач унио скраћено или се пак ради о обичном надимку. У сваком случају ово презиме (или надимак, свеједно) не сријета се у каснијим пописима (у којима налазимо једино на презиме Цотовић).

душе, Николе Врагужево — 1 душа, Тома Чулова — 1 душа, удовице Араповић — 1 душа, Сима Вучинова — 8 душа, Сава Драгова — 10 душа, Ивана Маркићева — 8 душа, Мија Симона — 4 душе, Шика Стијепова — 1 душа, Арсенија Јазарева — 7 душа, Јова Минова — 3 душе, Јована Савова — 7 душа, Јова Јамјанова — 4 душе, Стјепана Савина — 4 душе, Михаила Јовичина — 4 душе, Вука Андрина — 6 душа, Васа Петрова — 3 душе, Јова Ђордова — 8 душа, Шкољца Вучићева — 5 душа, Јована Ракова — 3 душе, Јова Дућина — 8 душа, Сима Дућина — 3 душе, Петра Милутинова — 5 душа, Јована Савина — 12 душа, Петра Дућина — 7 душа, Мија Савина — 8 душа, Јова Петрова — 7 душа, Максима Иванова — 2 душе, Шика Андрина — 8 душа, Вука Петрова — 4 душе, Марка Костова — 6 душа, Ивана Матова — 11 душа, Јова Јамјанова — 1 душа, Јова Вучинова — 2 душе, Шика Мијатова — 6 душа, Вука Петкова — 2 душе, Мија Божова — 7 душа, Кате Илине — 1 душа, Јуке Гаврилова — 9 душа, Стијена Николлина — 4 душе, Гаја Маркова — 8 душа, Андра Никова — 4 душе, Трипка Павлова — 3 душе, Луке Божова — 3 душе, Андрије Божова — 5 душа, Мата Карлова — 2 душе, Вука Милова — 1 душа, Марка Никова — 4 душе, Николе Вучурова — 6 душа, Чимије Тодорове — 2 душе, Петка Вуцланова — 5 душа, Јазара Стојанова — 2 душе, Јазара Радованова — 4 душе, Ивана Мијалова — 6 душа, Јазара Перишина — 9 душа, Николе Милутинова — 6 душа, Јова Стојанова — 4 душе, Шћепана Петрова — 5 душа, Ане Јованове — 1 душа, Стане Милкове — 1 душа, Вукеле Милутинова — 8 душа, Антона Маркова — 7 душа, Гаврила Иванова — 6 душа, Јанка Маркова — 4 душе, Слава¹⁴⁾ — 4 душе, Петра¹⁵⁾ — 7 душа, — 3 душе,¹⁶⁾ Бошка¹⁷⁾ — 4 душе, Павла¹⁸⁾ — душа, Ђурице¹⁹⁾ — 9 душа, Драгутинова²⁰⁾ — 8 душа, попа Јаза — 6 душа, Андрије²¹⁾ — 5 душа, Никова²²⁾ — 1 душа, попа Јова — 4 душе, Ива²³⁾ — 6 душа, Васа²⁴⁾ — 3 душе, Ивана²⁵⁾ — 7 душа, — 4 душе,²⁶⁾ Сава²⁷⁾ .. — 3 душе, вгумана Арсенија — 20 душа, калуђерице Макриле — 1 душа, Јова²⁸⁾ — 4 душе, Тодора²⁹⁾ — 2 душе.

На истом документу, испод пописаних података, извршено је сабирање па се наводи збир од 1229 побројаних становника („сума у све душа 1229“). Списак је датиран са 1. марта 1750. године по старом календару,³⁰⁾ а овјерен 16. марта исте године по

¹⁴⁾ Презиме нечитко па га није могуће утврдити.

¹⁵⁾ Презиме је нечитко, а осим тога хартија је на овом мјесту дјелимично општењена од мољаца

¹⁶⁾ Нечитко па није могуће утврдити ни име ни презиме овог домаћина.

¹⁷⁾ Презиме нечитко па га није могуће утврдити.

¹⁸⁾ Као напријед.

¹⁹⁾ Као напријед.

²⁰⁾ Име неразумљиво.

²¹⁾ Презиме нечитко па га није могуће утврдити.

²²⁾ Име нечитко и није га могуће утврдити.

²³⁾ Презиме нечитко.

²⁴⁾ Презиме нечитко.

²⁵⁾ Презиме нечитко.

²⁶⁾ На овом мјесту документ је нагрizen од мољаца, а ових свега неколико сачуваних слова нечитко, па се не може утврдити ни име ни презиме.

²⁷⁾ Презиме нечитко.

²⁸⁾ Презиме нечитко.

²⁹⁾ Презиме нечитко.

³⁰⁾ Види се из заглавља документа, који гласи: „Слава Господу Б(ог)у: 1 марта 1750. погрчански календар нота отопле вароши одвога

новом календару.⁵⁰⁾ На самом крају документа налази се званична билешка канцелара Комуниџади тонаљске⁵¹⁾ о пријему овог документа, датирана са 16. априла 1750. године по новом календару. Ова билешка гласи: „С. В. на 16 — априла 1750 — талијано напопољ Презента ову ноту одуша иаду идвнести идвадесет идевет уофициу нашу цивил одкумуниџади, Драгутин Магазиновић кнез одгонле и проче, Матиџа Јововић канцелиер од Комуниџади“.⁵²⁾

ПОДАЦИ ИЗ 1758. ГОДИНЕ

Списак пописаних житеља Топле за ову годину сачињен је такође ћирилским писмом од стране кнеза (главара) Јова Жарковића и садржи попис читавог становништва Топле по кућама (домаћинствима), како православног тако и католичког. Датиран је са 1. марта по старом календару.

У овом попису сријећу се слиједећа презимена: Алексић, Арбанасовић, Аврамовић, Аранџо-Врагузо, Буровић, Балтић, Бјелопавлић, Бркановић, Батлаић, Брковић, Бјеладиновић, Бетончић, Башнић, Бронзић, Баларић, Бијелић, Цотовић, Царовић, Цироговић, Царовић-Врагузо, Цуплов, Цветовић, Торовић, Чипковић, Чулиновић, Чепрнић, Чаиџа, Дублевић, Дучић, Дерић, Дуковић, Дракулић, Даниловић, Ђуришић, Ђурђевић, Франић, Грк, Грушић, Ивковић, Иванковић, Јововић, Коњевић, Кунић, Кресо, Кимовић, Ковачевић, Косић, Кржић, Кртолић, Комленовић, Криловић, Кошевић, Каић, Кашин (или Кашина), Кокић, Котарац, Кнежевић, Кокот, Лунбардић, Лендић, Луковић, Лупешковић, Малавразић, Марковић-Чебечија, Миројевић, Марушић-Зец, Миајловић, Миланиновић, Милутиновић, Маслокус, Мијановић, Марковић-Дудић, Милановић, Милић, Матишоровић, Мирковић, Матаишић, Мршковић, Манујловић, Никићевић, Огојић, Орбо, Париповић, Петровић, Падровић, Пистолић, Перетар, Путиновић, Пећарић, Полпета, Париез, Паликућа, Рајевић, Радуловић, Рашовић, Радосављевић, Радовановић, Радутовић, Станић,

колико се наводи кућа и душа укнежени кнеза Драгутина Магазиновића...“ итд.

⁵⁰⁾ Иза изведеног збира, при крају документа, стоји текст који до словце гласи: „На 16 марта 1750. талијано Драгутин Магазиновић главар отопле авермавам ову ноту за со одуша 1229 Намој души ипримам наисте соли стара триста седам и два кварта 307 2/4“.

„Авермавам“ = афермавам, тј. потврђујем — од италијанске ријечи *affermare* (потврдити).

„Мојој души“ — по мојој души (тј. по савјести).

⁵¹⁾ О Тонаљској комуниџади видјети у уводу моје књиге: *Примолз прочитављу кривичних судових добрих људи у Комуниџади тонаљској* (млањачки период), Цетиње 1959, на стр. 5-8.

⁵²⁾ Документ се чува у Херцеговском архиву (ХА): фасц. СССLXXVIII/Топ, арх./1750. год., стр. 1 и 2.

Стојковић, Сенић, Славујевић, Славујев (или Славуј), Самарџић, Сенарић, Сијерковић, Скарлатовић, Стортић, Сердаревић, Стојановић, Шарабаба, Шпадић, Шундрак, Топаловић, Толдо (или Толда), Тупши, Тошовић, Телебак, Троповић, Томашевић, Вуиновић, Врагузео, Вукановић, Велаш,⁸⁰⁾ Видаковић, Вушара (или Вушаруша?), Веселичић-Врагузео, Вучковић, Вунашић, Влаисалић, Заврзан, Зубановић, Зипанчић, Заратовић, Злоко, Жарковић, Живковић.

Пописни подаци по кућама (домаћинствима) и по броју становника („душа“) у свакој садрже слиједеће:

Кућа конта и супраинтенданта Станислава Вуровића заједно са каношником Трифоном — 30 душа, конта пуковника Топина Вуровића — 7 душа, ереди⁸¹⁾ конта Ноћента⁸²⁾ Вуровића — 5 душа, сердара Тодора Вуиновића — 3 душе, кнеза Јова Жарковића с браћом — 12 душа, Николе Сташића — 6 душа, Василија Сташића — 6 душа, Песе уловице попа Андрије Сташића — 1 душа, Гаврила Заврзана — 4 душе, Аћима Коњевића са рођаком — 5 душа, Сава Рајевића — 3 душа, Петра Рајевића са синовцем и синовима — 12 душа, Илије Малавразића — 3 душе, Вука Андрића с браћом Врагузео — 6 душа, Сава Драгови с браћом и са Франићем — 9 душа, Сава Кунића — 4 душе, Лазара Вукановића — 5 душа, Мија Симова Стојковића с дундом — 4 душе, Андрије Кресо Вурина с братом и невјестом — 3 душе, Јова Мирова Кичовића — 3 душе, Ивана Савова Алексића — 6 душа, Васа Дамјанова Вуришића — 3 душе, Андрије Тртомана Врагузео — 4 душе, Шћепана и Петра Сенића — 14 душа, Јова Зубановића с браћом — 6 душа, Сава Мијаилова Марковића Чебечије — 2 душе, Дмитра Зубановића — 2 душе, Павла Јакшића Дубљевића с браћом — 5 душа, Николе Мироевића — 3 душе, Мијата Париповића — 5 душа, Марка Атанасијева Париповића — 5 душа, Дмитра Лунбардића с унуцима — 7 душа, Илије Лунбардића с синовима — 5 душа, Илије Радова Копачевића — 4 душе, Јова Лендића — 6 душа, Сава Лендића с братом — 6 душа, Јова Вурова Вуришића — 4 душе, Андрије Вурова Вуришића — 5 душа, Лазара Чипковића с ћецом Јовом и дурцима Огњеновим — 6 душа, Васа Петрова Марушића Зеца — 4 душе, Мира Балчића — 6 душа, Шћепана Вуришића — 8 душа, Ивана Славујевића — 5 душа, Шпира Мијаиловића с браћом и Заврзанком — 4 душе, Тодора Зипанчића — 4 душе, Јова Лучина Петровића — 5 душа, Маре Луке Петровића — 1 душа, Ника Симова Петровића — 2 душе, Лазара Николина Велаша — 4 душе, Сава Ипковића — 3 душе, Алексе Топаловића — 2 душе, Тодора Чулиновића — 2 душе, Вура Падровића са стрицем Арсенијем — 9 душа, Јова Богђева Јововића с браћом — 16 душа, Сава Илија Јововића — 3 душе, Николе Јововића — 12 душа, Филипа Милашиновића — 6 душа, Јована Савина Косића — 7 душа, сироте Николе Дучића са сиротом Станом — 3 душе, Васа Вурова Вјелопавлића с братом — 5 душа, Мата Огојића са сирочади — 4 душе, Лазара Крајића — 2 душе, Коста Чеприћића — 7 душа, Јова Кролића — 7 душа, Анта Славујева с братом и рођаком Томом — 5 душа, Анта Мијова Чанба — 6 душа, Јова Перова Пистолића с братом — 7 душа, Сима Самарџића — 2 душе, Ивана Милутиновића — 7 душа, Ника Семанића⁸³⁾ — 4 душе, Војина

⁸⁰⁾ У попису из 1763. год.: Велашћ. У каспијим пописима: опет Велаш.

⁸¹⁾ „Ереди“ — од италијанске ријечи «erede» — наслеђеник, баштаник.

⁸²⁾ Ноћента = Иноћента.

⁸³⁾ Овај Нито Сенанић касније добија презиме Corner, па га у каснијим пописима (од 1771. године даље) налазимо у попису католичког живља Топла као: Nicolò Corner d-tto Segnanich.

Бркановића — 9 душа, Јова и Тома Бркановића — 7 душа, кокта Милоша Милутиновића са сином Симом — 6 душа, Дмитра Луковића — 4 душе, Марка Миљинка Маслокуса — 4 душе, калуђерице Јелисаве Видаковић са Леканом Шаровом — 2 душе, Петра Тодорова Толда са дундом Савом — 6 душа, Марка Луковића — 5 душа, Сава Луковића — 4 душе, Ђурама Дерића — 2 душе, Ивана Туши са Настасом — 7 душа, Антона Шарабаће с рођаком Јовом — 3 душа, Вука Петрова Миљановића с браћом — 6 душа, Александра Милашиновића — 7 душа, Мата Милашиновића — 2 душе, Ђура Дактовића — 7 душа, Арсенија Сланујевића — 4 душе, Ива Арбанасовића с Лором — 2 душе, Ника Арбанасовића с браћом . . . (празно).²⁹⁾ Марка Костова Ђурђевића — 5 душа, Тома Топаловића — 4 душе, Ивана Марковића Дулића — 4 душе, Јова Дамјанова Перетара — 2 душе, Луке Сијерковића — 4 душе, Дмитра Ватлаића с братом — 7 душа, суђе Ника Комленовића с рођаком — 8 душа, Саре Ђевојке Бушараше са сестрићем — 2 душе, Дежа Дракулчића — 7 душа, Ника Радуловића — 4 душе, Луке Бркићића — 7 душа, кап. Александра Живковића с братом — 14 душа, Антона Савова Заратовића — 3 душе, Николе Петрова Грка — 6 душа, гувернадура Петра Вјеланиновића — 9 душа, удовице Јеле Ника Орбона — 3 душе, Јована Даниловића — 10 душа, Мојсије Давиловића — 7 душа, Трипка Павова — 3 душе, Трипа Милановића — 2 душе, Антона Пугачковића — 5 душа, Антона Милића — 5 душа, Мата Беговића — 2 душе, Николе Скарлатовића са свастиком — 4 душе, Риста Цотовића с браћом — 8 душа, Шћепана Цетовића с браћом — 8 душа, Ивана Злокова — 5 душа, попа Лаза Миајловића — 1 душа, Андрије Царевића — 7 душа, удовице кап. Илије Криловића — 1 душа, Вицка Веселичића Врагузо — 4 душе, Антона Цирговића са синовцем — 3 душе, дон Микаела и браће Никићовић — 7 душа, Ника Матова Никићевића — 3 душе, Ђорђије Кошевића — 3 душа, Илије Тошовића — 3 душе, Илије Телебака са синовцем Матом — 5 душа, Пана Греша Врагузо — 2 душе, Ивана Царевића Врагузо — 10 душа, Ивана Башића — 4 душе, Антона Брозића — 6 душа, удовите Луце Ђоновић — 3 душе, Ђона Ђоновића — 9 душа, Ђура Пећарића с Карловицом — 7 душа, Петра Сторгића — 2 душе, Јока Вукова Заратовића — 7 душа, Зока Цота Заратовића — 8 душа, Сима Шундрака с пасторком — 3 душе, Антона Полпета са двоје дјеце Троповића — 5 душа, Николе Вучурова Баларића — 8 душа, Вукосана Цуплова са синовима — 8 душа, Илије Трипова Матишоровића — 2 душе, Јова Аврамовића — 1 душа, кокта Војина Сердаревића — 7 душа, Срба Маркова Мирковића с братом — 7 душа, фамилије Тодора Рашовића — 3 душе, Мр. Ђура Каића — 4 душе, Петра Босичева Вучковића — 2 душе, Рада Радославјевића — 6 душа, Петка Вуканића са синовима — 4 душе, Мата Влисалтића — 6 душа, капетанице Лупешковић — 2 душе, Лазара Радовановића — 3 душе, Илије Цветовића — 4 душе, Јефта Баларића — 9 душа, Ђура Париез — 6 душа, Јова Мاستанића — 5 душа, Ђурете Милановића — 8 душа, Занета Кашине — 6 душа, Антона Кашине — 11 душа, Петра Томашевића — 5 душа, Лазара Кокића — 2 душе, Јова Ђоровића — 5 душа, Јована Котарца — 7 душа, кокта Василиј Кножевића — 16 душа, Гавријала Вијељића — 8 душа, Тодора Мришковића — 2 душе, сироте Станића — 2 душе, Росе попа Јакова Радуговића — 3 душе, кап. Ника Паликуће са синовцем Лесандром — 7 душа, Глига Иванковића са синовцима — 6 душа, Мата Шпадића — 9 душа, Мигра Милановића са рођаком Николом — 4 душе, Тодора Стојановића — 3 душе, Јова Шундрака — 4 душе, Јана Грка — 5 душа, Ђура Томашевића с Вукелинцицом — 3 душе, Марка Грушића — 6 душа, Сима Грушића — 3 душе, Тома Манојловића — 5 душа, Ивана Арагчо Врагузо (праз-

²⁹⁾ У пописном листу недостаје податак (није уопште уношен).

пој,³⁸⁾ Марка Кокота — 5 душа, Сима Вучинова с браћом — 5 душа, Јована Костадинова — 6 душа, Шћепана Савина с братом и с рођаком — 7 душа, душевника³⁹⁾ Максима из велике под Зирице — 4 душе, Јане Костадинове сироте — 1 душа, Пера Милутинова — 5 душа, Пера Луке Радова с браћом — 8 душа, сироте Анђе Булове — 1 душа, алфиера⁴⁰⁾ Јова Вучинова — 3 душе, Јеле Торанке — 2 душе, Вука Петкови — 2 душе, ћече Мила Божова — 6 душа, Ђура Луке Гаврилова — 2 душе, Максима Луке Гаврилова — 8 душа, Андрије Трипова са свастиком — 5 душа, Трипка Павлова — 3 душе, фратара од св. Ангуна — 4 душе, Мојсија Нике Проданова — 2 душе, Јова Гелијева — 3 душе, Анта Андрије Божова — 6 душа, Луке Божова — 5 душа, Вујина Милојева — 2 душе, Лазара Вучурова с цевјестом и мајком — 5 душа, сироте Анђе Стоичине — 2 душе, Лазара Перичина — 4 душа, манастира св. Госпође на Савини — 20 душа, Шћепана Петра Вукова — 6 душа, сироте Стане Милкове — 2 душе, Михаила Николина — 3 душа, Ђура Мата Лазова (празно),⁴¹⁾ Ивана Мата Лазова с ћедом Лазаревом (празно).⁴²⁾

Наведена четири податка у пописном листу код којих недостаје број чланова породице (Ивана Аранчуо Вралузео, Нике Арбанасовића с браћом, Ђура Лазова и Ивана Мата Лазова са дјецом Лазаревом) онемогућава нас да провјеримо укупан број становништва који је у документу наведен. Иначе, у пописном документу, одмах испод горњих података, изведен је укупан збир становништва: 1118 („сума душа иладуисто иосамнајест“).

Докуменат је сачињен 1. марта 1758. године, а истог дана је овјерен од кнеза Јова Жарковића. У заглављу документа стоји, наиме, слиједећи текст:

„Слава Г(оспо)ду: В(о)гу на први Марча 1758, Утоплој вароши одновога Нота од кућа идуша скојијем имају сол ове године, иакоју предајем ја Јово Жарковић главар од вароши од Топле од Зеленике до Суторине уофицију цивил од Комунитати и од Топле од државе новске, ипроча како упрвије нота наших задизати сол и проча“.

Упада у очи да код датирања није стављена уобичајена ознака („погрчаски“ или „таливно“) по којој би се могло утврдити да ли је датум на документу (1. марта) по старом или по новом календару. Но пошто једна биљешка на документу (која је услиједила неколико дана касније), носи ознаку: „4 марта погрчаски“, може се посигурно закључити да је и датум у заглављу документа означен по старом календару.

³⁸⁾ Недостаје цифра јер је докуменат на том мјесту оштећен од мољаца.

³⁹⁾ „дусевника“ = духовника.

⁴⁰⁾ Од итал. ријечи «alfiere» = заставник.

⁴¹⁾ Примједба као под 37.

⁴²⁾ Исто.

Пописни документ је дне 4. марта по старом календару приказан канцеларији Комуниτάди топалске (на руке тадашњег канцелијера Сима Вукадинова).⁴⁾

ПОДАЦИ ИЗ 1763. ГОДИНЕ — САМО ЗА ПРАВОСЛАВНИ ЖИВАЉ

Послије 1758. године први пописи на које наилазимо (тј. од којих су сачувани документи) јесу они из 1763. године. У односу на Топлу попис није потпун јер садржи само попис православног живља. Пошто у три каснија пописа (1771, 1772. и 1778. год.) наилазимо такође на одвојене пописе православног и католичког живља, по свој прилици је и за 1763. годину постојао попис католичког живља, али он није сачуван. Не преостаје нам стога ништа друго него да на овом мјесту изложимо само тај попис православног живља Топле за 1763. годину.

И код овог пописа се (као и код пописа из ранијих година) ради о попису кућа (домаћинстава) и душа (становника) сачињеном старим ћирилским писмом. У овом попису сријетамо слиједећа презимена: Батић, Белопавлић, Беладиновић, Батлаић, Бркановић, Бошковић, Пушлов, Чепрић, Дублевић, Дуковић, Дашић, Дудић, Дакуличић, Даниловић, Дутовић, Дебак, Ђуришић, Ђуровић, Галовић, Грк, Ивковић, Јововић, Кољевић, Куић, Кресо, Кимовић, Косић, Каменовић, Кртовић, Којовић, Лендић, Лунбардић, Малавразић, Милашиновић, Магазин (од: Магазиновић), Матијашевић, Миковић, Милановић, Миладиновић, Мирковић, Огојевић, Париновић, Пистола, Перетар, Пуцало, Радосављевић, Радић, Станић, Стојковић, Сенић, Симовић, Самарцић, Сердаревић, Славујевић, Трамунтана, Топаловић, Тримиовић, Телебак, Вукаиловић, Велашић, Вујанић, Заврзан, Зубановић, Зупковић, Зипанчић, Жарковић, Живковић.

Ево и детаљних података овог пописа:

Кућа Николе Станића — 7 душа, Васиља Станића — 5 душа, Вошка Заврзана — 4 душе, Петра Кољевића — 9 душа, Анџа Кољевећа — 4 душе, Глига Малавразића — 2 душе, Јакова Стојковића — 7 душа, Саве Куића — 5 душа, Лазара Вукаиловића — 5 душа, Андрије Кресо — 3 душе,⁵⁾ Јова Кимовића — 2 душе, Васиља Ђуришића — 2 душе, Стевана Галовића — 5 душа, Сепана Сенића — 19 душа, Јова Зубановића — 5

⁴⁾ ХА: фасц. СССХС/ПУМА (Политичко-управни млетачки архив), лист бр. 1.

⁵⁾ У пописном документу из 1763. године стоји заправо: „Андрија Крecu душе 3.“ Међутим, у документу о попису из 1758. године наводи се „Андрија Кресо“ са 3 душе, па сматрамо да се и у овом случају ради о истој породици Кресо, само да је у документу из 1763. године ово презиме погрешно уписано. Иначе, на презиме „Крecu“ не наилази се у Топлој ни раније ни касније.

душа⁷¹⁾ Ивана Зубановића — 3 душе, Митра Зубановића — 1 душа, Јова Ђурићина — 4 душе, Андрије Ђурићина — 5 душа, Лазара Зупковића — 8 душа, Ивана Трамутићанс — 5 душа, Миа Ђурићина — 6 душа, Алексе Топазовића — 2 душе, Јова Жарковића — 7 душа, Тодора Зананчића — 5 душа, Саве Ијковића — 4 душе, Лазара Велашина — 5 душа, Петра Дублевића — 5 душа, Нике Лепчића — 5 душа,⁷²⁾ Саве Лепчића 5 душа, Јекта Лунбардића — 3 душе,⁷³⁾ Ђуро Лунбардића — 4 душе, Јова Лунбардића — 4 душе, Марка Јована Париповића — 8 душа, Уната Батића — 8 душа,⁷⁴⁾ Васа Беловлавића — 5 душа,⁷⁵⁾ Мата Огојевића — 5 душа,⁷⁶⁾ Коста Чепрића — 10 душа, Марка Симоновића — 2 душе,⁷⁷⁾ Филипа Миланчиновића — 6 душа, Јована Косића — 7 душа, Николе Јововића — 13 душа,⁷⁸⁾ Саве Јововића — 5 душа,⁷⁹⁾ Рада Радосављевића — 6 душа, Милоша Велачиновића — 6 душа, Марка Дуковића — 6 душа, Саве Дуковића — 6 душа, Саве Далића — 6 душа, Настаса Грка — 6 душа, Мојсија Магазино — 1 душе,⁸⁰⁾ Митра Дуковића — 3 душе, Лазара Матјаневића — 5 душа, Вука Миковића — 8 душа,⁸¹⁾ Лесадра Миланчиновића — 14 душа,⁸²⁾ Мата Миланчиновића — 2 душе, Ђуро Даковића — 7 душа, Тома Топазовића — 3 душе, Митра Дудића — 2 душе, Митра Ватлаића — 3 душе, Нике Каменовића — 10 душа,⁸³⁾ Петра Велачиновића — 8 душа, Лесадра Жижковића — 17 душа, Николе Грка — 8 душа,⁸⁴⁾ Даја Дакулачића — 5 душа, Андрије Тривовића — 6 душа, Марка Даниловића — 10 душа, Мојсија Даниловића — 7 душа, Трипа Милановића — 4 душе, Сима Кртолића — 3 душе, Анта Дутовића — 6 душа, Воина Брканића — 3 душе, Тома Брканића — 5 душа, Јова Пистоле — 8 душа, Јова Вујанића — 14 душа, Миа Милачиновића — 8 душа, Насе Самаринића — 3 душе, Воина Сердаровића — 7 душа, Гаврила Косића — 5 душа, Стефана Ђуровића

⁶¹⁾ За кућу Јова Зубановића нејасно је уписана цифра која означава број душа: мијешају се бројеви 5 и 4. Изгледа нам да је првобитна бројка 4 исправљена на 5 (па тако овај податак и исказујемо). Но није сасвим искључена и обратна могућност.

⁶²⁾ Првобитна бројка 4 исправљена је на 5.

⁶³⁾ У пописном листу из 1768. године стоји: Јефто Лубадић, а одмах испод тога: Ђуро Лубадић и Јово Лубадић. Међутим, на таква се презимена у Топлој видјеле не наилази на предпостављамо да је у питању грешка пописивача, а да се ради о ствари о породицама Лунбардић (данашњи Лембардић). Овај тим прије што се у пописном документу из 1758. године спомиње: „Илија Лунбардић са синовима“. Вјерујемо да су баш Јефто, Ђуро и Јово синови тог Илије Лунбардића, којег спомиње документ из 1758. године.

⁶⁴⁾ Првобитна цифра 5, исправљена на 6.

⁶⁵⁾ Првобитна цифра 4, исправљена на 5.

⁶⁶⁾ Изгледа да је првобитно стајао број 4, па касније исправљен на 5, но није искључено да је и обратно (што се не може сасвим тачно утврдити, обзиром да је исправка извршена исписивањем новог броја преко старог и то истом типом).

⁶⁷⁾ Првобитна бројка 1 исправљена на 2.

⁶⁸⁾ Првобитна бројка 12 исправљена на 13.

⁶⁹⁾ Цифра која означава број душа за кућу Саве Јововића исправљена је неколико пута, те је напокон утврђена цифра 5.

⁷⁰⁾ Ради се о Мојсију Магазиновићу.

⁷¹⁾ Првобитна бројка 7 исправљена на 8.

⁷²⁾ Првобитна бројка 13 исправљена на 14.

⁷³⁾ Првобитна бројка 8 исправљена на 10.

⁷⁴⁾ Првобитна бројка 7 исправљена на 8.

⁷⁵⁾ За кућу Мата Мирковића цифра која означава број чланова породице исправљена је, али на такав начин да се не може поуздано утврдити која је цифра првобитно била исписана. Након извршене исправке изгледа да је остала бројка 10.

— 4 душе, Мата Мирковића — 10 душа,⁶¹⁾ Стефана Цуплова — 8 душа, Тона Грка — 8 душа,⁶²⁾ Арсенија Славујевића — 4 душе, Лазара Пистоле — 3 душе, Јакова Којовића — 2 душе, Мата Телебака — 10 душа,⁶³⁾ Ворђија Радића — 12 душа, Свепана Ђошковића — 9 душа, Риста Вошковића — 8 душа, Јова Перетара — 1 душа, Магазина⁶⁴⁾ — 1 душа, Сава Пучало — 1 душа, Ђека Дебака — 1 душа, Сава Драгови — 13 душа,⁶⁵⁾ Јована Костадинова — 5 душа, Сима Вучинова — 7 душа, Ивана Савова — 7 душа, Свепана Савина — 8 душа, Дучинија Максима — 4 душе, Павла Јакинџина — 6 душа, Васа Петрова — 6 душа, Луке Радова — 8 душа, Ширира Вујова — 5 душа, Јаћина Дучина — 5 душа,⁶⁶⁾ Нинка Дучина — 4 душе, Илије Радова — 7 душа, Пера Дучина — 8 душа, Пера Милутинова — 5 душа, попа Лазара — 5 душа, Фимије Јовове — 2 душе,⁶⁷⁾ Марка Михајлова — 4 душе, Марка Костова — 5 душа, Маре сироте — 2 душе, Илије Додина — 7 душа, Јова Вучинова — 9 душа,⁶⁸⁾ Вука Петкова — 2 душе, Максима Гаврилова — 8 душа, Бура Гаврилова — 2 душе, серџара Тодора — 4 душе, Илије Трифунова — 3 душе, Јова Стојкова — 4 душе, Војна Милошева — 1 душа, сироте двије Сара и Мара и још двије Савка и Јована — 4 душе.

Овај пописни докуменат сачињен је 20. јуна 1763. године по старом календару.⁶⁹⁾ На њему није изведен збир становништва (као што је иначе обичавано). Такође на документу нема уобичајених констатација: ко је сачинио докуменат, кад је презентирао канцеларији Комунитали и колико се соли требају на оволики број становништва. Заправо, докуменат не садржи ни уобичајену констатацију да се ради о попису становништва у циљу требовања соли, али је очигледно да се о томе радило јер су и сви

⁶¹⁾ За кућу Тона Грка написана је цифра која означава број чланова домаћинства, али је накнадно у продужетку дописано „+ 2“. Није могуће тачно утврдити што је овај додаток имао да значи: да ли да је укупан број чланова домаћинства ипак овог додатка износио 10, да ли да су од постојећих 8 двојица умрла (знак крета испред броја 2) или пак нешто треће. Зато извесни податак за број чланова домаћинства Тона Грка није сигурно утврђен и треба га примити са опрезом.

⁶²⁾ Првобитна бројка 8 прерцтана, на умјесто ње накнадно исписана бројка 10.

⁶³⁾ Име овог Магазина (тј. Магазиновића) није означено у пописном листу. Заправо, првобитно је било написано: „Мојсије Магазин“, али је по следећем томе име прерцтало, па је остало само презиме. Постоји вјероватноћа да је пописивач био ујак погрешно име, па га је касније прерцтао, а право име или није знао или га је омаломом заборавио накнадно унјети.

⁶⁴⁾ Првобитна бројка 12 исправљена на 13.

⁶⁵⁾ И за кућу Јаћина Дучина вршена је исправка цифре која означава број чланова домаћинства: бројка 6 исправљена на 5 (или, есенгуално обрнуто, што није могуће утврдити са већом сигурношћу).

⁶⁶⁾ У пописном листу стоји: „Фимије Јодове“. Но највјероватније је да се ради о грешки у писању пописивача, јер на име Јодо у Топли нисмо никада наилазили.

⁶⁷⁾ За кућу Јова Вучинова наведено је: 9 душа, али је иза тога дописано: „—4“. Не можемо утврдити што је тачно овај додаток имао да значи. Тешко је претпостављати да се ради о исправци бројке 9, пошто је ова остала непрерцтана, а обичај је овог пописивача био да исправке врши на начин што прерцта стару цифру, а умјесто ње испише нову.

⁶⁸⁾ У заглављу документа стоји текст: „На 20 буна — 1763 нота от кућа и душа закона гречаскога у топлој“.

овакви пописи прављени искључиво у циљу требовања соли за пописано становништво.⁴¹⁾ Велика је штета, међутим, што се није сачувао и одвојени попис католичког живља (који је некада без сумње постојао). Овако овај попис пружа само дјелимичан увид у стварно стање из 1763. године. На срећу ова ће мањкавост бити отклоњена у наредним пописима, јер за 1771, 1772. и 1778. годину имамо сачуване одвојене пописе и православног и католичког живља.

ПОДАЦИ ИЗ 1771. ГОДИНЕ

За раздобље од 1763. па до 1771. године нису сачувани никакви статистички подаци. Први на које наилазимо послје 1763. јесу ови из 1771. године. Посебна интересантност пописних материјала из 1771. године лежи у чињеници што у документима из ове године налазимо како податке за православно живља Топле и податке за католички живља. Пописни документи за православно живља писан је Кирилским писмом, док је пописни докуменат за католички живља писан латиницом и талијанским језиком.

а) Православни живља

Овај пописни докуменат сачињен је 1. марта 1771. године по старом календару, а сачинио га је топаљски вице-парох Симеон Продановић. О томе докуменат садржи посебну билешку, која гласи: „Ја Ниже Написани очитујем иказујем Помојој Правој Конциенци⁴²⁾ илити Совјести како сам нашао унашој парохији топаљској од Перве куће допосљедње такосам инаписао Право истино и Своје ручно подписујем — Поп Симеон Продановић вице парох Топалски...“ итд.

У попису се наилази на слиједећа презимена. Бестијевић, Бркановић, Бошковић, Батлаић, Бјелопавлић, Балтић, Цуплов, Чепрић, Чупковић, Тесар, Теберчија, Даниловић, Дудић, Дуковић, Дупковић, Дерпић, Деретић, Ђуришић, Грк, Косић, Квекић, Корач, Кушевин (или Кушевина), Коњевић, Капурао,⁴³⁾ Ланцић, Лубардић, Лендић, Мирковић, Маслокус, Матишоровић, Миладиновић, Милановић, Марковић, Милашиновић, Милутиновић, Малавразић, Огоевић, Пистолић, Парпић, Полпета, Перашчанин, Париловић, Прчица, Паштровић, Поповић, Рашо, Сердаревић, Суботић,

⁴¹⁾ ХА: фасц. СССХС/ПУМА, лист бр. 1.

⁴²⁾ Од италијанске ријечи: coscienza = савјест.

⁴³⁾ Надимак по звању (чину), по није искључено да је касније, током времена, прерастао и у презиме. Види у попису из 1778. године! Магда капуралова...“.

Сенић, Станић, Шукраило, Теленбак, Трамонтана, Тремовић, Топаловић, Трамонтана, Велаш, Вукаиловић, Замлачић,⁷¹⁾ Зубановић, Заверчан,⁷²⁾ Зубац, Живковић, Жарковић.

Ево детаљнијих података пописа:

Кућа Воиша Сердаревића — 5 душа, Мата Мирковића — 12 душа, Гаврила Косића — 8 душа, Стефана Вестовића — 5 душа, Тома Кнежића — 6 душа, Сима Кораћа — 4 душе, Јова Пистолића — 5 душа, Лазара Пистолића — 5 душа, Тома Вркановића — 5 душа, Ивана Вркановића — 7 душа, Анта Лашића — 4 душе, Марка Маслокуса — 4 душе, Лесандра Живковића — 16 душа, Николе Грка — 7 душа, Стефана Парпића — 8 душа, Стефана Бошковића — 6 душа, Радивоја Бошковића — 4 душе,⁷³⁾ Риста Бошковића — 9 душа, Георгија Кушевића — 12 душа, Саве Теленбакове — 2 душе, Тона Поште — 9 душа, Стефана Рашо — 2 душе, Николе Цунлова — 4 душе, Илије Матишоровића — 3 душе, Мата Телембака — 8 душа, Миа Милединовића — 6 душа,⁷⁴⁾ Арсенија Трамонтана — 4 душе, Трипа Милановића — 4 душе, Вука Дачиловића — 3 душе, Марка Дачиловића — 10 душа, Андрије Тремовића — 7 душа, Даја Марковића — 3 душе, Петра Патловића — 4 душе, Миа Милашиновића — 4 душе, Илије Перашчанина — 6 душа, Јеле Тома Топаловића — 4 душе, Лесандра Милашиновића — 12 душа, Митра Дудића — 2 душе, Саве Дуковића — 6 душа, Марка Дупковића — 9 душа, Сава Дерпића — 3 душе, Јова Жарковића — 10 душа, Лесандра Сердаревића — 4 душе, Пера Милукића — 4 душе, Јована Косића — 6 душа, Коста Чепрића — 9 душа, Ваца Бјелозавлића — 3 душе, Николе Чепрића — 1 душа, Стане Суботић — 3 душе, Мијата Балтића — 2 душа, Марка Паритовића — 4 душе, Јова Лубардића — 7 душа, Јефта Лубардића — 4 душе, Ђура Лубардића — 1 душа, Саве Лендића — 6 душа, Маре Лендића — 3 душе, Андрије Лендића — 2 душе, Лазара Велаша — 5 душа, Луке Весара — 2 душе, Тодора Кеберчије — 3 душе, Кузмана Дачиловића — 4 душе, Саре Замлачић — 3 душе,⁷⁵⁾ Маре Приче — 2 душе, Алексе Топаловића — 2 душе, Мата Трамонтана — 3 душе, Ивана Трамонтана — 3 душе, Лазара Чупковића — 4 душе, Андрије Ђуришића — 3 душе, Саве Ђуришића — 4 душе, Петра Сешаћа — 20 душа, Ивана Зубановића — 6 душа, Јова Зубановића — 6 душа, Миа Ђуришића — 4 душе, Лазара Вукаиловића — 5 душа, Саве Наштровића — 8 душа, Васиља Вукаиловића — 2 душе, Тома Деретића — 4 душе, Глига Малавразића — 2 душе, Риста Коњевића — 9 душа, Николе Станића — 4 душе, Полексија Станића — 1 душа, Стефала Капурао — 2 душе, Томане Заверчанке — 3 душе,⁷⁶⁾ Сима Деретића — 3 душе, Митра Зубановића — 1 душа, Глигора Поповића — 4 душе, Сима Зубац — 3 душе, Сима Шукраило — 3 душе, Мата Огојевића

⁷¹⁾ Вјероватно се ради о презимену Зипанчић, па га је пописивач погрешно написао.

⁷²⁾ Ради се вјероватно о презимену Заврзан, које је пописивач погрешно написао.

⁷³⁾ На документу је првобитно било уписано „Ђуро Бошковић“, па је потом преко имена „Ђуро“ написано „Радивој“, а изнад овога опет је написано „Ђуро“. Стога није сасвим јасно (јер се пописивач колебао) да ли се ради о Ђуру или пак о Радивоју Бошковићу. Могло је бити и да се хтјело написати „Радивој Ђура Бошковића“ или „Ђуро Радивоја Бошковића“.

⁷⁴⁾ У документу заправо стоји: „Милединовић“. По према пописним документима из каснијих година утврдили смо да се ради о Мију Милединовићу. Пописивач је и иначе у пописним документима из ове године правио честе грешке у писању.

⁷⁵⁾ Примједба као под 71.

⁷⁶⁾ Види примједбу под 72.

— 3 душа, сердара Тодора — 5 душа, Јова Савина — 4 душе, Митра Милошева — 4 душе, Лазара Лучина — 4 душе, Петра Богичева — 3 душе, Јова Станковић — 4 душе, Стане Трипковић — 1 душа, Јова Радова — 5 душа, Нива Миштова — 13 душа, Јова Вучинова — 3 душе, Јеши Илине — 2 душе, Мата Шћепанова — 4 душе, Стоја Вукова — 5 душа, учитеља попа Симеона — 1 душа, Јова Дамјанова — 1 душа, Никола Грскова — 2 душе, попа Петра — 5 душа, фамилије Јолдове — 1 душа, калуђера Тодора — 1 душа, Спира Вујова — 9 душа, Андрије Николина — 11 душа, Саве Илина — 11 душа, Јоко Богичева — 1 душа, Остоје Филипова — 5 душа, Саве Перова — 3 душе, Јова Браичева — 2 душе, Стане Браичева — 1 душа, Полексије Јова Лучина — 3 душе, Стане Симове — 1 душа, Луке Радова — 7 душа, Васа Петрова — 7 душа, Павла Јакшина — 5 душа, Лазара Јакшина — 3 душе, калуђерице Марије — 1 душа, дуовника Максима — 2 душе, Мата Савина — 9 душа, Анта Иванова — 4 душе, Јова Милова — 2 душе, Андрије Лазарева — 6 душа, Лазара Вучинова — 4 душе, Андрије Јованова — 4 душе, Саве Драгова — 10 душа, Јане Васиљева — 4 душе.

У заглављу документа изричито је наглашено да је то попис „Топалске парохије“ (дакле: само православног живља). Иначе, постоји из ове године и посебни пописни докуменат који се односи специјално на католички живаљ, о којем ће бити ријечи ниже.

Тадашњи главар од Топле Ђорђије Радић користио је овај докуменат за требовање соли у тој години за пописано становништво.⁷⁹⁾

б) Католички живаљ

За католички живаљ из „предграђа Херцег-Новог“ сачињен је посебан попис којег је направио католички жупник Михаило Никићевих. У њему наилазимо на слиједећа презимена: Аранзових, Бурових, Бронза, Вашић, Царевих, Циригових, Цаватових, Cassina, Cognier (звани Сењанић), Ђонових, Fanariotti, Горакуча, Јовових, Крилових, Лазових, Лалић, Милић, Маринових, Никићевих,⁸⁰⁾ Николић, Пећарић, Путникових, Сарабаћа, Скерлетових, Велковић, Заратових, Zatta.⁸¹⁾

Овај пописни докуменат сачињен је на италијанском језику па ћемо и ми његове податке тако цитирати. Ево тих података:

La famiglia del Curato Nichichievich Persone 14, Sopratt-te Condotto Stanislao Co: Burovich q-d Giovanni — 24, Innocente Co: Burovich q-d Innocente — 10, Don Gio: Cornello Co: Burovich q-m Ant-o — 5, Vicenzo Bronza q-m Ant-o — 6, Ant-o Sarabacchia q-m Sava — 8, Nicolò Goracchuchi q-m Andrea — 5, Zorzi Goraccuchi q-m Andrea — 3, Alessandro Goraccuchi q-m Andrea — 4, Zoanne Lazzovich q-m Matteo — 6, Zorzi Lazzovich q-m Matteo — 8, Nicolò Zarevich q-m Andrea — 4, Luca Zarevich q-m Zoanne — 3, Giovo Giovoich — 11, Giacomo Zaratovich q-m Vuco — 8, Luca Nicolich q-m Boso

⁷⁹⁾ ХА: фасц. СССХСII/ПУМА, лист бр. 1.

⁸⁰⁾ Ради се о презимену Никићевих (види пописни докуменат из следеће 1772. године).

⁸¹⁾ У попису из слиједеће 1772. године стоји: Cotta.

— 7, Battista Cassina q-m Zanetto — 6, Ant-o Cassina q-m Zanetto — 11, Mattio Cassina di Ant-o — 3, Nicolò Corner d-tto Segnanich q-m Piero — 6, Anna Grilovich relitta q-m Elia — 2, Giuro Pecchiarich — 5, Luzia Gionovich relitta q-m Ant-o — 4, Pasqual Zatta q-m Gregorio — 4, Regina relitta q-m Marco Cirigovich — 2, Giovanni Nicolich q-m Michele — 4, Anna relitta q-m Pietro Bassich — 2, Demitri Fanariotti — 4, Ant-o Millich — 3, Ant-o Zavrovich q-m Savo — 6, Matteo Zarevich di Nicolò — 5, Ivan Aranzovich — 3, Marco Putnicovich — 2, Janco Lallich — 7, Vlaho Marinovich — 5, Nicola Scherletovich q-m Zoanne — 5, Ant-o Velcovich q-m Miho — 5, Reverendi P. P. Ruffi-ti — 5, Stane relitta q-m Vuco Andrin — 1, Giuro Pavov — 5.

На документу, испод наведених података, стоји потпис: »Michele Nichichievich Curato di S. Novo«, а испод овог ћирилским писмом биљешка: „Ђорђе Радич главар од Топле прими ове булентине како више“.

Овај је докуменат сачињен 1. марта 1771. године. У заглављу истог садржан је слиједећи текст: »Faccio Fede io sottoscritto d'aver praticato tutta la dilligenza possibile e con tutt'esatezza — Casa per Casa quante Persone del Rito Cattolico Lattino s'attrovano per ogni Famiglia nel Suburbio di Castelnovo, quali sono sottoscritte.«⁴⁵⁾

ПОДАЦИ ИЗ 1772. ГОДИНЕ

Већ наредне 1772. године учињен је нови попис становништва, који нам је остао сачуван. И овдје се ради о одвојеним пописима православног и католичког живља који су сачинили свештеници обају вјероисповијести, сваки за своје вјернике. И у овој години (као што је био случај и са 1771. годином) пописани докуменат за православно живаљ писан је ћирилицом, а за католички живаљ латиницом и на талијанском језику.

а) Православни живаљ

Пописни докуменат за православно живаљ из 1772. године сачињен је 1. марта исте године. Нема на њему никакве биљешке на основу које би се могло сасвим поуздано утврдити да ли је датирање на документу вршено по старом или по новом календару. Међутим, пошто је попис сачинио православно свештеник, вјероватније је да је датирање вршено по старом календару. То је, уосталом, и раније увјек био случај када је пописни докуменат састављао православно свештеник. Овај пописни докуменат саставио је поп Симеон Продановић, вице-парох топаљски, о чему постоји и слиједећа забиљешка: „Што је у овој нотацији озгор написано, кажем право, колико знам, по мојој концијенци — поп Симеон Продановић, вице-парох топаљски“.

⁴⁵⁾ ХА: фасц. иста, лист 5.

У пописном листу налазимо на слиједећа презимена: Балтић, Вјелопавлић, Беркан,⁴¹⁾ Батлаић, Брајић, Цупљов, Цотовић, Тесар, Чупковић, Чепрнић, Деретић, Дувковић, Дерпић, Дудић, Ђуришић, Ђуровић, Главина, Грего, Грч, Ивковић, Јововић,⁴²⁾ Коњовић, Кунић, Кресо,⁴³⁾ Кимовић, Косић, Кораћ, Квелић, Кушевин, Калајчија,⁴⁴⁾ Лендић, Лубардић, Малавразић, Милашиновић, Мирковић, Миладиновић, Милановић, Маслокус, Никшић, Париповић, Пистолић, Полцета, Парпут, Прчица, Станић, Сенић, Сердаревић, Суботић, Шукраило, Топаловић, Трамуштана, Тембак, Телебак, Ускок, Вукаиловић, Војиновић, Зубановић, Зец, Зипанчић, Зубац, Заверзан, Жарковић, Живковић.

Пописни лист нам пружа и слиједеће детаљне податке о броју чланова православних породица:

Ристо Коњевић — 8 душа, Никола Станић — 4 душе, Васил Вукаиловић — 2 душе, Томо Деретић — 7 душа, Глиго Малавразић — 2 душе, Лазар Вукаиловић — 5 душа, Сава Кунић — 9 душа, Андрија Кресо — 8 душа, Јово Кимовић — 2 душе, Мијо Ђуришић — 5 душа, Јово Зубановић — 6 душа, Иван Зубановић — 6 душа, Павле Јакшић — 5 душа, Лазар Јакшић — 3 душе, Петар Сенић — 21 душу, Лазар Чупковић — 4 душе, Васо Зец — 7 душа, Андрија Ђуришић — 3 душе, Сава Ђуришић — 4 душе, Алекса Топаловић — 2 душе, Лука Ускок — 7 душа, Јово Жарковић — 8 душа, Лесендро Сердаревић — 4 душе, Ђуро Зипанчић — 4 душе,⁴⁵⁾ Спирос Ивковић — 5 душа, Лазар Велан — 5 душа, Андрија Лендић — 2 душе, Сава Лендић — 7 душа, Јово Лубардић — 7 душа,⁴⁶⁾ Лесо Лубардић — 3 душе, Јефто⁴⁷⁾ Лубардић — 4 душе, Ђуро Лубардић — 1 душа, Марко Париповић — 6 душа, Мијат Балтић — 8 душа, Андрија Јововић — 8 душа, Сава Јововић — 6 душа, Остоја Милашиновић — 6 душа, Јован Косић — 5 душа, Васо Вјелопавлић — 2 душе, Мато Ускок — 6 душа, Никола Чепрнић — 2 душе,⁴⁸⁾ Коста Чепрнић — 9 душа,⁴⁹⁾ Симо Зубац — 3 душе, Иван Беркан — 4 душе, Лазар Беркан — 4 душе, Томо Беркан — 4 душе, Јово Пистолић — 5 душа, Симо Кораћ — 4 душе, Јово Главина — 4 душе, Томо Квелић — 5 душа, Војин Војиновић — 5 душа, Стефан Ђуровић — 5 душа, Гаврило Косић — 9 душа, Мато Мирковић — 10 душа, Мија Миладиновић — 5 душа, Никола Цупљов — 3 душе, Тони Полцета с алфиером Глитом — 14 душа, Арсеније Трамуштана — 4 душе, Мато Тембак — 10 душа, Ђорђе Кушевин — 12 душа, Ристо Цотовић — 9 душа, Ђуро Цотовић — 5 душа, Шћепан Цотовић — 6 душа, Триво Милановић — 4 душе, Вуко Зубац — 2 душе, Марко Зубац — 9 душа, Андрија Калајчија — 7 душа, Дајо Никшић — 3 душе, Стефан Парпут — 8 душа, Никола Грего — 7 душа, Лесендро Живковић — 18 душа, Марко Маслокус — 4 душе, Петар Батлаић — 4 душе, Мијо Миладиновић — 4 душе, Лесендро Милашиновић — 11 душа, Мато Милашиновић — 3 душе, Сава Дувковић — 6 душа, Марко Дувковић с

⁴¹⁾ Вјероватно се ради о презимену Вркан.

⁴²⁾ Постоје православне и католичке породице Јововић.

⁴³⁾ У попису из 1758. и 1763. год.: Кресо.

⁴⁴⁾ Вјероватно надимак према занимању (калаис, мајстор који калаше бакрено суђе). У ранијим пописима не налазимо на ово презиме (или надимак).

⁴⁵⁾ У пописном листу погрешно стоји: Зипанчић.

⁴⁶⁾ Раније стајао број 8, па касније преправљен на 7.

⁴⁷⁾ У пописном листу: Евто.

⁴⁸⁾ У пописном листу: Червенић.

⁴⁹⁾ Као горе.

Ђурином дјецом — 9 душа, Саво Дершић — 4 душе,⁹⁰⁾ Иван Трамунгана — 1 душа, Пола Станића — 1 душа, Јана Станића — 4 душе, Томана Завершак — 2 душе, калуђерица Јакшића — 1 душа, Анђа Шукандуша — 3 душе,⁹¹⁾ Мара Суботуша — 4 душе,⁹²⁾ Савка Телебакова — 1 душа, Анђелица Телебакова — 1 душа, Стана Милашиновић — 1 душа, Маре Прчица — 1 душа, Јела⁹³⁾ Тома Топаловића — 4 душе, Луца Дудића — 2 душе, Маре Јендића — 3 душе, Јово Брајић — 3 душе, Лука Ђесар — 2 душе, поп Петар Никић — 5 душа, Савка Драгов — 10 душа,⁹⁴⁾ канурал Јенџин — 2 душе, Симо Вучинов — 5 душа, Андрија Драгов — 4 душе, Анто Иванов — 1 душа, Перо Милутинов — 4 душе, Перо Дучин — 4 душе, Анто Мијов — 5 душа, Митар Милошев — 5 душа, кнез Лазар — 6 душа, Тодор Сердар — 6 душа, Илија Трипунов — 1 душа, Петар Вогићев — 3 душе, Сара Гргурев — 5 душа, канурал Роппо — 2 душе, Лазар Јучин с Николом Грком — 5 душа, Нико Мијатов — 15 душа, Јово Вучинов — 6 душа, Шпиро Вуков — 5 душа, Пола Дучина — 2 душе, Стана Дучина — 1 душа, Јела (Ела) Богичева — 1 душа, Илинка која стоји код Илије Трифунова — 1 душа, Стана Браичева — 1 душа, Јана Радова — 5 душа, Стана Трипкова — 1 душа, Сара Ошћаруша — 2 душе,⁹⁵⁾ Фимија Јолдова — 1 душа, духовник Максим — 2 душе, калуђер Теодор — 1 душа, поп Симеон — 2 душе, Иван Милов — 1 душа, Марко Костов 2 душе, Илија мештар — 7 душа, . . . Станков — 4 душе.⁹⁶⁾

Тадашњи главар топаљски Ђорђе Радић примио је овај пописни докуменат 27. маја исте године по новом календару, па је на основу истог извршено требовање соли за пописано становништво.⁹⁷⁾

б) Католички живаљ

Католички живаљ из „предграђа Херцег-Новог“ обухваћен је посебним пописним документом, кога је сачинио католички парох (курат) Михаило Никићевић. У овом попису наилазимо на слиједећа презимена: Аранзуловић, Буровић, Бронза, Сарабаћа, (Sarabacchia), Горакућа (Goracucchia), Башић, Царевих, Цаватовић, Cassina, Corner звани Сењанић, Цериговић, Fanariotti, Јововић, Криловић, Јазовић, Јадић, Милић, Мариновић, Мандић, Никићевић, Николић, Пећарић, Путниковић, Скерлетовић, Виљковић, Zotta.

⁹⁰⁾ Иза овог податка у оригиналном документу о попису стајао је првобитно податак: „Глигор Поповић — 4 душе“, али је касније преиспран и изнад њега написано: „нула“. Пошто овај број није ушао у коначни збир православног становништва Топле (којег је извео пописивач), то га и ми овдје не наводимо.

⁹¹⁾ Презиме: Шуканло.

⁹²⁾ Презиме: Суботић.

⁹³⁾ У оригиналу: Ела.

⁹⁴⁾ Првобитно је у попису стајала бројка 9, па је касније преправљена на 10.

⁹⁵⁾ Ошћаруша = крчмарица (од италијанске ријечи: osteria, oste = крчма, крчмар).

⁹⁶⁾ Име нечитко па се не може утврдити.

⁹⁷⁾ ХА: фасц. СССХСН/ПУМА, табак број 1.

Пописни лист сачињен је на талијанском језику па стога и ми тако на овом мјесту дотичите податке износимо:

La famiglia del curato Nichichjevich qm. Nicolò — 14, soprint-le condotto Stanislav Co: Burovich qm. Gio — 24, Innocente Co: Burovich qm. Innocente — 10, Don Cornelio Co: Burovich qm. Ant-o — 5, Vicenzo Bronza qm. Ant-o — 3, Ant-o Sarabacchia qm. Sava — 8, Nicolò Goracucchia qm. And-a — 5, Alessandro Goracucchi qm. And-a — 3, Zorzi Goracucchi qm. And-a — 3, Zuanne Lazzovich qm. Matteo — 6, Zorzi Lazzovich qm. Matteo — 5, Nicolò Szarevich di And-a — 4, Luca Szarevich qm. Zuanne — 8, Giovo Giovovich — 11, Giacomo Zavavovich qm. Vuco — 5, Luca Nicolich qm. Božo — 7, Battista Cassina qm. Zanetto — 8, Antonio Cassina qm. Zanetto — 11, Matteo Cassina qm. Ant-o — 5, Nicolò Corner qm. Pietro detto Segnanich — 6, Anna Crilovich relitta qm. cap. Ellia — 2, Giuro Pecchiarich — 3, Lucia Giovovich relitta qm. Ant-o — 4, Pasqual Zotla qm. Gregorio — 4, Regina relitta qm. Marco Cerigovich — 2, Gio(v)anni Nicolich qm. Miho — 5, Anna relitta qm. Piero Bassich — 2, Demitri Fanariotti — 5, Ant-o Milich — 3, Ant-o Zavavovich qm. Sava — 6, Mattio Czarevich di Nicolò — 6, Ivan Aranzulovich — 4, Lucia Pulnicovich — 1, Tomo Lalich — 7, Vlaho Marinovich — 5, Nicolò Scherfetovich qm. Zuanne — 4, Ant-o Vilcovich qm. Miho — 3, Lecca Goracucchi — 5, Nicolò Mandich — 3, reverendi p. p. riff-ti Sant Ant-o — 5, Stana relitta qm. Vuco Andrin — 1, Giuro Pavlov — 3

Испод горе наведених података стоји потпис »Michele Nichichjevich, curato di S. Novo«, а одмах испод тога стоји биљешка, написана ћирилицом: „На 27 маја 1772 талијано.⁸⁸⁾ Ја Ђорђе Радић, главар о(д) Топле, примих ове булентине од ове ноте четрдесетдва: 42“.

На слиједећој страници стоји још једна службена забиљешка ћирилицом, која гласи: „Преносимо суме од три ноте от соли у Топлу: нота г-на курата има душа усве 242, нота од намастира Савине⁸⁹⁾ душа усве 206, нота од пахроије⁹⁰⁾ с Топле душа усве 654. Сума усве душа 1102“.

Испод овога стоји одмах и слиједећа ћирилска забиљешка: „На 3 марча 1772 пограчански⁹¹⁾ у Нови. Презента ове ноте, двије о(д) Топле,⁹²⁾ а једна од Савине; у официјо цивил од Превјерне Комунијади од Топле, државе новске, од фамилија и душа № 1102. Ја, кнез Ђорђе Радић, вароши о(д) Топле; Јово Милановић, канцелиер од Комунијади“.⁹³⁾

⁸⁸⁾ Талијано — овдје треба схватити као: по новом календару (тј. по талијанском).

⁸⁹⁾ Намастир = манастир. Међу пописним документима сачуван је и онај о манастиру Савини.

⁹⁰⁾ пахроије = парохије (грешка у писању).

⁹¹⁾ пограчански = по старом календару.

⁹²⁾ Доказ да се код пописа католичког живља „из предграђа Херцег-Новога“ (како стоји у документу) ради о католичком живљу Топле.

⁹³⁾ ХА: фасц. иста, лист бр. 3.

ПОДАЦИ ИЗ 1778. ГОДИНЕ

За ову годину сачувани су такође подаци одвојено за православни живаљ Топле, а одвојено за католички живаљ. Као и ранијих година и у овој години пописани докуменат православног живља писан је ћирилицом, а католички латиницом и италијанским језиком.

а) Православни живаљ

Пописни докуменат православног живља Топле из 1778. године сачињен је 1. марта споменуте године по старом календару, а сачинили су га „духовник Максим“ и поп Симеон, топаљски пароси у то вријеме. Презимена православних породица Топле из ове године су слиједећа: Брајовић, Батлаић, Буронић, Беркановић, Бјелопавлић, Балтић, Церногорка,¹⁰⁴⁾ Цотовић, Церногорчевић, Ђесар, Ђетковић,¹⁰⁵⁾ Чепернић, Чувковић, Даниловић, Дуковић, Дудић, Дубљевић, Деретић, Ђуровић, Ђуришић, Галовић, Гуњача,¹⁰⁶⁾ Грего, Галиот,¹⁰⁷⁾ Главина,¹⁰⁸⁾ Горан, Иштар, Јововић¹⁰⁹⁾ Јелић, Косић, Комленовић, Квелић, Кораћ, Крецо, Коњевић, Лапчић, Лумбардић, Лендић, Мирковић, Матишоровић, Милановић, Марић-Кућанин,¹¹⁰⁾ Миладиновић, Милашиновић, Маслокус, Малавразић, Милоевић, Марковић-Пуцало, Полета, Парпуг, Панајоти, Пистолић, Париповић, Паштровић, Продановић, Поповић, Радић, Сердаревић, Свјетлоћа, Стратимировић, Сенић, Станић, Славујев, Троповић, Трамунтанић, Телембац, Тримиовић, Топаловић, Трамунтана, Ускок, Вавић, Велаш, Вукаеловић, Зипанчић, Зец, Зубзиповић, Зембер, Заверзац, Живковић, Жарковић.

Детаљни подаци пописа садрже како слиједи:

Спиро Сердаревић и Алесандро — 11 душа, Војин Сердаревић — 4 душе, Мато Мирковић — 12 душа, Нико алфиер Живковић — 4 душе, Гаврило Косић — 9 душа, Стефан Ђуровић — 4 душе, Илија Матишоровић

¹⁰⁴⁾ Надимак по поријеклу, који се употребљавао умјесто презимена („Јана Церногорка“).

¹⁰⁵⁾ Овај Ђетковић је носио још и надимак Ваошићанин (према поријеклу).

¹⁰⁶⁾ Надимак који се употребљавао умјесто презимена, а проистиче од ријечи „гуњ“ („Мара Гуњача“).

¹⁰⁷⁾ Надимак који се употребљавао умјесто презимена („Мара Галиотуша“). Треба имати на уму да се у Воки уопште, па вјероватно од тога није изузет ни овај крај, употребљава ријеч „галиот“ са значењем: мангуп.

¹⁰⁸⁾ Вјероватно се и овдје ради о надимку који се употребљава умјесто презимена (надимак „Главина“ у Воки се често давао људима са изразитом великом главом, а посебно ако су сматрани још и приглушим).

¹⁰⁹⁾ У Топлој је у то вријеме било и православних и католичких породица с презименом Јововић.

¹¹⁰⁾ Овај Марић носио је поред презимена, још и надимак Кућанин, према свом поријеклу (из Кута).

— 1 душа, Тома Полета — 6 душа, Андрија Троповић — 5 душа, Стефан Валаћ — 2 душе, Арсеније Трмунжанић — 3 душе, Мато Телсмак — 9 душа, Јово Велаш — 5 душа, Ђорђе Ралић — 14 душа, Стефан Галовић — 3 душе, Маре Гуњача — 1 душа, Сава Брајовића — 4 душе, Христо Цотвић — 9 душа, Ђуро Цотвић — 6 душа, Степан Цотвић — 6 душа, Трипо Милановић — 3 душе, Марко Давиловић — 8 душа, Вуко Давиловић — 1 душа, Андрија Трмунжанић — 6 душа, Стефан Царић — 4 душе, Александар Живковић — 16 душа, Мато Марић — 6 душа, Мило Миладиновић — 8 душа, Сара Интаруша — 1 душа, Михаљ Комленовић — 10 душа, Петар Батлавић — 5 душа, Наста Грега — 1 душа, Епа Илме Свјетлоје — 2 душе, Магда Галичуга — 3 душе, Илија Попајоти — 3 душа, Стана Милашиќа — 1 душа, Лесендр Милашиновић — 5 душа, Јово Милашиновић — 5 душа, Мато Милашиновић — 3 душе, Сава Дуковић — 9 душа, Марко Дуковић — 5 душа, Луца Дудића — 1 душа, Сава Буновић — 3 душе, Томо Квезић — 5 душа, Епа Јова Главине — 2 душе, Симо Кораћ — 6 душа, Лазар Пистовић — 5 душа, Лесо Пистовић — 4 душе, Анто Лашић — 5 душа, Томо Беркановић — 5 душа, Иван Беркановић — 6 душа, Лазар Беркановић — 5 душа, Митар Дуковић — 6 душа, Јово Маслокус — 4 душе, Лазар Велаш — 2 душе, Марија Косића и Ела Горана — 2 душе, Епа Крецова — 1 душа, Андрија Јововић — 10 душа, Сава Јововић — 8 душа, Ела Јововић — 1 душа, Глиго Милашиновић — 5 душа, Мило Милашиновић — 5 душа, Лесо Косић — 6 душа, Васо Вјелопавић — 1 душа, Анто Стратимировић — 2 душе, Мато Оговић — 7 душа, Коста Чепрић — 9 душа, Фимија Чепрића — 2 душе, Марко Паритовић — 5 душа, Јово Паритовић — 1 душа, Јово Лумбардић — 10 душа, Лесо Лумбардић — 2 душе, Ђуро Лумбардић — 2 душе, Јефто⁽¹⁾ Лумбардић — 4 душе, Сава Лендић — 8 душа, Мара Лендава — 2 душе, Тодор Сенић — 8 душа, Лука Весар — 5 душа, Кузман Давиловић — 5 душа, Гаврило Балтић — 13 душа, Ђуро Зипачић — 3 душе, Лука Јелић — 2 душе, Марко Жарковић — 5 душа, Глигор Поповић — 6 душа, Лука Ускок — 7 душа, Алекса Топаловић — 2 душе, Мато Трмунжана — 3 душе, Сара Трмунжанина — 1 душа, Лазар Чуваковић — 4 душе, Васо Зећ — 7 душа, Андрија Ђуришић — 5 душа, Сава Ђуришић — 4 душе, Лазар Дубљевић — 3 душа, Павле Дубљевић — 4 душе, Јово Зубановић — 6 душа, Иван Зубановић — 2 душе, Митар Зубановић — 1 душа, Петар Зубановић — 1 душа, Симо Сенић — 16 душа, Јово Ђуришић — 2 душе, Мило Ђуришић — 2 душе, Лазар Вукаловић — 5 душа, Васо Вукаловић — 2 душе, Андрија Крецо — 5 душа, Мило Зејбер — 5 душа, Сава Папировић — 1 душа, Лазар Јанковић — 8 душа, Андрија Јанковић — 2 душе, Сава Јанковић — 10 душа, Стана Малавразић — 1 душа, Симо Деретић — 5 душа, Ристо Коњелић — 8 душа, Сава Ђетковић Баосничанин — 5 душа, Никола Црногорчевић — 7 душа, Никола Станић — 7 душа, Полексија Станића — 1 душа, Јана Станића — 5 душа, Томаш Заверзаник — 2 душе, Вуко Миловић — 1 душа, Сава Марковић Пуцало — 1 душа, Анто и Марко Славуски — 2 душе, поп Симеон Продановић — 2 душе, Петар Богичев — 6 душа, Сава Гергурев — 6 душа, Иљонка Вукашићнова — 1 душа, Нико Радов — 4 душе, Јово Станков — 4 душе, Стана Трикова — 2 душе, Марко Дајов — 4 душе, Сава Лучић — 3 душе, Стана Драгутинова — 2 душе, Нико Марка Костова — 1 душа, Спиро Вуков — 5 душа, Нико Герков — 2 душе, Васо Перов — 2 душе, Сава Перов — 3 душе, Јово Раичев — 3 душа, Стана Раићева — 1 душа, Полексија Дупина — 1 душа, Спиро Вујов — 9 душа, Мато Савић — 10 душа, Анто Иванова — 4 душе, Јово Михов — 2 душе, Магда калуђерова — 2 душе, Јана Црногорка — 1 душа, поп Петар — 1 душа, Гергур кмет црковни — 4 душе, калуђерица Дубљевић — 1 душа, духовник Максима — 4 душе.

⁽¹⁾ У документу стоји: „Еито“.

Према горњем укупан број износи 671 пописано лице.¹¹⁸⁾

На основу овог пописног документа кнез Мато Милутиновић Телембак требовало је 28. јула исте године са за пописано становништво од тадашњег капетана Комунигади топаљске Глигора Павковића и његових суђа и канцелијера, што се види из службене забиљешке на самом документу.¹¹⁹⁾

б) Католички живаљ

И за ову годину постоји посебан попис католичког живља „из предграђа Херцег-Новога“. Сачинио га је католички жупник Михаило Цижичевић. И овај пописни документ (као што је увјек и до сада био случај кад се радило о попису католичког живља) сачињен је на талијанском језику, па ћемо и ми тако те податке изложити. У овом пописном документу наилазимо на слиједећа презимена: Аранзуловић, Андријевић, Буровић, Бронза, Башић, Брајковић, Bosco, Царевић, Цаватовић, Цериговић, Cassina, Corner зв. Сењанић, Fanariotti, Горакући, Gradisca, Јововић, Криловић, Лазовић, Лалић, Милић, Мариновић, Мандић, Медин, Марзић, Никићевић, Никосић, Пећарић, Путниковић, Сарабаћа (Sarabachia), Скерлетовић, Rosetti, Велковић, Zotto.

Наводимо податке in extenso:

La famiglia soprintendente Ettore co: Burovich qm. Stanislao — 17, la famiglia del curato Nichuchjevich qm. Nicolò — 14, Vicenzo Co: Burovich qm. Stanislao — 9, Innocente Co: Burovich qm. Innocente — 15, Luigi Co: Burovich qm Antonio — 6, Vicenzo Bronza qm Antonio — 6, Antonio Sarabachia qm Savo — 7, serdar Nicolò Goracuchi qm Andrea — 6, Alessandro Goracuchi qm Andrea — 3, Zorzi Goracuchi qm Andrea — 3, Zuanne Lazovich qm Matteo — 5, Nicolò Zarevich qm Andrea — 9, Luca Zarevich qm Zuanne — 7, Marco Giovovich qm Giove — 6, Giacomo Zavatovich qm Vuco — 5, Luca Nicolich qm Bosco — 7, Battista Cassino qm Zanelto — 6, Antonio Cassina qm Zanelto — 8, Matteo Cassina d'Antonio — 6, Nicolò Corner d-to Senanich qm Pietro — 5, Anna relitta qm cap. Ella Crilovich — 2, Giuro Pechiarich — 3, Lucia relitta qm Antonio Giovovich — 4, Pasqual Zotto qm Gregorio — 7, Regina relitta qm Marco Cetigovich — 2, Giovanni Nicolich qm Miho — 4, Anna relitta qm Pietro Bassich — 2, Demitri Fanariotti qm Stasio — 7, Antonio Milich — 4, Antonio Zavutovich qm Savo — 8, Matteo Zarevich di Nicolò — 8, Christo Aranzulovich qm Zuanne — 6, Lucia relitta qm Zuanne Putnicovich — 2, Tomo Lalich — 9, Viao Marinovich — 5, Nicolò Scherletovich — 4, Antonio Velcovich qm Miho — 5, Lecca Goracuchi — 5, Nicolò Mandich — 5, Vicenzo Gradisca — 3, Vuco Andrievich di Nicolò — 3, Antonio Braicovich qm

¹¹⁸⁾ У оригиналном пописном листу испод изнесених пописних података изведен је, као укупан, збир душа: 661. Међутим, тачним сабирањем изнесених пописних података долази се до суме 671, па је очигледно да је пописивач погрешно у сабирању (што је био чист случај).

¹¹⁹⁾ ХА: фазц. СССХСВГ/НУМА, лист бр. 1.

Francesco — 1. Lorenzo Medin — 4,¹¹⁴⁾ Carlo Rosetti — 3. Maria Marich — 2,¹¹⁵⁾ Maria rebecca di Michiel Nicolich — 2. Gio: Bosco — 2. rr-mi pp-mi riformati — 5. Piero dal Vesovo — 3. — Укупно 282 душе.

Испод напријед наведених података стоји потпис пописивача са слиједећим текстом: »Michele Nichichjevich, Paroco di Castelnuovo, affermo mano propria«. Докуменат је датиран са 1. марта 1778 године.¹¹⁶⁾

Испод свега овога стоји и једна службена биљешка, писана ћирилицом, а датирана 26. јула 1778. године.¹¹⁷⁾ Из ове биљешке је видљиво да је на основу овог пописног документа кнез Мато Милутиновић-Телембак извршио требовање соли (за пописано католичко становништво) од тадашњег канетана Комуниади Глигора Павковића и његових суђа и канцелијера.¹¹⁸⁾

¹¹⁴⁾ У пописном документу преко овог имена стављено је неколико црта (рекло би се као да је прецртано име и презиме), али је број душа остао непрецртан.

¹¹⁵⁾ На овом мјесту је у пописном документу првобитно стајало: »Giovanni Nicolich di Luca«, па је ово касније прецртано и умјесто тога додано: »Maria Marich«.

¹¹⁶⁾ Ма да о том нема посебне ознаке, изван сумње је да је датирање овог документа извршено по новом календару, јер се ради о документу којег је сачинио католички свештеник.

¹¹⁷⁾ Нема никакве ознаке по којој би се видјело да ли је ово датирање извршено по старом или по новом календару. Но, и из саме чињенице да је ова биљешка писана ћирилицом чини се највјероватнијим закључак да је и датирање извршено по старом календару, како се у то вријеме углавном обичавало у ћиридским текстовима.

¹¹⁸⁾ ХА: фасц. иста, лист бр. 2.

Résumé

LA POPULATION DE TOPLA DANS LA SECONDE MOITIÉ DU XVIIIe SIÈCLE

Dr Dorđe MILOVIĆ

Profitant des documents des archives vénitienes inconnus jusqu'aujourd'hui et trouvés dans les archives de Herceg-Novi, l'auteur donne des détails à propos de la population de Topla dans le cours des années 1750, 1758, 1763, 1771, 1772 et 1778. Pour chaque année, à part, (avec tous les renseignements nécessaires dans le texte et dans l'appareil scientifique), l'auteur précise comme introduction les noms existant à Topla, ensuite il donne toutes les indications in extenso pour chaque famille. Pour toutes les années plus haut indiquées pour lesquelles est gardée une documentation spécialement pour la population orthodoxe et particulièrement pour la population catholique de Topla (1771, 1772 et 1778), l'auteur expose tous ces comptes rendus séparément et en commun pour les autres années.

Nikola Đurković — znameniti Bokelj (Biografsko · istorijski ogled)

Nikola Đurković

Poznato je da je sektaštvo u politici komunističkih partija između dva rata nanosilo radničkom pokretu štetu, često puta izolirajući njega i revolucionarnu avangardu od širokog demokratskog pokreta naroda. Razne građanske partije koristile su ovaj vakuum u politici komunističkih partija, zavodile demokratski pokret na puteve protivne interesima radničke klase i otupljivale prirodnu revolucionarnu oštricu njegovih težnji i akcija.

Izvori sektaške politike bili su mnogostruki. I oni bi se, uslovno, grubo, mogli podijeliti na spoljne i unutrašnje. U spoljne bi svakako spadala dugogodišnja određena politika Kominterne, dok su unutrašnji bili u samoj subjektivnoj moći i snalažljivosti nacionalnih rukovodstava komunističkih partija.

Tek će VII kongres Kominterne održan u Moskvi 1935. najaviti značajnu promjenu, posebno u odnosu na začaurivanje međunarodnog komunističkog pokreta, zapravo otvoriće ga prema demokratskoj akciji narodnih masa i brzo će se početi prevazilaziti sektaška politika. Sigurno je da je na ovaj zaokret u politici Kominterne uveliko uticao dolazak fašizma na vlast u Njemačkoj 1933.¹⁾

¹⁾ Vidi članak u »Boki« broj 1, V. Radović: Revolucionarni radnički po-

I u KPJ, prirodno, dolazi do promjene. Ovo ne znači da i ranije nije bilo pokušaja likvidacije sektaštva, ali to nije bila uporna i stalna praksa.

Parlamentarni i opštinski izbori, odnos prema sindikatima i drugim udruženjima u kapitalističkim zemljama bili su često probni kamen za narodnofrontovsku politiku komunista između dva rata.

U ovom ogledu baš će biti riječi, pored ostalog, o opštinskim izborima u Zetskoj banovini, još bliže, u risanskoj opštini, u Boki Kotorskoj, novembra 1936. kojom prilikom se ispoljio na djelu novi odnos u okupljanju naroda oko politike Partije.

Navešćemo detaljno sva zbivanja oko ovog događaja na osnovu arhivske građe koja se nalazi u Arhivu Herceg-Novoga, u fascikli dokumenata koja se odnose na djelatnost omiljenog i poznatog bokeljskog komunista *Nikole Durkovića*, tada mladog advokata iz Risna, a docnije, u NOR-u istaknutog partizanskog rukovodioca, mučki ubijenog od okupatora i domaćih izdajnika 1943, docnije proglašenog Narodnim herojem.

Kao što je poznato za novembar 1936. bili su zakazani opštinski izbori u Zetskoj banovini. Komunisti prihvataju izbore i vrše snažnu agitaciju za kandidate Udružene opozicije.⁹⁾

U sreskom sudu u Perastu primljena je 10. novembra 1936. kandidatska lista za »izbor općinskog odbora općine Risanske, sreza Boko-Kotorskog, Zetske banovine, koji će se izvršiti na dan 22. novembra 1936. godine«.

ODBORNICI:

- 1) Durković Nikola, pok. Aleksije, pravnik iz Risna.
- 2) Samardžić Mirko Milošev, zemljoradnik iz Dragalja.
- 3) Dragojlović Savo Dragov, zemljoradnik iz Ubala.
- 4) Radonjić Novica Ljubov, priv. činovnik iz Morinja.
- 5) Drobnjaković Gojko Mitrov, trgovac iz Risna.
- 6) Kovač Nikola Vasov, zemljoradnik iz Unijerine.
- 7) Čelović Vaso Vukov trgovac iz Risna.
- 8) Vučurović Nikola Stankov, zemljoradnik iz Zvečeva.
- 9) Vasiljević Filip Vasov, mehaničar iz Ubala.
- 10) Subotić Petar Živkov, zemljoradnik iz Donjih Ledenica.
- 11) Katurić Gojko Stevov, trgovac iz Risna.
- 12) Bakočević Ljubo Stevov, kovač iz Morinja.
- 13) Radočić Blagota (Blažo) Pekov, zemljoradnik iz Dragalja.
- 14) Bojanić Bogdan Jovanov, zemljoradnik iz Hana.
- 15) Čatović Mirko Jovanov, šofer iz Risna.
- 16) Samardžić Božidar Andrija, zemljoradnik iz Dragalja.

kret i problem masovnog političkog rada i akcije s osvrtom na hercegnovski kraj u periodu 1939-1941. str. 159, 160 i 161.

Batrić Jovanović: Komunistička partija Jugoslavije u Crnoj Gori 1919-1941. Vojno delo, Beograd 1959. str. 125 i 126.

⁹⁾ Izbore koji su održani 1933. Partija je bojkotovala što je docnije ocljenjeno kao sektaško i pogrešno.

- 17) Lazović Stevana Rado, zemljoradnik iz Gornjih Ledenica.
- 18) Pavlović Luka Veljkov, zemljoradnik iz Ubala.
- 19) Ognjenović Nikola Petrov, obućar iz Risna.
- 20) Samardžić Gavriilo Boškov, zemljoradnik iz Dragalja.
- 21) Radinović Jovo Dragov, zidar iz Morinja.
- 22) Lazović Nikola Jovov, trg. pomoćnik iz Risna.
- 23) Odalović Mirko Borišin, zemljoradnik iz Zvečeva.
- 24) Vuković Uroš Vukov, zemljoradnik iz Ubala.

ZAMJENICI:

- 1) Čatović Stevo Mičov, posjednik iz Risna.
- 2) Bojanić Petar Pajov, zemljoradnik iz Hana.
- 3) Pavlović Mirko Gligorov, zemljoradnik iz Ubala.
- 4) Seferović Vladimír Nikolin, trgovac iz Morinja.
- 5) Bjeladinović Čedo Petrov, trgovac iz Risna.
- 6) Samardžić Mitar Dukin, zemljoradnik iz Unijerine.
- 7) Radović Filip Simov, zemljoradnik iz Risna.
- 8) Lakičević Jovan Novičin, zemljoradnik iz Zvečeva.
- 9) Vasiljević Milo Ristov, zemljoradnik iz Ubala.
- 10) Subotić Krsto Spasojev, zemljoradnik iz Donjih Ledenica.
- 11) Čuković Krsto Savov, trg. pomoćnik iz Risna.
- 12) Vukičević Lazar Markov, zemljoradnik iz Morinja.
- 13) Samardžić Mirkov Spasoje, zemljoradnik iz Malova Dola.
- 14) Zmukić Blažo Jošov, zemljoradnik iz Hana.
- 15) Niković Marko Milanov, student filozofije iz Risna.
- 16) Samardžić Radovan Jankov, zemljoradnik iz Dragalja.
- 17) Lazović Drago Krstov, zemljoradnik iz Gornjih Ledenica.
- 18) Vukasović Risto Rađov, zemljoradnik iz Ubala.
- 19) Bičević Rajko Nikolin, zemljoradnik iz Risna.
- 20) Samardžić Ilja Lazarev, zemljoradnik iz Dragalja.
- 21) Seferović Gojko Lazarev, zidar iz Morinja.
- 22) Miličić Tripo Perov, posjednik iz Risna.
- 23) Ilić Simeon Savov, zemljoradnik iz Zvečeva.
- 24) Radonić Lazar Pavlov, zemljoradnik iz Ubala.

Predstavnik kandidatske liste u Glavnom odboru biračkom: Čelović Vaso Vukov, trgovac iz Risna.

Zamjenik: Škurić Dušan Jokov, radnik iz Risna.

Predstavnici kandidatske liste u pojedinim glasačkim mjestima:

Za glasačko mjesto Risna predstavnik: Đurković Nikola Aleksin, pravnik iz Risna.

Zamjenik: Subotić Leso Todorov, zemljoradnik iz Donjih Ledenica.

Za glasačko mjesto Crkvice predstavnik: Samardžić Đorđe Milanov, zemljoradnik iz Dragalja.

Zamjenik: Vučurović Simo Markov, zemljoradnik iz Zvečeva.

Za glasačko mjesto Morinj predstavnik liste: Vojvodić Srđo Danilov, posjednik iz Morinja.

Zamjenik: Dragomanović Luka Vasov, poštar iz Morinja.

U Risnu dana 10. novembra 1938. godine.

Poslije ovog slijedi 51 predlagač sa svojeručnim potpisima.

Dana 11. studenog 1936. godine Sreski sud u Perastu potvrdio je ovu kandidatsku listu u smislu § 38 Zakona o opštinama.³⁾

Izbori su izvršeni 22. novembra i na njima je veliku izbornu pobjedu, i pored smetnji i smicalica režimskih vlasti, izvojevao Nikola Đurković. Ova njegova izborna pobjeda i izbor za predsjednika risanske opštine primljeni su sa oduševljenjem među mnogobrojnim drugovima i prijateljima, naročito među Bokeljima.

U svim mjestima risanske opštine, a naročito u samom Risnu nastalo je veliko oduševljenje i pravo slavlje naroda.

Risan

«U opštini Risan (Boka Kotorska) pobjedio je član KPJ advokat Nikola Đurković. Vlasti su pokušavale, služeći se nasiljem, da onemoguće izbor Đurkovića. Iako su izbori bili javni, narod je glasao za Đurkovića. . . U znatnom broju opština pobjedili su opozicioni kandidati koje je pomagala KPJ. U mnogim opštinama izabran je izvjestan broj članova KPJ za opštinske odbornike.»⁴⁾

Odmah nakon ove izborne pobjede Nikoli Đurkoviću stižu mnogobrojne čestitke. Tako mu radnici iz Boke nastanjeni u Beogradu pišu:

³⁾ Arhiv Herceg-Novoga AHN — Fond radničkog pokreta i NOB-e 4-12/3, 6.

⁴⁾ Batrić Jovanović: KPJ u Crnoj Gori 1919-1941, Vojno delo, Beograd 1959. str. 151.

»Dragi druže,

Čestitamo Ti na pobjedi koju ujedno smatramo za našu, a utoliko prije što su joj na putu bile mnoge prepreke. U tvome uspjehu vidimo prve početke demokratske svijesti kod naših zemljaka. Biće mo neobično zadovoljni, mi, radnici iz Boke, koji živimo u Beogradu da ti u budućem naprednom radu pružimo drugarsku pomoć i podršku».

Ovo pismo su potpisali: Milan Samardžić, Nikola M. Odalović, Krsto Čuković, Đorđe Ilić, Radovan Samardžić, Gojko Samardžić, Tripko P. Samardžić, Golub P. Samardžić, Jovan Mitrović, Vuko S. Stijepov, Petar B. Samardžić, Nikola Samardžić, Jovica Samardžić, Dim. Radović, Božidar A. Čučković, Đorđe (prezime nečitko).⁵⁾

Studenti:

»Dragi druže,

Obradovani tvojom pobjedom, koja je ujedno i naša, pobjedom koja je izraz narodne volje i težnje, pored svih prepreka koje su joj stajale na putu, mi, studentska bokeljska omladina, stojeći na stanovištu potpune Demokracije, Slobode i Napretka pozdravljamo tu jedinstvenu i tešku pobjedu u našem zaostalom kraju i nadamo se da će ta pobjeda naći opravdanje u jednakom konstruktivnom radu».

Slijede potpisi: Savo Bajković, student filozofije, Petar Jovanović, student filozofije, Vladislav Vidović, student filozofije, Slobodan Nakićenović, student tehnike, Ernest Stipanić, student filozofije, Božo Franović, student filozofije, Blažo Smiljanić, student tehnike, Milovan Lazović, student teologije, Milivoj Sudić, kandidat iuris, Ivo Menzalin, student prava, Marija Lipovac, student filozofije, Neda Božinović, student prava, Marko Balaban, student prava, Manojlović Mladen, student prava, Mirko Starčević, student prava, Boško Mitrović, student prava, Vojislav Vidović, student, Marija Popović, student filozofije, Josip Benković, student prava, Milivoj Viđović, student tehnike i Vojislav Đuričković, student tehnike.⁶⁾

U Arhivu Herceg-Novoga sačuvana su i dva telegrama upućena Nikoli Đurkoviću povodom njegove izborne pobjede. U jednom piše:

»Čestitamo na uspjehu — prijatelji iz Herceg-Novoga Lombardić, Popović, Bukorović, Martineti, Berberović, Trecke, Trani«.⁷⁾

U drugom stoji:

»Čestitam građanima Vaše opštine na muškom držanju a Vama na časnoj pobjedi, Vuko Ajčević«.⁸⁾

⁵⁾ AHN, isto 4-12/3.

⁶⁾ AHN, isto 4-12/4.

⁷⁾ AHN, isto 4-12/1.

⁸⁾ AHN, isto 4-12/2.

Za svo vrijeme predsjednikovanja u risanskoj opštini Nikola Đurković je bio izložen raznim šikaniranjima i traženjem »dlake u jajetu« od strane nadzorne vlasti i drugih političkih protivnika. Tu su često zajednički istupali razni režimski organi policijska vlast oličena u načelstvu sreza bokokotorskog, sudovi, vojne vlasti i uticajne režimske ličnosti. Zajednički im je cilj: po svaku cijenu srušiti Đurkovića i razjurići »tu komunističku opštinsku upravu u Risnu«.

Tako načelstvo sreza boko-kotorskog broj 12547, Kotor, dne 23. VI 1937. godine šalje jedan dopis Opštinskoj upravi, na ruke g. opštinskog pretsjednika — Risan u kome se optužuje i uprava i predsjednik zbog toga što su 9. maja 1937. na opštinskom domu u Risnu »bile istaknute dvije plemenske srpske zastave«. To je bilo učinjeno, kako se navodi u aktu, i na dan 27. maja, 20. i 21. juna t. g. Navodi se dalje, da je g. opštinski predsjednik dao izričitu izjavu pred opštinskim odborom: »da je isticanje plemenske zastave znak borbe za narodne slobode i demokratiju, a pri tome prosto prešao preko neophodne činjenice da je naša državna zastava simbol slobodne države Srba, Hrvata i Slovenaca, naše Kraljevine Jugoslavije«.

Na kraju dopisa ističe se da »radi svega izloženog, a u svrhu daljnjeg zakonskog postupka, potpisani kao državna nadzorna vlast — smatrajući za sprovođenje navedene nezakonitosti o isticanju plemenskih srpskih zastava, odnosno neisticanju državne zastave na opštinskom domu — odgovornim u prvom redu g. pretsjednik opštine, poziva istoga da u neprekoračivom roku od 48 sati računajući od dana 28. juna 1937. g. podnese odgovor po slijedećem pitanju:

da li g. pretsjednik opštine, kao i ostali organi opštinske uprave i pored iznijetih mu primjedaba u ovome aktu i opomeni o njegovom skretanju sa puta zakonitosti, namjerava i dalje nastaviti sprovođenje donijete odluke o isticanju plemenske srpske zastave, odnosno o zabrani isticanja državne zastave na opštinskom domu.

G. Pretsjednik opštine daće mi u ostavljenom roku tačan i jasan odgovor«. Slijedi potpis sreskog načelnika: P. Serović«.)

U odgovoru sreskom načelstvu Kotor od 30. juna 1937. g. kaže se da »potpisani pretsjednik i ostali članovi ove Općinske Uprave, koji su donijeli odluku o isticanju narodne srpske trobojke na općinskoj zgradi uvjereni su da ovim svojim postupkom nijesu skrenuli sa puta zakonitosti niti da time sabotiraju zakonom određene odnose između Državne vlasti i Općine, pa će s toga i dalje ustrajati u sprovođenju odluke sjednice Uprave od 9. maja o. g. i sjednice općinskog odbora od 30. maja o. g. . .

No ako bude potpisanome i članovima Općinske Uprave određeno da radi ovakvog njihovog postupka budu gonjeni, oni će biti

*) AHN, isto 4-12/8.

ponosni da stradaju radi slobodnog vijanja srpske trobojke radi čega su stradali i njihovi preteci kroz mnoge vjekove od turskog i austrijskog zuluma. . . ». Na kraju ovog odgovora bio je potpisan predsjednik opštine Nikola Đurković, inicijalima, u kopiji.¹⁰⁾

Nikola Đurković je stalno za nešto osumnjičavan, naročito od načelstva sreza bokokotorskog. Pazilo se na svaki njegov korak i mjerila se svaka njegova izjava. Prirodno i shvatljivo, ondašnja klasna buržoaska vlast uporno traga za ozbiljnijim povodom kako bi ga odstranila sa položaja predsjednika risanske opštine. Napokon, njima izgleda da su to našli u Nikolinoj vezi sa Vidović L. Špirom (Petrom) iz sela Trubjele, opštine Rudinsko-Trepačke, sreza nikšićkog.

U jednom dokumentu upućenom državnom tužilaštvu u Kotoru od strane sreskog načelnika od 27. X 1938. godine, između ostalog piše: » . . . Sto je imenovani Vidović L. Špiro (Petar) evidentirani opasni komunista koji je kao takav presudom bio stavljen pod policijski nadzor za jednu godinu dana s tim, da ne smije od svoje kuće nikuda otići bez odobrenja nadležnih vlasti, a međutim 12. avgusta 1937. godine nestao je od svoje kuće, imajući pri sebi falsifikovanu radničku legitimaciju, koju mu je unaprijed pripremio i izdao prijavljenik Đurković A. Nikola, pretsjednik opštine risanske, na ime zavičajnika opštine risanske Samardžića Radovana, a sa slikom i svim ličnim podacima prijavljenika Vidovića L. Špira (Petra).

Tim načinom i postupkom i djelovanjem prijavljenika Đurkovića A. Nikole, kao pretsjednika opštine, data je mogućnost ovom opasnom komunisti Vidoviću i prijavljenik Đurković je istoga pomogao da sa tom dobijenom falsifikovanom radničkom legitimacijom. . . sprovodi dalje širenje propagande komunizma; da radi dalje protiv državnim vlastima; da ugrožava javni mir i poredak u državi nasiljem ili ma kojom vrstom terorizma, kako to redovno i na već poznati način sprovode komunisti kod nas.

Radi navedenog molim, da prednju dopunu kaznene prijave uzmete u postupak i da se prijavljenici gone po zakonu. — Sreski načelnik: P. Šerović.«¹¹⁾

Prije ovog, 13. X 1938. godine načelstvo sreza kruševskog — Kruševo izvještava načelnika sreza bokokotorskog (na ličnost) pod pov. broj 1362, a na njegovo traženje o ponašanju Đurkovića dok je tamo službovao 1936. godine.

Tamo se kaže da je Đurković bio premješten iz Kruševa za Kumanovo, pa je to iz nepoznatih razloga bilo obustavljeno da bi poslije desetak dana bio premješten za Strumicu i kako je tamo, navodno, Đurković podnio ostavku na državnu službu. Dalje se ističe

¹⁰⁾ AHN, isto 4-12/7.

¹¹⁾ AHN — dokumenti iz predratnog perioda radničkog pokreta fotokopija br. 30.

da je pred odlazak iz Kruševa »počeo skoro javno ispoljavati levičarske ideje«. Pod okriljem Udružene opozicije sprovodi »čisto komunističke ideje i rad«. Pišu još »da je imenovani Đurković zaista opasan levičar, vrlo inteligentan, agiln i radan...«.¹⁵⁾

Napominjemo da je načelstvo sreza kruševskog tražilo ranije karakteristike o Đurkoviću od Kotora i uprave grada Beograda.

Vrlo je interesantan zapisnik opštinske uprave u Risnu u kome se govori o razrešenju od dužnosti predsjednika opštine Nikole Đurkovića. Ovaj zapisnik datiran je u Risnu 2. novembra 1938. godine. U njemu se u početku kaže, da su prisutni: Pretsjednik g. Nik. A. Đurković, članovi g. g. V. Čelović, S. Dragojlović, M. Samardžić, Nik. Kovač i Nik. Vučurović. Zapisničar je Rad. M. Jovanović.

Sjednica je otvorena u 3³⁰h.

»Gosp. pretsjednik referiše da je opštini stigla odluka Gosp. Bana Zetske Banovine Pov. Br 3653/38 od 24. novembra 1938. god. dostavljena aktom načelstva Sreza Bokokotorskog Pov. br. 2028 od 29. okt. 1938 god., kojom se razrešava dužnosti pretsjednika opštine on — Nikola A. Đurković i traži da se izvrši primopredaja dužnosti između njega — dosadašnjeg pretsjednika i drugog odbornika po redu na kand. listi g. Mirka M. Samardžića. Ova odluka stigla je u dva primjerka s tim da jedan bude uručen Upravi Opštine Risanske a druga njemu — pretsjedniku lično. S toga kaže da je ovu sjednicu i sazvaio da bi se izvršila pomenuta odluka Gosp. Bana.

Zatim gosp. pretsjednik čita odnosnu odluku kao i popratni akt Načelstva, pa primjećuje, da oba primjerka odnosne odluke nose datum 24. novembra 1938. god. Zatim a takođe u sprovednom aktu Sreskog načelstva opetovano se označuje dotična odluka sa 24. novembra 1938. god. iz čega proizilazi, da je prednja odluka ili preuranjeno dostavljena ovoj opštini ili pak je to neka greška u datumu te smatra da bi Opštinska uprava s obzirom na važnost stvari, prije nego bi postupila po prednjoj odluci, trebala zatražiti objašnjenje na odnosnu okolnost.

S toga predlaže, da se cio predmet sa izvodom iz zapisnika ove sjednice povrati Sreskom načelstvu s molbom da K. Banska uprava da potrebno objašnjenje. Predmet, da se s obzirom na važnost stvari prošije jemstvenikom, koji jemstvenik da se pečati pečatnim voskom.

Uprava jednoglasno prihvata ovaj predlog pretsjednika g. Nikole Đurkovića s tim, da će po dobijenom objašnjenju i u smislu istoga, odmah postupiti.

Pošto su ovoj sjednici prisutni svi članovi Uprave, a pošto ima da se riješi i više drugih raznih predmeta, jednoglasno je zaključeno, da se pređe na rješavanje istih».

¹⁵⁾ Isto fotokopija br. 32.

Sjednica je zaključena u 19 sati, a zapisnik su potpisali predsjednik Nikola Đurković, članovi Vaso Čelović, Nikola Kovač, Savo Dragojlović, Nikola Vučurović i Mirko Samardžić. Zapisničar je R. Jovanović.¹³⁾

U povjerljivom registru risanske opštine pod reg. brojem 29 od 31. X 38. Sresko načelstvo iz Kotora šalje risanskoj opštini Odluku o smjeni predsjednika Pov. 2028 od 29. X. U ovom registru se vidi da je sve ovo vraćeno 3. XI 1938. godine radi objašnjenja prema zaključku sjednice Uprave risanske opštine od 2. XI 1938. god. 4. XI pod registarskim brojem 30 primljen je ispravak od Sreskog načelstva, a u stvarnom sadržaju kratko je napisano da se odmah izvrši smjena predsjednika. Međutim, u istoj rubrici vidi se da risanska opština 4. XI 1938. godine traži od načelnika Sreza Kotor ispravku datuma na rješenju. Pod rednim brojem 31 Sresko načelstvo u Kotoru dostavlja ponovo odluku o razrješenju predsjednika Đurkovića — ispravljen datum. Ovo nosi pov. broj 2109/38, a datum 4. XI 1938. Opština risanska vraća Sreskom načelstvu Kotor reverse da je primila Odluku.¹⁴⁾

Zanimljivo je da sjednicama Opštinske uprave u Risnu od 7. XI 1938. godine i 8. XI 1938. godine predsjedava i dalje predsjednik Nikola Đurković i iste svojeručno potpisuje. Tek sjednicom od 14. novembra 1938. godine rukovodi v. d. predsjednik Mirko M. Samardžić čiji zapisnik u tom svojstvu i potpisuje. Taj zapisnik su tada potpisali i članovi Nikola Kovač i Vaso Čelović. Zapisničar je R. Jovanović.¹⁵⁾

Znači, treba zaključiti da je faktički smjena predsjednika Đurkovića izvršena u vremenskom intervalu od 8. XI 1938. do 14. XI 1938. godine.¹⁶⁾

U zapisniku od 22. januara 1939. godine kaže se da je održana sjednica opštinske uprave u Risnu i da su prisutni v. d. predsjednik Mirko M. Samardžić, članovi uprave Vaso Čelović i Savo Dragojlović, kao i zapisničar Novica Radonjić.

U tački 24. toga zapisnika stoji: »Po aktu Okružnog suda u Kotoru KZP, br. 154/38-19 od 9. XII 1938. izvijestiti da je bivšeg predsjednika opštine g. Nikolu Đurkovića prilikom njegovog skoro svakodnevnog odlaska u Kotoru zamjenjivao u dužnosti u naznačenom razdoblju član Opšt. uprave iz Risna sada pok. Gojko Drobnjaković.

¹³⁾ AHN, Fond risanske opštine, Knjiga zapisnika opštinske uprave 1937-1939. godine.

¹⁴⁾ AHN, isto, Povjerljivi registar.

¹⁵⁾ AHN, isto, Knjiga zapisnika opštinske uprave 1938/39.

¹⁶⁾ U brošuri Špira L. Doklešća: »Narodni heroj Nikola Đurković i narodnooslobodilačka borba u Boki«, Izdanje Sreskog odbora NF Herceg-Novi, juli 1947. na str. 13 stoji da je Đurković svrgnut s položaja predsjednika opštine u jesen 1937. godine.

Ovu zamjenu je vršio u smislu § 71 Z. O i bila je izazvana stvarnom potrebom jer je g. Đurković kao advokat, pripravnik skoro svakodnevno prije podna bio u Kotoru.

Ta praksu se je i kasnije nastavila (iza označenog razdoblja) i po obolenju sada pok. Gojka Drobnjakovića i to između biv. pret. Đurkovića i tadašnjeg člana opštinske uprave Novice Radonjića.

Ovaj zapisnik su potpisali v. d. predsjednika M. Samardžić, članovi Vaso Čelović i Savo Dragojlović kao i zapisničar Novica Radonjić.

Izvod iz ovog zapisnika smo naveli zbog toga što se u njemu jasno govori o Nikoli Đurkoviću kao bivšem predsjedniku opštine risanske.

Uprava risanske opštine radi vrlo intenzivno, raspravlja i rješava, u okviru svojih mogućnosti, sva ondašnja vitalna pitanja svog stanovništva. Sjednice uprave su česte. Tako, naprimjer od 19. IX 1937. do 8. XI 1938. godine održano je 39 sjednica Uprave, skoro 3 sjednice mjesečno. Interesantno je napomenuti da je na 38 ovih sjednica bio prisutan predsjednik Nikola Đurković, dok je samo na jednoj, održanoj 17. oktobra 1937. godine bio odsutan. Ovom sjednicom rukovodio je p. predsjednik Mirko M. Samardžić.

Na sjednicama se često javljaju pitanja ostavštine Vasa Čukovića,⁷⁾ zatim dodjela pomoći sirotinji, komunalije, mnoštvo seoskih problema, pitanje internata za đake građanske škole, stipendije siromašnim đacima i studentima i dr. U vezi sa ovim interesantan je zapisnik sjednice Opštinske uprave Risna od 3. X 1937. godine. U njemu, između ostalog, piše: »Po pitanju otvaranja Dačkog internata Grad. škole u Risnu prisutni jednoglasno konstatuju:

Da je usljed zlobnog rada izvjesne klike građana varoši Risna propala akcija i ranija odluka Uprave da se izvjesna svota iz rezer. fonda stipendija pok. Vasa Čukovića odvoji za ovaj internat, koji je namijenjen školovanju siromašne djece sa sela. S toga Uprava smatrajući da je ovaj pothvat od velike važnosti po naša siromašna sela i njihovu zapuštenu djecu — ponovno odlučio da internat o kome je riječ, ipak, otvori današnjim danom, a sredstva da se uzmu djelimično

⁷⁾ Vaso Čuković koji je umro 20. decembra 1933. u Denveru (Kolorado, SAD) još za života osnovao je Fond Lazara i Stane Čuković da uvijekvjeći uspomenu na svoje roditelje. Iz njega se školuju siromašni učenici iz Risna u Boki Kotorskoj, rodnog mjesta zavještaoćevog. Osnovna glavnica tog fonda iznosila je 1937. godine 5.000.000 dinara.

Izvršiocel testamenta pok. Vasa Čukovića, Petar A. Jovanović i Jovo S. Čuković iz imovine Vasa Čukovića 1937. osnivaju novu zadužbinu koja nosi ime samog dobrotvora. Svrha ove zadužbine je bila da se pomažu siromašna muška i ženska lica u risanskoj opštini, nesposobni, bolesni i nezaposleni, zatim za školovanje siromašnih đaka, dobrih po učenju, a odličnih po vladanju i to kako dječaka, tako i djevojčica iz Risna i iz sela opštine risanske.

od uplata dačkih roditelja, a preostalo da se pokrije iz svote koja će ovoj opštini biti dodijeljena iz zaostavštine Velikog Dobrotvora pok. Vasa Čukovića».

Takođe je na ovoj sjednici raspravljano pitanje izbora pitomaca za internat i određivanje visine uplate od njihove strane. Tom prilikom izabrani su pitomci iz Gornjih i Donjih Krivošija, Lednica, Ubala i Morinja. Zna se da su zbog ovakvog izbora pitomaca napadani članovi uprave, a naročito predsjednik Đurković.

Za upravnika Dačkog doma izabran je upravnik Građanske škole Ilija Milutinović koji je istodobno vršio dužnost vaspitača i za ovo dobijao nagradu od 300 dinara mjesečno. Za ekonomu — blagajnika, na predlog Upravnika imenovan je Stevo R. Samardžić iz Gornjih Krivošija, svršeni đak Poljoprivredne škole. Samardžić je imao stan, hranu, ogrev i osvetljenje u dačkom domu i mjesečnu nagradu od 400 dinara.

Treba istaći stav predsjednika Nikole Đurkovića kada se raspravljalo na jednoj od sjednica Uprave o stipendijama siromašnim učenicima i studentima. Nikola ima vrlo jasan i rigorozan stav: on predlaže, da se stipendije ukinu svim onim učenicima koji još u prvom polugodištu pokažu slab uspjeh iz 2 predmeta, a studentima ukoliko ne polože ispit u propisanom službenom roku. Članovi uprave nijesu prihvatili ovaj Nikolin predlog za učenike nego su to produžili do kraja školske godine, dok su predlog o studentima prihvatili.

U »Izvodu kazala kazni« piše da je Đurković Nikola 29. jula 1938. godine naredio da se u Risnu skinu prilepljeni plakati Gradskog poglavarstva u Kotoru u kojima se pozivaju Bokelji da dočekaju predsjednika Vlade dr Milana Stojadinovića. Tamo se Nikola optužuje da je time »javno uvrijedio predsjednika Kraljevske vlade g. Dr. Milana Stojadinovića i prekršio propis člana 74 Zakona o unutrašnjoj upravi«. U »Naznačenju onoga što se drži kao dokazano i čim« stoji: »Prijava i priznanje dokaz su, da je okrivljeni naredio da se skinu plakati. Odbrana okrivljenoga da je naredio da se skinu plakati zato što Gradsko poglavarstvo u Kotoru nije zamolilo njega, da može prilepiti plakate u risanskoj opštini ne može se uvažiti. Da je okrivljenom bilo do molbe Gradskog poglavarstva on bi ga bio upozorio da je za njegove oglase i plakate u risanskoj opštini potrebna molba, a nebi bio naredio da se skinu upitni plakati. Osim toga, eventualna, pogreška Gradskog poglavarstva nije bila dovoljan razlog, da se u risanskoj opštini zabrani lijepiti ove važne plakate. Radi svega toga okrivljeni je osuđen«.

Po čl. 78. Zakona o unutrašnjoj upravi Đurković je osuđen na globu od 300 dinara u korist državne kase i još 40 dinara takse ili

eventualno na 6 dana zatvora. Kaznu je izreklo Sresko načelstvo 17. X 1938. godine.¹⁹⁾

I iz ovog dokumenta se vidi da je Nikola Đurković još tada i stvarno i zvanično bio predsjednik risanske opštine.

14. IX 1938. godine Đurkovića optužuju da je na javnom mjestu u Dragalju pjevao: »Ustaj seljo, ustaj rode, da idemo na izbore, da rušimo ovu vladu i ministre koji krađu«. Kažu da je tim riječima vrijeđao pristojnost na javnom mjestu i izazvao javnu sablazan, pa prekršio propis čl. 74. Zakona o unutrašnjoj upravi. Zbog toga je od Sreskog načelstva u Kotoru 10. XI 1938. godine kažnjen sa 540 dinara globe u korist državne kase ili eventualno na 10 dana zatvora.²⁰⁾

Optužuje ga da je 18. IX 1938. godine na zboru Udružene opozicije u Kotoru rekao, da će današnji režim skoro otići, a fireri, da će svršiti ili u Zenicu ili za granicu. Tvrde da su se riječi o firerima odnosile na predsjednika Kraljevske vlade dr Milana Stojadinovića. Tim je riječima okrivljeni teško uvrijedio predsjednika Kraljevske vlade na javnom mjestu pa prekršio propis čl. 94. Zakona o unutrašnjoj upravi. Zbog ovoga Sresko načelstvo 29. X 1938. godine kažnjava ga sa 540 dinara globe u korist državne kase.²¹⁾

Sresko načelstvo ga ponovo 15. XI 1938. godine kažnjava sa 540 dinara globe ili eventualno na 10 dana zatvora zato što je 30. oktobra te godine pjevao u gostioni Lazovića Sava u Risnu: »Ustaj sele, ustaj brale, na izbore da idemo, da biramo novu vladu i ministre, što nam krađu.«²²⁾

10. X 1940. godine osuđuje se Nikola Đurković na 540 dinara globe u korist državne kase ili eventualno 10 dana zatvora zbog toga što je 1. septembra 1940. godine održao javni skup na kojemu su pjevanе nedozvoljene pjesme i što su klicali nedozvoljene poklike.²³⁾

10. januara 1940. godine pretstojništvo gradske policije u Podgorici presudilo je da se Jovanović Blažo, advokatski pripravnik iz Podgorice, Vešović Mirko, advokat iz Podgorice, Ljumović Božo, privatni namještenik iz Podgorice, Đurković A. Nikola, predsjednik opštine risanske i Lučić T. Mirko, predsjednik opštine Primorske, Sreza bokokotorskog iz Sutorine kazne sa po 30 dana zatvora, koji će izdržati po izvršenosti presude u policijskom pritvoru o svome trošku kao i sa po 5.000 dinara u korist državne kase. Navedeni su osuđeni zbog toga što su 3. decembra 1939. godine organizovali konferenciju simpatizera radničko-seljačke partije u kancelariji advokata Vešović Mirka i što su na konferenciji diskutovali i pretresali pitanja oko

¹⁹⁾ AHN, — Fond radničkog pokreta i NOB-e, 4-12/11.

²⁰⁾ AHN, isto 4-12/10.

²¹⁾ AHN, isto 4-12/9.

²²⁾ AHN, isto 4-12/12.

²³⁾ AHN, isto 4-12/13.

organizacije radničko-seljačke partije u Crnoj Gori i Boki Kotorskoj. Zanim što su kritikovali izborni sistem i način sprovođenja senatskih izbora za koje su rekli da su sprovedeni reakcionarnim putem.²³⁾

Upravni sud u Podgorici bio je prinuđen da poništi presudu pretstožništva gradske policije u Podgorici protiv Nikole Đurkovića, kao i odluku banske uprave na Celinju koja je sudjelovala u donošenju ove presude. Ovo je upravni sud uradio 27. VI 1940. godine riješavajući po upravnom sporu Nikole Đurkovića.²⁴⁾

Početkom 1941. god. upućen je od vojnih vlasti jedan interesantan dopis ministarstvu unutrašnjih poslova — odelenju za državnu zaštitu, a na ličnost načelnika. Predmet toga dopisa je molba da se uprava risanske opštine smijeni. Navešćemo taj dokumenat u cjelini.

»Ministarstvo vojske i mornarice od podčinjenih organa dobio je izvještaj slijedeće sadržine:

U poslednje vreme na celoj teritoriji opštine Risanske, sreza Bokokotorskog, razvijena je komunistička akcija u tolikoj meri, da je otvoreno i vidno potpomaže opštinska uprava na čelu sa svojim Pretsjednikom SAMARDŽIĆ MIRKOM.

Glavni komunistički vođa ovoga kraja Dr. NIKOLA ĐURKOVIĆ toliki ima uticaj na Pretsjednika opštine Risanske, da ovaj sa opštinskom upravom samo i isključivo radi po njegovom nalogu, — tako:

— svakodnevno se sastaje u lokalu »Zora« u Risnu sa Đurkovićem i njegovim najbližim saradnicima;

— nekoliko puta je izdao prostorije ilegalnom društvu U.R.S.S.A. radi skupova i obrazovanja čitaonice, mada je to zabranjeno;

— namerno i javno izbegava narodne i crkvene svetkovine i obrede, sa težnjom da prikaže privrženost akciji dr. Đurkovića;

— kao predstavnik upravne vlasti u Risnu nije hteo da primi Badnjak, već je ovo izbegao;

— prilikom priređivanja levičarskih zabava, ulazi zajedno sa Dr. Đurkovićem u svečanu salu;

— Kapital iz fonda Vase Čukovića (oko 10.000.000 dinara), koji mu je stavljen na socijalno podizanje ovog kraja, iskorišćuje za širenje komunizma u narodu, jer pomaže samo ona lica koja prethodno daju reč, da će svim silama služiti levičarskoj ideologiji.

Dostavljajući prednje s molbom na uviđaj, Ministarstvo vojske i mornarice je mišljenja, da bi opštinsku upravu u Risnu trebalo odmah smeniti, a komunističkog vođu Dr. Đurkovića Nikolu i Pretsjed-

²³⁾ AHN, isto 4-12/14.

²⁴⁾ AHN, isto 4-12/15.

nika opštine Samardžić Mirka odmah internirati u koncentracioni logor, te na taj način spasiti narod ovog kraja, koji je daleko poznat po svojoj visokoj nacionalnosti, od komuniziranja». Na kraju je zapisano: «Po zapovesti Ministra pomoćnik armijski đeneral».²⁵⁾

U jednom drugom aktu od 5. II 1941. godine stoji u predmetu: Na predlog Komandanta Primorske armijske oblasti, da se opštinska uprava Risanska smeni pošto radi na širenju komunizma, — Glavni Đeneralštab je u produženju akta dao sledeće mišljenje sa priloženim prilogom:

GOSPODINU MINISTRU VOJSKE I MORNARICE «Đ»

Dostavljajući prednje s molbom na uviđaj i nadležnost, — Glavni đeneralštab se slaže sa mišljenjem Komandanta Primorske armijske oblasti, da bi preko Ministarstva unutrašnjih poslova trebalo preduzeti potrebne mere, da se Uprava Risanske opštine smeni shodno čl. 8 Zakona o zaštiti države, a odgovorni komunistički agitatori interniraju u koncentracioni logor.

PRIOLOG: Pismo koje bi trebalo uputiti Ministarstvu unutrašnjih poslova. — Ispod ovog stoji: Prepisati za potpis: Po zapovesti Načelnika Glavnog Đeneralštaba NAČELNIK DRUGE DIREKCIJE Brigadni đeneral, NAČELNIK — PUKOVNIK (Potpis nečitak).

U desnom gornjem uglu zapisano je mastilom: Samardžić Mirko i Dr. Đurković, šire komunizam u Risnu.²⁶⁾

Naveli smo ovu dokumentacionu građu koja se čuva u Arhivu Herceg-Novoga, a koja se odnosi na Nikolu Đurkovića u ovom navedenom periodu. Ona omogućuje dočaravanje slike toga doba u jednoj maloj opštini u Boki Kotorskoj i u njoj ličnosti Nikoline, posebno kao predjednika opštine.

Da bi Nikolina figura dobila adekvatne konture, navešćemo ovdje, kratko, faktografski, i neke druge njegove biografske podatke uz širi komentar kako biografskih tako i društvenih momenata važnih za razdoblje u kome on živi i radi.

Rođen je 19. maja 1908. u trgovačkoj porodici Aleksije Đurkovića, u Risnu. Gimnaziju uči u Kotoru da bi 1928. pošao na studije prava u Francuskoj, prvo u Monpelje, zatim u Pariz. 1931. završava studije prava i vraća se u domovinu.²⁷⁾

²⁵⁾ AHN, isto 8/2-2.

²⁶⁾ AHN, isto 8/2-1.

²⁷⁾ S. Doklešić: Narodni heroj Nikola Đurković i narodnooslobodilačka borba u Boki, Izdanje Sreskog odbora N. F. Herceg-Novog, juli 1947. str. 5, 7 i 8.

U Glavnom registru Risanske opštine pod br. 267 od 21. I 1932. stoji da je Ministarstvo prosvete Beograd 16. I 1932. dostavilo Đurković Nikoli odobrenje za školovanje u inostranstvu. — Takođe u ovom registru pod broj 608 od 11.

Radi neko vrijeme u Beogradu, zatim slušbuje kao sudski pripravnik u Gnjilanu, Kruševu i Strumici. 1936. se vraća u rodni kraj i bavi se advokaturom.

U KPJ primljen 1936. — Interniran je u januaru 1941. godine u koncentracioni logor u Smederevskoj Palanci.⁸⁰⁾

29. marta 1941. logor je raspušten pa se Nikola neko vrijeme sklanja u Beograd gdje ga zatiče 6. april 1941, početak rata protiv Jugoslavije. Preko Crne Gore vraća se u svoj rodni kraj i tu doživljava kapitulaciju zemlje.⁸¹⁾

Za vrijeme školovanja u Francuskoj, u Parizu Nikola radi za «Crvenu pomoć».

U periodu 1937-1941, pored izvršavanja opštih partijskih zadataka direktno se angažuje na razvijanju sindikalnog pokreta u Boki.

Po kapitulaciji Jugoslavije izabran je za člana Okružnog komiteta.⁸²⁾ Odmah poslije okupacije stao je na čelo novoobrazovanog Vojno-revolucionarnog komiteta za Boku.⁸³⁾

Krajem 1941. godine Nikola je izabran za sekretara MK KPJ za Herceg-Novi — zapadnu Boku.⁸⁴⁾

U ovom sudbonosnom periodu on je glavni organizator priprema za ustanak i samog ustanka protiv okupatora u zapadnoj Boki.

U julskim ustaničkim danima 1941. na čelu je Revolucionarnog štaba za Boku i politički komesar Krivošijske čete koja se još nazivala i Krivošijsko-grahovska.⁸⁵⁾

II 1932. godine. Komanda vojnog okruga iz Cetinja 5. II 1932. dostavlja Nikoli Đurkoviću rešenje o odgodi službe u kadru. Prema ovome dalo bi se zaključiti da se Nikola školuje u Francuskoj i 1932. godine.

⁸⁰⁾ Isto, str. 9, 12 i 17.

A. Lukateli: Revolucionarni radnički pokret između dva rata (sjećanja), str. 58.

⁸¹⁾ Periša Vujošević: U logoru u Smederevskoj Palanci (članak u Zborniku sjećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta), II dio. — U ovom članku piše da je Nikola bio član logorskog komiteta Partije. Dr. Ivan Ribar: Iz mojih uspomena na koncentracione logore (isti Zbornik).

Po sjećanjim Ribara i Lukatelija logor je raspušten 29. III 1941. pa prema tome Đurković nije mogao biti u Beogradu 27. marta, kako to piše u knjizi S. Doklešića.

⁸²⁾ Zbornik narodnih heroja Jugoslavije, MCMLVII, Beograd, str. 202.

⁸³⁾ Mato Petrović: Prva faza borbe za narodno oslobođenje u Boki Kotorskoj, list »13 jul«, br. 2, god. I 1949.

⁸⁴⁾ A. Lukateli: Revolucionarni radnički pokret u Herceg-Novome između dva rata (sjećanja), str. 67.

Lukateli piše da je Nikola postao sekretar MK za zapadnu Boku 11. jula 1941. g. Mato Petrović u svom članku: »Prva faza borbe za narodno oslobođenje u Boki Kotorskoj« piše da je do razdvajanja partijske organizacije Boke došlo u drugoj polovini juna 1941. g. što je, mislimo, tačnije tj. hoćemo reći da je Nikola prije 11. jula izabran za sekretara MK KPJ za Herceg-Novi.

U novembru 1941. Nikola Đurković je izabran za političkog komesara Orjenskog NOP bataljona.²⁴⁾

Ucijenjen je od italijanskog okupatora.

Po rasformiranju Orjenskog partizanskog bataljona 28. maja 1942. godine živi i radi u ilegalstvu, u uslovima žestokog terora i kontrarevolucije sve do svoje pogibije 21. I 1943. godine u selu Podima, kod Herceg-Novoga.

Za Narodnog heroja proglašen je 11. VII 1945. godine.²⁵⁾

Cio životni put Nikole Đurkovića ispunjen je borbom za bolji život i prava naroda.

Potekao iz ugledne risanske porodice Đurkovića, doseljene u Boku iz nikšićkog kraja (Banjani) krajem XVII vijeka,²⁶⁾ kuće pomorskih kapetana, Nikola je vrlo rano upućen u osnovne ljudske i moralne vrijednosti: ljubav prema slobodi svog naroda, istinoljubivosti, pravednosti, nesebičnosti i poštovanju ličnosti čovjeka. Njegovo kasnije obrazovanje kroz gimnaziju u Kotoru,²⁷⁾ Sorbonu i posebno marksističkom literaturom i praktičnim revolucionarnim radom sublimisale ove njegove, u porodici, stečene osobine.

Mladalačko demokratsko opozicionarstvo Nikolino, ispoljeno prvi put javno na jednom narodnom zboru u Crkvicama (Krivošije) 1933. i sa simpatijama odmah primljeno od naroda evoluirale ubrzo u čistu, klasnu revolucionarnu aktivnost.

Od tog vremena nema revolucionarne akcije u Boki gdje nema Nikole Đurkovića, njegove pametne javne riječi ili njegovog ilegalnog komunističkog rada. U pokušaju prebacivanja dobrovoljaca za Španiju u martu 1937, u svakoj akciji KPJ u Boki tokom burnog razvoja unutrašnje i međunarodne situacije u periodu 1936-1941, tako bremenite krupnim događajima, u organizovanju partijske aktivnosti, dominira njegova rukovodeća uloga. Narodne skupove i crkvene svečanosti u Krivošijama, Orahovcu, Bunovićima, Kruševicama, Bijeloj Gori i Orjenu, Herceg-Novom, Bijeloj, Kotoru, Morinju on koristi da bi bokeljskom građanstvu objasnio aktuelnu situaciju, da bi mu otvorio perspektivu u bolje sutra, da bi ga pripremio za revoluciju koja će doći i za koju treba biti spreman. On se već tada formira u pravog revolucionarnog tribuna.

²⁴⁾ Batrić Jovanović: Crna Gora u NOR i socijalističkoj revoluciji, str. 183. S. Doklešić: Orjenski bataljon, Istorijski zapisi, sv. 3-4, 1948. str. 149, 150.

²⁵⁾ V. Radović — M. Črnić: Orjenski partizanski bataljon, Herceg-Novi, 1981, str. 56.

²⁶⁾ Zbornik narodnih heroja Jugoslavije, MCMLVII Beograd, str. 202.

²⁷⁾ S. Nakićenović: »Boka« — antropogeografska studija, Etnografski Zbornik, knj. XX Beograd 1913, str. 523.

²⁸⁾ U istorijskom arhivu u Kotoru čuva se Nikolino maturski rad koji je ilustrativan za njegovo shvatanje života i borbe.

Mičo Vavić⁴⁰⁾ bili su strašna i živa opomena izdajnicima i okupatoru da Boka nije pokorena. Pa i onda kada se ovo nepokoreno slobodarsko jezero osipalo u krvi i mučeništvu u životu i umiranju nije se klonulo. Ovaj svijet je znao da nije sam, da se bitke bju na sve strane, da jutro 21. januara 1943. iako sramotno i bolno, nosi i nešto drugo, nešto što za sva vremena legitimise doušnike i ubice.

Ovo za Boku tragično jutro imalo je i svoju neposrednu predistoriju. Početkom januara 1943. na Podima je zakazan sastanak MK KPJ za Herceg-Novu. Stijepo Šarenac i Dašo Pavičić, članovi MK, nalazili su se tada u zoni Poda, a Nikola Đurković, sekretar komiteta i Savo Ilić, član, u Risnu.

Na sastanak su iz Risna 18. januara 1943. uveče pošli Nikola Đurković, Savo Ilić, Stojadin Soldatović i Dušan Matešević. Oni su se 19. naveče sastali sa Dašom Pavičićem, Stijepom Šarencem, Lukom Matkovićem i Ilijom Kišićem. Slijedećeg dana su se zadržali na Podima, a naveče su se razdvojili. Članovi MK ostali su na Podima da bi održali sastanak, a ostali su otišli ka Sušćepanu i nekim drugim okolnim zaseocima. Ali 21. januara, ujutro, članove MK Đurkovića, Šarenca, Ilića i Pavičića opkolili su Italijani, grahovski četnici i pripadnici domaće dobrovoljačke antikomunističke milicije — MVAC i ubili.⁴¹⁾

Ako se uzme u obzir da je Nikola, pored poslova kao predsjednik opštine, radio i kao advokatski pripravnik, da je bio član KPJ, a od kraja 1937. i sekretar partijske organizacije Boke Kotorske,⁴²⁾ razumjeće se kolika je to bila kolosalna radna energija, živa inteligencija, komunikativnost sa mnoštvom ljudi, kako članova Partije i simpatizera, tako i sa drugim običnim ljudima bokeljskih mjesta i sela.⁴³⁾

Prava je vještina bila održati se na položaju predsjednika jedne opštine, na udaru sreskog načelstva, i svih drugih ondašnjih protivnika. A svi oni sumnjaju, skoro znaju da je on član KPJ, da mora biti, prirodno, i neki rukovodilac u njoj. I pored svega toga on se relativno dugo zadržava na položaju predsjednika opštine. Iako optužbe pljušte sa svih strana pa i kazne zbog ovog i onog, Nikola

⁴⁰⁾ Mičo Vavić, predratni član KPJ, seljak iz Kruševica koji se bavio i književnim radom, ilegalac na teritoriji Kruševica, Vrbanja i Orjena. Živio kao ilegalac većinom usamljen, pod teškim uslovima gladi i hajki. Oduzeo sebi život ručnom bombom opkoljen od neprijatelja u Kruševicama u februaru 1943.

⁴¹⁾ Dr Dušan Živković: Boka Kotorska i Paštrovići u narodnooslobodilačkoj borbi, Vojno delo, Beograd, 1964, str. 245 i 246.

⁴²⁾ Prema usmenom kazivanju Sava Starovića.

⁴³⁾ Vidi članak u »Boki« br. 1, V. Radović, Revolucionarni radnički pokret i problem masovnog političkog rada i akcija s osvrtnom na hercegnovski kraj u periodu 1938-1941. str. 164, 165, 166.

uspjeva vješto da i u radu Uprave unosi komunističku ideologiju, borbeno praktičnu politiku Partije, posebno njen humanistički odnos prema siromašnim stanovnicima Risna i krivošijskih i drugih sela.

Nikola Đurković među bokeljskom omladinom

Njegov autoritet neprekidno raste. Ukoliko ga protivnici više optužuju i kažnjavaju, utoliko on postaje miliji i prisniji narodu. On se već tada prosto utiskuje u svijest bokeljskog svijeta kao mladi čovjek široke kulture, borbenog duha i kao zaštitnik siromašnih i obespravljenih. Tihe naravi, privlačan i društven, principijelan i odlučan, sa lijepom riječju za čovjeka, a argumentovanom za klasnog neprijatelja — Nikola brzo postaje omiljena ličnost u narodu Boke. Koliko je to već tada snažno u svijesti ljudi vidi se i iz činjenice da je Đurković i poslije smjenjivanja sa položaja predsjednika risanske opštine 1938, dominantna ličnost čak i u radu Uprave u Risnu — o čemu, između ostalog, eksplicitno govori navedeni dokumentat vojnih vlasti iz 1941. godine.

Nikolina ličnost zablistaće punim sjajem u ustaničkim danima 1941. godine. On će postati duša oslobodilačkog Pokreta u ovom kraju. Za njegovo ime će se vezivati svi značajniji poduhvati partizana protiv italijanskog okupaora u 1941. i 1942. godini. Slavna epopeja Orjenskog partizanskog bataljona od novembra 1941. do maja 1942. godine poistovjetiće se sa njegovim omiljenim komesarom.

Koliko je Nikola značio za ustanak, za narod, vidi se i iz njenice kako su njegovu smrt dočekali neprijatelji. Njihovi stupidni umovi bili su ozbiljno ubijedeni da je njegov fizički nestanak i »kraj komunizmu u Boki«. Tako se, između ostalog, može i objasniti i ono sramno »krvavo kolo« na hercegovačkoj pijaci i skrivanje njegovog groba od naroda.

Izbor Nikole Durkovića za predsjednika jedne opštine, i pored svih prepreka koje mu je, razumljivo, postavljao ondašnji režim, značio je mnogo u formiranju njegovog autoriteta i omiljenosti. Takođe, njegov izbor za zamjenika na listi opozicionog poslaničkog kandidata Mirka Komnenovića 1938. još je više potvrdio njegovu popularnost.

Nikola je u oba ova slučaja dobio šansu za otvoreno legalno djelovanje i širenje svoga uticaja. On je ove prilike izvanredno i znalački iskoristio i u duhu nove narodno-frontovske politike Partije sprovodio njen uticaj. Nizom javnih istupa, zaštita je imao dara, i u ličnim kontaktima sa ljudima Boke, Nikola je sticao ljubav i poštovanje i građanina i seljaka što će se neprocjenljivo vrednovati docnije, u ustanku.

I u tom ustanku 1941. i 1942. on će ostati dosljedan svim svojim bićem svemu onome što je stekao u narodu prije ustanka. Širina pogleda na život i ljude, nepatvorena kultura i inteligencija sa jako naglašenom i urođenom crtom humaniteta kod Nikole, doći će do izražaja i u ovim teškim danima. Sve se to ispoljava u strašnim i iskomplikovanim uslovima rata i revolucije, u uslovima velikih pobjeda Ustanka, ali i grešaka koje su se ovdje i ondje javljale. Sjetimo se samo talasa lijevih skretanja koji je bio zapljusnuo partijske organizacije u Crnoj Gori i Hercegovini u 1942. Podsjetimo se Nikolino antipoda u Orjenskom partizanskom bataljonu Krsta Crnogorčevića,⁴⁾ koji je, u jednom trenutku skoro dominirao u partijskoj organizaciji zapadne Boke, pa ćemo naslutiti sigurno veliku unutrašnju Nikolinu dramu. Prizovimo u svijesti Slano u maju 1942. kada se radilo o ljudima, saborcima i njihovoj sudbini. I to je na svojim plećima najviše nosio Nikola.

On će kroz sve to proći i ostati dalje omiljen u narodu. A to nije bilo nimalo lako, naročito poslije rasformiranja Orjenskog partizanskog bataljona.

⁴⁾ Krsto Crnogorčević, član KPJ prije ustanka 1941. u ustanku neko vrijeme sekretar MK KPJ za Herceg-Novi i član bataljonskog biroa. Poslije rasformiranja Orjenskog partizanskog bataljona i dolaska na teren zapadne Boke predao se italijanskom okupatoru i postao njegov otvoreni špijun. Čovjek do krajnosti surov, sumnjičav, primitivan i ambiciozan. U svijesti bokejskog svijeta ostao kao najodvratniji izdajnik i pravo ništavilo. Pošto su ga u potpunosti iskoristili, Italijani su ga zadržali u zatvoru do svoje kapitulacije. Po dolasku Njemaca u Boku strijeljan 1943. godine.

Ako danas razgovarate sa ljudima koji su poznavali Nikolu, sa ondašnjim članovima Partije i SKOJ-a, sa žiteljima Risna, Kruševica ili Krivošija, svi će vam o njemu govoriti prisno i toplo i svi će počinjati od njegovog stava prema čovjeku, od onog humanog i bliskog odnosa prema suborcu, prema njegovim brigama i strahovanjima onoga doba. Oni će vam, pored Nikole, slikati naravi i kvalitete i drugih boraca iz predratnog i ratnog perioda u ovom kraju. Reći će vam, naprimjer, da je u rudu sa omladinom, posebno seljačkom, sa nadničarima i radnicima, bio skoro nenadmašan Ilija Kišić,⁸⁹⁾ koji je tako jednostavno i praktično znao objašnjavati i sprovoditi politiku Partije, znao osvajati ljude. Govoriće o dobroti, čestitosti i tolerantnosti Luke Matkovića⁹⁰⁾ koga i danas sa ljubavlju nose u svojim srcima obični ljudi. Pominjaće i niz drugih boraca, palih u Revoluciji.

Kod Nikole je, međutim, sve to u sintezi. On se predstavio ovom svijetu kao cjelovita, puna ličnost, prava moralna ljepota, ovaploćenje jednog revolucionarnog stremljenja u jednom dobu, u jednom kraju.

Njemu su Partija i Ideja dali sve, ali je i on njima darivao sve što je imao i mogao i sa te pozicije treba procjenjivati njegove zasluge za ustanak u ovom našem kraju, za njegovu masovnost, kontinuitet i vjeru u konačnu pobjedu. Ne, nije njegova smrt označila »kraj komunizma«, već, naprotiv, dala još više snage i vjere da se istraje. To nije fraza, to je tako bilo, to se tako vjerovalo. Jer je izdaja gdje se krije Nikola i njegovi suborci Dašo,⁹¹⁾ Stijepo,⁹²⁾ i Savo⁹³⁾ Italijan-

⁸⁹⁾ Ilija Kišić predratni član KPJ učitelj, kasnije student, jedan od organizatora ustanka u zapadnoj Boki. Intelektualac jako omiljen u svim sredinama u kojima se kretao i živio. Izvatoreno praktičan u objašnjavanju i širenju politike Partije. U Orjenskom partizanskom bataljONU vrši odgovorne dužnosti političkog komesara. Poginuo kao ilegalac februara 1943. godine.

⁹⁰⁾ Luka Matković, član KPJ, mornarički podoficir, kasnije student. Vršio odgovorne dužnosti vojnog i političkog rukovodioca u Orjenskom partizanskom bataljONU. Pokazivao veliku sposobnost kako za vojne, tako i za političke funkcije u partizanskim jedinicama. Visoko cijenjen od ljudi sa kojima je dolazio u kontakt zbog svoje hrabrosti, poštenja i dobrote. Dugo živio kao ilegalac na teritoriji Zapadne Boke i kao takav intenzivno radio. Poginuo u svojstvu zamjenika komandanta I bokeljskog bataljONA u julu 1944. godine, u selu Mokrinama, kod Herceg-Novog.

⁹¹⁾ Dašo Pavičić, član KPJ prije ustanka, student, član MK KPJ Herceg-Novog. Jedan od organizatora ustanka u zapadnoj Boki. Poginuo kao ilegalac zajedno sa Nikolom Đurkovićem, u Podima, kod Herceg-Novog, 21. I 1943.

⁹²⁾ Stijepo Sarenac, član KPJ partije prije ustanka, student, član MK KPJ Herceg-Novog i sekretar MK SKOJ-a, bezgranično odani i disciplinirani član KPJ. Poginuo kao ilegalac zajedno sa N. Đurkovićem u Podima kod Herceg-Novog, 21. I 1943.

⁹³⁾ Savo Ilić, član KPJ prije ustanka i član MK KPJ Herceg-Novog. U Orjenskom partizanskom bataljONU vršio političke i vojne dužnosti. U maju 1942. g. komesar izdvojenog bataljONA nazvanog Udarni Orjenski bataljon. Neobično energičan, odlučan i hrabar. Poginuo kao ilegalac zajedno sa Nikolom Đurkovićem, u Podima kod Herceg-Novog, 21. I 1943. godine.

skom okupatoru toliko zapanjila Boku u tom januarskom jutru 1943, ali odmah i ogorčila i zbila u Otporu. A ta izdaja je do današnjeg dana ostala tajna. To naličje naše još do danas niko nije rasvijetlio. Gdje je i kako prsnuo onaj ispleteni lanac ilegalnih veza i javki, koji je tako sigurno radio od ljeta 1942. do januara 1943. i čuvao Nikolu i drugove od razbiješnjele domaće kontre i italijanskih fašista?!

A ta kontra i njeno ružno ponašanje u ovom tragičnom trenutku za Boku otkrivala je, po ko zna koji put, svoje pravo lice saradnika okupatora, i još više, svoje klasno obilježje. Da, to je bio ne samo oslobodilački nego i klasni rat, nemilosrdni sukob Starog i Novog, ovog puta tako krvavo raspleten u Podima.

Popularnost N. Đurkovića u bokeljskoj sredini, posebno u ovom njenom zapadnom dijelu, predstavlja zaista jedan rijedak fenomen, bez presedana u daljoj i bližoj prošlosti Boke Kotorske. Kada ocjenjujemo ovu pojavu moramo istaći da su ovdje, na ovom tlu, vjekovi formirali specifičan bokeljski mentalitet u kome se izdvajao visok stepen civilizovanosti, kulture i tolerantnosti. Nedavno je jedan od najobrazovanijih Bokelja, predstavljajući Boku i Bokelje jednom eminentnom skupu etnologa rekao da je »Boka formirala naročiti smisao za asimilaciju, za kreativno preobražavanje različitih kulturnih slojeva na svojoj zemlji. Ona je svojim raznovrsnim istorijskim tokovima izgradila mentalitet otvaranja, širine i kretanja ususret. I tako razni kulturni slojevi nijesu satirani i rušeni, oni su mireni, čuvani i povezivani. Glavna karakteristika ovoga kraja je polihromija, uzbudljiva raznovrsnost. Ovdje je malo jednodimnog i jednosmjernog jer su pomorci svoj ugled upravljali na široke horizonte i često putovali u tuđe zemlje, razbijajući tako svaku isključivost...«.

Ovo smo citirali da bi pokazali da ovaj bokeljski svijet nije bio prijemčiv ni za kakve kultove i idole niti ih je tako lako izmišljao i stvarao. Trebalo je zaista prezentirati prave i velike ljudske vrijednosti, trebalo je čitavim svojim životom, kako duhovnim tako i praktičnim, biti na visini onih zahtjeva koje je ova sredina postavljala da bi neko postao primjer i miljenik. To je Nikola postigao.

Svi ovi biografski podaci, prirodno, ipak ne mogu, niti će ikada moći, dati jednu impresivnu, totalnu sliku jedne ovakve snažne ličnosti kao što je bila Nikolina. Ali danas se već može, bez pretjerivanja, reći da je Nikola Đurković, ovaj obrazovani Rišnjanin i vrsni Bokelj, obezbijedio sebi jedno od čelnih mjesta u plejadi najvećih sinova ovog Zaliva, a to nije bilo jednostavno. Kažemo tako, jer mislimo na burnu prošlost ovog regiona, prevashodno pomorsku, na plejadu njegovih slavni pomoraca, pravih morskih vukova, ali i graditelja i utemeljača jedne evropske civilizacije i kulture ovdje, na ovom bokeljskom tlu. Sjećamo se i svih onih drugih Bokelja, znanih i neznanih, koji su se borili i ginuli za slobodu u prošlosti,

Bokelja, kulturnih poslenika, umjetnika i pedagoga kojima su slati učenici iz dalekih zemalja, iz velikih naroda. Utkati se i postati vodeći u jednom strašnom i sudbonosnom istorijskom trenutku u tu, kako to nazva jedan lucidni Kotoranin »zaista složenu i mnogozvučnu atmosferu ove sredine« bio je pravi podvig jednog obrazovanog i hrabrog duha i poštenog karaktera kakav je izgradio i posjedovao Nikola Đurković. Svakako da je ovdje presudnu ulogu odigrala, pored onih ličnih kvaliteta koji su Nikolu krasili, i pripadnost jednoj nadasve borbenoj, bezprijekorno organizovanoj, principijelnoj i neustrašivoj organizaciji — Komunističkoj partiji Jugoslavije.

Ta Partija Nikolu je primila u svoje redove baš u onom, za nju i narod istorijskom trenutku, kada je otpočela složena borba za unutrašnju partijsku konsolidaciju, tu najbitniju pretpostavku svih njenih budućih uspjeha i pobjeda. U takvoj političkoj organizaciji našao se N. Đurković 1936.⁴⁹⁾ godine da bi u njoj i sa njom stasao do jedne odgovorne, zrele i politički spremne ličnosti za sudbonosnu 1941. godinu. Partija je u njemu, takvom kakav je bio i kako se u njoj razvijao našla zaista svoga idealnog političkog poslenika i borca, nezizmerno zaslužnog za revolucionarno htijenje i revolucionarnu oružanu borbu u Boki Kotorskoj. Toj Partiji Nikola je sve pružio i poginuo kao njen odani vojnik.

⁴⁹⁾ U svim do sada pisanim materijalima navodi se da je Nikola Đurković primljen u KPJ u 1936. godini. Mi nismo mogli ustanoviti na osnovu neke izvorne dokumentacije da je to tako, jer te dokumentacije nema. No s obzirom da je Nikola krajem 1937. godine izabran za sekretara MK KPJ za Boku Kotorsku ova godina njegovog prijema u Partiju je sasvim vjerodostojna.

Résumé

NIKOLA ĐURKOVIĆ — RÉVOLUTIONNAIRE RENOMÉ
(Essai biographique et historique)

Velimir RADOVIĆ

La nouvelle politique du Front Populaire du Parti Communiste Yougoslave, inaugurée en 1935, a donné aussitôt des résultats.

Dans cet article, à la base des documents des archives de Herceg-Novi, on parle de cette politique du Parti en prenant exemple à l'élection de Nikola Đurković, membre du Parti Communiste Yougoslave, comme président de la commune de Risan, à Boka Kotorska, en novembre 1936.

On décrit, avec documentation, le temps sous sa présidence comme presque toutes les réactions de ses adversaires politique de cette époque. Ensuite, on parle du révoquement de ses fonctions au mois de novembre 1938 ainsi que certains événements arrivés plus tard, mais en rapport avec la personnalité de Đurković.

A la fin sont données, en abrégé et par photographies, d'autres indications biographiques de cette intéressante personnalité.

A la base de la documentation exposée dans l'article et d'un grand nombre d'autres connaissances personnelles, l'auteur du texte donne une ample caractéristique, certainement de la plus éminente personnalité de Boka Kotorska au cours des années d'avant la révolte de 1941, ainsi que durant la révolution en 1941 et 1942.

Suđenje Adolfu Muku 1923. godine

Adolf Muk (Muck) pripada generaciji organizatora radničkog pokreta i Komunističke partije u Crnoj Gori. Tokom 1919. i 1920. godine njegova politička aktivnost naročito je došla do izražaja na području Boke Kotorske. Poznato je da je do 1918. godine Boka bila pod austrougarskom vlašću. Ona je i u administrativnom pogledu bila vezana za Dalmaciju. Otuda se i politička misao u njoj uglavnom razvijala u sklopu političke misli u Dalmaciji. Istina, na razvoj političke misli u njoj uticala je i politička misao Crne Gore. Iako je Boka bila pod tuđinskom dominacijom ona je i prije 1918. godine imala dosta uzajamnih veza sa Crnom Gorom. Odavnina je bila poznata težnja Boke Kotorske da se oslobodi austrougarske vlasti i pripoji Crnoj Gori. Kao i ostale pokrajine i ona je sa oduševljenjem dočekala oslobođenje i ujedinjenje jugoslovenskih pokrajina i stvaranje zajedničke države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine. Sa velikim oduševljenjem oslobođenje je dočekala i njena malobrojna radnička klasa. Njena radnička klasa je smatrala da je oslobođenjem i ujedinjenjem »prestao austrijski terorizam i da je sloboda govora i sastajanja dozvoljena«. ¹⁾ Međutim, revolucionarno radništvo se ubrzo razočaralo u vlast novostvorene države. Naime, pod uticajem oktobarske revolucije i revolucionarnih previranja u Evropi, kao i revolucionarnog stremljenja dijela radničke klase u novostvorenoj državi i većina radništva u Boki Kotorskoj bila je revolucionarno nastrojena. Vladajuća jugoslovenska buržoazija sve više se plašila revolucionarnog raspoloženja u zemlji pa je sa strahom i nepovjerenjem gledala na organizovanje radništva u političke i sindikalne organizacije i njihovo javno istupanje. Buržoazija je svim silama nastojala, da onemogući rad političkih i sindikalnih radničkih organizacija. Što je radnički pokret više narastao i organizaciono jačao to je sve žešće proganjen od strane državnog aparata.

¹⁾ Govor Stevana Grubišića na Četvrtom kongresu Socijaldemokratske stranke Dalmacije u Splitu 25. III 1919 — Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, Tom IV Beograd 1950, str. 199.

U Boki je rano došlo do formiranja radničkih društava i organizacija (Društvo radnika i obrtnika u Kotoru 1871; Srpska radnička zadruga u Kotoru 1896; Hrvatsko radničko društvo »Napredak« u Kotoru 1897; HercegNovsko radničko društvo u Herceg-Novom 1902; Hrvatsko radničko društvo »Sloga« u Prčanju 1902; Hrvatsko radničko prosvjetno društvo »Mlada Hrvatska« u Kotoru 1912).⁵⁾ Neka od ovih društava prestala su sa radom prije prvog svjetskog rata. Ona su bila heterogenog sastava kako u političkom tako i u socijalnom pogledu. Neka su imala i nacionalni karakter. Početkom XX vijeka u radničkim organizacijama i udruženjima u Boki je došlo do oštrije socijalne i političke diferencijacije. Tada je došlo do formiranja klasno sindikalnih organizacija. Uporedo sa tim došlo je do formiranja i socijalističkih organizacija. Ove organizacije djelovale su i u sklopu Socijaldemokratske stranke Dalmacije sve do početka prvog svjetskog rata kada je rad stranke zabranjen. Tada je obustavljen i rad radničkih organizacija na području Boke Kotorske.

Adolf Muk se rano opredijelio za socijalistički pokret. Kao delegat iz Kotora prisustvovao je Četvrtom kongresu Socijaldemokratske stranke i Opšteg radničkog saveza za Dalmaciju, održanom u Splitu 25. marta 1919. godine. Osim njega iz Boke su Kongresu prisustvovali: Baldo Marjanović iz Herceg-Novog, Stevan Grubišić iz Kotora i Avgustin Marinović iz Tivta. Do tada je u Boki bilo organizovano 450 članova u partijske i sindikalne organizacije.⁶⁾ Na Kongresu su delegati iz Boke aktivno učestvovali u njegovom radu. U diskusijama su isticali nužnost ujedinjenja jugoslovenske radničke klase i pristupanje Trećoj internacionali.⁷⁾

Poslije Kongresa u Splitu, na kome se Socijaldemokratska stranka Dalmacije izjasnila za ujedinjenje sa ostalim jugoslovenskim socijaldemokratskim strankama i partijama i stvaranje jedinstvene partije kao sekcije Komunističke internacionale, Muk je požrtvovano radio na omasovljavanju i organizovanom ustrojstvu partijskih i sindikalnih organizacija u Boki Kotorskoj. On je uspostavio kontakte sa istaknutim organizatorima komunističkog pokreta u Crnoj Gori. Muk je uočio nužnost organizacionog vezivanja radničkog pokreta u Boki sa pokretom u Crnoj Gori. Ovo pitanje su pokrenuli delegati iz Boke i na Vukovarskom kongresu Komunističke partije Jugoslavije.⁸⁾ Predlog je tada prihvaćen, ali je realizovan tek 1922. godine.

Iako su u legalnom periodu rada Komunističke partije organizacije u Boki organizaciono bile vezane za pokrajinsko rukovodstvo

⁵⁾ Dr Dinko Foretić, Radnički pokret u Dalmaciji od 1870. do kongresa ujedinjenja 1919 — Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split 1/1970, str. 32, 59, 60.

⁶⁾ Istorijski arhiv, T. IV str. 199.

⁷⁾ Isto, 200, 210.

⁸⁾ Dragoje Živković, Radnički pokret u Boki Kotorskoj 1919—1920. godine — Istorijski zapisi (IZ) 4/1963, str. 531.

Dalmacije one su saradivale sa organizacijama u Crnoj Gori. U tom periodu Muk je bio i u pokrajinskom rukovodstvu za Crnu Goru. Saradnja je bila naročito tijesna tokom 1920. godine. On je sa Božidarom Radanovićem održavao prisne veze sa Jovanom Tomaševićem i komunistima u Budvi i Petrovcu — Markom N. Gregovićem, Savom K. Vukovićem, Ivom Sudićem i drugim. Tokom 1919. i 1920. godine Muk je politički neumorno radio na konsolidovanju komunističkog pokreta u Boki Kotorskoj. Pošto je o radničkom pokretu u Boki u ovom periodu (1919-1920) pisano, mi se ovom prilikom nećemo zadržavati na Mukovom učešću u njemu.) Istina, na osnovu raspoložive arhivske dokumentacije radnički pokret u Boki, u ovom periodu (1919-1920), može se potpunije objasniti sa više aspekata pa i učešće Mukovo u njemu. Pošto nam u ovom radu nije osnovni cilj da obradimo Mukovu političku aktivnost od 1919. do jednog hapšenja 1922. i suđenja 1923. godine, to ćemo se samo osvrnuti na neke osnovne momente iz njegovog života i rada kako bi se mogao bolje shvatiti njegov sudski proces od dana hapšenja (1922) i dugog procesa koji je okončan izdržavanjem kazne krajem 1926. godine.

Kao aktivni partijski radnik Muk je učestvovao kao delegat na Osnivačkom kongresu Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) u Beogradu aprila 1919. godine. Zbog aktivnog revolucionarnog rada na području Boke Kotorske i u periodu legalnog rada Partije više puta je od policijskih organa hapšen i zatvaran. U ovom periodu obavljao je razne partijske funkcije među kojima i funkciju sekretara Okružnog komiteta KPJ za Boku Kotorsku, člana pokrajinskog rukovodstva za Dalmaciju i pokrajinskog rukovodstva za Crnu Goru.

Muk je rođen u Kotoru (4. juna 1893). Osnovnu školu i dva razreda gimnazije završio je u Kotoru. Jedno vrijeme učio je tehničku školu u Veneciji. Još kao dječak radio je na brodu kao konobarski učenik. Od 1907. godine radio je u Kotoru kao konobar. Muk se tada i opredijelio za socijalistički pokret. Dosta je čitao. Bio je veoma obrazovan. Znao je nekoliko stranih jezika. Odmah nakon oslobođenja 1918. godine neumorno je radio na organizovanju socijalističkih i sindikalnih organizacija u Boki Kotorskoj. Tokom 1919. i 1920. godine aktivno je saradivao u partijskoj štampi (*Splitskim Radničkim novinama*, *Oslobođenju*, *Radničkim novinama*, *Glasu slobode* i dr.). On je ulagao napore da pokrene komunistički list koji bi postao organ Partije za Crnu Goru i Boku, ali mu vlasti u Boki nijesu dozvolili da pokrene takav list ni za područje Boke Kotorske. Isto-

*) Vidi radove: Slavko Mijušković, Nekoliko dokumenata o radničkom pokretu u Boki Kotorskoj (1919—1921) — *Iz.*, 1/1959; Dimo Vujović, Radničke i partijske organizacije u Crnoj Gori 1918—19 — *Istorijski pregled*, 3/1959; Dragoje Živković, Radnički pokret u Boki Kotorskoj 1919—1920. godine — *Iz.*, 4/1963.

vremeno su ulagali napore i komunisti u Crnoj Gori da pokrenu svoj organ, ali ni njima nije dozvoljeno pokretanje takvog lista.

Zbog komunističkog rada Muk je više puta hapšen i osuđivan kako u legalnom radu Partije tako i poslije donošenja Obznane i Zakona o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi. Njemu i jednoj grupi komunista u Boki Kotorskoj prvim je u zemlji suđeno po Zakonu o zaštiti države.⁷⁾

I poslije donošenja Obznane i Zakona o zaštiti države Muk je požehtovano radio na stvaranju ilegalnih organizacija Komunističke partije u Boki i Crnoj Gori. On je tokom 1922. godine uspostavio veze sa istaknutijim komunistima u Crnoj Gori, Dalmaciji i Bosni. Iako je bio pod stalnim nadzorom policijskih organa on je od sredine 1922. godine nastavio živi politički rad i putem pisane riječi. Od tada pa do poslednjeg hapšenja 1937. godine saradivao je u više partijskih legalnih i ilegalnih listova, kao i u nekim građanskim listovima (*Borba, Radničko jedinstvo, Radnik-Delavec, Organizovani radnik, Radni narod, Proleter, Zeta, Slobodna misao* i dr.). U legalnim listovima pisao je o političkim i ekonomskim prilikama u Crnoj Gori, položaju radničke klase, godišnjicama pobune mornara u Boki Kotorskoj, nužnosti organizovanja radničke klase i sl. Još 1921. godine u zatvoru je pokrenuo polulegalni humoristički list *Uznički glasnik*. Muk je aktivno radio i na širenju ilegalne partijske literature, kao i u sastavljanju i rasturanju ilegalnih partijskih proglaša. Bio je učesnik na Osnivačkoj konferenciji Nezavisne radničke partije Jugoslavije u Beogradu. Kasnije je izabran za sekretara Pokrajinskog komiteta Nezavisne radničke partije za Crnu Goru. Istovremeno je bio i u Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru. Da bi što uspješnije doprinio obnavljanju partijskih organizacija, poslije šestojanuarske diktature, odvojio se od porodice i živio u Podgorici (Titograd) gdje je formirao Pokrajinski komitet i bio na njegovom čelu (1930-1932) do održavanja pokrajinske konferencije u Kotoru u drugoj polovini 1932. godine. On je održavao veze sa Centralnim komitetom u inostranstvu. Učestvovao je na partijskim savjetovanjima, konferencijama i kongresima. Bio je poslanički kandidat na parlamentarnim izborima na listi Vicka Jelaske 1920. godine. Na opštinskim izborima 1926. godine na radničkoj listi bio je izabran za opštinskog odbornika u Kotoru. Na poziv Centralnog komiteta KPJ pošao je na rad u inostranstvo početkom oktobra 1934. godine. Muk je na Četvrtoj zemaljskoj konferenciji KPJ izabran za člana Politbiroa Centralnog komiteta. Od tada pa do hapšenja, početkom marta 1937. godine, nekoliko puta je ilegalno dolazio u zemlju i obilazio partijske organizacije. Početkom 1937. godine Muk je bio zadužen da organizuje ilegalno prebacivanje dobrovoljaca iz Crne Gore u Španiju. U tu svrhu iz-

⁷⁾ Vidi: dr Slavko Mijušković, Optužba državnog tužioca u Kotoru od 21. novembra 1921. godine protiv nekoliko istaknutih komunista — *IZ*, 2-3/1969.

najmljen je bio jedan francuski brod (La Corsè) koji je doplovio na Crnogorsko primorje. Brod je bio otkriven i uhvaćen početkom marta 1937. godine. Na njemu je, pored ostalih, uhvaćen i Adolf Muk. Odveden je u Beograd i isleđivan od strane policijskih organa u Beogradskoj glavnjači. U glavnjači je strahovito mučen. Pod polteljskom torturom odao je mnoge stvari iz ilegalnog rada Komunističke partije. Iako je pred sudom porekao iskaze date pred policijom, osuđen je na deset godina robije. Zbog slabog držanja pred policijom Muk je od strane Centralnog komiteta isključen iz članstva Komunističke partije. I ne samo to već je oštro osuđeno njegovo držanje pred policijom. Muk je robiju izdržavao u Sremskoj Mitrovici. Tamo je bio izolovan od ostalih osuđenih komunista. Kasnije mu je kazna smanjena sa deset na pet godina robije. Kada mu je istekla robija (5. III 1942) iz Sremske Mitrovice je preko Beograda, Sarajeva, Mostara i Dubrovnika sproveden u zatvor u Kotor (5. VII 1942). U zatvoru u Kotoru od njega je traženo da se odrekne komunističkog ubjeđenja i antifašističkog držanja. Muk je odbio ovakvu ponudu. Zbog toga je i strijeljan 21. aprila 1943. godine. Sličnu sudbinu su doživjela i njegova dva brata — Artur koga su strijeljali Italijani u Kotoru novembra 1941, i Tripo koga su Njemci objesili u Cetinju septembra 1944. godine.

U toku ilegalnog političkog rada Adolf Muk je imao više partijskih pseudonima (Jelka, Tizler, Weissman, Petar Primorski, Kotarić, Manojlo i dr.). To su uglavnom najosnovniji podaci o Adolfu Muku. Ovo smo naveli da bi se bolje shvatilo njegovo hapšenje 1922. i suđenje koje je počelo 1923. a završeno 1926. godine. O njegovom političkom radu do sada se malo zna ne samo u široj čitalačkoj publici nego i u naučnoj javnosti.

• • •

Tokom jula 1922. godine Muk je poslao nekoliko novinskih članaka Redakciji *Radničkog pokreta* u Sarajevu.⁴⁾ Njegovo kretanje i rad policija je stalno pratila. No i pored svih tih nedaća Muk je radio na stvaranju ilegalnih organizacija Komunističke partije i održavanju kontakata sa istaknutijim članovima Partije. Iako je dosta vremena proveo u zatvoru nije stao pred svim teškoćama. Pored ostalog pratile su ga i materijalne teškoće, jer kao komunista u državnoj službi nije mogao dobiti posao. Policija je pratila njegovu prepisku pa čak i onu gdje se nije nadao da će joj pasti u ruke. Redovno je kontrolisala i na pošti plijenila sve pošiljke adresovane na njegovo ime. Osim toga policija je često vršila premetačine u njegovom stanu. Zbog svega toga Sresko poglavarstvo u Kotoru podnijelo je optužnicu 5. oktobra 1922. godine protivu Muka državnom tužilaštvu u

⁴⁾ Navodimo neke od naslova članaka: Nauka monopol bogataša; Poskupilo more; Vraćeni šamari; Epilog jednog sramnog pakovanja — Istorijski arhiv Kotor (IAK), Okružni sud Kotor (OSK), Vr. 216/22.

Kotoru s molbom na postupak u smislu čl. 1. tačke 1. Zakona o zaštiti države.⁹⁾ »I ako zbog protudržavnog rada i širenja komunizma više puta kažnjavan, Adolf Muk, konobar iz Kotora, ne odustaje ni danas od komunizma ni zavođenja smirenog naroda na novi skok u rasvratna i protudržavna rovarjenja i akcije. Šta više već se je počelo jasno opažati da on i danas, usprkos svega što mu prijeto i što je pretrpio zbog dosadanjeg rada, agilno i neumorno nastavlja i teži dalje rad koji je davno uvratio u glavu sa nekom tvrdom vjerom, da je jedino sa neustrašivošću pred zakonom i daljom ustrajnošću svojom i svojih drugova, slomiti napokon krila ujedinjenoj državi i njenoj upravi i vladi, a on se sa družinom uzdiče nad njenom propast!«¹⁰⁾ Zbog interesantnosti ovu optužnicu prilažemo u prilogu ovoga rada (Prilog br. 1).

Kotorska policija je preko pošte počela »ponovo obavljati cenzuru nad poštom koja stiže« kotorskim komunistima, kako nad onom koja je njima stizala tako i nad onom koju su oni slali drugima. Razne novine domaće i strane, brošure i knjige slate sa strane najviše je stizalo na adresu Muka i Ilije Jelavića. Prema izvještaju Sreškog poglavarstva u Kotoru, do kraja avgusta 1922. godine, raznih materijala i pisama policija je dosta zaplijenila na pošti, pa je sav zaplijenjeni materijal dostavila predsjedništvu Pokrajinske uprave u Splitu koja ga je prosljedila Ministarstvu unutrašnjih djela. Prema istim podacima najviše je zaplijenjenog materijala Muku i Jelaviću dolazilo iz Sarajeva od redakcije *Radničkog jedinstva*. Kada je Muk uvidio da mu se poslate novine i drugo zadržavaju na pošti, neke pošiljke i pisma dobijao je i slao preko ilegalnih kanala.

Početkom septembra 1922. godine »obavljena je ponovo premetačina stana Adolfu Muku i Iliji Jelaviću i zaplijenjene im ponovo razne knjige, pisma, brošure i novine.«¹¹⁾ Tada je izvršen pretres stanova i još nekolicini istaknutijih komunista u Boki Kotorskoj. Prilikom pretresa stana Mukova kod njega je nađeno, pored ostalog, i nekoliko pisama redakcije *Radničkog jedinstva* i u više primjeraka proglas *Radnicima Kotora i okolice*. Proglas je prvo štampan u *Radničkom jedinstvu* broj 30. od 15. septembra 1922. godine. Redakcija je ovog broja lista poslala Jelaviću 50 brojeva više no što je to ra-

⁹⁾ Evo što se kaže u članu I, tački 1. tog Zakona:

»Čl. I — Kao zločinstvo u smislu Kaznenog zakonika smatraće se i ova dela:

1) pisanje, izdavanje, štampanje, rasturanje: knjiga, novina, plakata ili objava, kojima se ide na to da se ko polstreknje na nasilje prema državnim vlastima predviđenim Ustavom ili uopšte da se ugrozi javni mir ili dovede u opasnost javni poredak. Ovo važi i za svaku pismenu ili usmenu komunističku ili anarhističku propagandu ili ubjeđivanje drugih da treba promeniti politički ili ekonomski poredak u državi zločinom, nasiljem ili ma kojom vrstom terorizma«.

¹⁰⁾ IAK, OSK, Vr. 216/22, Kotarsko poglavarstvo br. 8357 od 5. oktobra 1922 — Državnom odvjetništvu Kotor.

¹¹⁾ Isto.

nije slala.¹²⁾ Na Mukov zahtjev ovaj proglas je redakcija *Radničkog jedinstva* i posebno štampala na crvenom papiru.¹³⁾

Proglas je napisao Muk i ilegalno ga je poslao redakciji *Radničkog jedinstva* da ga objavi. On ga je napisao povodom predstojećih opštinskih izbora. Pošto je zbog ovoga proglašen Muk najviše terećen na sudu i na kraju osuđen, kao i zbog njegove sadržine da-jemo ga u prilogu rada.¹⁴⁾ (Prilog br. 2).

Predsjedništvo Pokrajinske uprave za Dalmaciju u Splitu 7. oktobra 1922. godine u prepisu je poslalo navedeni Proglas svim upraviteljima sreskih poglavarstava i političkih izloženstava kao i upravniku policijske direkcije u Splitu s nalogom da se Proglas ne smije širiti u narodu.¹⁵⁾

Redakcija *Radničkog jedinstva* prije no što je štampala ovaj Proglas dala ga je na cenzuru policiji u Sarajevu, koja je odobrila njegovo štampanje. »Prema tome« — kaže se u pismu redakcije *Radničkog jedinstva* — »vaša policija nema nikakvog prava da ih pleni i vi ih možete slobodno deliti.«¹⁶⁾

Adolf Muk je poslao pismo 10. oktobra Antonu Radoševiću u Tivat po Simu Staničiću trgovcu iz istog mjesta. Kada je pročitao sadržinu pisma Staničić je predao pismo žandarmerijskoj stanici u Tivtu.¹⁷⁾ Muk je u pismu obavještavao da je Radoševiću izvršen pretres stana radi toga što mu je on poslao novine preko pošte. U istom pismu Muk je obavještavao Radoševića da mu u buduće neće štampu slati poštom. On mu je preporučivao da on i njegovi politički jed-nomišljenici ubuduće naručuju listove od redakcija iz Sarajeva i Beograda (*Radničko jedinstvo* i *Organizovani radnik*). U pismu ih je upozoravao da »usprkos svih progona« ostanu »čvrsti u ideji oslobo-đenja proleterijata i čovječanstva, borite se za svoja čovječna prava, pomažite i čitajte radničku štampu, to je vaš interes, to je vaša sveta dužnost.«¹⁸⁾

U vezi sa pretstojećim opštinskim izborima u istom pismu Muk je pisao Radoševiću:

»Što se tiče izbora, zadovoljan sam što radnici istupaju svojom neutralnom listom, ali treba sve to da bude, bez primjese sa buržoa-

¹²⁾ Isto, Pismo redakcije »Radničkog jedinstva« od 20. septembra 1922 — A. Muku.

¹³⁾ Isto, Saslušanje Muka u Okružnom sudu u Kotoru od 25. oktobra 1922.

¹⁴⁾ Arhiv Istorijskog instituta Titograd (AIIT), II 1-1 (1922), Proglas.

¹⁵⁾ IAK, Političko izloženstvo Budva br. 1291 (1922).

¹⁶⁾ Isto, OSK, Vr. 216/22, Pismo redakcije »Radničkog jedinstva« br. 116 od 20. septembra 1922 — Adolfu Muku.

¹⁷⁾ Isto, Izvještaj Žandarmerijske stanice Tivat br. 1244 od 11. oktobra 1922 — Kotarskom poglavarstvu.

¹⁸⁾ Isto, Pismo A. Muka od 10. oktobra 1922 — Antonu Radoševiću.

zijom.«¹⁹⁾ Dalje se u pismu govori da se ne slaže sa njegovim kandidatom na čelu liste. Napominje da će se dogovoriti za izbore zajedničkom listom i programom za cijeli izborni okrug.²⁰⁾

U zaplijenjenom materijalu kod Muka nađena je jedna dopisna karta administracije *Organizovanog radnika* iz Beograda od 1. septembra 1922. godine kojom se obavještava Muk da su primili njegovu kartu i poslali novac i da će mu sa 88. brojem lista slati po deset primjeraka.²¹⁾

Policija je zaplijenila i dopisnu kartu koju je Muk poslao 16. X 1922. Marku N. Gregoviću u Petrovac. Muk je Gregovića obavještavao da mu je »poslao zamotak sa novinama, a i ranije sam ti poslao dva oveća omota«. Moli ga da mu javi da li je to primio »jer gospoda sa policije ponovo plijene i ovo što je ‚slobodno‘.«²²⁾

Pored ostalog Muk je od strane Sreskog poglavarstva u Kotoru okrivljen za vodenu korespondenciju sa redakcijama listova *Radničko jedinstvo* i *Organizovani radnik*, za sadržinu u pismu Radoševiću i zaplijenjenom proglasu, kao i za širenje raznih domaćih i stranih novina. Pored ostalog okrivljen je i za rasturanje stranih novina — *Imprekora* i *Die Rote Fahne*. Prema navodima prijave Muk je navedene novine slao povjerenicima na području Boke Kotorske. Prilikom policijskih pretresa zaplijenjene su novine koje je Muk slao Antonu Radoševiću u Tivtu, Marku N. Gregoviću u Petrovcu, namijenjene za Prčanj, Muo i Bogdašiće. Za širenje novina i pomaganje Muku okrivljeni su još i Tripo Franović i Ilija Jelavić.²³⁾

Pošto je materijal zaplijenjen Muk je zajedno sa Jelavićem zatvoren i obojica su saslušani u Okružnom sudu u Kotoru 25. oktobra 1922. godine. Isti su saslušani i 4. novembra iste godine. Nakon vodene istrage državni tužilac u Kotoru Buzolić 9. jula 1923. godine podigao je optužnicu protivu Adolfa Muka i Danila Ponjare odgovornog urednika *Radničkog jedinstva* u Sarajevu.²⁴⁾ Ovu optužnicu prilažemo kao sastavni dio ovog rada (prilog br. 3). Istog dana tužilac je izdao nalog da se Muk i Jelavić oslobode istražnog zatvora. Narednog dana Muk je oslobođen istražnog zatvora i dozvoljeno mu je da se brani sa slobode.²⁵⁾ Okružni sud u Kotoru obratio se 31. oktobra

¹⁹⁾ Isto.

²⁰⁾ Isto.

²¹⁾ Isto, Dopisna karta Administracije »Organizovanog radnika« broj 131 od 1. septembra 1922 — Adolfu Muku.

²²⁾ Isto, Dopisna karta A. Muka od 16. oktobra 1922 — Marku N. Gregoviću.

²³⁾ Isto, Kotarsko poglavarstvo br. 8357 od 5. oktobra 1922 — Državnom odvjetništvu Kotor.

²⁴⁾ Isto, Optužnica Kraljevskog državnog odvjetništva u Kotoru od 9. jula 1923. godine.

²⁵⁾ Isto, OSK, Vr. 216/22, Državno odvjetništvo u Kotoru od 9. jula 1923 — OSK.

1922. godine Okružnom sudu u Sarajevu da povede istragu protiv Danila Ponjare. Nakon toga Okružni sud u Sarajevu poveo je istragu protiv Danila Ponjare,²⁶⁾ i saslušao ga 24. novembra i njegovo saslušanje dostavio 4. decembra sudu u Kotoru.²⁷⁾

Okružni sud u Kotoru poslao je 11. juna 1923. godine Okružnom sudu u Sarajevu zahtjev da zapisnički uruči optužnicu Danilu Ponjari. Okružni sud u Sarajevu uručio je 23. juna 1923. godine optužnicu i o tome obavijestio sud u Kotoru. Ponjara je 30. jula uložio prigovor na optužnicu.²⁸⁾ U prigovoru je istakao da priznaje da je pomenuti proglas štampan u *Radničkom jedinstvu* i da je isti rasturan i kao letak, ali on ne može biti radi toga okrivljen »budući da je dotični broj u kojem je odštampan inkriminirani članak prezentiran nadležnom drž. odvjetništvu u Sarajevu na cenzuru, i kao takav nije bio zaplenjen.«²⁹⁾ Ponjara je porekao da je on pisao pismo Muku od 20. septembra 1922. godine u kome je vrijeđao sudska nadležstva Ustvari, Ponjara je bio i optužen radi štampanja proglaša u listu čiji je on bio odgovorni urednik i pomenutog pisma Muku. Ovaj njegov prigovor odbio je 8. avgusta 1923. godine Viši zemaljski Sud u Splitu.³⁰⁾

Okružni sud u Kotoru zakazao je suđenje Muku i Ponjari za 29. decembar 1923. godine. Zakazanog dana suđenje nije održano zbog toga što Ponjara nije prisustvovao. Poslije toga suđenje je zakazano za 31. maj 1924. godine. Objema zakazivanim raspravama prisustvovao je Muk. Treća rasprava je zakazana za 19. juli 1924. godine. Ovom suđenju nijesu prisustvovali ni Muk ni Ponjara pa je i ovo suđenje odgođeno.³¹⁾ Naredno suđenje ja zakazano za 28. oktobar iste godine ali je i ono odloženo zbog odsutnosti Ponjare pa je sledeće zakazano za 30. decembar iste godine. Na ovom suđenju oba su optuženika bila odsutna pa je i ovo suđenje odloženo. Naredno suđenje zakazano je za 30. maj 1925. godine. Ni na ovom ročištu nijesu bili okrivljeni. Tada je sud odlučio da se odvoji postupak Muka i Ponjare, pa je toga dana suđeno Muku u njegovoj odsutnosti i osuđen je na šest mjeseci zatvora, na isplatu parničnih i kazneno-izvršnih troškova, kao i sudsku taksu.³²⁾

U presudi okružnog suda u Kotoru Muku navodi se da je osuđen zbog već pomenutog proglaša i pisma Radoševiću.³³⁾

²⁶⁾ Isto, OSK, Vr. 216/22, OSK — od 31. oktobra 1922 — Okružnom sudu Sarajevu.

²⁷⁾ Isto, Saslušanje Ponjare; Obavještenje Okružnog suda u Sarajevu od 7. novembra i 4. decembra — OSK.

²⁸⁾ Isto, Prigovor Ponjare od 30. jula 1923.

²⁹⁾ Isto.

³⁰⁾ Isto, Viši zemaljski sud u Splitu 8. avgusta 1923 — OSK.

³¹⁾ Isto, Zapisnik sa glavne rasprave od 19. jula 1924. godine.

³²⁾ Isto, Zapisnik sa glavne rasprave od 30. maja 1925. godine.

³³⁾ Isto, Presuda OSK od 30. maja 1925. Adolfu Muku.

Na suđenju je Muka branio advokat dr Eugen Veneti. On je protivu presude Okružnog suda uložio žalbu Kasacionom sudu u Zagrebu. Kasacioni sud je preinačio presudu Okružnog suda u Kotoru i osudio Muka na mjesec dana zatvora.⁴⁾

Dobivši presudu Kasacionog suda Muk je 8. juna 1926. godine uložio molbu Okružnom sudu da mu odloži izdržavanje kazne za mjesec februar 1927. godine. Kao razlog je naveo da radi kao knjigovođa i ovlašten je na potpis kod mjesne trgovinske radnje Svetozar Kovačić, koja se bavila poglavito trgovinom brašna »koja vrsta trgovine se sada nalazi u najvećoj sezonskoj jeci a, koja traje do konca januara«. Dalje je naveo da on ili poslodavac moraju biti često na terenu. Njegovim uklanjanjem s posla, tj. odlazak na izdržavanje kazne u tom roku molitelj bi ostao bez posla.⁵⁾ Razloge koje je Muk naveo za odlaganje izvršenja kazne potvrdio je i poslodavac Kovačić.⁶⁾ Molbu Mukovu proslijedio je Okružni sud 15. jula Višem zemaljskom sudu u Splitu na rješavanje. Viši zemaljski sud u Splitu odbio je 28. jula Mukovu molbu.⁷⁾ Nakon toga Muk je počeo izdržavanje kazne 12. septembra 1926. godine. Iz zatvora je izašao 12. oktobra iste godine. U zatvoru se izdržavao o svom trošku. Time je ovaj dugi proces nad Mukom bio završen.

Prilog br. 1⁸⁾

KR. KOTARSKO POGLAVARSTVO

Broj 8357/Red.

Državno odvjetništvo u Kotoru
6. oktobar 1922.

Kotor 5. oktobra 1922

Sl. 314/22

1

KR. DRŽAVNOM ODVJETNIŠTVU

KOTOR

I ako zbog protudržavnog rada i širenja komunizma više puta kažnjavan, ADOLF MUCK, konobar iz Kotora, ne odustaje ni danas od komunizma ni zavađanja smirenog naroda na novi skok u rasvratna i protudržavna rovarjenja i akcije. Što više već se je počelo jasno opažati da on i danas, usprkos svega, što mu prijeti i što je pretrpio zbog dosadašnjeg rada, agilno i neumorno nastavlja i teži dalje rad, koji je davno uvrtilo u glavu sa nekom tvrdom vjerom

⁴⁾ Isto, Presuda Kasacionog suda u Zagrebu br. 457/25 od 28. aprila 1926. Adolfu Muku.

⁵⁾ Isto, Molba Muka od 8. juna 1926.

⁶⁾ Isto.

⁷⁾ Isto, Presuda višeg zemaljskog suda u Splitu od 28. juna 1926.

⁸⁾ IAK, OSK, Vr. 216/22.

da će jedino sa neustrašivošću pred zakonom i daljom ustrajnošću svojom i svojih drugova, slomiti napokon krila ujedinjenoj državi i njejoj upravi i vladi a on se sa družinom uzdići nad njenom propasti.

Ne tome se mora ipak protustati, jer ako je Muck prije bio ako i nešto opasan, danas je još opasniji.

Istina, njegov rad danas više nije onako javan, ne buči kao ranije, ali je on time baš u toliko postao opasniji, u koliko se jasno razabire da on i danas isto kao prije i dalje radi na potkopavanju države i ostvarenju komunizma a da mu je taj rad tajan, da ga sada vrši sa više takta i više obazrivosti, samo ne bi li postigao svrhe.

Dokazi su ovi:

Imajući opravdane sumnje, ovo je poglavarstvo otragu vremena, putem ovdašnje pošte počelo ponovo obavljati cenzuru nad poštom, koja stiže nekolicini ovdašnjih komunista, kako nad onom koja stiže tako i nad onom koja iz njihovih ruku odlazi.

Pošto se već nekoliko loga zaplijenom sakupilo, sav ovaj materijal bi otpremljen ovo uređovnim brojem 7238/Red od 31/8 1922 Predsjedništvu Pokrajinske Uprave u Splitu, a ova je isto prosljedila Ministarstvu Unutrašnjih Djela.

Među ovim predmetima, koji se danas u Ministarstvu nalaze, ima raznih brošura, listova naših i stranih, pisama itd. Sve je ovo najviše iz Sarajeva otpremeno i stizalo amošnjim komunistima a ponajviše Adolfu Mucku i Iliji Jelaviću od čega je kao glavnije iznijeti sljedeće:

U jednom pismu redakcija lista »Radničko Jedinstvo« u Sarajevu odgovara Mucku na neke poslate joj dopise od njegove strane za štampu i kažu da ih u listu nikako ne može donijeti, jer da bi ih cenzura odmah zaplijenila, a mogao bi se desiti slučaj, da baš uslijed tih Muckovih dopisa bude zabranjeno i dalje izlaženje onoga lista. Pisac rečenoga lista dava mu direktive glede daljega pisanja i saradivanja u listu »R. J.«.

Iz ovoga se mora zaključiti da je Muck napisao i htio štampati takve neke članke protiv države koje je i sama (u suštini komunistička) redakcija lista uvidjela posve zabranjenim i povukla ih zato sa vidjela državnih vlasti i cenzure. Ponavlja se posve zabranjenim, jer se u zdravom smislu lako dađe vidjeti, da naša cenzura slobodne štampe, naročito u ovakvim neprijateljskim listovima po državu, propušta kadkad, iz raznih obzira, mnogo što šta takova, za što se čovjek obična razuma i patriotskog osjećaja mora čisto čuditi kako takova šta nije zaplijenjena i zabranjena.

Dalje se po svim tim pošiljkama upravljenim Mucku i Jelaviću vidi da Muck stalno održava potajnu vezu sa komunistima u Sarajevu, a da Jelaviću služi najviše za to da preko njega kao manje kompromitovanog, ali zato vjernog druga Muckovog, Muck takže i sigurnije pošiljke dobija u ruke.

Međutim, dana 3/10 o. g. obavljena je ponova premetačina stana Adolfu Mucku i Iliji Jelaviću i zaplijenjene im ponovo razne knjige, pisma, brošure i novine, što sve u suštini odiše rastrojenim idejama i propagandom takvih ideja, a što dokazuje njihovo dalje nastavljanje rovarjenja proti državi, državnoj upravi i ujedinjenju.

Sav se ovaj, ovom prilikom zaplijenjeni materijal prilaže uz ovu optužbu tome kr. Državnom odvjetništvu.

U prilogu pod 1) nalazi se zaplijenjeni crveni letak o komunističkoj agitaciji za nastupajuće općinske izbore pod naslovom »Radnicima Kotora i okolice«. Pri premetačini zaplijenjen je oveći broj ovih letaka i oni su imali da skoro budu protureni kroz radni narod i seljane. Iz ovih se letaka — i ako u

blažoj formi, koja je u toliko blaža, u koliko se nigdje ne spominje ime «komunizama» ali koji su zato ipak štampani na crvenom papiru, izrazuje se očito težnja i poticaj na radnike za radikalnu promjenu današnjeg stanja u državi.

A prema pismu od 20/9 1922. priloženom pod 2) koje redakcija «Radničkog Jedinstva» u Sarajevu upravlja Mucku, ovi su letci štampani u Sarajevu, jer se je Muck bojao ovdashije cenzure ali svakako poglavarstvo je uvjerenju a i iz rečenog pisma izbija, da je proglas na letcima sam Muck napisao i poslao tamo u štampu.

Dalje se iz zaplijenjenog opaža i to, da su Muck i Jelavić i preko cenzure koju nad njihovom poštom vrši poglavarstvo ipak i preko neke vanjske strane imali tajnu vezu i dodir sa svojom družinom, jer su ipak i neopaženo od poglavarstva mogli da sa raznih strana dobivaju pisma, knjige i dr. što bi im poglavarstvo zaplijenilo, da je došlo do ruku ovoga ureda.

Muck još i danas podržava tajnu vezu sa Sarajevom, Beogradom, Vajevom i drugim mjestima pa iz ovoga se vidi da je on jedan od njihovih vjernih drugova, koji u svemu zaslužuje od njih svaku hvalu, kao što mu baš ovo i priznaje u jednom svom pismu (prilog 3) redakcija lista «Radničko Jedinstvo» u Sarajevu. Da, redakcija istina slobodnog lista, ali lista za čije pokretače, urednika i saradnike, čovjek neće nikada ogriješiti dušu, ako sa čistim uvjerenjem reče da su to prikriti najviši protivnici novopodignute države i jedinstva.

Iz drugog pisma (prilog 4) ove iste redakcije lista, ona potvrđuje Mucku, da je od njega, kao njenog dopisnika, primila neke Muckove dopise za svoj list, te imenuje i naslove tih dopisa među kojima je jedan pod naslovom «Vraćeni šamari» za koji sumira redakcija lista čini ovu opasku: «One tvoje beleške „Vraćeni šamari“ ući će u listu iako se bojimo da bi ti radi toga mogao stradati». Znači opet, i u ovom dopisu ima nešto upereno protiv države i državnih organa.

Iz dopisnice 1/9. 1922, koju je Muck primio iz Beograda (prilog-5) od administracije «Organizovanog radnika» proističe da Muck tamo šalje neki novac, za koji mu administracija izdaje potvrdu da je novac već raspoređen u «namijenjenim pozicijama».

Muck agilno radi i na raspućavanje novina naših i stranih, koje su upće dupko pune rastrojstva i komunističkih i sličnih zadataka i šalje ih svojim drugovima po Boki Kotorskoj, što potvrđuje sami njegov rukopis na zaplijenjenim omotima, adresiranim na Antona Radoševića u Tivtu i Marka N. Gregovića u Petrovcu. Tripo Franović u Skaljarima pomaže mu u tom poslu. Prilikom skore premetačine nađeni su i u stanu Franovića pakovani omoti novina spremni za poštu i adresirani Muckovom rukom na Prčanj, Muo i Bogdašić.

A i Ilija Jelavić nije ništa drugo do u svemu desna ruka Adolfa Mucku, koji preko njega vrši poruke i dobija poštu sa raznih strana. Ilija Jelavić je kao što se iz mnogo priloženog i svega navedenog vidi, čovjek zagrizao dušom i tijelom u mržnju protiv države i on je sada našao ovaj način, kako će raditi na njenom potkopavanju.

Prednje se dostavlja tom Kr. Državnom odvjetništvu na nadležni postupak u smislu članka 1 tačke 1) Zakona o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi.

Vladin savjetnik — Upravitelj

Rašković, s. r.

RADNICI KOTORA I OKOLICE!

U posljednje vreme sva sila buržoaskih agitatora i plaćenika zaredala je po selima južne Dalmacije i tamo počeli da lepim obećanjima i nadripatriotskim frazama zavaravaju radni narod. Da bi razgoltili lažne maske sa lica ovih zavaravatelja naroda, nekoliko svesnih radnika iz južne Dalmacije odhulili su da radnom narodu Boke Kotorske upute ovaj proglas:

DRUGOVI! RADNICI I SELJACI!

Ustajte i razmislite u kakvom se stanju nalazite, kakva vas zima i u opšte budućnost čeka.

Razni agenti naših zajedničkih mučitelja sada zalaze među vas, jedni da vam objasne kako su razorili privredu i dobro stanje u ovoj zemlji; drugi kako će vas usrećiti ako im date povjerenje glasajući za njih i njihov program.

Vreme je da odbijete te crne gavranove od vaših pragova, vreme je da sami promislite i sami svoju sudbinu određujete, te političkom akcijom ostvarite sva samoupravna tijela od opštine pa do narodne skupštine i tamo postavite ljude iz svoje sredine i vašeg povjerenja.

Ali se ne dajte zavesti zabludom, da će ti vaši povjerenici u opštini, sreću, oblasti i skupštini moći vam doneti blagostanje i nov život. Nel Grobari našeg naroda, njegove slobode, ekonomskog blagostanja duboko se zasađiše na kormilu države na svim mjestima gdje mogu da pod zaštitom sile nesmetano pljačkaju radni narod i krvavo ugušuju svaki revolt, svaki vaš protest.

Vaši zastupnici biće samo kontrola nad radom »državotvornih i patriotskih elemenata«, oni će imati da vas obavještavaju o radu i namjerama »usrećitelja«.

Vi ipak, morate se u svakom selu, varoši, gradu, te na celoj zemlji, bez obzira na plemensku ili vjersku razliku združiti i preuzeti aktivnu političku i ekonomsku borbu za radikalnu i temeljitu promjenu ovakvog stanja u zemlji i u toj borbi morate ustrajati do potpunog oslobođenja radnog naroda od kapitalista i njihovog predstavnika u vladi.

Svuda gdje je to moguće, gdje ima ljudi koji su sposobni i osjećaju težinu ovakvog stanja, treba da vi Radnici i Seljaci udruženo istupite samostalno od svake političke stranke u izbornoj borbi.

Opštinski zbori su na domaku, udite u ta samoupravna tela, rastjerajte gulikože i upravljajte u vašoj kući pravedno i pošteno u interesu vašem, — vaše dece u budućnosti radnog naroda Jugoslavije.

Da živi radni narod!

Da žive ujedinjeni radnici i seljaci!

Nakladnik: Međusavezni Sindikalni odbor

Tiskara »Bosanske pošte«.

⁹⁾ AHIT, II 1-1 (1922).

Gospodinu
Sucu istražitelju

OPTUŽNICA

Mjesto

Kr. državno odvjetništvo u Kotoru
u smislu §-a 207 k. p.

tuži: 1) ADOLFA MUKA pok. Fridrika, konobara u Kotoru, od god. 29:

a) da je u proglasu »Radnicima Kotora i okolice« koji je on sastavio i dao ga tiskati u broju 39. god. 1922. organa nezavisnih radničkih sindikata »Radničko jedinstvo« koji izlazi u Sarajevu. pod odgovornim uredništvom Danila Ponjare, prikazujući buržoaziju kao zajedničkog mučitelja radnika i seljaka, koja da je razorila privredu i dobro stanje u našoj državi, javno jednu klasu žiteljstva (radnika i seljaka) protivu druge (buržoazije) na mrzost i prezrenje dražio:

b) da je u svom predrečenom proglasu tvrdeći, da su sva Ministarstva i cijela Narodna skupština kao najviši administrativni i zakonodavni državni faktori, grobari našeg naroda, njegove slobode i ekonomskog blagostanja i da na svim mjestima gdje mogu pod zaštitom sile nesmetano pljačkaju radni narod i krvavo ugušuju svaki protest radnika i težaka, pečatanim pismenim sastavom uvrijedio sva vrhovna administrativna nadležateljstva i cijelu Narodnu skupštinu u smotrenju njihovog zvaničnog rada uopšte,

c) da je dana 17 oktobra t. g. u Kotoru u svom pismu upravljenom Anlonu Radoševiću u Tivtu, koje je otvoreno predao trgovcu Šimi Staničiću molbom da ga predaše Radoševiću tvrdeći da je bezobrazluk policije i žandarma što obavljaju kod komunista u Kotoru i Tivtu prometačine, nepečatanim pismenim sastavom uvrijedio predrečena dva državna nadležateljstva u Kotoru i Tivtu izvan mjesta nadležateljstva no u smotrenju njihovog zvaničnog rada:

d) da je u predrečenom pismu ističući, da su radnici u ovoj zemlji stavljeni van zakona kao i hajduci, da radnike smije svaki policajac, žandar i špijun mrcvartiti bez da za to odgovara buržoaskom zakonu, javno jednu klasu žiteljstva (radnike i seljake) protivu druge (buržoazije) na mrzost i prezrenje dražio;

2. DANILA PONJARU

a) da je tim što je kao urednik glasila »Radničko Jedinstvo« koji izlazi u Sarajevu pod njegovom odgovornošću uvrstio u isto glasilo u broju 39 od 15. septembra t. g. na drugoj stranici a zatim ga tiskao kao letak, proglas »Radnicima Kotora i okolice« sastavljen od Adolfa Mucka a sa kojim se je proglasom Muck ogriješio o prestupke §§ 103 i 104 srp. k. z. znajući krivca potpomagao u onome čim je zlo djelo izvršeno bilo;

b) da je napisavši u svom pismu »Sarajevo, dne 20/9. 1922« upravljenom Adolfu Mucku u Kotor da je sud po svemu prešao u službu režima nepečata-

^o) IAK, OSK, Vr. 216/22.

nim pismenim sastavom uvrijedio sudska nadležateljstva u smotrenju njihovog rada uopće.

Počinili su ovim okrivljeni Adolf Muck pod a) i d) ponovni prestupak po § 103 srp. k. z. a pod b) i c) ponovni prestupak pod § 104 srp. k. z. kažnjivi osobitim obzirom na § 69 I st. i 69 a) srp. k. z. oni pod a) i d) na temelju § 103 srp. k. z. svaki u novcu od 200 do 3000 dinara ili zatvorom od 3 mjeseca do 3 godine, onaj pod b) na temelju § 104 II st. srp. k. z. jer uvreda sadržaje klevetu zatvorom od mjesec dana do 3 godine, a onaj pod c) na temelju § 104 srp. k. z. zatvorom od mjesec dana do 2 godine te suviše u smislu § 35-III st. srp. k. z. uništenjem inkriminiranog proglaša u zaplijenjenim listcima »Radničkog jedinstva» a osumnjijeni Danilo Ponjara pod a) prestupak pod § 46 br. 2, 103 i 104 srp. k. z. pod b) prestupak po § 104 srp. k. z., kažnjivi obzirom za § 69 I st. prvi u smislu §§ 47 I st. i 104 II st. srp. k. z., jer uvreda po § 104 srp. k. z. zadržava klevetu, zatvorom od mjesec dana do 3 godine, a drugi u smislu § 104 II st. srp. k. z., jer uvreda također zadržava klevetu, zatvorom od mjesec dana do 3 godine, te suviše u smislu § 35 II st. srp. k. z. poništenjem zaplijenjenih listisa letaka »Radnicima Kotora i okolice».

Pita se, da bude urečena glavna rasprava pred mjesnim sudbenim dvorom i Molbe, nadležnim u smislu §§ 13, 51, 55, 56 k. p., da na istoj uz propisane obavijesti budu pročitani sljedeći spisi, prijava kr. kotorskog poglavarstva u Kotoru br. 8357/ Red pod r. br. 1 sa svim odnosnim prilogima i baš: proglas »Radnicima Kotora i okolice» tiskan u broju 30 glasila »Radničko jedinstvo» od 15. septembra t. g. na drugoj stranici, letak »Radnicima Kotora i okolice» istog i identičnog sadržaja kao i predrečeni proglas, pismo Adolfa Mucka, »Kotor, 10 X 1922» upravljeno drugu Antunu Radoševiću u Tivtu i pismo Danila Ponjare »Sarajevo, 20 IX 1922» upravljeno drugu A. Mucku, prijava oruž. stanice u Tivtu br. 1244 od 11. oktobra 1922, a da na istu budu pozvani okrivljeni Muck i osumnjijeni Ponjara.

Obrazloženje:

ad 1) Okrivljeni Adolf Muck poznati vođa komunista u Kotoru ne odu staje od svog razornog djelovanja na štetu naše države te on i dan danas nastavlja tim svojim protudržavnim rovaranjem, samo što ovaj njegov sadašnji rad nije više onako javan bezobziran i bučan kao prije, jer ga obavlja sa više takta i obazrivosti ne potičući više masu na revoluciju već pozivajući je da evolucijom dođe do prevlasti u državi.

U bitnosti je pak ovaj njegov sadašnji rad jednak prvašnjem, jer on pod prividnom formom evolucije radi za revoluciju u uvjerenju da proleterijat, jer u ogromnoj manjini, ne može da dođe do prevlasti već samo silom i terorom. Ali i ako sve ovo jasno i nedvojbeno, jer notorno da tako misle svi komunisti i oko toga uvijek potajno rade propagirajuć gdje god mogu, komunizam, ne može ga se za sada progoniti za taj njegov rad u smislu čl. 1. Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi jer je on tako vješto i lukavo znao da prikrije svoje podmuklo rovaranje i propagiranje komunizma, da mu se nije moglo to da dokaže konkretnim činjenicama i dokazima, koje je on znao vješto da maskira. Nego dok je on jedino od straha pred zakonom bio prisiljen da ovom svom podmuklom, razornom protudržavnom radu dade krinku zakonitosti, u čemu je, barem za sada, djelimično i uspio, nije bio u stanju da obuzda u sebi onaj bijes i mržnju, koji su mu prirodni protiv onim odlučujućim faktorima, koji su tom njegovom radu bilo direktno ili indirektno stali na put te njega i njegove drugove priječe, da i naš narod usreće onom istom srećom, kojom su njegovi drugovi usrećili druge države. Ovaj njegov bezmoćni bijes i mržnja, kojima je skroz i skroz prožet, očituje se i ispoljava u svakom njegovom djelovanju, u svakoj njegovoj riječi te on nastoji, gdje god može, da omrazi ne samo pred proleterijatom već i pred

seljaštvom, koje takođe hoće da svrsta u red proleteraca, buržoaziju, koja mu je ten u oko a dosljedno ovomu i sve zakonske predatavnike iste, naime administrativne i zakonodavne vlasti.

Uživljen u ovom i ovakvom mentalitetu i pod pojmom predrečenih strasti on je sastavio jedan proglaš, koji je upravio »Radnicima Kotora i okolice« prije izbora za oblasti, te ga je poslao uredništvu »Radničkog Jedinstva« glasila nezavisnih radničkih sindikata, koje izlazi u Sarajevu pod odgovornim uredništvom Danila Ponjare. Ovaj je proglaš bio tiskan u broju 30. od 13. septembra 1922 istog glasila.

Sadržaj i smisao cijelog ovog proglaš odiše mržnjom i gnjevom proti toj nesretnoj buržoaziji, koja je kriva jedino stoga što je živa i što ne dozvoljava, da sa državom upravlja neznatna manjina državljana, koja za to nije niti spremna a još manje sposobna i koja zna samo da ruši a da ništa ne gradi. U gnjenu Muck upozorava radnike kako je u posljednje vrijeme zaredala po selima sva sila buržoaskih agitatora i plaćnika te zatim poziva radnike i seljake da ustano i da razmisle u kakvom se stanju nalaze i kakva ih zima i uopće budućnost čeka, zaboravljajući dakako slučajno pri tome da ih upozori i kakve su zime i kakav glad sproveli do sada nesretni Rusi i kakova zima i budućnost čeka njih pod sretnom vladavinom njegovih drugova. Nakon toga govoreći, da su ti agenti poslali od njihovih (radničkih i seljačkih) zajedničkih mučitelja, koji će im objasniti, kako su razorili privredu i dobro stanje u ovoj zemlji, poziva radnike i seljake da odbiju te crne gavranove te da političkom akcijom osvoje sva samoupravna tijela od opštine pa do Narodne skupštine i da postavte tamo ljude iz svoje sredine. Obćaje zatim i uvjerava ih da im ti ljudi iz njihove sredine neće moći donijeti blagostanje i nov život, jer da su se grobari našeg naroda, njegove slobode i ekonomskog blagostanja, duboko zasadili na kormilo države i na svim mjestima gdje mogu da pod zaštitom sile nesmetano pljačkaju radni narod i krvavo ugušuju svaki njegov revolt, svaki njihov protest a na posljedku ih poziva da se svi zajedno združe za političku i ekonomsku borbu za radikalnu i temeljitu promjenu ovakvog stanja u zemlji.

Ovaj je proglaš u sebi, kao što je jasno, jedan izborni proglaš i proti njemu, u koliko se ograničuje na izbornu propagandu, nema nikakva prigovora jer je svakoj zakonom priznatoj strani slobodno da propagira svoj program. Ali ovdje se ne radi samo o izornoj propagandi koja po zakonu nije kažnjiva, već se radi o nečemu drugome. Radi se naime s jedne strane o javnom ocrnjivanju i klevetanju jedne određene klase žiteljstva (buržoazije) protiv koje se izazivlje mrzost i prezrenje sa strane druge klase žiteljstva (radništva i seljaštva) a s druge strane o uvredama predstavnicima te klase, a to nije po zakonu dozvoljeno i to se kazni svugdje pak i u našoj državi. Muck je s toga mogao u njegovom proglašu pozivati svoje sumišljenike da glasuju za njegov program ali za to nije smio da vrijeđa državne vlasti niti da draži javno svoje sumišljenike na mrzost i prezrenje protivu buržoazije. Da je pak u svom proglašu to oboje učinio, razabira se iz cijelog smisla i sadržaja istoga a to osobito jasno izbija iz toga, što govori, da je buržoazija zajednički mučitelj radništva i seljaštva i što joj on preko istih njezinih agenata ironično predbacuje, da je ona razorila privredu i dobro stanje u ovoj zemlji a sve to izazivlje i draži na mržnju i prezrenje proti njoj sa strane radništva. Isto je tako on u tom proglašu uvrijedio sva vrhovna administrativna i zakonodavna nadležateljstva t. j. sva Ministarstva i Narodnu skupštinu tim što je rekao da su grobari našeg naroda, njegove slobode i ekonomskog blagostanja i da na svim mjestima gdje mogu pod zaštitom sile nesmetano pljačkaju radni narod i krvavo ugušuju svaki protest radnika. Sve su ovo ne samo leške uvrede za svakoga već i klevete jer se predbacuje nasilno pljačkanje i krvavo ugušenje svakog protesta a to je sve iz temelja izmišljeno i neistinito, jer niko a još manje nadležni za to faktori ne samo što ne pljačkaju radni narod već ne dozvoljavaju nikome da to učini niti da krvavo ugušuju svaki protest.

te naprotiv nastoje da što više dođu u susret i radništvu i seljacima imajući na umu da dobrobit države sastoji se upravo i jedino u dobrobiti svih klasa žiteljstva u državi, pak s toga i radnika i seljaka.

Okrivljeni Muck nije zaista u svom proglasu izričito spomenuo sva Ministarstva i Narodnu skupštinu ali je za to ciljao na njih kada je sve uvrede i klevete upravio na one, koji se zasadiše na kormilo države, jer svake znade, da u jednoj ustavnoj državi, kao što je i naša, na kormilu stoje kao jedini odlučujući administrativni faktori sva Ministarstva u kao zakonodavni cijela Narodna skupština, koji jedni uz druge upravljaju državom.

Radi ovog Muck se je ogriješio time što je dao tiskati i dalje rasturati svoj program o prestupke po §§ 103 i 104 srp. k. z.

Dne 10. oktobra t. g., iza kako je sigurnosna vlast u Kotoru poduzela bila premetačinu stana kod okr. Mucka radi temeljite i opravdane sumnje da propagira komunizam, napisao je on jedno pismo svojem sumišljeniku Antonu Radoševiću u Tivtu, kojemu je oružništvo također bilo premetnulo stan, u kojemu je napisao, da je bezobrazluk policije i žandara što su im (njemu i Radoševiću) premetnuli stan te nadodao, da su radnici u ovoj zemlji stavljeni van zakona kao i hajduci, da radnike snije svaki policajac, žandar i špijun mrcvariti bez da za to odgovara buržoaskom zakonu.

Kako se iz ovoga razabire, okrivljeni Muck je i u ovom svom pismu koje je predao bio otvoreno trgovcu Šumi Staničiću iz Tivta molbom da ga predaše Radoševiću, vrijeđa državna nadležstva policije i žandarmerije u Kotoru i Tivtu nazivajući njihovo uredovanje bezobrazlukom te u njemu draži radničku klasu na mržnju i prezrenje, protivu buržoazije, klevetajući ju, da su radnici pod njezinim režimom stavljeni van zakona kao i hajduci i da policajci žandari i špijuni mogu mrcvariti radnike a privolom i odobravanjem tog režima buržoaskog, što sve ne odgovara istini, jer se naš režim, premda bi imao pravo da mnogo strože postupa prema onim elementima, koji na silu hoće da ga zbace i uvedu kaos u narod u našoj državi, ne povada i ne želi povadati za primjerom i melodama najreakcionarnijeg i najbezobzirnijeg boljševičkog režima, koji se je do sada mogao da uzdrži jedino teroriziranjem i najdrakonskijim mjerama. Naš režim poštuje jednako svakoga pa i radništvo ali naravno sve dotle dok mu se ne počne raditi o glavi a i tada poziva na odgovornost samo one, koji su to svojim djelovanjem zaslužili a nikako one i nikada one koji su bez svoje krivnje bili u dobroj vjeri zavedeni. Ovakvim se klevetanjem i zlobnim izmišljanjem i izvrtanjem činjenica bez dvojbe draži radništvo protiv buržoazije pak se stoga ovo Muckovo djelovanje ima da označi prestupkom po § 103 srp. k. z. a slede uvrede predrečenim nadležateljstvima prestupkom po § 104 srp. k. z.

Što se tiče prestupka po § 103 srp. k. z. mora se držati, da je Muck javno dražio na mržnju i prezrenje protiv buržoazije, jer on je pismo predao otvoreno Staničiću, koji ga je slučajno pročitao i odmah zatim predao oružništvu. Istina je da je Muck dražio radništvo u jednom pismu, ali se ipak mora držati da je to pismo bilo javno jednom kad je sadržaj istoga mogao da dođe do značaja drugim osobama, kao što se je baš u ovom slučaju i dogodilo.

ad 2). Adolf Muck bio je u zadnje doba u neprekidnom dopisivanju sa urednikom komunističkog glasila »Radničko Jedinstvo« osumnjenikom Danilom Ponjara te mu je često slao raznih članaka za list. U jednom od mnogih pisama, koje je Ponjara pisao Mucku, i baš u onom nadnevka 20.9. 1922, on se između ostalog tuži Mucku da je sud posvema prešao u službu režima te napominje kako se radništvo mora boriti protiv nezakonitosti, koja se je zacarila u ovoj zemlji. Prva tvrdnja da je naime sud posvema prešao u službu režima sadržaje u sebi uvredu i klevetu za sve sudbene vlasti u našoj državi jer im se podvaljuje da nijesu u vršenju njihove službe objektivni, kao što bi morali da budu već da sude onako kako želi i hoće režim. Da je ova

uvreda kleveta za cijelo sudstvo u našoj državi i zlobno podvaljena o tomu nema nikakve sumnje, jer je nepobitna činjenica, da je sudstvo sasvim neodvisno u svom sudenju i da se za to ne treba da boji režima, pošto je ustavom upravo radi toga zajemčena sudačka neodvisnost i nepomičnost. Radi ovoga predrečena tvrdnja Ponjare sadržaje u sebi sve krajnosti prestupka po § 104 srp. k. z.

Upogled druge tvrdnje mora se istaknuti, da ona sadržaje u sebi sve skrajnosti prestupka po § 103 srp. k. z. ali ju se ne može progoniti, jer je bila izrečena u zatvorenom pismu, dakle ne javno.

U ovom istom pismu piše Ponjara Mucku da je on njegov proglas »Radnicima Kotora i okolice« dao oštampati osim što je u glasilu i na zasebnim crvenim letcima, koje da mu šalje poštom. Ovi su letci bili doista tiskani u Sarajevu te ih je Ponjara nakon toga poslao poštom Mucku, ali su bili zaplijenjeni u Kotoru još prije nego ih je Muck primio.

Ovo djelovanje Ponjare sadržaje u sebi sve skrajnosti prestupka saučestništva u predrečenim dvama prestupcima po § 103 i 104 srp. k. z. koje je počinio okr. Muck svojim proglasom, jer je on tim što je taj proglas dao tiskati u svom glasilu kao odgovorni urednik i na zasebnim letcima znajući potpomogao Mucka u onome čim je zlodjelo bilo izvršeno. On je jednim samim svojim činom i baš tim što je u Sarajevu dao u tisak taj proglas ogriješio kao sukrivac u ovim predrečenim prestupcima (idealna konkurencija) pak s toga u tom pravcu mora da odgovara u smislu § 68 srp. k. z. Njegovo se pak djelovanje kao urednika ne može drukčije da označi, jer zakon o štampi u Sarajevu, gdje je on počinio zlodjelo, nema kod nas zakonske kreposti a isto tako ni obratno naročiti zakon o štampi, koji je predviđen u čl. 13. III st. Vidovdanskog ustava nije bio još obnarodovan. Radi ovoga i obzirom na jasnu odrodbu Vidovdanskog ustava, da za krivice štamptom učinjene odgovaraju i pisac i urednik (kako i na koji način to još nije bilo određeno) moralo se djelovanje Ponjare označiti prestupkom po §§ 48 br. 2, 103 i 104 srp. k. z.

Nadležnost ovog suda za Ponjaru osniva se na propisima §§ 55 i 56. kr. p. s osobitim obzirom na to što je kažnjivo djelo pod b) počinjeno u Kotoru, gdje je pismo bilo otvoreno.

Radi svih do sada navedenih razloga, ova je optužnica u cjelini u zakonu osnovana.

Kotor, dana 9. srpnja 1923.

Kr. I državni odvjetnik:

Buzolić v. r.

Résumé

LE JUGEMENT D'ADOLF MUCK EN 1923

Dr Jovan R. BOJOVIC

Adolf Muck appartient à la génération des organisateurs du mouvement ouvrier et du Parti Communiste du Monténégro. Dans la période du travail légal du Parti, il était le plus éminent communiste de toute la région de Boka Kotorska et même plus tard jusqu'à son départ pour l'étranger, en 1934, pour les affaires du Parti. Il remplissait de nombreuses fonctions parmi lesquelles celle de secrétaire politique du Comité Régional du Parti Communiste Yougoslave pour le Monténégro. A cause de ses activités communistes, Muck a été plusieurs fois emprisonné et condamné. Un de ses emprisonnements et de ses jugements a été en 1923, mais finalement achevé en 1926, quand il a été condamné à la peine d'un mois de prison. C'est à ses frais qu'il a subi la peine à Kotor.

Споменици и спомен-обилежја из НОБ на територији општине Будва

У богатом фонду културно-историјског наслеђа Црне Горе будванска општина заузима врло истакнуто мјесто. Повољни природни услови омогућили су да се кроз дуг историјски период — од илирског до нашег времена — створи континуитет у том наслеђу, које се развијало под веома различитим страним утицајима, а у које су, разумљиво, снажно утиснути и бројни аутохтони локални елементи. И поред тога што се на овом подручју, као и на другим, често дешавало, на жалост, да једна цивилизација уништава трагове других, сачувани су остаци материјалне културе најстаријих епоха (илирски тумули, грчко-римска некропола VI—I вијека прије нове ере, мозаици римског доба, итд.). Средњевјековни и доцнији објекти профане, сакралне и фортификационе архитектуре, предмети ликовне и примјјењене умјетности, и други покретни споменици културе, бројни су и разноврсни. Они су релативно добро очувани и представљају не само културно-историјску већ и изванредну туристичку вриједност.

Међутим, најважнији споменици везани за новију историју — за народноослободилачку борбу и народну револуцију — у којој је народ овог краја дао значајан допринос, су разни споменици, најчешће спомен-плоче и друга обилежја, што ће заправо бити предмет разматрања овог чланка, при чему немамо претензије улажења у проблеме умјетничког валоризовања ових објеката.

У ствари, у другом свјетском рату Будва и њено подручје били су под италијанском (до 8. септембра 1943), а затим под немачком окупацијом до коначног ослобођења 22. XI (Будва) односно 24. XI 1944. године (Петровац). Велике жртве поднио је овај крај у народној револуцији: више од 300 бораца погинуло је у партизанским јединицама, више од 600 родољуба је прошло кроз концентрационе логоре и фашистичке казамате, а од њих је 38

умрло и 85 стријељано.*) Будванска општина је дала четири народна хероја (Вукица И. Митровић-Шуња, Нико Р. Анђус, Марко Ф. Станишић и Браико Ковачевић-Жика морнар).

На мјестима везаним за историјске догађаје, ратна збивања, масовне злочине непријатеља — стријељења и друго, подижене су спомен-плоче, споменици, спомен-чесме и друга обиљежја, која подсећају на једно тешко и драматично вријеме, на жртве и херојска дјела људи овог краја. Они говоре о злодјелима мрског окупатора, о рано прекрћеним животима наших родољуба... На тим спомен-обиљежјима постоје јединствени записи који садрже сву величину свједочанстава, које у цјелини у овом прилогу доносимо.

Иако не припадају овом периоду двије спомен-плоче (у Будви и Петровцу), с обзиром да су везане за револуционарни рад између два свјетска рата неће бити на одмет да и њих дамо.

СПОМЕН-ПЛОЧА НА ЗГРАДИ АПОТЕКЕ У БУДВИ

У Будви се налази на згради садашње апотеке спомен-плоча од гранита на којој је исписан сљедећи текст:

ОВДЈЕ ЈЕ У КРОЈАЧКОЈ РАДЊИ „НАПРЕДАК“ ОСНОВАНА 1937. ГОДИНЕ ДЕЛИЈА КПЈ КОЈОМ ЈЕ ОД 1941. ГОДИНЕ РУКОВОДИО ЊЕН ОСНИВАЧ РАДНИК ИВО МИКОВИЋ

Плоча је величине 40×80 цм.

СПОМЕН-ПЛОЧА У МАИНАМА

Спомен-плоча у Маинама, посвећена 13-то јулском устанку, постављена је 1961. године на згради основне школе. На плочи је урезан текст:

13. ЈУЛА 1941. ГОДИНЕ УСТАНИЦИ ИЗ МАИНА ЗАПАЛИШЕ ОВДЈЕ ЛУЧУ СЛОВОДЕ

Плоча је величине 40×60 цм.

СПОМЕН-ПЛОЧА У МАИНАМА

Друга спомен-плоча у Маинама, посвећена борцима овога села, подијгнута је у унутрашњости бивше школске зграде. Текст гласи:

ЗА ЈЕДИНСТВО И СЛОВОДУ, НА БОЈИШТИМА ШИРОМ ЈУГОСЛАВИЈЕ, У ТОКУ НОБ-е 1941—1945. ЈУНАЧКИ СУ ПАЛИ:

*) Према подацима М. Лукетића: *Будва, Св. Стефан, Петровац* — Будва, Цетиње 1968, стр. 128.

ДУЛЕТИЋ В. ЈОВО
ИВАНОВИЋ И. ВИДО
ЛИЈЕШЕВИЋ И. ИЛИЈА
МАРКОВИЋ М. ЂУРО
МАРКОВИЋ И. НИКО
МАРКОВИЋ Ђ. МАРКО
РАДУЛОВИЋ М. СТАНКО
СТАНИШИЋ М. МАРКО
СТАНИШИЋ Н. КРСТО
СТАНИШИЋ Ј. ДУШАН
СТАНИШИЋ Н. ЈОВО
СТАНИШИЋ Ђ. ИЛИЈА
СТАНИШИЋ Ј. МАРКО

ДУЛЕТИЋ М. ИЛИЈА
КРАПОВИЋ Ђ. НИКО
МАРКОВИЋ Ф. ВУКО
МАРКОВИЋ Ђ. ИЛИЈА
МАРКОВИЋ К. МИТАР
РУЦОВИЋ Ј. НИКО
РАДОЊИЋ А. ДУШАН
СТАНИШИЋ Ђ. ФИЛИП
СТАНИШИЋ Ј. КРСТО
СТАНИШИЋ Ђ. ПЕРО
СТАНИШИЋ И. БОРО
СТАНИШИЋ К. НИКО
ФРАНЕТА М. КРСТО

СВОЈИМ ЈУНАЧКИМ СИНОВИМА И ЊИХОВИМ ДЈЕЛИМА
ЈУЛА 1970.

ЗАХВАЛАН НАРОД
МАИНА

СПОМЕН-ПЛОЧА У ТОЛИЊАКУ

Спомен-плоча на мјесту Толињак, изнад села Маина на ободу Будванског поља, постављена је 1959. године на раније ограђеном зиду у којему је уграђена чесма (извор Толињак). На мермерној плочи величине 100×68 цм са урезаном петокраком звијездом при врху, текст гласи:

ОВДЈЕ СУ ОД СТРАНЕ ФАШИСТИЧКОГ ОКУПАТОРА 20. XII 1943.
ГОДИНЕ СТРИЈЕЉАНИ 9 РОДОЉУБА ИЗ ГРВЉА:

ВЕЋИР Ј. ПЕРО
ВЕЋИР Н. СПАСОЈЕ
ВЕЋИР П. МИЛИЦА
БЕГОВИЋ И. МАРКО

БУЏИН М. ЈОВО
ДОВРИША М. ГОЈКО
ДОВРИША А. МАРЕ
СТРАХИЊА И. МИЛИЦА

СТРАХИЊА Ј. МИЛИЦА

ОПШТИНСКИ ОДБОР САВЕЗА БОРАЦА Н.О.Р. ВУДВА
13. јула 1959. год.

СПОМЕНИК СТАНИШИЋИМА ПОГИНУЛИМ У НОВ

У близини села Станишића, с десне стране пута који из Будве води за Цетиње, подигнут је споменик једанаесторици погинулих бораца овог мјеста у народноослободилачком рату. Споменик има изглед двије зарубљене пирамиде постављене једна на другу. На базису горње пирамиде постављена је мермерна петокрака звијезда. Већа пирамида има димензије 190×125×37 цм. Саграђене су од сивог камена трапезастог облика. На плочи од бијелог мермера урезан је сљедећи текст:

ТИ ГРОВОВИ НИЈЕСУ РАКЕ ВЕЋ КОЛИЈЕВКЕ НОВИХ СНАГА. У ХЕРОЈСКОЈ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОЈ БОРБИ, ОД 1941. ДО 1945. ГОДИНЕ, ЈУНАЧКИ ИЗТВОРИШЕ ЗА СЛОВОДУ СВОЈЕ ДОМОВИНЕ:

1. СТАНИШИЋ П. МАРКО	рођен 1907	погинуо 1942
2. СТАНИШИЋ Ђ. ФИЛИП	" 1904	" 1944
3. СТАНИШИЋ Н. КРСТО	" 1917	" 1944
4. СТАНИШИЋ Ј. КРСТО	" 1923	" 1944
5. СТАНИШИЋ Ј. ДУШАМ	" 1924	" 1944
6. СТАНИШИЋ Ђ. ПЕРО	" 1920	" 1944
7. СТАНИШИЋ Н. ЛОВО	" 1924	" 1944
8. СТАНИШИЋ И. БОРО	" 1906	" 1945
9. СТАНИШИЋ Ђ. ИЛИЈА	" 1902	" 1942
10. СТАНИШИЋ К. НИКО	" 1924	" 1945
11. СТАНИШИЋ Ј. МАРКО	" 1906	" 1944

У ЗНАК ПРИЗНАЊА И ХВАЛЕ ПОДИГОСМО ВАМ ОВУ СПОМЕН ПЛОЧУ КАО ДОКАЗ ТРАЈНЕ УСПОМЕНЕ.

22. XII 1956. год.

СТАНИШИЋИ

Споменик је постављен на бетонском постолу величине $300 \times 350 \times 20$ цм, са девет стубаца висине 82 цм међусобно повезаним металним цијевима.

СПОМЕН-ПЛОЧА У СЕЛУ ЛАПЧИЋИ

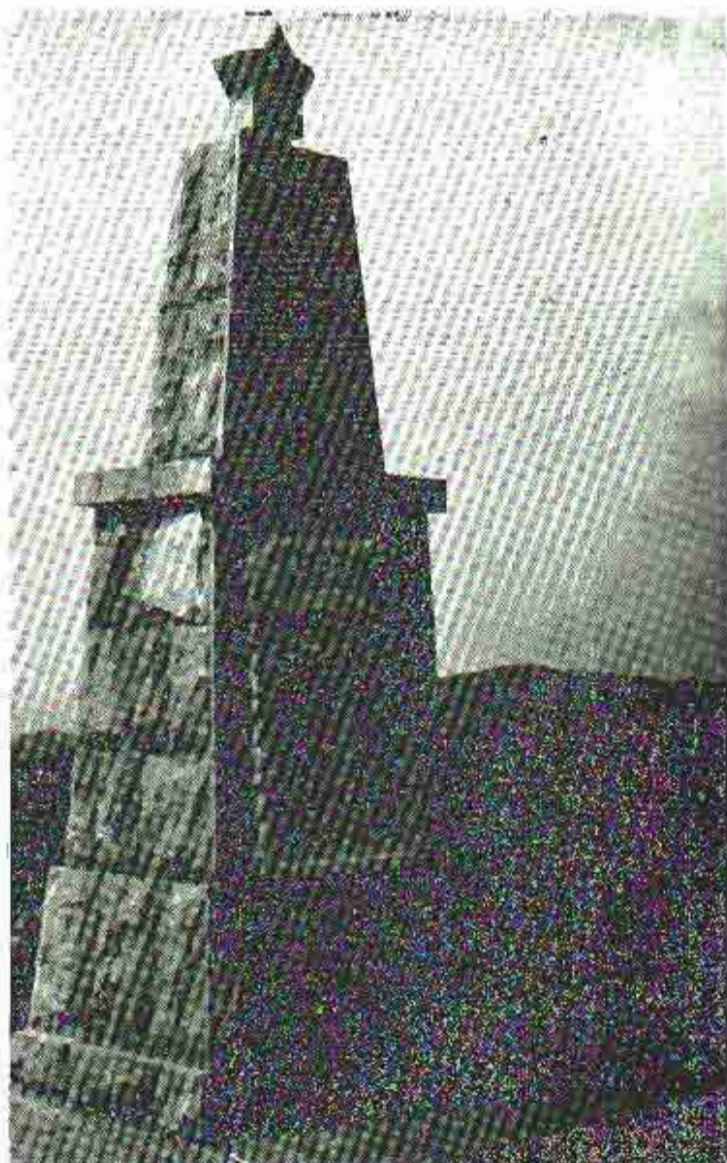
У селу Лапчићи подигнута је 1961. године спомен-плоча посвећена 13-то јулском устанку. Мермерна спомен-плоча величине 60×80 цм уграђена је у природној стијени. Текст на њој гласи:

ТРИНАЕСТОГ ЈУЛА 1941. ГОДИНЕ УСТАНИЦИ СЕЛА ЛАПЧИЋА ОВДЈЕ СУ ВОДИЛИ БОРБУ СА ИТАЛИЈАНСКОМ МОТОРИЗОВАНОМ КОЛОНОМ И НАНИЈЕЛИ ЈОЈ ОСЈЕТНЕ ГУБИТКЕ

СПОМЕНИК БОРЦИМА НОР ПОГИНУЛИМ У ПОБОРИМА

Споменик је 1952. године подигнут у Доњим Поборима, близу густих храстова гдје је на почетку устанка Поборска чета положила заклетву на вјерност ослободилачкој борби. (Подизањем новог споменика дислоцираће се стари споменик у Горње Поборе). У ствари, споменик је посвећен погинулим борцима из Побора у борби на Папштровници 25. марта 1942. године. На спомен-плочи величине 84×50 цм утиснут је овај текст:

ДАНА 25. МАРТА 1942. ГОДИНЕ 58 БОРАЦА КОТОРСКО-ПРИМОРСКЕ, ПОВОРСКО-БРАЈИЊКЕ И МАЈНСКЕ ЧЕТЕ ЛОВЋЕНСКОГ

Споменик палим борцима у НОР-у из села Станишићи код Будве

ОДРЕДА ВОДИЛИ СУ У ПОВОРИМА НА ПАПТРОВНИЦИ НЕРАВ-
НУ ВОРБУ ПРОТИВ 5000 ИТАЛИЈАНСКИХ ФАШИСТА И У ТОЈ
БОРЕИ ЈУНАЧКИ СУ ПОГИНУЛИ:

ПЕТКОВИЋ ГРАЦИЈА
ЗЕЦ МИШО
ИВАНОВИЋ ЈОВО

КНЕЖЕВИЋ ВИДО
ЗЕЦ НИКО
ИВАНЧЕВИЋ МИТАР

КАПИСОДА ВИДО

С.О.С. БОРАЦА КОТОР

СПОМЕНИК ПОГИНУЛИМ БОРЦИМА ПОВОРА

Слободарска традиција села Побора позната је у историји. И у последњем рату Побори су били важно партизанско средиште. У Доњим Поборима (Зечево село) 1972. године подигнут је врло лијеп споменик на једном истакнутом узвишењу званом Гомила — вјечитом зборишту Побора, које је истодобно и красан видиковац, одакле се одржава дивна панорама ближе околине, Мрчевог поља и Јаза. Споменик је успјело умјетничко рјешење вијара Стевана Лукетића.

Након степенастог прилаза на врху поменутог брда подигнут је споменик са гувном. Гувно је пречника 8 м, а израђено је од црвенкастог камена. На јужном рубу гувна подиже се споменик борцима палим у НОБ и жртвама фашистичког терора. На бетонски обликованој плочи (350×250×40 цм), вертикално постављеној, уграђено је с унутрашње стране десет плоха од ливене бронзе које третирају разне мотиве: борце у јуришу, народ у збјегу, тужбалице, визију мукотрпног живота у ловћенском масиву итд. Бронзане фигуралне креације асоцирају на окружавајући амбијент, подејећају на околне крашке феномене... Композиција у цјелини дјелује веома импресивно.

На централним плочама утиснути су ови текстови:

ПАЛИ БОРЦИ У ОСЛОВОДИЛАЧКОМ РАТУ:

БАКОНОВИЋ Ј. ВЛАДО
БАКОНОВИЋ Н. ЂУРО
БАКОНОВИЋ И. ЈОВО
БАКОНОВИЋ В. ЛУКА
ЗЕЦ М. ДУШАН
ЗЕЦ М. ЈОВО-ЈОЛЕ
ЗЕЦ С. МИТАР
ЗЕЦ М. НИКО
ЗЕЦ Ј. ПЕТАР
ЗЕЦ М. ПЕТАР-МИШО
ИВАНОВИЋ Ђ. ЈОВО

КАПИСОДА И. ВИДО
КАПИСОДА К. МИТАР
КАПИСОДА Р. ШЋЕПАН
КНЕЖЕВИЋ М. ВИДО
КНЕЖЕВИЋ К. ЂУРО
КНЕЖЕВИЋ И. ИВО
КНЕЖЕВИЋ Ј. МИТАР
КНЕЖЕВИЋ П. НИКОЛА
КНЕЖЕВИЋ В. ПАВЛЕ
ПРИВИЛОВИЋ И. БОЈО
ПРИВИЛОВИЋ Ј. МИХАИЛО

СТОЈТЕ ЗА ТРЕНУТАК, УСПОРИТЕ ХОД! ОВДЈЕ ОДРЖАВАЈУ
ПРЕДУСТАНИЧКИ СКУП ПОВОРСКИ БОРЦИ ЗА СЛОВОДУ!
СПОМЕНИК ЈЕ ВАШЕГА ЈУНАШТВА
ЦРНА ГОРА И ПЕЊА СЛОВОДА!

Затим, на плочи, с десне стране слиједи године у којима су По-
бори учествовали у разним устанцима и ратовима:

1880. ГОД.
1882. ГОД.
1912—1913. ГОД.
1914—1918. ГОД.
1941—1945. ГОД.

и на крају, на плочи испод, урезана су имена жртва фашистич-
ког терора 1941—1945. год.:

ВОЖОВИЋ Н. АНДРИЈА	КАПИСОДА Д. МИХАИЛО
ВОЖОВИЋ В. НИКОЛА	КНЕЖЕВИЋ М. АНДРИЈА
ЂАКОНОВИЋ Ш. ЂУРО	ШУМАР И. ВИДО
ЂАКОНОВИЋ С. ЈОКЕ	ШУМАР С. ИВО
ЂАКОНОВИЋ И. ПЕТАР	ШУМАР Н. РАКО
ЗЕЦ М. ИВО	ШУМАР Р. САВО

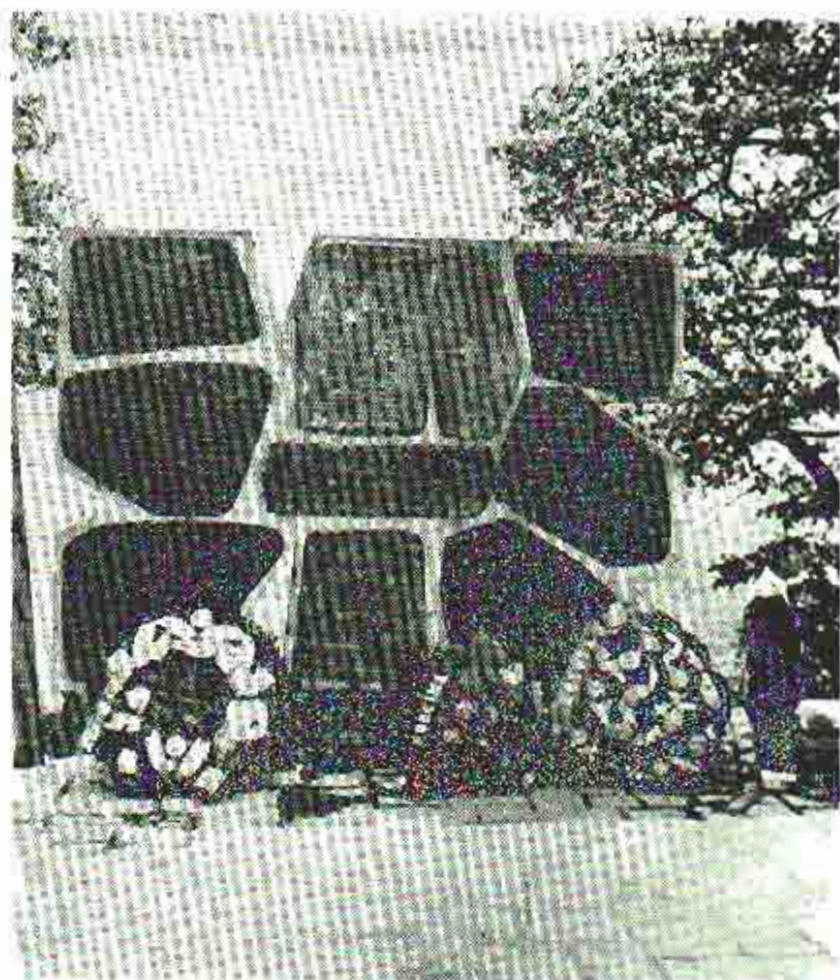
На спољашњој страни бетонске плоче стоји текст:

ПОВОРИ СВОЈИМ ПАЛИМ ЈУНАЦИМА

СПОМЕНИК БРАЈИЋИМА ПОГИНУЛИМ У НОБ-У

На Брајићима је подигнут споменик погинулим борцима овог мјеста у народноослободилачкој борби. Споменик је рађен по нацрту академског вајара Стевана Лукетића. Споменик је величине $320 \times 400 \times 60$ цм, сазидан од лијепо тесаног камена приближне величине 25×30 до 45 цм. Рељеф на споменику величине око 190×195 цм изливен у бронзи са тематиком из народне револуције сликовито приказује борбу и јунаштво, страдања и жртве Брајића у НОБ. Десно од рељефа, који углавном заузима средину површине споменика, налази се ливена метална плоча на којој су унесена имена 43 борца погинула у борби противу фашистичких окупатора. Плоча је величине 145×50 цм и на њој текст гласи:

ГОРОСТАСНИ БОРОВИ РАСТУ
САМО У ПРЕДЈЕЛИМА ОЛУЈА

Споменик палим борцима у Побориза (фото: Вукосав Ракочић)

БРАЈИЋИМА

ПАЛИМ ХЕРОСКОМ СМРТЈУ НА РАЗНИМ БОЈИШТИМА И РАТИШТИМА У НАРОДНОСЛОВОДИЛАЧКОМ РАТУ И СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ РЕВОЛУЦИЈИ

1941—1945.

ДАПЧЕВИЋУ М. ИВУ	МАРТИНОВИЋУ И. НИКУ
ИВАНЧЕВИЋУ В. МИТРУ	МАРТИНОВИЋУ И. САВУ
ИВАНЧЕВИЋУ С. БУРУ	МАРТИНОВИЋУ Л. ДИМИТРИЈУ
ИВАНЧЕВИЋУ Р. ДУШАНУ	МАРТИНОВИЋУ Л. ГОЛКУ
ИВАНЧЕВИЋУ С. РИСТУ	МАРТИНОВИЋ И. МАРИ
ИВАНЧЕВИЋУ В. БОЖУ	ПОПОВИЋУ П. ЈОВУ
ЈОВИЧИЋ Д. ЉУБИЦИ	ПОПОВИЋУ Н. ДУШАНУ
КЛАЋУ М. АНДРИЈИ	ПОПОВИЋУ Н. РИСТУ
КЛАЋУ Т. ТОМУ	ПОПОВИЋУ В. ЈОВУ
КЛАЋУ П. ВЛАДУ	ПОПОВИЋУ Р. ЈОКУ
КЛАЋУ М. ПЕТРУ	ПОПОВИЋУ И. РИСТУ
КЛАЋУ Н. ИЛИЈИ	ПОПОВИЋУ Р. ДУШАНУ
КЛАЋ И. МИЛИЦИ	ПРЕНТОВИЋУ К. МАРКУ
ЛУЧИЋУ В. ЉУБОМИРУ	ПРЕНТОВИЋУ Т. ВУКАЛУ
ЛУЧИЋУ Ј. МАРКУ	ПРЕНТОВИЋУ В. ВЛАЖУ
МАРТИНОВИЋУ С. НИКУ	ПРЕНТОВИЋУ В. ВЛАЖУ
МАРТИНОВИЋУ А. ДУШАНУ	ПЉОШТИ В. БУРУ
МАРТИНОВИЋУ С. МАРКУ	РАИЧКОВИЋУ К. БУРУ
МАРТИНОВИЋУ И. МИТРУ	РАИЧКОВИЋУ Т. КРЕСТУ
МАРТИНОВИЋУ К. МИЛУ	СТОЈАНОВИЋУ А. СТОЈАНУ
МАРТИНОВИЋУ Л. ТОМУ	СТОЈАНОВИЋУ М. ЛУКИ
ШТЕПАНЧЕВИЋУ П. ИЛИЈИ	

Испод главне плоче са исписаним именима стоји мања плоча величине 40×50 цм на којој је уписан текст:

1785—1918. 36-ци ЈУНАКА ПОГИНУЛИХ У БОРВАМА ЗА СЛОБОДУ

СПОМЕН-ПЛОЧА НА БРАЈИЋИМА

У близини споменика на Брајићима постављена је спомен-плоча, којом је обиљежено мјесто гдје је 18. јула 1941. године извојевана једна од значајних побједа у масовном устанку црногорског народа против фашистичког окупатора. Текст на плочи гласи:

ОВДЈЕ СУ 18. ЈУЛА 1941. ГОД. УСТАНИЦИ БРАЈИЋА И ОКОЛНИ МЈЕСТА УНИШТИЛИ КОМПЛЕТАН ИТАЛИЈАНСКИ ФАШИСТИЧКИ БАТАЉОН ЦРНИХ КОШУЉА

ОДБОР ЗА ПРОСЛАВУ 36-то ГОДИШЊИЦЕ УСТАНКА
БУДВА

Плоча од гранита је величине 68×86 цм.

СПОМЕН-ПЛОЧА У МЈЕСТУ СЕОЦА КОД БРАЈИЋА

Близу споменика у Брајићима, на око 1,0 км удаљености асфалтним путем према Цетињу, у мјесту званом Сеоца погинуо је непосредно иза ослобођења од издајничке руке четника друг Крцун Машановић. У природној стријени поред пута уграђена је гранитна спомен-плоча величине 55×63 цм са текстом:

НА ОВОМ МЈЕСТУ 30-ог ФЕВРУАРА 1946. ГОДИНЕ ВРШЕВИ СВОЈУ ДУЖНОСТ У СЛУЖБИ НАРОДА, ПОГИВЕ ОД НАРОДНИХ НЕПРИЈАТЕЉА КРЦУН МАШАНОВИЋ КОМАНДАНТ ПРВЕ БРИГАДЕ КНОЈ-а.

НОВЕМБРА 1966. ГОДИНЕ

ОПШТИНСКИ ОДБОР СУВНОР-а ЦЕТИЊЕ

СПОМЕН-ГРОВНИЦА У СЕЛУ МАРКОВИЋИ

Спомен-гробница на гробљу у селу Марковићи посвећена је истакнутом првоборцу из тог краја

СТАЊКУ РАДУЛОВИЋУ

који је стријелан од стране италијанских фашиста 1942. године.

СПОМЕН-ПЛОЧА У ТУДОРОВИЋИМА

На кући у којој је рођен Нико Анђус, у селу Тудоровићи, постављена је 1961. године спомен-плоча у знак сјећања на овог народног хероја. Текст на плочи гласи:

НАРОДНИ ХЕРОЈ НИКО Р. АНЂУС, ЗЕМЉОРАДНИК ИЗ СЕЛА ТУДОРОВИЋА РОЂЕН 12. XII 1912. ГОДИНЕ, ЧЛАН КПЈ ОД АВГУСТА 1940. ПОГИНУО 9. VII 1944. ГОДИНЕ КАО СЕКРЕТАР СРЕСКОГ КОМИТЕТА КПЈ КОТОР, РОЂЕН ЈЕ У ОВОЈ КУЋИ.

СПОМЕН-ПЛОЧА У ПРЖНУ

У знак сјећања на првоборца Васа Т. Митровића у Пржњу на његовој родној кући подигнута је спомен-плоча на којој пише:

У ОВОЈ КУЋИ РОЂЕН ЈЕ 1919. ВАСО Т. МИТРОВИЋ, ЧЛАН МЈЕСНОГ КОМИТЕТА КПЈ. ПОГИНУО КАО БОРАЦ НОВ НА МИРАЦ 10. VII 1941.

СПОМЕН-БИСТЕ ВУКИЦИ МИТРОВИЋ И НИКУ АНЂУСУ У СВ. СТЕФАНУ

На скверу у приобалном дијелу испред насина (превлаке) Светог Стефана подигнуте су 1969. године двије спомен-бисте народним херојима овог краја:

ВУКИЦИ МИТРОВИЋ И НИКУ АНЂУСУ

У ствари, главе ове двојице хероја изливене су у бронзи заједно са постаментом висине 120 цм. Скулптуре дјелују веома смирено и ненаметљиво. Аутор им је Стеван Лукетић.

СПОМЕН-ПЛОЧА НА ЗИДИНАМА СВ. СТЕФАНА

На зиду Св. Стефана, на уласку у град-хотел, постављена је плоча од мермера (100×16 цм) на којој је уклесано:

ОВА СПОМЕН-ПЛОЧА ПОДИЖЕ СЕ НА МЈЕСТУ ГДЈЕ СУ МУЧЕНИ ПАШТРОВСКИ РОДОЉУБИ И ОДАКЛЕ СУ ОДВОЂЕНИ НА СТРИЈЕЉАЊЕ ИЛИ У РОПСТВО ПОД ИГОМ ФАШИСТИЧКОГ ОКУПАТОРА У ТОКУ СЛАВНЕ НАРОДНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ 1941—1944
23. XI 1954. Г.

ПРИГОДОМ ПРОСЛАВЕ ДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ ОСЛОВОЂЕЊА

СПОМЕН-ПЛОЧА НА КУЋИ ВУКИЦЕ МИТРОВИЋ У Св. СТЕФАНУ

На родној кући Вукице Митровић у Св. Стефану постављена је спомен-плоча на којој је исписан овај текст:

ВУКИЦА И МИТРОВИЋ НАРОДНИ ХЕРОЈ

ТЕКСТИЛНА РАДНИЦА, ЧЛАН ПОКРАЈИНСКОГ КОМИТЕТА КПЈ ЗА СРБИЈУ, УВИЈЕНА У ЗАТВОРУ У БЕОГРАДУ КРАЈЕМ 1941. ГОДИНЕ, РОЂЕНА ЈЕ У ОВОЈ КУЋИ

Плоча је величине 75×95 цм. У горњим угловима врло су укусно урађене у виду рељефа „Споменица 1941“ и „Орден народног хероја“, док у доњем дијелу плочу уљепшавају украсне фигуре.

СПОМЕН-ЧЕСМА У ЧЕЛОБРДУ

На мјесту Челобрду изнад Светог Стефана, односно манастира Прасквице, на врху скомитог брда са кога се пружа изванредан поглед на околну ривијеру, подигнута је 1971. године спомен-чесма посвећена палим борцима истоименог села у народно-ослободилачкој борби. Од манастира Прасквице до спомен-чесме

води цик-цак пјешачки пут који савлађује велики нагиб. Радио га је један калуђер о чему нас обавјештава натпис на мермерној плочи на самом улазу у ступеник ограђеног простора спомен-чесме: „Овај пут од мора до овог мјеста радећи десет година својим рукама изради ЈАГОР СТРОНГОВ из Русије почетком XVIII вијека, захваљујући сељани 1971“.

На овиданом споменику, у облику призме од сивог камена висине 2 м, налази се мермерна плоча величине 140×70 цм. На врху призме је петокрака звијезда исклесана у бијелом камену. Десно од спомен-плоче налази се, на нешто нижем нивоу (зиду 110 цм висине), уграђен барелеф са тематиком из НОБ-е (величина рељефа: 39×112 односно 92 цм; има облик трапеза). Са лијеве стране се налази продужетак зида у нижем нивоу гдје је уграђена чесма, а испред читавог комплекса двије подзидане површине са цвијећем и зидом обичени плато за одмор и посматрање.

На спомен-плочи је исписан овај текст:

У СПОМЕН БОРЦИМА ИЗ ЧЕЛОБРДА ПАЛИМ У НОП-у 1941—1945:

МИКОВИЋ В. ИВУ	1908—1941
МИКОВИЋ Ј. РИСТУ	1912—1941
МИКОВИЋ Ј. ВОШКУ	1915—1941
МИКОВИЋ Л. МАРКУ	1920—1941
МИКОВИЋ А. ДАНИЦИ	1911—1942
МИКОВИЋ Р. СТЕВУ	1913—1942
МИКОВИЋ Р. СЕНКИ	1916—1942
МИКОВИЋ А. ДАРИНКИ	1913—1943
МИТРОВИЋ Л. ТОМУ	1915—1943
МИКОВИЋ Р. НИКУ	1923—1943
МИТРОВИЋ Н. МИЛАНУ	1928—1943
МИТРОВИЋ Н. БРАНКУ	1933—1943
МИКОВИЋ В. ДРАГИЋИ	1920—1944
МИКОВИЋ В. СПАСУ	1922—1944
МИКОВИЋ Н. АЛЕКСИ	1913—1945

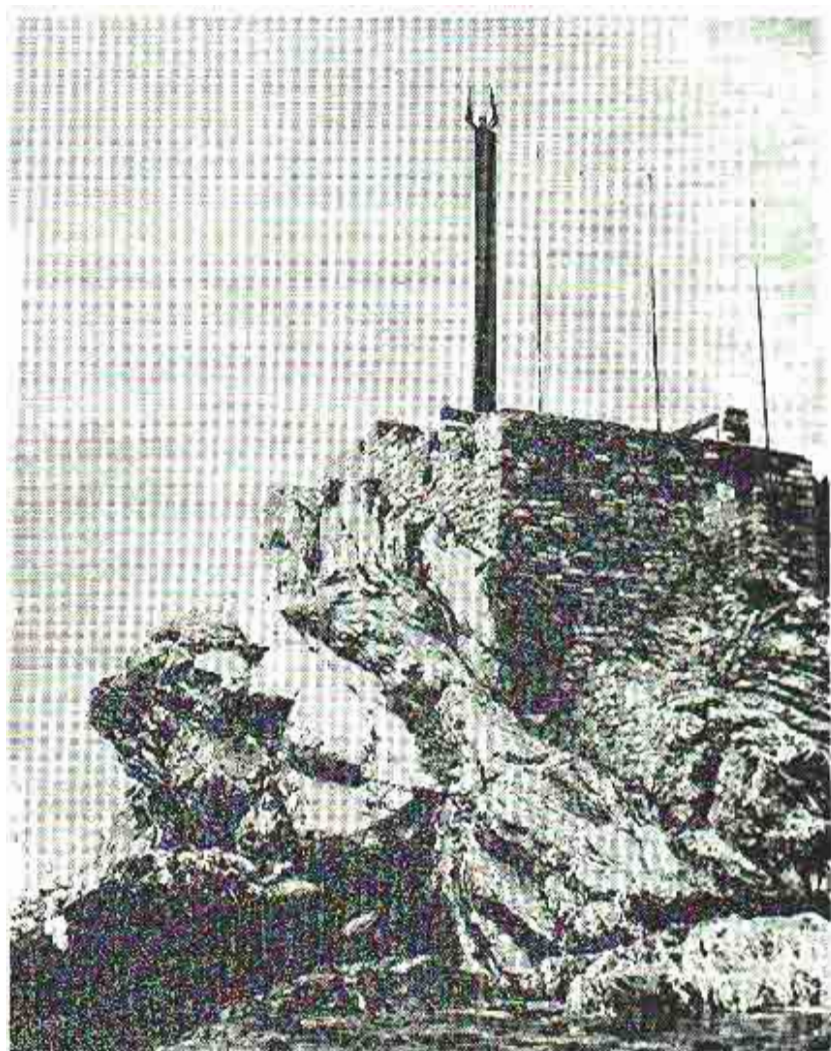
ОВУ СПОМЕН ЧЕСМУ ПОДИГОШЕ ЊИХОВИ СЕЉАНИ И САВЕЗ БОРАЦА УЗ ПОМОЋ ОРГАНИЗАЦИЈА И ГРАЂАНА ОВОГ КРАЈА

1971.

СПОМЕНИК ПАШТРОВИЋИМА ПОГИНУЛИМ У НОБ

Слиједећи револуционарне традиције својих предака Паштровићи су у народнослободилачком рату и народној револуцији дали свој пуни удио. Узимајући активно учешће у току рата под заставом КПЈ 143 бораца дали су своје животе за слободу отаџбине. Од њих су двојица проглашени за народне хероје.

Споменик Паштровићима погинулим у НОБ подигнут је 1963. године поред петровачког пристаништа на оштро експони-

Споменик борцима погинулим у НОР-у у Петровцу на Мору

раној хридини, Споменику се прилази степеницама. Има два вјештачки изграђена платоа. На ограђеном зиду доњег платоа, с унутрашње стране, привлаче пажњу три месингана рељефне плоче величине 150×97 цм са мотивима из народне револуције. С десне стране су постављене четири мермерне плоче 116×45 цм исписаним именима 143 погинула родољуба.

Са горњег платоа, иначе изванредног видиковца, издиже се импозантан бетонски споменик у виду светлосијка, као симбол вјечне славе и поноса, који се на врху завршава фењером.

Споменик је дјело београдских вајара Антона Краљића и Војина Стојића.

На спомен-плочама написан је текст:

ПАЛИ ЗА ЧАСТ, ИМЕ И СЛОБОДУ

1941.

АНДРОВИЋ П. БУРО
НАРОВИЋ П. РАДО
ВУКОВИЋ К. САВО
ВУКОВИЋ В. НИКО
ВУКОВИЋ И. ДУШАН
ГОЉНИЋ М. САВО
ГРЕГОВИЋ М. ИЛИЈА
ГРЕГОВИЋ С. НИКО
ЋЕДОВИЋ Н. МАРКО
ЗЕНОВИЋ М. СТАНЕ
ЈОВАНОВИЋ А. ИВО
КАЖАНЕГРА Т. МАРКО
ЉУБИША М. ДАВИД
ЉУБИША Л. АНДРИЈА
МЕДИГОВИЋ И. ТОМО
МЕДИГОВИЋ С. ШПИРО
МЕДИГОВИЋ Н. МИЛЕНКО
МЕДИГОВИЋ Л. ИЛИЈА
МЕДИГОВИЋ Т. МАРКО
МЕДИН И. АНДРИЈА
МЕДИН М. СТЕВО
МЕДИН С. НИКО
МИКОВИЋ В. ИВО
МИКОВИЋ Ј. РИСТО
МИКОВИЋ Ј. БОШКО
МИКОВИЋ Л. МАРКО
МИТРОВИЋ И. ВИДО
МИТРОВИЋ И. ЛАЗО
МИТРОВИЋ И. ВИДО
МИТРОВИЋ И. ВУКИЦА, нар. херој
МИТРОВИЋ М. РАДО

МИТРОВИЋ И. НИКО
МИТРОВИЋ Т. ВАСО
МИТРОВИЋ И. ЛЕПА
МИТРОВИЋ В. ДУШАН
МИЦОР Т. МИТАР
ПАВЛОВИЋ С. БУРО
ПЕРАЗИЋ И. МИЛИВОЈ
ПЕРАЗИЋ С. ВИДО
ПЕРОВИЋ Ђ. НИКОЛА
РАДОВИЋ Н. КРСТО
РАДОВИЋ Б. ЉУВО
РАДОВИЋ А. СТЕВО
РАФАИЛОВИЋ В. КРСТО
СКЛЕНДЕР Л. МИТАР
СРЗЕНТИЋ Ф. СТЕВО
СРЗЕНТИЋ А. СТЕВО
СРЗЕНТИЋ И. ЉУБИЦА
СУВИЋ К. ИВО
СУВИЋ М. НИКО
ФРАНОВИЋ Ђ. МИТАР
ШОЉАГА Л. ЈОВО
ШОЉАГА Ђ. ШПИРО
ШОЉАГА Л. АНДРИЈА

1942.

АНЂУС М. ПЕРО
ВУКОВИЋ М. ВОЈО
ВУКОВИЋ М. ЉУВО
ЗЕНОВИЋ Ђ. МИЛАН
КАЖАНЕГРА Л. НИКО
КАЖАНЕГРА С. СИМО
КАЛАЂУРЂЕВИЋ Ј. СПАСО

КЕНТЕРА С. ПЕРО
КУЉАЧА Т. БУРО
КУЉАЧА Н. СТАНКО
МЪЛИГОВИЋ Ј. КРСТО
МЕДИГОВИЋ П. СТЕВО
МИКОВИЋ А. ДАНИЦА
МИКОВИЋ Р. СТЕВО
МИТРОВИЋ Р. МИТАР
МИТРОВИЋ М. НИКОЛА
МИТРОВИЋ Ј. БЛАЖО
МИТРОВИЋ С. ДАРИНКА
ПАВЛОВИЋ Ђ. ИВО
ПАВЛОВИЋ В. МИТАР
ПАВЛОВИЋ М. ДУШАН
РАИЧЕВИЋ Н. ДУШАН
САНКОВИЋ М. НИКО
САНКОВИЋ М. СТЕВО

1943.

АНЂУС Ф. ЈОВАН
ВУЈОШЕВИЋ Р. ЈОВО
ЂУРАШЕВИЋ В. ДРАГИЦА
ЂУРАШЕВИЋ Ј. ВЕЛИМИР
ЈОВАНОВИЋ В. ШПИРО
ЈОВАНОВИЋ В. ЉУВИЦА
КАЖАНЕГРА И. МИЛО
КАЛАЂУРВЕВИЋ Ј. МИЛО
КУЉАЧА Р. МИТАР
КУЉАЧА К. ДАРО
МЕДИГОВИЋ Ш. СТАНЕ
МЕДИГОВИЋ М. МИЛИЦА
МЕДИН П. БУРО
МИКОВИЋ А. ДАРИНКА
МИКОВИЋ Р. СЕНКА
МИКОВИЋ Р. НИКО
МИТРОВИЋ М. АНДРИЈА
МИТРОВИЋ Ј. ТОМО
МИТРОВИЋ И. ВЕЉКО
МИТРОВИЋ Н. МИЛАН
МИТРОВИЋ Н. БРАНКО
САНКОВИЋ А. ЈЕЛА
САНКОВИЋ М. МИЛО
ЧУЧУК Ш. МИТАР
ЧУЧУК М. ШПИРО
ФРАНОВИЋ Ј. МИЛОШ

1944.

АНДРИЋ Н. ВОШКО
АНДРОВИЋ М. ВАСО
АНДРОВИЋ В. ВЕЉКО
АНЂУС Р. НИКО, штр. крстој
ВУЈОШЕВИЋ Р. МИЛО
ВУКОВИЋ В. МАРКО
ВУКОВИЋ А. МИТАР
ВУКОВИЋ М. СПАСО
ГРЕГОВИЋ И. АНДРИЈА
ГРЕГОВИЋ М. ШПИРО
ГРЕГОВИЋ М. ЈОВО
ДАВИДОВИЋ С. МИЛИВОЈ
ЂУРАШЕВИЋ М. ПЕРО
ЗЕНОВИЋ С. КРСТО
ЗЕНОВИЋ Ј. ВОШКО
ЗЕНОВИЋ М. БОРКА
КАЖАНЕГРА П. АЛЕКСАНДАР
КЕНТЕРА М. ЈОВО
КУЉАЧА М. ЈОВО
МЕДИГОВИЋ К. ТОМО
МЕДИГОВИЋ Ј. РОСЕ
МЕДИГОВИЋ И. МИЛЕНКО
МИКОВИЋ В. СПАСО
МИТРОВИЋ М. АЛЕКСАНДАР
ПАВЛОВИЋ И. КРСТО
ПЕРАЗИЋ М. ЈОВО
ПЕРАЗИЋ К. ИВО
ПЕРАЗИЋ П. ВОШКО
РАДОВИЋ С. ИЛИЈА
РАФАИЛОВИЋ Ј. МИЛИЦА-
-БЕНЕД
ТОМИЋ АРМЕНКО А. МИЛОРАД
ЧУЧУК С. ЈОВО
ФРАНОВИЋ Р. МИРКО
ШОЉАГА И. МИЛИЦА
ШОЉАГА М. МАРИЈА
ПЕРАЗИЋ М. УРОШ

1945.

АНДРИЋ М. ДУШАН
ГРЕГОВИЋ И. ВУКО
ПАВЛОВИЋ С. ЈОВО

СПОМЕН-ПЛОЧА НА ТВРЂАВИ ЛАЗАРЕТУ У ПЕТРОВЦУ

На зиду некадашње тврђаве Лазарет (XVI вијек) у Петровцу на Мору, која је недавно адаптирана и претворена у угоститељски објект (ноћни бар »Castelo») уграђена је 1954. године спомен-плоча од мермера величине 100×68 цм. Текст на плочи гласи:

ОВА СПОМЕН-ПЛОЧА ПОДИЖЕ СЕ НА МЈЕСТУ ГДЈЕ СУ МУЧЕНИ ПАШТРОВСКИ РОДОЉУБИ И ОДАКЛЕ СУ ОДВОЂЕНИ НА СТРИЈЕЉАЊЕ ИЛИ У РОПСТВО ПОД ИЦОМ ФАШИСТИЧКИХ ОКУПАТОРА У ТОКУ СЛАВНЕ НАРОДНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ 1941—1944. ГОД.

23. XI 1954. Г.

ПРИГОДОМ ПРОСЛАВЕ ДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ ОСЛОВОЂЕЊА

СПОМЕН-ПЛОЧА НА КУЋИ ПРВЕ КОМУНИСТИЧКЕ ОПШТИНЕ НА ЈАДРАНУ

На спомен-кући прве комунистичке општине на Јадрану у Петровцу на Мору постављена је 1960. године спомен-плоча, на којој текст гласи:

ОВА ЗГРАДА ЈЕ СПОМЕН РЕВОЛУЦИОНАРНЕ ПРОШЛОСТИ ПАШТРОВИЋА. 1919. ОВДЈЕ СЕ САСТАЈАЛА ЈЕДНА ОД НАЈСТАРИЈИХ ЋЕЛИЈА КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ. 18. IX 1920. ГОДИНЕ НА ЊОЈ СЕ ЗАВИЈОРИЛА ЦРВЕНА ЗАСТАВА ПРВЕ КОМУНИСТИЧКЕ ОПШТИНЕ НА ЈАДРАНУ, ЧИЈИ ЈЕ РАД НАСИЛНО ПРЕКИНУЛА МЕНАРОДНА ВЛАСТ 21. VII 1921. ГОДИНЕ

СПОМЕНИК У ЛУЧИЦАМА

Спомен-плоча у Лучицама, недалеко од Петровца, у непосредној близини данашњег одмаралишта ратних војних инвалида, окупатор је на почетку оружаног устанка у нашој земљи стријељао шесторицу родољуба. На мјесту погубљења ових жртава постављена је спомен-плоча величине 68×41 цм на омањем споменику зиданом од лијепо тесаног камена правилних облика. На плочи текст гласи:

ОВДЈЕ СУ ФАШИСТИЧКИ ЦЕЛАТИ 20. АВГУСТА 1941. ГОДИНЕ НА ЗВЈЕРСКИ НАЧИН СТРИЈЕЉАЛИ ПАШТРОВСКЕ РОДОЉУБЕ:

МЕДИГОВИЋ Л. ИЛИЈУ
МЕДИН С. НИКА
МЕДИН М. СТЕВА

ПЕРАЗИЋ С. ВИДА
ПОЉАГА Л. АНДРИЈУ
ПОЉАГА Л. ЈОВА

Величина споменика је 197×129×30 цм, а основа његовог постолја 30×189×104 цм.

СПОМЕНИК У СЕЛУ КРУШЕВИЦИ

Код села Крушевице поред саме Јадранске магистрале, око 4 км од Петровца у правцу Титограда, 1951. године подигнут је бетонски споменик са спомон-плочом у знак сјећања на двије жене које је непријатељ стријељао као активне позадинске раднице у НОП. На мермерној плочи величине 60×70 цм стоји сљедећи текст:

ОВДЈЕ ЈЕ ИТАЛИЈАНСКИ ОКУПАТОР СТРИЈЕЉАО 28 ЈУЛА 1943. ГОДИНЕ ЈУНАК-ЖЕНЕ СТАНУ И МИЛИЦУ МЕДИГОВИЋ ЗБОГ ЊИХОВОГ ПАТРИОТСКОГ РАДА

Бетонска пирамида је величине 220×160×50 цм.

СПОМЕН-ЧЕСМА У БУЉАРИЦИ

У Буљарици је 1961. године подигнута спомен-чесма посвећена погинулим родољубима у току народноослободилачке борбе из тог краја. На зиду у којему је уграђена чесма постављена је мермерна плоча величине 70×40 цм на којој је уклесан сљедећи текст:

ПОГИНУЛИМ И СТРИЈЕЉАНИМ БОРЦИМА У НАРОДНОЈ РЕВОЛУЦИЈИ 1941—1945. ИЗ БУЉАРИЦЕ, КОЈИ ПЛЕМЕНИТО САГОРЕШЕ ЗА ОСТВАРЕЊЕ НАЈУЗВИШЕНИЈИХ ИДЕАЛА.

ОНИ ЋЕ ВЈЕЧНО ЖИВЈЕТИ У УСПОМЕНИ СВОГА КРАЈА

Résumé

MONUMENTS ET MARQUES COMMÉMORATIVES DE LA LUTTE DE LIBÉRATION NATIONALE SUR LE TERRITOIRE DE LA COMMUNE DE BUDVA

Dušan MARTINOVIC

Les plus importants monuments liés à la Révolution Nationale pour laquelle le peuple de cette région a donné une si grande participation: plus de 300 combattants ont péri dans les unités régulières partisans et plus de 600 patriotes ont passé dans les camps de concentration et dans les prisons des occupants, sont les monuments et les autres marques, comme par exemple les plaques et les fontaines commémoratives etc. Ces monuments et toutes ces marques commémoratives sont élevés aux endroits mêmes où se sont déroulés les événements fatals, les fusillades et les autres crimes des ennemis. Tous ces monuments rappellent le temps dur et dramatique de l'occupation et de la guerre de libération 1941—1945. Dans la région de la commune de Budva il y a 12 plaques commémoratives, 2 bustes commémoratifs, 2 fontaines commémoratives et 7 monuments parmi lesquels imposent surtout les majestueux monuments à Brajići, Pobori et Petrovac. Sur tous ces monuments et sur toutes ces marques commémoratives, il y a des inscriptions uniques qui prouvent toute la grandeur du témoignage.

Једна епизода из живота југословенске револуционарне омладине пред први свјетски рат

Побједе српске војске на Куманову, код Битоља и другим бојиштима, као и побједе црногорске војске, бугарске и савезничке прчке над турском војском, распламсале су национални занос, који је већ пред балкански рат био обузео скоро све крајеве на југу Аустро-Угарске монархије.

Пошто је Црна Гора, прва од балканских савезника, 8. децембра 1912. године објавила рат Турској, наступила је експлозија националног одушевљења које је повремено ланчало избијало након Жерајићевог атентата на генерала Варешанина, гувернера Босне и Херцеговине 1910. године и после атентата Луке Јукића на хрватског бана Цуваја у Загребу 1912. године. Талас народног одушевљења видно и најјаче се манифестовао у ђачким штрајковима који су се ширили по Хрватској и тада аустројској покрајини Далмацији, којој је припадала и Бока Которска, као посебна административна јединица.

Од 1907. године у Загребу је постојао омладински клуб „Јурислав Јанушић“. Напредни југословенски студенти у Прагу издавали су свој часопис *Зора*. Ту су се, поред осталих, састајали и Сплићанин Љубо Леонтић и Рудолф Ђунио из Прчања из Боке Которске, касније чланови Југословенског одбора у Лондону. У Љубљани је излазио омладински часопис *Препород*, а у Сплиту *Уједињење* који је обустављен, односно забрањен 1913. године. У центрима гдје су излазили ови часописи и у осталим градовима, скоро у сваком, у бившој покрајини Далмацији, постојали су и радили омладински клубови, који су пропагирали идеје националног ослобођења и уједињења свих Словена на југу Аустро-угарске Монархије, Хрватске, Босне и Херцеговине и одржавали сталне везе са југословенским покретом у Србији и Војводини (Васа Стајић у Новом Саду). Тијесне везе у сарадњи на ширењу

Југословенског омладинског револуционарног покрета одржавали су омладински руководиоци из Далмације са револуционарном омладином Босне и Херцеговине, са Владимиром Гађиновићем, Димитријем Митриновићем и осталим вођама „Младе Босне“. Неуморни пропагатор народних револуционарних идеја и тежњи за националним ослобођењем и уједињењем у Словенији је био омладински руководилац Иван Ендлихер, један од оснивача и организатора Бачког феријалног савеза, чија је сврха, према писаним правилима, путовања, уопштавање своје земље и међусобно уопштавање средњошколске омладине, а уствари Бачки феријални савез био је један од најзначајнијих инструмената у пропагирању идеја националног ослобођења и уједињења свих Јужних Словена.

Национално ослобођење и уједињење свих Јужних Словена био је главни идеал југословенског омладинског револуционарног покрета коцнем деветнаестог и почетком двадесетог вијека, до почетка првог свјетског рата. Али истовремено велики дио омладине нашао је идејама и идеалима и тада у редовима наше омладине познатих руских револуционара. Српски дио наше омладине развија све више идеје Светозара Марковића. Са Запада су ширени погледи на живот и друштвено уређење по концепцијама западних мислилаца. Један дио напредне југословенске омладине у којем су се истицали Владимир Черина и Август Цезарец, усвајајући у потпуности програм народног ослобођења и уједињења Јужних Словена, ширио је и пропагирао напредне социјалистичке идеје и одржавао везе са аустријском социјалдемократском партијом. Из Трста, јаког културног, привредног и националног центра Словенаца, као и из сусједне Италије продираше су такође социјалистичке идеје, па је југословенски национални омладински покрет обухватао и велики број младих радника.

У том времену најјачи утицај на средњошколску омладину имао је Јован Скерлић, професор књижевности на Београдском универзитету, књижевни критичар, естета нар екселанс, слободумни дух са широким погледима на југословенски национални проблем. На неколико година пред први свјетски рат био је постојао идеолог југословенске националне омладине.

Нешто млађи сарадник Ендлихера у организовању Бачког феријалног савеза, који ће преузети даљи рад у овој омладинској организацији, последије Ендлихеровог протјеривања у његово родно мјесто Љубљану, био је Љубо Јурковић, ђак задарске гимназије.

У Љубљани, Ријеци, Задру, Сплиту, Котору и другим приморским градовима ширио се конспиративни рад из појединих пунктова формираних из бачких редова. Овај рад ширеи је свестрано и успјешно, и поред сметњи са стране аустријских власти и сталне будности аустријске полиције. Постојали су бројни ом-

ладински кружоци у које су се окупљали млади, у којима се дискутовало и за вријеме паузе између школских часова или у приватним станovima и на улици. У тим кружоцима који су се формирали ad hoc, без сталног чланства и без претходног договора, претресана су питања националног положаја и политичког стања у појединим југословенским крајевима. Те и такве дискусије по неки пут давале су повода и ексцесима према владајућем режиму, као прљањем мастилом слике аустријског цара Франца Јосифа у школским учионицама у Котору и Задру.

Овај кратки осврт на живот и рад наше напредне омладине из оног времена која је и онда, као што је и данас, била носилац и авангарда напредних идеја и покрета, био је потребан, па епизода која је овдје описана само је једна од многих из тога времена и из те средине. У Задру, одакле је узета ова епизода, вођа напредне националне омладине био је Антон Филипић око кога су се окупљали задарски средњошколци као Љубо Јурковић, Олга Парента, Вуко Јовановић и други.

У том времену 1912-13. године у Задру је учило и неколико ђака из Боке Которске, међу њима: Симо Милошевић, касније професор Универзитета, Васо Томаговић, Владимир Тичић, Душан Поповић, Лазо Костић, Игњатије Злоковић и још неки међу којима и писац овога чланка.

Када је почео први балкански рат национални занос напредне омладине кулминирао је у бјежању омладинаца из школских клубова. Бјежало се бродовима до Котора у једном правцу, и према Италији, у другом, да се стигне преко Барија у Бар и ступи у црногорску војску, а неки су пјешке поласили преко Босне и са књижицом Бачког феријалног савеза у цепу ишли од коначишта до коначишта у домовима омладинаца и стизали до Дрине, па прелазили у Србију, да би ступили као добровољци у српску војску. Тада су из Задра старији ђаци гимназије и других школа побјегли: Јово Тришић, Стеван Простран, Владимир Тичић, и још неколико омладинаца.

Из Которске гимназије тада је побјегао и матурант Божидар Миџор, Ришњанин, који је касније у првом свјетском рату погинуо у борбама на Кајмакчалану.

Један стални кружок гимназиста задарске Хрватске гимназије од четири ђака трећег и четвртог разреда, према садашњој организацији школства то би био седми и осми разред основне школе, сачињавали су Лазо Костић, Тиро Жежељ, Исаија Колунџић и писац ових редака. На ширим омладинским скуповима није се могао чути наш глас, али смо се заносили причањима о побједама српске, црногорске, бугарске и грчке војске. Заносили су нас стихови из ђачког часописа *Венац*, као:

„А на висовима Барданџолта стрма
Бори се и гиве књиџадама људи.
Ту не пуца пушка, само оштар челик
Пара мушка срца и јуначке груди“.

Поред других, често су рецитовани и десетерачки стихови из пјесме Бој на Куманову, од анонимног гургусовачког (књижевачког) гуслара и друге у том времену настале родољубиве пјесме.

На неколико састанака који су одржавани конспиративно и у односу на остале другове, не само из гимназије него и из нашег разреда, донијели смо одлуку да и ми четворица дјечака од 13-14 година одемо у добровољце и оружјем у руци учествујемо у борбама за ослобођење.

Продавали смо књиге и своје личне ствари док смо сакупили новац за возне карте за пут од Задра, италијанским бродом, преко Барија до Бара. Тога дана, негдје половицом јануара 1913. године, са унапријед купљеним позитив картама, са књигама испод руке, нешто прије осам сати када је почињала настава у школи — а у исто вријеме кретао је за Италију и италијански брод — прошли смо поред гимназијске зграде и брзим корацима се упутили на Стару риву гдје је брод био привезан. Ушли смо у брод и склонили се у прикрајак док брод није кренуо и отиснуо се од обале, а затим изашли на палубу и радосно махали рукама онима који су остали на обали, међу којима је било и аустријских агента, испред чијег нам је будног ока ипак успјело да умакнемо у брод.

Одмах у почетку војње приступио нам је капетан брода и питао нас камо путујемо. Кад смо му казали да смо кренули да се боримо у редовима српске и црногорске војске око Скадра, био је запрепашћен па нам је говорио како смо то могли да учинимо, зар нам није жао наших родитеља »Piangeranno vostri genitori« (плакаће ваши родитељи). Одговорили смо да нам је слобода нашег народа дража и од наших родитеља и од наших живота. Понудио нам је кабину за спавање и храну на броду, али смо ми, захваљујући му, храну одбили јер смо је били собом понијели.

Путовали смо читав дан и тек у смирај сунца стигли у Анкону. Одмах по нашем одласку из Задра полетјели су телеграми од полиције и школе из Задра у Анкону, у којима је од италијанских власти тражено да нас задрже и чувају у Анкони до доласка наших родитеља.

Док је брод пристајао уз обалу међу народом који је очекивао брод примијетили смо и нека униформисана лица, од којих је један на нас показивао прстом. Сакрили смо се у нашу кабину

али су нас и ту лако пронашли полицајци и обратили нам се питањем: »Siete voi Ciro Zeceli, Lazzaro Costic, Giorgio Subotic e Isaja Columes«, изговарајући тако наша имена из телеграма који су држали у руци. Пошто су утврдили наш идентитет, упркос нашем противљењу, извели су нас из брода и одвели кајприје у »Gvardiu«, гдје су нас и претресли, јер је један од нас, да исмије полицајце, рекао да има револвер. Послелије кратког записничког преслушавања одвели су нас у једну »osteriu« гдје смо остали на спавању и храни, уз стално присуство једног агента у цивилу 3-4 дана, док није дошао отац Ђира Жежеља са којим смо се возом преко Болоње, Венеције и Трста вратили у Задар.

У гимназији је одмах против нас поведен дисциплински поступак. Записнички нас је преслушавао професор српскохрватског језика др Маријан Стојковић, који је и од раније уживао симпатије свих ђака и који је настојао да у наше исказе унесе што више разлога за оправдање потхвата, али и поред тога, кажњени смо искључењем из свих гимназија на подручју бивше покрајине Далмације.

Мало затим наступио је први свјетски рат. Наступила су хапшења и интернирања од којих нијесу били поштеђени ни ђаци средњих школа. Иако гимназисти тада четвртог и петог разреда, између осталих ухапшени су и тројица од ове четворке која је била кренула да се бори под Скадром, док је четврти, Исација Колунџић, прије почетка рата избјегао у Србију, гдје је ступио у добровољце и борио се на солунском фронту и прије неколико мјесеци умро као колониста у Банату. Костић и Суботић дипломирали су на правном, а Жежељ на филозофском факултету.

Генерација, из које су четири гимназиста о којима је напријед изорено, дала је плејаду истакнутих научних, културних и јавних радника од којих су из Воке Которске заузимали, а неки још и данас заузимају истакнуте положаје и у народно-ослободилачкој борби и послелије рата. Ту, на првом мјесту истиче се професор београдског медицинског факултета др Симо Милошевић, народни херој, погинуо заједно са Гораном Ковачићем. Затим др Васо Томановић, професор на Филозофском факултету у Скопљу, затим др Вуко Јовановић, Душан Поповић, проф и директор Завичајног музеја у Херцег-Новој, Игњатије Злоковић, професор и директор Поморског музеја у Котору и још већи број јавних радника из редова револуционарне омладине из времена прије првог свјетског рата.

Наш ексодус из Задарске гимназије, у времену када је изведен, имао је значајног одјека не само у нашој, него и у јавности изван граница нашег националног територија. Сјећам се да је, поред сарајевског *Народа* о нашем потхвату писао и италијански дневни лист *Corriere della sera* и још неки наши листови.

Résumé

UNE ÉPISODE DE LA VIE DE LA JEUNESSE RÉVOLUTIONNAIRE YOUGOSLAVE AVANT LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

Duro SUBOTIC

La victoire des armées serbe et monténégrine de la guerre balkanique 1912—1913 a eu une grande répercussion auprès des Serbes, des Croates et des Slovènes qui vivaient dans les régions au sud de la monarchie austro-hongroise. Spécialement cette répercussion a été forte dans les cercles de la jeunesse yougoslave qui a pris un caractère révolutionnaire avec l'aspiration de se libérer du joug étranger et de former l'unification de tous les Slovènes du sud de la monarchie.

Cette disposition révolutionnaire de la jeunesse yougoslave s'est manifestée par les grèves des étudiants, les articles patriotiques dans diverses revues de la jeunesse: «ZORA» (AURORE) et «UJEDINJENJE» (UNIFICATION) à Split, «PREPOROD» (RENAISSANCE) à Ljubljana etc., ainsi que par le départ des jeunes gens pour la Serbie et le Monténégro afin de pouvoir se battre, comme volontaires, dans les rangs des armées serbes et monténégrine.

Une grande activité révolutionnaire développait surtout le mouvement «Mlada Bosna» (La jeune Bosnie) en Bosnie et en Hercégovine. Dans les autres centres du sud de l'Autriche-Hongrie, une telle activité déployaient les clubs de la jeunesse progressive.

L'auteur de cet article s'est trouvé à cette époque à Zadar comme écolier du lycée de la ville. Il décrit le cas de tentative de fuite de quatre élèves du lycée de Zadar pour le Monténégro afin de pouvoir se présenter comme volontaires dans l'armée monténégrine. Pendant la première moitié de janvier 1913, l'auteur de cet article avec trois de ses camarades (Lazo Kostić, Ciro Zečelj et Isaija Kolundžić), — tous écoliers de la troisième et de la quatrième classe — illégalement se sont embarqués sur un bateau italien et sont passés de Zadar à Bari, avec l'intention d'arriver au Monténégro en passant par l'Italie et participer, comme volontaires, dans les luttes contre les Turcs. Leur tentative n'a pas réussi, parce que les autorités italiennes, à l'intervention de leurs parents, les ont retenus et fait rentrer à Zadar. Les autorités autrichiennes du collège ont contre les fugitifs pris des sanctions disciplinaires et tous les quatre ont été punis par l'exclusion complète de tous les lycées de la zone de la région de Dalmatie.

O romanskim elementima u bokeljskim govorima i njihovom odnosu prema domaćim

Kad su već primljene u narodni jezik, strane reči se tretiraju kao domaće, pa se od njih, kao i od domaćih, pomoću raznih afiksa izvode nove: od *klak* (calcem, vapno) dobila se imenica *klačina* (jama u kojoj se od vapnenca pravi vapno; u Lepetanima, dalje Lep.), postoji i lokalitet koji se po klačini koja se tu davno nalazila zove *Klačina*); od *šparog* (asparagus; mladika šparoge, koja se jede) *šparožina* (bodljikav grm šparoge); od *murva* (mora, dud) pomoću sufiksa — *ina* formirana je imenica *murovina* (drvo od murve; prema jelovina, smokovina, i dr.); pomoću sufiksa — *ača* *murvača* (rakija od murve; prema lozovača); od *frementun* dobila se imenica *frementunica* (hleb napravljen od kukuruzovog brašna); pomoću diminutivnog sufiksa — *ica* od *bala* (balla) dobila se *balica*; od *barka* *barčica*; od *butiga* (bottega) *butičica*, i dr.: pomoću demin. sufiksa — *ič* od *galijot* (galeotto, lukav, pokvaren čovjek) dobiven je derivat *galijotič* (sa značenjem koje se kreće između pejorativnog i hipokorističnog, prema tome s kakvim se tonom govara); slično značenje ima i *galijotica*; *galijotina* ima pejorativno značenje; slično i *galijoče*, odnoseći se na pokvarenog dečaka, *mangupa*); od *kušin* (kuscino; jastuk) dobiven je demin. *kušinič*; od *vapor* (vapore) *vaporič* (posebna vrsta malog parobroda; čuje se i tal. demin. vaporet); u imenu ribe *palombiç* (palombo) suf. — *ič* nema deminutivno značenje.

Među primljenim rečima ima ih i sa deminutivnim značenjem, kao *calceta*, *panet*, *mulinio*, gen. *ela*, *portela* (v. »Reči str. por. u govorima B. Kotorske«. Sp. CV; dalje: R. str. p.), i dr. U koliko u jezik nisu primljeni prosti oblici ovih reči od kojih su se u talijanskom dobili ovi deminutivni oblici, kakav je slučaj s navedenim (izvedenim od *calza*, *pane*, *mulino*), već i zbog toga u njima se ne može osećati deminutivno značenje, ali ono se ne oseća ni u retkim slučajevima gde su primljena oba oblika, jer narodu nije poznato značenje tuđih afiksa, kao ni uopće tuđa morfologija; tako npr. dem. *pjatin* (*piattino*; na Prčanju *pjatešin* od *piatello* — *piattino*), iako se pored

njega nalazi neumanjeni oblik *pjat* (*piatto*) ne znači »*piccolo piatto*«, mali tanjir — kao u tal., nego samo tanjirić na koji se stavlja šoljica za kafu ili čaj, pa bi se od te reči mogao napraviti deminutiv *pjatinčić* (tu Dubrovniku *pjatinčić* označuje mali tanjir na koji se stavlja šoljica za crnu kafu, a *pjatin* nešto veći na koji se stavlja šolja za kafu »mlekom ili čaj), što najbolje pokazuje da se u reči *pjatin* ne oseća deminutivno značenje; *pjal* se razlikuje od *pjatina* po tome što on ne služi kao podloga za nešto, nu zamišlja se kao deo nečega, nego kao celina, kao posuda za jelo, *pjati* se dele na plitke i duboke, a *pjalini* se ne dele. Od *pjat* se može napraviti demin. *pjatić*, kojim se označuje tanjir manji od običnih, čime se izkazuje kvantitativna razlika. Važnija je kvalitativna razlika. Gubljenjem značenja deminucije, kao u *piatin*, deminutivni sufiks (u ovom slučaju tal. — *ino*) ostaje samo kao diferencijalni znak, ali time se reč jače odvaja od reči od koje je izvedena, jače osamostaljuje kao posebna reč, i tako dobija određenije značenje.

Ovako se gubila veza između imenice *gotežin* (venec. *gotesin*) i *got* (*gotto*) od koje je reči postala, a time i njeno deminutivno značenje, pa označuje samo čašicu iz koje se pije rakija ili liker, za razliku od *gota* iz kojega se pije voda ili vino. Ne oseća se veza ni između *buša* (*buso*) i dem. *bužeta*, koja označuje samo prorez kroz koji se povlači puca, a ne bilo kakvu rupicu. I od ove se reči pravi deminutiv, *bužetica*, što pokazuje da se u njoj ne oseća deminutivno značenje. Sufiks — *ština* u rečima: *ambiciozština* (od prideva *ambiciozan*, *ambizioso*), *despetozština* (*despetozan*, *despetoso*), *invidiozština* (*invidiozan*, *invidioso*), *kuriozština* (*kuriozan*, *curioso*) dobijen je analogijom prema *bezobraština*, *divljaština*, i dr. Za navedenu imenicu *ambiciozština* vezuje se neugodno osećanje, iako se za *ambiciozan*, *ambiciozan* ne vezuje, što pokazuje da se pejorativno značenje dobilo od sufiksa — *ština*. I za ostale navedene reči s ovakvim sufiksom vezuje se neugodno osećanje, ali takvo osećanje izaziva već značenje njihove osnove. Međutim i da nastavak — *ština* odgovara tom osećanju, dakle da može, iako ne uvek, imati pejorativno značenje, vidi se po tome što se takav nastavak ne može dodati pridevima za koje se vezuju ugodno osećanje, npr. od *denjozan* (*degnjo*) izvodi se imenica pomoću sufiksa — *ost* *denjoznost*, od *gustozan* (*gustoso*) *gustoznost*. Ovaj sufiks sa apstraktivnim značenjem može se dodati i navedenim rečima na — *ština* musto tog sufiksa. Za te se reči tada vezuje isto neugodno osećanje zbog značenja koje daje osnova reči, ali se sufiksom ne pojačava to neugodno osećanje (up. *divljanstvo* i *divljanština*). Pejorativno značenje imaju i reči *krepalina*, od *krepati* i *bunačina* od *bunaca* (*bonazza*), za koju se reč moglo vezati neugodno osećanje, jer za vreme tišine brodovi na jedra ne mogu da plove. Pejorativnim sufiksom — *ura* postala je imenica *šempura* (*scempia*; glupača).

Među navedenim rečima nalaze se i pridevi sa sufiksom — *an*, ali tim sufiksom reči nisu dobile nikakvo novo značenje. To se vidi i iz toga što se pored nekih prideva na — *an* čuju i oblici bez tog sufiksa s tim značenjem; tako se pored *denjozan*, — *zna*, — *zno*, *fastidijozan*, — *zna*, — *zno*, *gustozan*, — *zna*, — *zno*, *ombrozan*, — *zna*, — *zno*, itd. čuje i *denjoz*, — *a* — *o*, *fastidijoz*, — *a*, — *o*, *gustoz*, — *a*, — *o*, *ombroz*, — *a*, — *o*, itd; *delikat* (*delicato*) čuje se samo u takvom obliku. Nikakvo novo značenje ne dobijaju ni pridevi s nastavkom — *av*: *cotav* — *a*, — *o*, (*ciotto*, *zolto*), *grintav*, — *a*, — *o*, (*grintoso*), *rakitav*, — *a*, — *o*, (*rachitico*), *rankotav*, — *a*, — *o*, (*rancido*), ali se oni ne upotrebljavaju bez tog sufiksa; pridev *lunat* (*lunatico*; u Dubrovniku *lunatik*) nije dobio nikakav novi nastavak, ali završetak — *at*, koji je ostao u reči posle gubljenja ostalih glasova na njenom kraju daje reči značenje koje imaju pridevi sa sufiksom — *at*, obilja onoga što se osnovom reči iskazuje (kao u *bradat*, itd.).

Prefiksima koji su se dodavali glagolima dobila su se razna vidiska i leksička značenja. Reči su slučajevi kad se prefiks dobio narodnom etimologijom od stranog kao u *raspondžavati* (*rispondere*, *responder*, Prčanj, Reš. štok. dial.; up. *otpondžavati*, o. c.); i u *rašćavati se*, *razvedriti se*, (*rischiararsi*) i isti je odnos domaćeg i stranog prefiksa, ali pošto se prema stranom glagolu nalazi i domaći *razvedriti se*, može se pretpostaviti da je taj prefiks dobiven i analogijom prema njemu; odnosno obostranim uticajem: i narodne etimologije i analogije. Uticaj same narodne etimologije mogao bi se pretpostaviti kod glagola *išturati*, (*distudare*), jer izgleda da nema odgovarajućeg glagola s pref. — *iz* za isti pojam (prema ugasiti nastala je varijanta *ušturvati*). Zajednički uticaj narodne etimologije i analogije mogao bi se pretpostaviti i kod glagola: *izborsati* (*disborsare*, *cavar alla borsa*, *pagare*) prema *izvaditi*; *izventati* (*inventare*, *invenire*) prema *izmisliti* (*lažno*); *izvampiti* (*svampare*, *svanire*) prema *iščumišehati*, *ishlapiti*, *izvjetriti* (*fig. u mentalnom smislu*); *izgustat* (*disgustare*) prema *izući iz gusta*;

Analogijom prema našim složenicama sličnog značenja dobili su glagoli stranog porekla različite prefikse. Osim onih koji su navedeni u mom radu «O značenjima reči stranog porekla u govorima Boke Kotorske» God. zb. Fil. fak. Skp., knj. 14; (dalje: *O zn.*) nalaze se i ovi: *nagrešpat* (*acrespare*) prema *naborati*; čuje se i *ingrešpat*, gde je sačuvan i strani prefiks — *in*; *namušćat* kao i u drugim slučajevima biće u našem jeziku postao od imenice *mušć* (*muschio*) prema *namirisati*; *napiturati* od *piturat* (*pitturare*) prema *namazati*, *naslikati*; *napjetat* od *pjeta* (*pietta*) prema *naborati*; *napolverat*, — *se* (*napuderisati*) od *polverare* ili već primljene imenice *polver* (*puder*) prema *naprašiti* (u Dubrovniku *naprahati se* za razliku od *naprašiti*, npr. *cipele*), *naštivati* (*stivare*) prema *naslagati*; *nabestimati se* od *bestimati* (*bestemmiare*) prema *napsocati se* i dr.; *naćakulat se* od *ćakulati* (*ciaccolare*) prema *nabrbljati se*; *natrinkat se* (*trincare*, nem.

trinken) prema napiti se; odlargat se (od kraja; largarsi »allargarsi in mare«; i bez se: largati, odlargati barku od kraja) prema odalečiti se; pošukat (od šukati; succellare) prema posrkati, popiti; prešegat (od segati; segare) prema prepilati (ako je taj glagol bio u upotrebi), presjeći; primendat od mendat (mendare) prema prišiti; i izmendati (na više mesta) zumendati prema iskrpiti, zakrpiti; prikolati (od incolati; incollare) prema priljepiti; pripetat (od apetat; appetitare) prema prikopčati, priljepiti; pritukat (od atakati; attaccare) prema priljepiti; zubulat (bollare) prema zapečatiti (ako je taj glagol bio u upotrebi), zatvoriti; zafišcat (fischlare, po venec. izgovoru) prema zaručdati, zalampat od lampat (lampare) prema zasjati; zapačat (impacciare) prema zauzeti (mesto); zaručinat (inruginire) prema zarđati; zavidati (invidare) prema zaviti, zavrtjeti. Osim navedenih postoje i drugi primeri (v. »O značenjima reči u govorima Boke Kotorske«; dalje: Ozn. J. Od svršenih glagola pravili su se nesvršeni kao od largati — largavati (up. o. c.).

Analogijom se menjao i rod u nekili reči, npr. claus, f. u Lep. klav, m. prema ključ m.; porpora f. u Lep. prpor (v. str.) m. prema kptig, puž m. scrigno m. u Lep. skrinja i škrinja f. prema sprempanjega; buso m. u Lep. buža f. prema rupa; mussolo m. u Lep. mušlja f. prema školjka; scandalo, m. u Lep. skandala f. prema strada (pridev skandalozan, scandaloso, ukazuje na to da je ova reč grčkog porekla primljena preko talijanskog); trabacolo, m. u Lep. trabakul f. prema lađa, bracara, trana (tartana), i dr. (v. God. zb. Fil. fak. Skp., knj. 21).

Mešanjem stranih reči s domaćim dobile su se i razne hibridne reči kao krkor od circubus — nabor (Mešanje jez. tvorevina, God. zb. Fil. fak. Skp., knj. 2 dalje: meš jez. tv.) i dr.; narodne etimologije kao ljekor od liker + lijek (»Mešanje reči i narodne etimologije« God. zb. Fil. fak. Skp., knj. 1) i dr.

Kalke su dosta retke, jer za prevodenje nije se osećala nikakva potreba; one su prirodno nastajale nehotično u govoru bilingva i uopće onih koji su govorili sad jednim sad drugim jezikom; njih je bilo relativno malo, a seosko stanovništvo govorilo je samo svojim jezikom. Ipak se čuje poneka kalka, kao npr.; činjeti ljubav (far l'amore; provoditi ljubav); činjeti kompasijon (compassione; izazivati sažaljenje; sa sličnim značenjem: činjeti grotu < grehotu); činjeti rabiju (rabbia, srdžbu); činjeti fintu (far finta; pretvarati se, hiniti); činjeti lijepu (ili ružnu) figuru (far bella figura); činjeti bakane (baccanalia; praviti veliku buku zabavljajući se); činjeti šeste (far gesti; praviti neobične, smešne izrazne pokrete rukama); činjeti šene (scene; praviti preterane izraze velikog bola); sa sličnim značenjem i činjeti žmorfije (smorfie); činjeti skale (ići uza i niza skale); učinjeti sumanje (far di meno; prema suviše; »nemojte učinjet sumanje« reče se obično gostima, kad im se nešto nudi sa ljubaznom molbom da to uzmu, ili se nekoga poziva u goste. Sve navedene kalke osim prve i poslednje

nepotpune su; nepotpune su i *dati nekome soto* (dar sotto, predbaciti nekome nešto ne otvoreno, nego samo praveći na neki način aluziju na ono što je učinio); *imat od ovance* (avere d'avanzo; imati i preko mere, mnogo); sa sličnim značenjem i: *imati od obudance* (imati obilato, u izobilju, d'abbondanza); *držati se na forcu nečega* (a forza di culo, npr. držati se živjeti na forcu lijekova; silom, pomoću lijekova); *igrati na karte* (giocare alle carte); *malo peškat* (pescar a poco fondo; saper superficialmente: biti plitak, površan); *živjeti na tuđe špale* (vivere alle spalle altrui, živjeti od tuđeg truda); *ostavi me (ga) stat* (lasci me, lo, star); *toliko bolje* (tanto meglio): *što će reći* (cosa vuol dir; npr. što će reći da nije došao, što znači da nije došao); *ke lijep!* (samo u Kotoru, che bello!); *biće kalka i uzvik: za ljubav božiju!* (per l'amor di dio! koji se takođe mogao čuti od školovane gospode i pojedinaca koji su ih oponašali).

Neki od neprevedenih delova u navedenim izrazima razumljivi su narodu jer se sastoje iz reči koje su ušle u narodni jezik i u njemu se učvrstile. U takvom slučaju, i ako je izraz metaforički, poređenje se shvata, tako, ako se za nekoga reče da malo peška, pošto se u jeziku nalazi iz talijanskog primljeni glagol *peškati* sa značenjem «gaziti» (tj. koliko lada tone držeći se na površini mora) shvata se poređenje tog površnog, praznoglavog čoveka s lađom koja malo tone zbog toga što je prazna.

Kako se u narodu razumevaju reči s nepoznatim značenjem u sastavu neke delomične kalka, pokazuje značenje imenice *špale* u sastavu izraza *živjeti na tuđe špale*, kako je definirano u Vukovom rečniku. Onaj kojemu je nepoznato pravo značenje ove reči može o tome dobiti neki približni pojam na temelju smisla koji daju ostale reči u izrazu, ali taj mu pojam nikad nije jasan. Uostalom on kad izgovara taj izraz i ne misli na značenje svake pojedine reči, nego zna značenje svih tih reči zajedno, kako ga je percipirao kad ga je slušao od drugih u užem ili širem kontekstu njihovih iskaza. Razumljivo je da on ne može tačno shvatiti ni poređenje koje se nalazi u tom izrazu. U dubrovačkom dijalektu se na temelju značenja ovog izraza i sličnosti početnih glasova domaće i strane reči narodnom etimologijom asociirale reči *špale* sa *špag* (džep) i dobio slobodan prevod talijanskog izraza: *živjeti na tuđi špag*. Iz Vukove definicije značenja ove reči sa «novac», «trud», mesto «ramena», kakvo značenje ima u talijanskom, gdje ramena, na kojima se nosi teret, figurativno predstavljaju trud. Oni koji su delimično preveli ovaj talijanski izraz znali su što znači *špale*, ali oni koji ne znaju taj jezik ne mogu razumeti njegovo značenje ni percipirati slikovitost ovog izraza dobivenog pesničkim poređenjem. Delimičan prevod je i izreka: «kandalora zima fora», (fora, vanka, sa značenjem: zima je prošla) koja se ponavlja svake godine o prazniku Kandalori (Candelora) pred svršetak zime (tal. prilog fora ne nalazi se u jeziku, ali se nalazi *defora*, isto u tal., koji naši pomorci i ribari upotrebljavaju da bi označili neko mesto u

moru koje se nalazi na nevelikoj udaljenosti od određenog mesta u čamcu, brodu ili na kopnu). Da je ova izreka prevod s talijanskog vidi se po tome što se i u tom jeziku nalazi ista izreka. U dubrovačkom dijalektu postoji i nastavak ove izreke koji poriče ovu tvrdnju: »sv. Blaž kaže da je laž«, što pretstavlja uprošten i ponaroden prevod nastavka ove talijanske izreke u stihovima: »ma se ne vica o soffia il vento, semmo di nuovo dentro«. Biće prevod i izreka: »nije krijanca (creanza) ma je užansa« (usanza), što se reče obično gostima, kad se nešto uradi po starom običaju, što se u novije vreme može osećati kao ne sasvim uljudno. Možda je prevod i izreka u stihovima: »konfermaj, konfermaj, ludo srce kontentaj«, što se odnosi na potvrđivanje sagovornikovih reči, posebno na izraze njegovih neostvarljivih nada.

U kalke spadaju i reči koje se izgovaraju u igri pasareli, prema V. Vrčeviću: »moja tica pasarela polećela je« cit. Rj. jgsl. ak. kod *pasarela*. Kad se ta rečenica uporedi s onom koja se u istoj igri izgovora u Lep.: »pasarela mia volante pošla je« (npr. »na jabuku«), vidi se da je to prevod s talijanskog (koji bi tačno glasio: moj vrabac leteći), dok ova koja se govori u Lep., kao mešavina našeg i talijanskog, spada u makaronski jezik. U takav jezik spada i šaljiva izreka: »makaroni bona pasta, ma se oće sira i masla« (makaroni su dobra testenina. . . ; »se oće« biće prema venec. *ge vot*); tako i šaljivi stihovi: »e kon kvesta se finiše, a od ove nema više« (u prev.: i s ovom se završava. . .) koje bi ponekad u Lep. pevač na kraju pesme uz gusle (ponekad i drugi pevači) zapevao po melodiji poznate pesme »U Ivana gospodara«.

* * *

Među primljenim rečima veliki je broj onih koje označuju narodu do tada nepoznate objekte, kao što su razne vrste ribe, voća, povrća, raznih tvorevina i njihovih sastavnih delova, alata, pokućstva, posuda itd. Upoznavajući se s tim objektima narod se upoznavao i s njihovim nazivima, kako ih je čuo od nekih kojima su već bili poznati, kako je naučio i sve ostale reči u jeziku ne misleći na to kakvog su one porekla. Takav je prirodni razvoj jezika.

Mnogo su komplikovaniji slučajevi kada u jezik uđe strana reč od ranije poznatog objekta ili radnje. Značenja stranih reči su obično uža (v. Ozn.) pa i u ovakvim slučajevima. S logičkog gledišta ranije poznata domaća reč obuhvata značenje strane reči kao užc, ali s jezičkog gledišta pitanje je koliko se ta veza oseća. Što je novi vid objekta koji reč označuje po svojim osobinama udaljeniji od primitivnog, to se i ta veza slabije oseća: npr. pored reči *ognjište* u jezik je ušla i imenica *fogun* (focone, fogone); *fogun* označuje savršenije, veštački izgrađeno visoko ognjište, udubljeno u srednjem delu, a *ognjište* označuje nisko, primitivno ognjište, toliko prostorno da na njemu može sedeti nekoliko ljudi oko ognja. Između ove dve reči veza u značenju je jaka pa bi se mesto *fogun* moglo reći *ognjište*

(dok se mesto ognjište ne bi moglo reći fogun, iz čega se vidi da je pojam fogun subordiniran pojmu ognjište). Sličan je odnos i između imenica *kvass* i *feca*; *feca* (feccia, fezza; germa) označuje veštački pripremljen kvas, u omotu, koji se prodaje u dućanima, a *kvass* onaj koji se u kuhinji ostavlja od ukvašenog testa. Sličan je odnos i između prideva *leš*, — a, — o (lesso), kojim se označuje samo kuhano meso ili riba (na što se isključivo odnosi i glagol *lešati*, lessare) i *kuvan*, — a, — o koji čuva svoje široko značenje odnoseći se na sve što se može skuhati. Sličan je odnos i između *šupljika* (supplica; pismena molba koja se upućuje nekoj državnoj ili društvenoj instanci) i *molba*, jer se *šupljika* može zameniti sa *molba* (šupljika, kao i neke druge u ovom radu navedene reči, već je, mislim, potpuno izašla iz upotrebe). Pored stare domaće reči *mreža* nalazi se i reč *tralka* (tracta, tratta); označuje posebnu vrstu mreže koja se vuče (po čemu je dobila naziv (lat. trahere) i savršenije je opremljena sastojeći se iz raznih delova; *sak* (saccus, sacco) u koji se skuplja riba; *leva* (leva, bačvica koja podiže uze kojima se poteže i dr. v. P. Skok, »Rib. i pom. term.«); *mreža* je zadržala svoje staro značenje primitivnije proste mreže koja se ne vuče (druga vrsta usavršena velikim očima pored malih dobila je domaći naziv *popunica*), ali svojim širokim značenjem obuhvata i sve vrste mreža, pa se za razliku od tog općeg značenja upotrebljava i u deminutivnom obliku *mrežica*. Pored *prah* nalazi se i imenica *polver* (polver; puder; i glagol *polvorat*); dok *polver* označuje prah kojim se posipa lice, *prah* zadržava svoje opće značenje. U Dubrovniku je u upotrebi za isti objekt reč *prah*. Ta je reč domaća, ali ima homonimno značenje, jer označuje i *barut*. Iz ovoga se vidi kako se odnosi između reči mogu tačno ispitati, ako se ispituju uže dijalekatske nijanse; što je nijansa uža to se pri ispitivanju dobija tačnija i realnija slika. Ovo se vidi i iz primera *porat*; *g. porta* (porto) prema reči *luka*; dok *porat* označuje veštački izgrađenu luku u kojoj se mogu zadržavati brodovi, *luka* označuje prirodnu luku, uvalu koja ne mora uvek biti zgodna za sklanjanje brodova, npr. zbog pličine mora. Selo Lepetane izgrađeno je oko male luke. Pošto je ta luka bila zgodna za zadržavanje brodova, u njoj je bilo izgrađeno drveno mulo (molo) sa velikim kamenim stubovima pored obale za vezivanje brodova, i više manjih za vezivanje čamaca (o davnini upotrebe ovakvih stubova na ovom i na drugim mestima svedoči njihov poreklom dalmatskoromanski naziv *kilovna* sačuvan u Dobroti i Prčanju). Ovako usavršena luka za duži ili kraći boravak brodova nazvan je *porat*, pa ga i danas tako zovu stanovnici ovog mesta za razliku od toponima kojim se označuje mala luka s plodnom dolinom, između Lepetana i susednog sela Lastve, nezgodne za brodove zbog pličine mora. Zbog naziva *Luka* koji na prvom mestu označuje zemljište koje se oko nje nalazi, a mesto *luka* se kaže *vala*, *valada* (valle, vallada) u pitanju je značenje reči *luka* u svesti stanovnika Lepetana i njen odnos prema reči *porat*. U pitanju je i odnos između sledećih reči *ugljen* (ugljenisano drvo na ognjištu); *garbun* (i grbun; carbone, ugljen koji se

vadi iz zemlje); *talog*: *fundač* (talog kafe na dnu suda u kojemu se kuhala, *fondaccio*); *gace*: *brageše* (*braghese*; izašla iz upotrebe); *držalo*: *manega* (držalo za pero); *ožičica*: *kučarin* (*cuchiarino*; ožičica koja se upotrebljava pri služenju kafom, slatkim i sl.); *struja*: *ku-renat* (*corrente*; morska struja; rede promaja).

Nađe se i poneki slučaj javljanja nove strane reči pored starije takođe strane; tako pored *Arap* pojavila se i reč *Arab* koju pomorci upotrebljavaju da označe *Arape* s kojima su dolazili u dodir na svojim pomorskim putovanjima, dok *Arap* zadržava svoje staro fantastično značenje, kojim se, po narodnoj pesmi, zamišlja kao čovek crne puti i neobične fizičke snage. Pored reči *sidro* (g. *σιδηρος*) javila se *ankora* (*ancora*), koja označuje kotvu za velike brodove, modernije konstrukcije, dok *sidro* zadržava značenje kotve starijeg i prostijeg oblika upotrebljavanog za čamce i manje brodove. Od reči *sidro*, kao starije, izvedeni glagol *usidriti* se može se upotrebiti i za manje i za veće brodove, pa bi se po tome moglo misliti da *sidro* svojim značenjem obuhvata i ankoru, iako i od te reči postoji izvedeni glagol *ankorati se* (*ancorarsi*) koji se, mislim, mogao čuti samo od pomoraca na parobrodima. Pored starije reči *kolovna* (*columna* v. Reš. »Stok. dij. a. «) javila se novija, *kolona* (*colonna*); dok *kolona*, iako je novija označuje sve vrste stupova, *kolovna* je zadržala samo značenje stupa za koji se vezuju lađe. Starija reč *trigla* (*trigla*) zadržala se kao naziv za običnu triglu, ribe sa šiljastom glavom, a novija *barbun* (*barbone*) primila se kao oznaka za triglu koja može nešto više da uzraste, a ima zatupastu glavu. Pored ranije reči *jaer* (*aer*, *aere*; samo u izrazu »baciti kamen u jaere«, u visinu) javio se noviji oblik *arija* (*aria*). Dok novija reč označuje zrak, starija, kao samostalna reč zaboravljena, sačuvala se u užem, modificiranom, i ne sasvim jasnom značenju.

Ima primera u kojima je teže od iznesenih naći neku stvarnu razliku između dve reči i utvrditi da li uopće postoji, ili je ona samo stilistička. O tim se razlikama može dobiti neki jasniji pojam ako se ima u vidu pod kakvim su uslovima, i kakvim putevima ulazile u jezik, ko ih upotrebljava i da li iste osobe upotrebljavaju obadve reči, npr. reči *meštar*, *meštrica* (*maestro*, *maestra*) sa značenjem učitelj, *učiteljica* ne razlikuje se po značenju od tih naših reči, ali njihov i ne upotrebljavaju isti ljudi. Jezik starijih ljudi uvek se po nečemu razlikuje od jezika mlađih, jer se on uvek menja, nekad bržim, nekad sporijim tempom. To možemo osobito danas dobro zapažati kada mlađe generacije ne upotrebljavaju mnoge od reči koje su navedene u ovom radu i mnoge druge, pa im je čudno kad ih čuju od starijih.

Dolaskom na Jadransko more Sloveni su došli u dosta različitu prirodnu sredinu gdje su naišli na veći broj do tada nepoznatih objekata iz područja faune i flore, a u društvu na drukčiji način života, drukčije društveno uređenje i običaje, drukčije zgrade za stanovanje i druge građevine, drukčiju nošnju itd. i upoznali se s novim vrsta-

ma rada i oruda. Među tim radovima u ribarstvu i pomorstvu bilo je najviše nepoznatih elemenata. Oni koji su stanovali pri moru tu su odmah došli u dodir s romanskim stanovništvom koje je govorilo drukčijim, starodalmatskim jezikom. U bokeljskim govorima, kao i u drugim primorskim, sačuvan je mali broj reči primljenih iz njihovog jezika, jer su u toku vremena istiskivane novim rečima koje su se primale iz venecijanskog dijalekta, osobito otkad je ovaj kraj pao pod vlast Mletačke Republike. Te i do danas sačuvane starodalmatske reči uglavnom se odnose na ribarsku i pomorsku praksu iako su te sačuvane reči, i druge koje su izgubljene, primljene najranije kad se govori o primanju drugih reči koje se danas nalaze u današnjim bokeljskim govorima, moramo misliti na ono vreme kada su one primane, a to je vreme mletačke vlasti u ovom kraju.

Nazive riba bokeljsko stanovništvo moglo je primiti na razne načine. Nazive poznatih riba moglo je naučiti pri kupovini od onih koji su im ih nudili za prodaju, a nazive onih manje poznatih mogli su naučiti ribari od romanskih ribara sa kojima su išli na ribanje. Ribarstvo spada u najteže radove i tu svaka snaga dobro dođe, osobito za vožnju. Slušajući prvo starodalmatski, a zatim i venecijanski jezik svojih drugova u ribanju, iz tih jezika slušali su i reči koje su postojale u njihovom jeziku, pa su se počeli navikavati na njih i upotrebljavati ih kao i drugi radnici iz drugih profesija koji su saradujući sa romanskim radnicima od njih naučili razne termine iz tih profesija. Tako je stvarala mogućnost da i u govor njihovih porodica, a preko njih i drugih uđu u njihov jezik reči za koje su već imali svoje.

Da bi se neka reč učvrstila u jeziku, trebalo je da za to postoji neki razlog. Uzmimo za primer imenicu *fanag* (fango, zemlja pomešana sa vodom). Prema ovoj reči u Lep. su u upotrebi bile reči *gljib* i *mulj*, a kad je reč primana možda je bila i reč *blato*, koja je u upotrebi u drugim mestima (naravno to primanje nije moralo biti direktno iz stranog jezika, jer svakako nije primljena u svakom selu i u svakom kraju posebno; primala se istina na više raznih mesta, ali se onda prenosila i na mesta gde nije direktno primana). Po ovome bi moglo izgledati da nije bilo razloga za primanje ove reči, ali on ipak postoji: ribari su imali priliku da često promatraju taj *fanag* i da o njemu vode računa. Od tog *blata* pomešanog s morem morali su prati mreže, paziti da im parangao ne pane u *fanag*, gde se na otvorenom moru nalazi samo divlja riba, nego pored grota (groтта) i seka, i dr. Sve to je uticalo da on o morskom *blatu* dobije drukčiju predstavu i da mu strana reč dobro dođe za njenu oznaku. Između reči *magla* i *kalig* (calligo) izgleda da nema nikakve razlike, ali i o *magli* kao i o drugim vremenskim prilikama ribari moraju voditi računa, ona im može smetati da na kopnu vide ribarske signale po kojima se orijentiraju; osobito pomoreci moraju paziti da se po *magli* ne sudare s kojim drugim brodom, da ne izgube orijentaciju.

i nasuču se na kraj, ili upute brod u nekom drugom pogrešnom pravcu. Istina i na kopnu magla pretstavlja slične nezgode, ali pretstava o magli, asocirana s pretstavom i posledicama koje ona prouzrokuje, uticala je da se napravi razlika između magle na moru i magle na kopnu. Ipak ova se reč manje raširila i slabije održala nego reč fanag, jer je za njeno održavanje bilo manje razloga. Još slabije se održava imenica *montanja* (montagna) koja se upotrebljava pored reči brdo s kojom se u govoru može zameniti. Stanovnici sela Lepetana zovu brdo na drugoj strani (bandi; tal. banda) mora *Đurinska montanja*. Reč *montanja*, pored brdo upotrebljavaju i inače za oznaku brda oko bokeljskog zaliva, iako selo na vrhu brda na čijem podnožju žive nazivaju *Vjeće brdo*. Mislim da su i reč *montanja* najpre počeli upotrebljavati ribari i pomorci za brdo koje su gledali s mora. Kad su npr. romanski ribari sa Velike lege gledali da svojim udaljavanjem od kraja sastave u svojim očima vrh lušičkog brda s vrhom peraškog, pa da se čamcem još više udalje dok se do određene tačke ne pojavi još više to brdo, oni su dolazili u situaciju da upotrebe reč *montanja* (i danas lepetanski ribari taj vrh peraškog brda zovu Montekašun). Ribari i pomorci morali su upravljati pogled na brda, da vide da li se iza njih javljaju oblaci; npr. mali oblačić koji se pojave iza brda poviše Risna u ljeto su znak burina (borino) itd. I inače brda koja se uzdižu nad morem pravila su na pomorce drukčiju impresiju, nego ostala brda, pa im je strana reč koja ih je označavala dobro dolazila da njom i označe tu novu pretstavu brda. Ali ovo je bio još manji razlog nego u *fanag* da se ova reč jače raširi, a time i jače učvrsti u jeziku. Za oznaku rečne struje postojale su odavnina reči struja i tok, što se vidi po tome što je od osnove prve napravljena imenica *ostrvo* (zemlja oko koje obilazi struja), a od druge otok (zemlja oko koje optiče tok vode), pa su ove reči u istoj ili kakvoj izvedenoj formi mogle ostanuti u govoru primoraca da se njima označi morska struja, ali mesto tih reči u upotrebi je i danas *kurenat* (corrente) što je besumnje primljeno od stranih ribara i pomoraca, a i uopće od primorskog stanovništva, jer su barke bile glavno prevozno sredstvo, a vosci su morali voditi računa o morskoj struji. Da se *kurenat* odnosi samo na morsku struju vidi se po tome što se rečna struja u govoru ne označuje rečju *kurenat*, barem ne u Boki. U tom kraju, istina, ima samo nekoliko, malih rečica, ali za oznaku njihove struje niko ne bi upotrebio reč *kurenat*. Svakako, pošto ima i drugih struja, vode koja kipi u loncu i dr., od kojih se morska struja razlikuje, dobro je došla ova strana reč, pa se raširila, mislim po čitavom našem primorju. Zbog ove primetne razlike u značenju ova reč spada u prethodnu grupu reči.

Teško je naći razliku u značenju i između reči *banda* (banda) i *strana*. Ta se reč redovito upotrebljava da se označi bok broda, pa postoji i glagol *nabandat* (sbandar) iz čega se može zaključiti da se u tom smislu najpre počela i upotrebljavati; u Lep. se upotrebljava i za oznaku kopna na drugoj strani mora (nalazi se i u pesmi koja se

peva o Božiću, »Božić zove s one bande prevezite me« koju je i Vuk zabeležio), dakle opet u vezi sa pomorstvom. Posle se počela širiti i na druge objekte (reče se i: boli me ispod lijeve bande), ali ne na sve. — Između glagola *largati* (barku od kraja; allargare) i *odalečiti* ne vidi se nikakva razlika, ali *largati se od kraja* pokazuje i nešto više: udaljiti se od kraja čamcem. Ovaj izraz upotrebljava se i metaforički; reče se za nekog dečaka da se largao od kraja, sa značenjem da se počeo slobodnije i raspuštenije ponašati.

Mnoge reči ušle su u jezik preko trgovine. Sećam se trgovca u Lepotanima koji mi je, kad sam ga kao učenik osnovne škole zamolio da mi proda držalo za pero, održao lekciju: »Nije ovo držalo, nego manega« (manica, manega), a držalo je za motiku! Trgovci su sa stvarima primali i njihovo ime. Tako su preko trgovaca ulazile u narodni govor i druge reči za oznaku različitog oruđa, pokućstva, kuhinjskog posuda. U dućanu narod je kupovao čaše, pa se pored te reči dobila i reč *got* (gotto). U apoteci su se prodavali lekovi, pa se dobila reč *medizina* (medicina, medesina; lek koji propisuju lekari) pored domaće *lijek* (prirodni). U mesarnici prodavali su se razni delovi mesa, pa se pored *jetra* dobila i reč *pikat* (fegato; danas *pikat* znači isto što *utrobica*, jetra sa slezenom i srcem, a verovatno je takvo značenje imala i reč *pikat*, jer se to sve zajedno prodaje i pripremljava u kuhinji); pored domaće reči *pleća* dobila se i strana reč *košet* (coscetto). Na kotorskoj pjaci seljaci su prodavali među ostalim i krastavce, tikvice i krompir, pa su pored *krastavac* od svojih kupaca naučili i nazive *kukumar* (tal. cocomaró), pored *tikvica* *zuket*a (zucchetta), pored *krtola* *patata*.

Prodavajući ribu u Kotoru ribari su tu čuli od kupaca neke venecijanske nazive za ribu, koji su se u kotorski govor počeli unositi dolaskom venecijanskog činovništva i njihovih porodica. Stari su se nazivi bolje čuvali po selima, ali su se i tu preko ribara u govor pomalo uvlačili novi nazivi. Tako se pored ranije starodalmatske reči *uliganj* (lolligo, — inis) čuje i *calamaro*; pored reči *ljublifaj* (lubin, lupinus, Skok, »Rib. i pom. term.«) čuje se i *brancin* (branzino), pored *trigla* čuje se i novije *barbin* (barbone); pored *ukljata* čuje se i noviji naziv *oçada* (obadve reči postale su od *oculus*, nazivu po velikim očima te ribe, ali *oçada* glasovima *č*, *d* prema *k*, *t* u *ukljata* pokazuje da je venecijanska; pored starijeg naziva *dinigla* (nepoznatog porekla) čuje se i naziv *orada* (orata, orada). Pored domaće reči *zubac* dobila se reč *dental* za oznaku iste ribe. Ovaj slučaj se razlikuje od prethodnih po tome što su u tim slučajevima obadve reči strane, a u ovom slučaju jedna je domaća. Da je ova reč od davnina u upotrebi vidi se po tome što se upotrebljava i u drugim primorskim krajevima, i to odavna, jer je i Petar Hektorović upotrebio u svom »Ribanju i ribarskom prigovaranju«. I zubatac, kako se govori u drugim krajevima, i *dental* reči su stvorene na temelju iste karakteristike ove ribe: velikih zuba (dens, dente, zub). Ill je zubac prevod reči

dental, ili su obadve reči slučajno postale na isti način. Danas u Boki (barem u Lepetanima, starom ribarskom mestu, čiji su ribari do oslobođenja od austrijske vladavine jedini znali gde se nalaze Mala i Velika lega) za tu ribu redoviti je naziv zubac, a *dental* se ređe čuje.

Betki su slučajevi da je strana reč potpuno istisnula domaću. Tako je *ponta* (punta) potpuno u Lep. istisnula imenicu *rt*, koja se nalazi u toponimima *Markov rt* i *Dražev rt* (narod pošto mu je nepoznato značenje reči *rt*, počeo je *rt* shvatati kao *vrt* pa prema tome i izgovarati, v. »O topografskim imenima Boke Kotorske«, Spom. SAN, CIII). Imenica *mulo* istisnuo je domaći naziv *pristan* koji se čuva u toponimima *Mali* i *Veliki Pristan* kod Rosa. Reč *kadena* (catena, cadena) istisnula je domaću reč *verige*, koja se čuva u toponimu *Verige*. Sve ove tri reči označuju objekte koji imaju veliku važnost u pomorskoj praksi, pa se time može objasniti uzrok njihovom učvršćivanju u jeziku na štetu domaćih reči.

Ima priličan broj stranih reči koje su primljene iz težnje za fonetskom ekspresijom. Zvuk domaćih reči je običan zbog toga što se on svakodnevno ponavlja, pa gubi ekspresivnu snagu, a strane reči zato što su nove, svojom neobičnošću utiču na osećanja. Uz takve reči koje su iznesene u Ozn. mogu se navesti i ovih nekoliko: *morozo*, *moroca* (amoroso, — a. moroso, — a); *berekim* (birichino; mangup); *karonja* (carogna; pokvarenjak); *karestija* (carestia; nestašica); *pržun* (prigione; podrugljivo mesto tamnica); *preša* (pressa; žurba); *turulu* (turulu; luckast, budala); *mirakulat* (miracoleggiare; preteranim izrazima u afektu stvarati uzbunu); *spaventat se* (spaventarsi; jako prestrašiti); modalni prilozi: *anci* (anzi; dapače, štaviše); *pljutosto* i *pljutosto* (piuttosto; rađe, pre); strani sufiksi: *gadarija* (gadost; prema *šporčarija* sporcheria); prema ovome i *blezgarija* (glupost; od blezgo); *ništarija* (ništavac); *usidelun* (stariji neženja; prema usidelica).

Analizirajući ove primere vrlo sličnih ili po značenju istih reči dolazi se do zaključka da u slučajevima kada se prodiranjem stranih reči nađu u jeziku jednog istog lica dve različite reči za isti pojam, starija reč zadrži svoje značenje, a novija se veže za neki novi vid objekta koji se tim rečima iskazuje. Ako obe reči iskazuju pojam koji nije potrebno dalje deliti, u tom slučaju starija reč ostaje u jeziku kao regularna, a nova se čuva u pamćenju kao strana, slično pamćenju reči koje se nauče učenjem nekog stranog jezika. U takvom slučaju ta se reč kao neobična može upotrebiti u cilju jače ekspresije, kako se često upotrebljavaju strane reči (ali obično samo ako govorno lice misli da će je njegov slušalac razumeti), ili u razgovoru sa nekim za koga misli da takvu reč upotrebljava kao redovnu. Ako taj pojedinac tu reč sve češće čuje, on se na nju sve više privikava i ona mu postaje sve običnija, pa može doći do momenta

kada mu obadve reči postanu jednako obične. Tada ni jedna ni druga reč nisu potpuno učvršćene u njegovom jeziku, jer se međusobno istiskuju, pa je njihovo stanje kolebljivo, zbog čega taj pojedinac može upotrebljavati sad jednu sad drugu reč za isti pojam, dok se jedna od njih potpuno ne učvrsti u njegovom jeziku na štetu one druge. Iz činjenice da se to dešava i sa drugim jezičkim sredstvima, domaćim i tuđim, vidi se da ne postoji učvršćeni jezik ni u svesti pojedinaca. Ovo što se dešava u jeziku individue to se dešava i u jeziku kolektiva kojemu ona pripada, i šireg i užeg. Obično novija reč pobjedi, što je razumljivo, jer njena pojava i sve češća upotreba pokazuju da za njeno primanje mesto one starije reči postoje razlozi, da se nešto promenilo u utiscima dobivenim iz prirode (što se može dogoditi dolaskom u novi kraj), u produktima čovekovog rada, u načinu života, itd., ili zbog promene u utisku koji pravi reč na čovekovo osećanje, usled kojih razloga sve zastarava i gubi se pa i jezik. Tako i stara reč sve se ređe upotrebljava, i to samo kao ekspresivna ili se potpuno izgubi.

Širi i uži jezički kolektivij međusobno utiču jedni na druge, ali širi prave jači pritisak. U koliko neko jezičko sredstvo uspe da se više raširi, u toliko je njegov položaj čvršći i trajnost jače osigurana, jer je podržavana većim brojem individua. Zbog toga se može dogoditi i da se neka jezička sredstva koja su se u jeziku učvrstila ponovno izgube, a stara ponovno da uđu u upotrebu, što se, naravno, u narodnom jeziku odvija sporim tempom. Romanizmi koji su ušli u naš jezik zahvatili su veliki prostor, čitavo naše jadransko primorje, ali to je samo periferija prostora u kojemu se našim jezikom govori. Usled dugotrajnog življenja naroda ovih krajeva pod vlašću Mletačke Republike ove su se reči jako raširile, ali promena političke situacije, ujedinjenja ovih krajeva sa ostalim u kojima se govori srpsko-hrvatskim jezikom one se gube, kako u ostalim krajevima tako i u Boki.

Résumé

ELEMENTS ROMANS DANS LE LANGAGE DE BOKA KOTORSKA ET LEUR RAPPORT AVEC CEUX DU PAYS

Dr Vaso TOMANOVIĆ

Dans cette oeuvre on parle des différentes sortes de mots qui, à l'aide, de différents affixes d'origine romane sont acceptés dans le langage de Boka Kotorska. Plus loin, on parle des mots acceptés dans ce langage quoiqu'il y ait dans ces mots une signification ressemblante, ainsi que leur rapport avec les mots du pays. En comparant leur signification, on arrive à conclure que tous ces mots sont souvent employés pour exprimer une nouvelle manière, ordinairement plus parfaite, des mots déjà connus, qu'il s'agisse d'une chose ou d'une action et que ces mots nouveaux ont presque toujours une signification plus appropriée et ceux du pays une signification plus étendue ou celle qu'ils avaient auparavant. Au point de vue logique, le mot connu plus tôt contient la signification du mot d'origine étrangère, mais d'une façon plus étroite, plus personnelle, quant au point de vue du langage, la question se pose combien on porçoit ce rapport. A propos de la nouvelle forme du mot qui explique le sens d'après ses particularités éloignées du mot primitif, là aussi on ressent le rapport, quoique d'une manière plus faible. Plus loin, on parle des mots qui désignent une seule et même chose et par rapport à ce sujet la façon par laquelle ces mots ont passé pour entrer dans notre langage. Dans ce cas, le mot ancien rest dans la langue comme régulier et on garde dans sa mémoire le nouveau mot comme étranger, semblable au souvenir d'un mot d'une langue étrangère. Dans ce cas, ce mot comme étrange peut être employé dans le but de donner plus de force à une expression ou dans une conversation avec quelqu'un pour qui on pense qu'il emploie ordinairement ce mot. Si ce particulier entend souvent ce mot, il devient pour lui de plus en habituel et le moment peut arriver que les deux mots deviennent pour lui également habituels. Dans ce cas, ni le premier mot, ni le second mot ne sont complètement fixés dans son langage, car réciproquement ils se supplantent et de cette façon il devient hésitant et ne sait plus quel mot employer. C'est pour cela que ce particulier emploie tantôt un mot, tantôt l'autre pour une seule signification jusqu'à ce qu'un seul mot définitivement reste dans son langage au détriment de l'autre. Du fait que ceci arrive avec d'autres particularités de langage, du pays comme de l'étranger, on voit qu'il n'existe pas une affirmation de langage même pas dans l'esprit des particuliers. Ce qui se passe dans le langage des particuliers arrive aussi dans le langage collectif auquel appartient cet individu et ceci d'une façon plus restreinte ou plus large. Ordinairement le nouveau mot triomphe, ce qui est compréhensible car son apparition et son emploi fréquent démontrent qu'il existe de fortes raisons pour l'emploi de ce mot, à la place de l'ancien.

Ишчезава још једно занимање — млинарство

Вриједно је из заборава извући једно занимање које је било веома развијено, а које је данас скоро потпуно ишчезло.

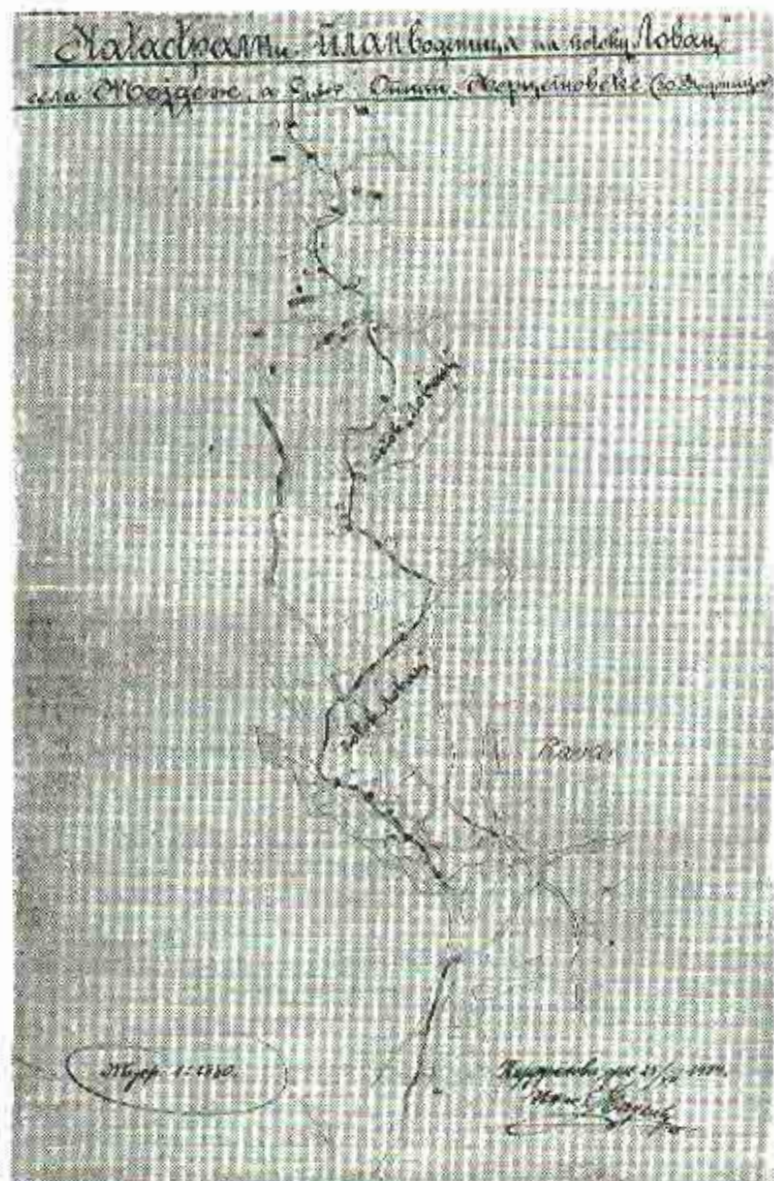
Према сачуваним подацима у Архиву Херцег-Новога пратићемо за последњих сто година развој и нестанак млинарства на терену херцеговске општине.

Херцеговска општина обухватала је 18 села и засеока и бројила је до тридесетих година овога вијека око 8000 становника и око 1900 домова. Становништво се бави сточарством и земљорадњом. Од житарица гаје кукуруз, јечам, раж и пшеницу. У приобалном појасу веома је развијено гајење маслина. Некада је ово била једна од најважнијих привредних грана овога краја и доносила је знатне приходе. Уље је било веома доброг квалитета и веома се много извозило.

По врстама или боље рећи покретачкој снази која је коришћена за рад млинова — млинове можемо сврстати у неколико група. Најбројније су воденице, те зато и највећи број млинова налазимо у овим селима гдје има доста и преко цијеле године текуће воде. Природно, зато највише налазимо млинова у селу Мојдежу, а затим у Подима, Сасовићима, Кутима, Игало — Топла, и нешто дуж Ривијере.

Бројем 4483 од септембра 1934. године херцеговска општина шаље Среском начелству у Котор попис свих извора на свом терену. По овим подацима у Баошићу имамо 4 извора, у Бијелој такође 4, у Јошицама 1, Крушевицама 1, Беновићу 2, Кумбору 6, Кутима 12, Мојдежу 7, Мокринама 2, Подима 4, Ратишевини 5 малих, Сушћепану 2, Сасовићима 9, Савини 4, Топлој 5, Требесину 3 и Жлијебима 2 — што укупно износи 74 извора. Најбогатији водом били су извори у селима Мојдежу, Подима, Сасовићима и Кутима. Но ипак највећи број воденица налазимо у селу Мојдежу, у којему истовремено ради до 20 воденица које користе водену снагу са извора „Ловац“.

Налазимо млинове и у неким селима гдје нема довољно воде. То су млинови који раде помоћу вјетра, људском снагом и помоћу машина (мотора). Од свих ових најинтересантнији је млин

који је радио помоћу вјетра. То је млин-вјетрењача или како је у народу остао назив „Вјетрењи млин“ који се налазио у селу Крушевицама на локалитету Доброглед. Овај млин према кази-

вању Николе Ђировића и других мјештана саграђен је половином прошлог вијека. Због честих сукоба на граници и забрана преласка са турске територије (Крушевица) на аустријску територију (Мојдеж), становници Крушевица често су били у тешкој ситуацији због мљењења жита. Јефто Радовић из Крушевица одлучи да сагради млин, искористићавајући као погонску снагу вјетар. Идеја за изградњу оваквог млина настала је сигурно зато што је Радовић дуже времена боравио у служби код неког румунског кнеза одакле се вратио не само са довољно средстава за подизање млина, већ и са извјесним искуством за изградњу вјетрењача. Но то познавање вјетрењача је ипак било недовољно, јер изгледа да је млин радио непуну годину дана и то од прољећа до јесени. Истина, изгледа да је олуја поломила крила и кров вјетрењаче необичне за наш крај, па ипак главни узрок престанка рада је недовољно вјетра за непрекидни рад млина. Касније је један познавалац утврдио да га је требало саградити нешто сјеверније.

Поглед на „Доброглед“ и „вјетрени млин“

У овом раду неће бити говора о млиновима на подручју подумства Луштица, гдје је свака кућа у једном дијелу конобе (магацина) имала уљани млин који је служио само за домаће потребе, те због тога на овом терену не може се говорити о млинарству као занимању. Такође за период о коме се овдје говори овај терен је сачињавао посебну Луштичку општину.

Почетком овога вијека или тачније речено 23. IX 1901. године Томо Терзовић пок. Јока подноси молбу за дозволу градње једне куће поземљуше на честици земљишта 377 пореске општи-

не Мокрине. У истој намјерава поставити парни млин за брашно. Идеја за подизање овог млина потекла је још раније, тј. 1892. године када је на сеоском збору записнички констатовано да је мес. зем. на којој жели подићи млин са мотором на бензин власништво пок. Јока Терзовића, а не сеоско земљиште. Млин је, према документацији која је сачувана, прорадио крајем 1903. године „...јер не постоји никаква законска препрека па се нема ништа против молбе Тома Терзовића пок. Јока из Мокрина за тјерање слободног млинарског обрта у просторијама куће под анаграфским бројем 137 (чест. 377) на Мокринама која је зато саграђена, те посве прикладна“. У једном попису млинова из 1934. године налазимо податак да млин на мотор Терзовић Ђура из Мокрина не ради. И данас постоји та зграда са постројењима.

Млин Терзовића у Мокринама

Касније се јављају овакве врсте млинова и у другим насељима. Један такав млин радио је једно вријеме на Крушевицама, па је касније његов мотор употребљен за рад прве електричне централе у Херцег-Новом. Тридесетих година овог вијека таквих млинова имамо више: у Зеленици, власништво Вуковић Јова; у Ђеновићима, браће Војводића; у Бијелој, Павловића-Желалића. Данас раде на електромотор млинови Милашиновић, Перчиновић и Глеђ.

Ови млинови су били много рентабилнији и кориснији. Имамо података да млин на мотор за 24 сата самеле 18 — 25 метричких центи жита, док се за исто то вријеме у воденици може сам-

љети 2—4 м. ц. Природно је да су и приходи код ових млинова били знатно већи. Тако 1933. године од 45 млинова највећи промет билежи млин Павловић-Желалић и то 22.086 динара за протеклу годину, док највећи промет код воденице износи свега 8.000 динара.

На основу испитивања може се утврдити да је веома интензивна градња млинова била у другој половини XIX вијека, иако је ово занимање било и раније развијено. Над градњом, радом и нарочито искоришћавањем вода водила се строга контрола, како од грађевинске инспекције, тако и од пореских власти. Током свих испитиваних година nailазимо на тражење пореског уреда података да ли поједини млинови раде или не. То се нарочито јавља године 1873. када су маслине веома лоше родиле па млинови нису радили као ранијих година. Тако на питање пореског уреда да ли је Мато Занетовић затворио свој млин, општина потврдно одговара да млин не ради, јер ове године нијесу родиле маслине. Исти случај је и са млином Балић Сава. За порески уред било је од значаја да ли власник меље само за своје домаће потребе или и за остало.

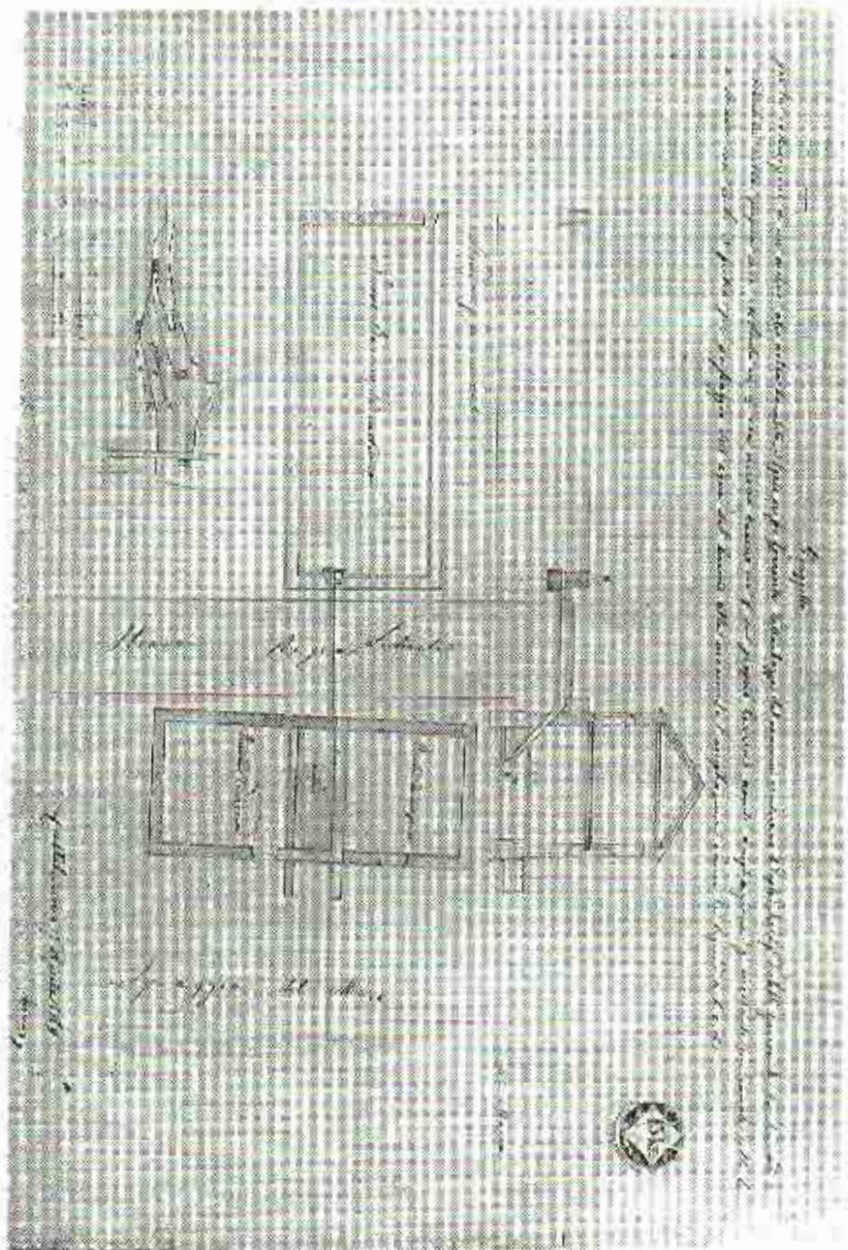
За градњу млина потребна је била дозвола коју је издавало Среско поглаварство у Котору, односно касније Среска испостава Херцег-Нови, уз претходно прибављено мишљење општинске власти. У молби се морало нарочито нагласити и доказати одакле ће се користити вода, са чијим земљиштем ће граничити земљиште на којем ће се млин подићи и да ли вода тече преко власниковог или туђег земљишта. Молби се поред одређене таксе морао приложити нацрт грађевине и постројења у три примјерка.

Уколико би започели градњу без одређене дозволе „на темељу члана 68. предређеног грађевинског правилника ово општинско управитељство као грађевинска власт наређује да К. Р. и С. П. одмах обуставе радње грађевине под пријетњом глобе од 100 форинти“.

„Ако намјеравате градити млин или другу грађевину треба да поднесете у троструко нарис и план овом општинском управитељству да га спроведе Ц. К. котарском поглаварству у Котор као надлежној власти“.

1869. године браћа Шпиро, Јеролим и Глигорије Гоиковић траже дозволу за подизање једног брашненог млина на Топлој, ча њиховом земљишту, док би базен за воду (јажа) био преко пута, тако да би довод воде морали спровести испод државне цесте. Молба је одобрена по приложеним нацртима, уз услов да се вода до строја проведе каменим цијевима преко краљевске цесте.

15. VI 1875. године усмено је у општинској управи затражио дозволу за градњу млина Драго Лакичевић из Гошића — Кртоле, те на основу тога у општинском уреду сачињена је слиједећа молба:

Пројекат за градњу млина за уље браће Гојковић у Игалу — 1869. год.

„О трагу 13 година купио сам бантану и кућу у Баошће које граниче од запада поток, наслеђеници Ветковић, наследници Вука Стојковића и наслеђеници Дабовића, од истока наслеђеници Луке Ветковића и Бура Миљеско и наслеђеници Луковић, од сјевера наслеђеници Крста Перова Лазаревића, а од југа море. Будући намјеравам подићи млин уљани са јаким колим да буду позвани сви они који граниче са стране потока, те да отишу међу ди што противно овој грађи. Прочитано, потврђено и потписано Драго Лакићевих“.

20. X 1876. године ова молба се ставља ад акта јер молбац до тада није поднио нацрте, што значи да је одустао од градње.

Стеван Миловић из Мојдежа склапа споразум са својим сусједима приликом градње млина те је у општини о томе сачињен и записник који гласи:

„У општинском уреду, Херцегови 18 маја 1898 присутни потписани.

Упољед прошње пр. 2 маја т. г. под Бр. 451 од Стевана Миловића пок. Остоје из Мојдежа за постигнуће грађевне дозволе за градит по приказаним нарисима једну кућину у којој каци смјестити млин брашнени — позвици приступи Лазар Мркајић пок. Јока из Мојдежа као међашник, коме бјеху приказати нарисе те на дотична питања одговара:

„Ја немам ништа противнога наумљеног грађевини, шта више ја сам добровољно истом уступно преко мога земљишта да вола отјече у његову банштину, која ће му бити потребита за млине. — Лазар Мркајић“.

Приступи међашник Марко Шабовић пок. Лазара из Мојдежа те изјави да он нема ништа противнога да Стеван Миловић огради наумљену кућу за млин, али да би кадгод и он оградио млин да му мора допустити испод кола (млина) да и Марко Шабовић може узет воду и водит у његово, тако исто да може се служити водом за појење.

Стеван Миловић пристаје да Марко Шабовић може испод кола (млина) узет воду и провест у своје само да му не смета вода да меље.

Сврханке пристају. Марко Шабовић и Миловић Стеван“.

На основу овога записника и поднијете молбе са нацртима одобрена је градња млина у смислу § 6 Грађевинског правилника. „Једино се опомињете да се грађе строго држите по поднесеном нарису од којег вам један потврђен примјерак се враћа; тако исто да у нови стан не уђете без прописане дозволе“.

По завршеној градњи вршен је технички преглед грађевине. Комисију за преглед грађевине формирало је Царско краљевско политичко изложество, а о чему је обавијештавало општинску управу. Тако од 14 IV 1910. године Ц. К. изложени политички повјереник Херцегови обавијештава општинску управу Херцего-Нови: „Дне 21 око 11 сати слиједи ће повјеренство за одобрење обртништва брашноног млина на гас власност Андрије пок. Петра Балабушића у Бијелој. Позивљем то управитељство као грађевинску власт, да изволи изаслати и својег делегата за сврхе и у смислу § 10 грађевног правилника за Далмацију од 15 II 1866“.

1894. године такса уз молбу износила је 150 поринти, а за излазак комисије која се састојала од једног чиновника општине и једног инжењера на лице мјеста износила је 43:56 1/2 форинти.

Дозвола се морала тражити и приликом било какве измјене на згради или на постројењу млина. 24. IX 1901. године Марко и Бура Брајевић пок. Сава из Мојдежа траже дозволу за мљење маслина у већ постојећем млину. Молби им је удовољено, „пошто тијесак за уље смијештају у постојећи брашнени млин тек док раде на мељави маслина не могу радити са брашненим млином те нема никаквог квара ни штете по јавну воду којом се служи“.

Више пута вршена је ревизија дозвола за рад млинова. Од 1900 до 1903. године издаване су дозволе или боље рећи обнављање власницима млинова који су већ радили 20. XI 1902. године Политичко изложеноштво Херцег-Нови бројем 4031 доставља Општинској управи молбу Вука пок. Јока Зипанчића из Мојдежа којом тражи обртни лист за брашнени млин. Општинско управитељство Херцег-Нови на горњу молбу даје слиједећи одговор:

„Пашто је проситељ својој приклопљеној молби прихватио биљегу од 2 круне, а мјесто цареса којег се тражи приложио опис млина и камена што жито меље, јер ради трошкова није у стању царис поднјети, као ни земљишни изводак, али на приклопљеном уговору имаде са стране П. К. Земљишничког уреда саједоубу да је проситељ укњижен као власник названог млина. Јавља се пак да је вода јавна са којом се служи млин од давнина, а није никада с никоје стране било притовора“.

На основу издатих дозвола за рад у периоду 1900-1903. можемо констатовати и године изградње млинова.

1900. године издате су дозволе: Марку и Буру Брајевићу пок. Сава чији млин ради 2 године; Лазару Марковићу пок. Јока који ради 5—6 год.; Стевану Краљевићу пок. Бура — 15 год.; Крстину, жени Трипка Косића — 10 год.; Стевану Миловићу пок. Остоје — 1 год.; Крсту Будечу пок. Шпира — 25 год.; Илији Будечу пок. Сава — 10 год.; Марку Шабовићу пок. Лазара 2 год.; Илији Вујовићу пок. Марка — 2 год.; док за млинове Николе Андрића пок. Шпира, Тодора Поробића пок. Илије, Јока Радловића и Сима Вујовића пок. Јова наводи се да раде од давнина те није могла бити констатована година изградње. Сви молбоци су из села Мојдежа.

1901. године подноси молбу за рад брашног млина Милица, жена попа Пера Поповића из Мојдежа.

Наредне године подносе молбу за рад већ постојећих млинова Лазар Перчиновић пок. Николе из Пода; Крсто Мијов Кнежевић из Бијеле за млин Петра Новаковића; Јоко Јакшић пок. Јока; затим Крсто Аћимовић пок. Мића из Сасовића за рад млина која ради већ 40 до 50 година; па Крсто Режић из Мојдежа, чији млин ради 6 година.

1903. године обнавља дозволу и Савета уд. пок. Јована Лазаревића из Баошића.

Априла мјесеца 1926. године вршен је попис воденица на територији општине Херцег-Нови. Попис је садржао слиједеће податке: редни број, име власника, мјесто становања власника, назив потока на којем се воденица налази, мјесто гдје се налази воденица, са колико камена млин ради, да ли ради на уставу, број рјешења издате дозволе.

Из овога пописа видимо да је те године на овом терену било 29 власника млинова који су посједовали 41 млин, од којих је 9 уљаних. 19 млинова користило је воду са извора „Ловац“ у селу Мојдежу. На извору „Прмница“ у селу Подима ради 11 млинова. На Љутом потоку на Топлој била су 3 млина, док је на Пријод прелу у Сасовићима радило 8 млинова. Сви власници посједовали су дозволе које су издате углавном у периоду 1901-1903. године.

1931. године донесен је Закон о искоришћавању водених снага. Овим Законом дозволу за искоришћавање водених снага које су власништво државе, за постројења испод 15 бруто КС на испловним ријекама и потоцима издаје општина. Ова власт је била дужна да води надзор над постојећим постројењима, над градњом нових и над измјеном постојећих. Молбе за изградњу постројења подносиле су се Банској власти, а ова је достављала надлежној власти. Повластице и дозволе издавале су се на основу молбе, увиђаја и саслушања заинтересованих на лицу мјеста, техничког извјештаја и скица земљишта. Скице је израђивао на основу свих прикупљених података, по службеној дужности, инжењер који је вршио технички увиђај. У „Књизи повластица“ требало је тачно одредити мјесто, количину дозвољене воде, висину бране, висину успорене воде, величину отвора упусне устава на почетку горње воде, као и начин употребе воде.

Чланом 74. поменутог Закона власници постројења која су подигнута пре доношења овога Закона супротно досадашњим законима и обичајном праву, морају у току три године од обнародовања овога Закона надлежној власти поднијети молбу са прописаним плановима ради добијања повластице, уколико зато има услова.

Закон предвиђа казну од 100 — 10.000 динара глобе ко започне градњу без дозволе, а ко сагради или преправи и безправно ради, казна износи од 1000 до 30.000 динара у корист фонда вода. Неисплаћивањем новчане казне иста се претвара у казну затвором (чл. 71).

Све водене површине као и њихове обале су јавно добро и не може се стећи никакво приватно власништво (чл. 75).

Лица која су добијала повластицу за подизање новог постројења стицала су право на олакшице за плаћање течевине, односно друштвеног пореза у погледу прихода од таквог постројења. Тако, нпр., ако је јачина постројења износила до 25 КС умањује

се Законом утврђена основица за период од 1932. до 1941. године за 25%. Министарство грађевина при Краљевској банској управи обавезно је о свакој промјени обавјештавати финансијску дирекцију.

Јули 1934. године био је крајњи рок за преглед и попис свих постројења која су искоришћавала водену снагу. Како до овог рока, не само у херцеговској општини, него и на другим теренима, није извршен потребни преглед, овај рок се продужава још неколико пута, и то најприје до јула 1936, затим до јула 1937, па до јула 1938. године.

Истина, већ 1934. у предвиђеном року овај рад око прегледа, техничког описа и сакупљања осталих података о воденицама повјерен је инжењеру Франу Баучићу. Сви власници воденица 1. јула 1934. године писмено се обавезаше, у општинском уреду, да ће инжењеру Баучићу за сваки млин исплатити 60 динара након завршеног рада.

Неколико мјесеци раније Општинска управа, преко Среске испоставе Херцег-Нови, моли Банску управу Цетиње да рад на попису и техничком опису земљишта и млинова изради грађевински мајстор, а не инжењер, како би трошкови били што мањи.

Из горњег се види да овој молби општине није удовољено. Инж. Баучић је овај рад завршио 1936. године и читав елаборат за 47 воденица предат је Среској испостави Херцег-Нови 19. V 1936. Но, ово питање протеже се идућих година, јер сви власници нису поднијели појединачне молбе за рад млинова.

Од техничког описа за 47 воденица сачувано је свега 4. Овдје ћемо дати опис једне воденице, јер из ових података можемо добити јасну слику ових грађевина, њихових постројења и податке о њиховом раду.

Власник воденице о којој ће бити ријечи је Мусић Косто и Саво пок. Андрије из Пода.

„Воденица се налази на потоку Прица у селу Подима на чест. 61. Воденица је служила за мљење житарица. Бране нема, већ долази непосредно из извора те се у цјелини користи за воденицу. Водене ваде (горњи канал) уопште нема. Будући вода из претходног млина иде одмах у јазу, а канал је дуг свега 3 метра. Вода пуни јазу, те када се иста напуни, пушта се на млинско коло (0,025 м³/сек). Висина корисног пада је 6 м. За постројење дат је слиједећи опис: Једноставно израђена дрвена осовина на којој се налази једноставно дрвено коло са 16 кашика (пераја). Пречник кола је 130 цм, дотич покретног камена 105 цм. Већа множина КС постизава се тиме, што већа количина воде долази на млинско коло ($КС = 0,33 \text{ м} \times 1000 \times \text{В} = 0,50$). Водена снага се употребљава за тјерање брашног млина (воденице). Пстројење је подигнуто најприје за властите сврхе, а онда за родбину и сусјеле“

Инж. Баучић даје слиједеће податке за саму зграду:

„Зграда (приземница) је грађена из камена ломљака положеног у обичном мјеру. Дуга је 8 м, широка 4,40 м, покривена је каналастим цре-

пом, а мањим дијелом са каменим плочама. Висина ластавице је 1 м. То чак је изведен на вертикалну осовину са кашикама”.

Даље слиједи подаци о дозволи за рад.

„Дозвола је издата од Среске испостава Херцег-Нови, 20. VIII 1625. године број 2301 на неограничено вријеме”.

На питање описа сталних тачака, висинске коте, те положај дозвољене висине воде у доводној и одводној вади и испред запо-ра дат је слиједјући одговор:

„Стална тачка исте је на доњем прагу, а удаљена је за 30 цм од источ-ног односно јужног каменог окомитог прага улазних врата те је иста мер-кирана ијеком (удубљењем).

Воденица меље годишње 120 дана, а дневно (24 часа) самеле 200 кг. Ујам се обично узимље 5—6%”.

Сви напред наведени подаци дати су оним редом како су унесени у „Књигу повластица”.

Упоредијујући све податке које посједујемо, а на основу и ранијих података, све воденице су приземне зграде, грађене од необрађеног камена, покривене плочом или каналом, кров на једну или двије воде, а величина им је одприлике као описана воденица Коста Мусића.

Интересантно је да се у књизи повластица налази у селу Мојдежу на ступу (ваљалица) која је приликом овог пописа била рушевина, па зато за исту немамо неких детаљних описа, сем да је власништво Радунчић Анђе пок. Богдана за 4/48, Радунчић Илије пок. Тодора 24/48+4/48, Радунчић Обрена, пок. Милана за 12/48 од 16/48 и Радунчић Госпаве пок. Милана за 4/48 од 16/48. Зграда се налази на чест. бр. 86. Посебне бране нема, већ доња вода (доњег јарка) воденице иде горњим јарком. Осталих података за ступу нема, јер је иста, као што смо већ рекли, била рушевина.

Рад у воденицама одвијао се углавном ноћу, највише због тога што се вода дању искоришћавала за наводњавања. Рад се обављао свакодневно, а било је извјесних периода године када је због мањкања житарица и маслина рад смањиван, а некад чак и обустављан. Вода која је коришћена за рад млинова била је јавно добро, што можемо и документовати. Својим дописом број 1179 од 20. априла 1901. године ЦК политичко изложеноство Херцег-Нови тражи од општинске управе да их извјести да ли „поп Петар Писовић има право на воду којом се он служи за ћерање млина у Мојдеж”. На ово општинска власт одговара „... да је вода у селу Мојдежу јавна са којом се служи поп П. Поповић за ћерање свога млина те има право служити се са истом као сви остали млини у Мојдежу који постоје од давнина”.

Раније смо већ навели да Закон о искоришћавању водних снага чл. 75. каже: „Све водене површине као и њихове обале су јавно добро и не може се стећи никакво приватно власништво“.

Накићеновић у свом раду *Бока*, говори о млиновима од којих се има знатних прихода, наводи нам и једну народну пословицу која гласи „Нема помоћи без ноћи“, што нас доводи до закључка да се највише у воденицама радило ноћу. То нам потврђује и један записник сачињен у општинском уреду Херцег-Нови:

„Дана 16-28 VIII 1890. године. Присутни доље назначени. Власници земаља испод воде „Лован“ који имају право на тољење договорише се по колико сати да се топи...

Кроз петнајест дана има право топити своје баштине сваки доље назначени појединик и то: означено по урама и то дању од сивања до првог мрака, јер ноћи остају за употребу млина тако донаде...“. Савјете потписи 28 домаћина овога села, а на крају предвиђа се и казна ко прекрши горњи договор и то за први пут предвиђена је казна од форинта на корист сиромаци села Мојдежа, а за сваки други преступ биће кажњен по Закону о водама“.

9. јула 1900. године сачињена је у Општинском уреду молба од стране Трипка Поробића, кнеза села Мојдежа, који у име својих сељана моли да им се дозволи мљети жито и недељом, сем док траје служба божија.

„Ушљед одређеног недељног почивања на темељу Закона од 16 јануар 1895 године и Министеријалне Наредбе од 24 априла као и Обзване Ц. К. Далматинског намјесништва од 3 маја 1895 Ц. К. оружници Постаје Мокрина забранише да житни млини у селу Мојдежу раде недељом од 6 сати ујутро до понедељка ујутро до 6 сати. Пошто сви житни млини међу брашно искључиво водном снагом (а рађу обављају лично исти господари без радника) зато ова обустава млиња од 24 сата недељом наноси велику и непроцењену штету по ручанство, јер особито љети од јуна до октобра велика је оскудица воде те и тим млини не могу самљети и кад непрекидно раде потребиту количину брашна која је потребита за свакидневни хлеб без кога се не може нико проћи а камоли биједни сељак... те моле дозволу за рад недељом... уз сами прекид док траје служба Божија у цркви“.

Ова молба упућена је преко Ц. К. Политичког изложенства Ц. К. Намјесништву у Задру.

4. јануара 1901. године стигао је одговор Ц. К. Намјесништва из Задра са дозволом да се рад у млиновима може обављати и недељом, а на основу одредби Закона од 16 јануара 1895. године чл. 1. тач. 3. по којој се изузимље од недељног почивања личне радње господара од посла, докле може обављати без помоћника и на јавно и погледом на одредбе Министарствене Наредбе од 24 априла 1895. године тач. 19. став б) по којима за такове житне млинове у погледу радника који су свакако потребити допуштена је рађа недељом“, Тачком г) поменутог става дозвољено је то-варење брашна и изношење из млина недељом до 10 сати прије подне и то у мјесецима од јула до искључиво октобра. А тачком е) дозвољено је колима слати брашно и хлеб недељом у сатове

који су одређени за трговање храном. Радницима који су запослени више од 3 сата морало се накнадно дати одмор.

Приликом издавања дозвола за рад млинова често се пута наглашавало да се дозвола издаје и због тога, јер је овај обрт „...потребит по пучанство“.

Из свега напријед наведеног види се колика се пажња поклањала раду млинова, а и колика је потреба била за истима, јер се њиховим радом становништво снабдијевало најосновнијим прехранбеним артиклом: хљебом.

Приходи од млинова били су велики, па Накићеновић у поменутом раду на стр. 213, говорећи о воденицама, каже: „Ко је имао у стара времена у Боки воденицу или млин брашнени, за тога су говорили да има брод и да је запитао и у најбољој кући дјевојку дали би му, јер толику је корист од млина имао“.

Приход од млина састојао се у томе што се уљем или брашном плаћало за извршено мљевање. Тај дио који је остајао млинару зове се ујам или ушур. По Накићеновићу ујам се плаћао по стару самљевена брашна (стар = 60 кг) од Ђурђева до Митрова дана 3 оке, а од Митрова до Ђурђева дана 2 оке. По њему назив ујам настао је јер се од количине жита које се довозило на мљевање, ујимало, узимало. Код уљаних млинова ујам се састојао у уљу и коминама. Наплата за мљевање житарица и маслина до данашњих дана задржала се у узимању ујама и врло ријетки су случајеви да се за мљевање плаћало у новцу.

Пратећи десетак деценија ово занимање можемо констатовати да су се овим радом бавиле углавном исте породице и да се ријетко млин продавао и прелазео у власништво друге породице. То нарочито важи за воденице, док за млинове на мотор можемо тврдити да нису тако дуготрајно остајали власништво једне те исте породице.

У селу Мојдежу током читавог времена о коме је овдје ријеч наилазимо на слиједеће породице које су власници воденица: Будечи, Брајевићи, Радуловићи, Андрићи, Краљевићи, Шабовићи, Гојковићи, Вујовићи, Перобићи, Миловићи, Мркајићи, Зипанчићи, Радунчићи, Косићи, Поповићи и Лучићи који су купили млин у Мојдежу, а становници су села Суторине.

У селу Подима породице које су се бавиле овим занимањем су: Перчиновићи, Глеђи, Мусићи, Гудељи, Мисинезовићи и Косаћ Олга и Глиго у заједници са Перчиновићима.

Породице Шимрак, Ахимовић, Чуквас и Накићеновић бавиле су се овим занатом у селу Сасовићима односно Кутима.

На Топлој — Игало: Станишићи, Шабовићи, Милашиновићи и Јакшићи познати су од давнина као власници воденица.

У списковима воденица са којима располажемо помињу се као власници воденица и породице Илић, Желалић и Мандић из Бијеле, затим млин у Бјелским Крушевицама, чији је власник црква Св. Арханђела Михајла из истог села. За млин Рашковић Ива у Баошићу имамо само један помен из 1933. године, гдје се наводи да исти не ради од 1929. године. За млин Бронзић наследника Николе који се налазио на Подима, као и за млин Бачановић који се налазио у Ратишевићима, имамо само два помена, тако да можемо тврдити да исти нису били дуго у власништву поменутих породица, јер се први јавља само у једном податку из 1937. а други у једном списку из 1933. године, док прије и послеје нема никаквих помена о истима. Исто тако појављује се као власник млина у једном акту Сјерковић Томо и породица Пјешивац.

Треба нагласити да су поједини власници млинова посједовали двије па и три воденице. Тако браћа Будеч 1926. и 1933. посједују два млина за жито, а Брајевић Лазар млин за жито и уљани млин. Поробић Крсто такође посједује млин за жито и уљани млин. Два млина за жито посједују Радуловић Михајло и Милан и Вујовић Јован и Перо. У Подима Перчиновић Лазар посједује три млина за жито и један у заједници са Косаћем. Мусић Митар и Косто као и Глеђ Нико посједују по два млина. Чуквас Митар посједује три млина, а Накићеновић Средо два.

Већ смо у почетку нагласили да воденице налазимо у оним насељима гдје има довољно воде током читаве године да би рад у млину могао да се несметано одвија, без обзира на годишње доба. 1926. године у селу Мојдежу налази се 19 воденица, у селу Подима 11, Кутима 5, Топлој-Игалу 3, Сасовићима 3 — што укупно броји 41 воденицу, од којих 9 служи за мљењење маслина. 1933. године у Мојдежу имамо 16 воденица, Подима 9, Кутима 3, Сасовићима 3, Топлој-Игалу 6, Крушевицама Бијелским 1 — што укупно износи 38 воденица.

Број воденица постепено опада, јер 1937. године имамо 32 воденице и то 16 у Мојдежу, 7 у Подима, 5 у Топлој-Игалу и 4 у Сасовићима и Кутима.

Можемо констатовати да од краја двадесетих година овога вијека, а можда и нешто раније, не налазимо на изградњу нових млинова, сем можда понеког млина на мотор дуж ривијере. Приходи од овога рада нису били тако уносни као некада, јер се смањило и обим рада. Многе воденице већ тридесетих година су неупотребљиве, а многе се затварају, јер њихово одржавање и остали расходи су знатно већи од прихода. Тако Шпиро Краљевић, дајући податке о разлогу затварања млина 1934. године, наводи да му „... млиница носи прихода годишње средње 600 динара, а да за исту плаћа разног пореза 1200 динара и зато да ју је затворио“. Приликом тражења општине Херцег-Нови број 1331

од 16. III 1934. да Банска управа дозволи, због мањих трошкова технички преглед и опис млинова да изврши грађевински зидар, а не илжесњер, као разлог наводи:

„Својсти млинови (воденице) постоје у овој општини од преко пола вијека ваља су биле од мале користи за власнике, а сада поготово када су власници ових млинова преоптерећени наметима тако да са приходима је-два могу да и удовоље пореској обавези“.

Потреба за радом воденица била је велика и у почетку су и приходи били знатни. Видјели смо из напријед наведених примјера приликом издавања дозвола да се наглашавало да је овај рад потребан и користан за становништво па је и Закон из 1931. године о искоришћавању водених снага предвиђао бенефиције за новоподигнута постројења на водама, па и за воденице.

Развојем трговине, бољим снабдијевањем артиклима прехранбене индустрије па и брашном из житородних крајева, постепено опада потреба за рад воденица. Вјероватно због повећања броја становника, а и знатног броја војске на овом терену радом воденица није било могуће подмирити све потребе за најосновнијим артиклом — брашном, а нарочито када знамо да је једна воденица у току 24 сата могла да самеле 2 — 4 метричке центе жита, док за исто вријеме млин на мотор могао је да самеле 18 — 24 метричке центе. Пошто је за изградњу и опрему млинова на мотор требало уложити знатна средства то, вјероватно, и није дошло до изградње већег броја ових млинова.

У току рата, због прекинутих комуникација, прекида трговине и свих веза са житородним крајевима, рад воденица је нешто оживио, јер је становништво било присиљено да сваку могућу површину засије житарицама.

Од педесетих година број воденица нагло опада, тако да данас не ради ни једна воденица, уколико неко не самеле само за своје домаће потребе. Данас на Подима раде 2 млина и то само пар мјесеци у току године за вријеме сазријевања маслина. То су млинови Перчиновића и Глеђа. Исто тако на Топлој ради млин Милациновића. Од прије 3 — 4 године у пореским евиденцијама не води се ни један власник млина, јер приходи од истих су толико незнатни да их уопште не опорезују.

Одлазак становника села у град, напредак технике и индустријализација, условили су нестанак и овог старог занимања.

Данас воденице, неупотребљиве и полусерушене, подсјећају нас на доба када се у овом крају чуло жуборење воде и окретање, истовремено, и до 45 млинских точкова.

Résumé

DISPARITION D'UN AUTRE METIER ENCORE — MEUNERIE

Marija CRNIC

A la base de la documentation des archives de Herceg-Novi, ici il est question de la meunerie sur le terrain de la commune de Herceg-Novi pour les derniers cent ans.

Comme force motrice pour le fonctionnement des moulins, la force de l'eau est en usage surtout, mais on peut voir en tout quelques moulins activés par des moteurs.

Nous avons des moulins pour la farine et pour l'huile.

On trouve des moulins dans les villages où il y a de l'eau suffisamment pour toute l'année. Pour la plupart ces moulins se trouvent dans le village de Mojdež (jusqu'à 20), ensuite à Podi (jusqu'à 11), à Sasovići, Kutí, Topla, Igalo. On ne peut voir que quelques moulins le long de la côte.

Le nombre de moulins dans la commune allait de 40 à 45 et ceci jusqu'à trente ans de ce siècle et depuis leur nombre graduellement décroît.

Aujourd'hui fonctionnent, durant quelques mois, deux ou trois moulins qui moulent les olives.

Пјесници браћа Тројановић из Роса

Познато је више примјера да се из једне породице истовремено јави више пјесника, као што је случај са Јованом Илићем и његова три сина, Алексом Шантићем и његовом браћом Јевтаном и Јаковом или са Николом I Петровић-Његошем и његовом кћери Јеленом (која је писала пјесме у вријеме школовања у Смолном). По трагичности удеса Владимира и Уроша, браће Тројановића из Роса, јединствен су, мени познати, случај. Рођени су у пјечно бујном зеленилу на улазу у залив Боке Которске, у Росама „мала варошица, а некад знатни град, што га Сарацени разорише“, пише Лазар Томановић 1868,¹⁾ а Саво Накићеновић додаје 1913.²⁾ да је то разарање било у 9. вијеку, па се поново опоравио у мањем обиму и поштије се 1351, у једној повељи цара Душана. Антон Ст. Дабиновић³⁾ установио је да је то разарање било 867. године, кад су страдали још Будва и Котор од истих нападача.

Накићеновић пише још да у Росама постоји једна кућа Тројановића, досељена из луштичког села Забрђа у Боки „има 18 година. . . Из ове куће је пок. др Владимир Тројановић, срп. посланик“. Ово писање не може се прихватити као тачно, јер је Вл. Тројановић из породице која је знатно раније живјела у Росама и била их напустила у вријеме Накићеновићевог писања. Он је син поморског капетана Ива Тројановића и жене му Ђурђине, који је иселио из Роса у Дубровник кад је оставио поморство и дао се на школовање синова, од стечене уштеђевине и неких трговачких послова. Отац Иво умро је у Дубровнику 28. јуна 1889. по-

¹⁾ *Залив которски*, путопис, лист Матица, Н. Сад, бр. 23-34, 1868, уредник Антоније Хадих. — И ово је заборављено дјело у којем је писац надахнуто и са добрим познавањем описао њепоте, старине, обичаје и особине (психичке и др.) Боке и њених становника.

²⁾ *Бока, антропологеографска студија, Етнографски зборник САНУ*, књ. 20, Београд 1913, стр. 351, 352, 358, 274.

³⁾ *О конгигурацији которске морнарице*, Годишњак Пом. музеја у Котору, VIII/1939, стр. 18-19.

слије дуге и тешке болести, а заповиједао је више година бродом „Добра Мила“, који је потонуо 1875. приликом орданске буре у Средоземном мору, под заповиједништвом другог капетана, према биљешци уз Владимирову пјесму *Бокешки поморац*, чији је садржај и посвећен пјесниковом оцу, мајци и сестри Милици. Максим Злоковић⁴⁾ је историјским документима доказао да је капетан Иво Тројановић заповиједао 1853. барком „Барба Стефано“ (231 т), власништво Јелене Стојичевић, рођ. Трипковић из Трста, а да је од 1861. сувласник барка „Добра Милица“ (324 т) са кап. Димитријем Црногорчевићем из Баошића. Он је, сем тога, навео историјске податке из којих се види да су Тројановићи луштички становници и поморци још од првих деценија 18. вијека. То се потврђује и подацима Милоша И. Милошевића⁵⁾ који је објелодао податке о 14 поморско-трговачких путовања 1732-36. помораца Ивана и Антона Иванова Тројановића. Овим је историјским документима потврђено писање Накићеновића о Тројановићима као старој луштичкој породици, која је дала више угледних личности — Ђурђина Тројановић, пјесникова мајка, је међу преглатницима на збирку пјесама которског пјесника Риста Милића Србобрајке, која је издата на Цетињу 1870. Она је умрла неколико седмица прије сина Уроша, испуњена тугом и црним слутњама о синовљевој смрти.

По Јовану Грчићу,⁶⁾ Владимир је рођен 1866, а по В. Ј. Ивошевићу⁷⁾ — 1864. што ми се чини прихватљивије, обзиром на вријеме његовог студирања. Грчић тврди да је младић Тројановића лично упознао 1885. као студента медицине друге године и да му се новембра 1891. јавио као доктор медицине, а др Лазар Томановић⁸⁾ пише да је студирао медицину у Грацу од 1885. до 1892, послје чега је службовао као љекар у Врлици и у Рисну. Докази Грчића (лични сусрет, разговори, писмо) дају основа да се његово тврђење сматра вјеродостојнијим. У прилогу овога је и податак у часопису *Јавор* од септембра 1889, гдје се потписује „докторанд медицине“ испод полемичног чланка *Писмо уредништву*, датираног у Грацу 1. септембра, а у којем брани Пера Будманија од анонимног критичара. О његовом службовању у Врлици имамо потврду у *Српском магазину* 1896. (стр. 249), а о његовом љекарском угледу у Рисну налазимо доказе 1900, кад лијечи супругу

⁴⁾ Прилози за историју поморства Луштичког полуострва, Год. Пом. муз., XI/1963, стр. 146, 153, 154, 161-62, 163; Ј. Мартиновић, *Пропадење бокешких јадрењака дуге пловидбе*, Годишњак Пом. муз., 1966, стр. 172, износи податке да је М. Тројановић касније искључив власник овог брода.

⁵⁾ *Носиоци поморске привреде Пераста*, Год. Пом. муз., VII/1958, стр. 107-08.

⁶⁾ *Портрети с писама*, књ. III, Загреб 1925, стр. 233-238.

⁷⁾ *Враћа Тројановић, Сусрети*, Цетиње, III, мај 1955, стр. 362-64.

⁸⁾ *Из писама угледних заслужних Срба, Нови живот*, Београд 1926, књ. 27, стр. 227-28.

војводе Анта Даковића — Митру¹⁾ и 1901, кад лијечи сина војводе Лазара Сочице — Бећа.²⁾ У то вријеме има доста и угледних љекара у Никшићу, на Цетињу и у другим црногорским градовима, па ово обраћање поменутих др Владимиру Тројановићу тим више говори о његовом љекарском угледу. Послије смрти брата Уроша убрзо је оболио нервно и лијечио се у Грацу и у Шибенику, гдје је умро 3. (16.) јула 1904. Прије тога оболијевања био је шест година народни посланик Боке у Далматинском сабору у Задру. Његова посланичка дјелатност сагледава се из података о говору на гробу Меда Пуцића 28. јуна 1893 и садржаја његовог говора и интерпелације 1900, који су објављени, како се види из библиографских података. У вријеме смрти имао је супругу, сина гимназисту и кћерку ученицу дјевојачког института на Цетињу³⁾ Његова приарженост родитељима и сестри Милици нарочито се показује у пјесми *Бокешки поморац*.

ВЛАДИМИР ТРОЈАНОВИЋ био је изразито талентован пјесник, чији је пјеснички опус расут по разним периодичним издањима између 1883. и 1896. Обзиром на његову претјерано сензитивну нарав, биће завјера ћутања о његовом поетском стваралаштву један од разлога што није дао више. На ово су имали утицаја, чини ми се, још његова ангажованост политичком дјелатношћу и заузетост стручним, љекарским радом. Вјероватно су критичари чекали појаву збирке пјесама па да нешто кажу, а ова се никад није појавила и тако се о пјесништву В. Тројановића ћути све до 1925, кад се појављује дјело пензионерске доколице проф. Јована Грчића. Поред неколико биографских података, тврди да је имао пјесничког дара и да је објавио неколико лијепих рефлексивних пјесама у *Стражиловцу*, према чијим подацима у библиографији дајем оскудне податке за неколико пјесама. Грчић узима 1884. као почетну годину његовог пјесничког стваралаштва, док сам Тројановић пише испод неких својих пјесама 1880. и касније године, а прва, од мени познатих је пјесма објављена у дубровачком Словнику 1883. у 31. броју. То је пјесма *Тренутак* у којој поздравља те године излазу збирку пјесама *Српство* Филипа Ј. Ковачевића, ролем из Боке, који је по завршетку правног факултета службовао у Црној Гори као професор и бавио се књижевномшћу. Већ у овој пјесми иступа Тројановић необично за оно вријеме, па и дуго послеје тога, јер слави у њој Гетеа, Дарвина и храбри Ковачевића да не посустаје због непознавања Хорацијевићевих пјесничких правила, а на крају га савјетује да се чува охолости „Јер незнанство правду би добило“. Овдје је очигледна

¹⁾ Митра Даковић, *Глас Црногорца*, 1900, бр. 32, стр. 4.

²⁾ Бећа Сочица, *Глас Црногорца*, 1901, бр. 2, стр. 4.

³⁾ Др Владимир Тројановић, *Глас Црногорца*, Цетиње 1904, бр. 28, стр. 3.

критика заосталости, незнањства његовог времена, а ове кризике ће бити и у више каснијих његових пјесничких и прозних садржаја. Пјесма је необична и по томе што је својеврсна оцјена, и то позитивна, Ковачевићеве збирке, а поруке само појачавају ту необичност и осјећај одбојности код површних читалаца. Кад се прочита Ковачевићева збирка и узме у обзир Тројановићева оцјена, може се рећи да је пјесник био и солидан критичар, објективан, без суревњивости и злурадости као неки каснији критичари Ковачевићеве поезије. Усто је имао истанчан осјећај за лијепо, за разлику од оних који су друкчије оцјењивали ову Ковачевићеву збирку и остало његово пјесничко и критичарско стваралаштво (еп *Невесњка*, Цетиње, 1885; монографија о поезији књаза Николе, итд.). Задња је Тројановићева пјесма *Слава Јовану Сундечићу* из 1898, наглашено патриотска, као и већина његових пјесама.

Између ове двије међашке пјесме по времену њиховог објављивања, нашао сам још двадесет три пјесме, више кратких прича, цртица, објављени говор, интерпелација, полемика, чланак о историјату студентског удружења у Грацу „Србадија“ и један кратки превод, тј. чланак А. Н. Штигилица — било би све његово стваралаштво, док други истраживачи не пронађу још штогод. Ако квантитет није пресудан, оволики опус не би смјо бити разлог да се не уврсти у ред пјесничких стваралаца, ма и са великим закашњењем. Кад се узму у обзир садржај, одлике и приједност његове поезије, заједно са временом почетка његовог стваралаштва, може се сматрати зачетником веризма код нас. Пошто није битно питање првенства, у сваком случају може стати упоредо са Војиславом Ј. Илићем и Владимиром М. Јовановићем као пјеснички новатор, као зачетник — заједно са њима — новог правца у нашој поезији.

Тројановићева поезија патриотске тематике није декламаторска и наративно штура проза у стиху, сачињена од мноштва јаким ријечи, већ је искорачење испред својих савременика погледом у будућност, визијом сјутрашњице, обогаћена сликама и звуком, често у слободној форми обликована, а тематски нова, оригинална и разноврсна. Његова поетска мисао је танана, својим смислом лебди између стихова, докучива оном ко дубље понире у смисао пјесниковог казивања. Метафоре, алузије, алегорије и друге стилске фигуре испуњавају његову поетику и прозаистику. Такво његово стваралаштво није било схваћено од савременика, што нам свједоче некролошки текстови поводом његове смрти: у дубровачком Срђу није ни забиљежена његова смрт, у Бранковом колу¹²⁾ дато је неколико биографских података, наглашена његова политичка активност и на крају „огледао се у књижевно-

¹²⁾ Др Владимир Тројановић, Бранково коло, Ср. Карловци 1904, бр. 30.

сти као ђак“, што није тачно, јер је доста писао и пјевао и као љекар. У *Гласу Црногорца* (1904, бр. 28) нема помена о његовом пјесничком стваралаштву, а просто се оплакује његова смрт и муке током дуге и тешке болести, хвали се његова честитост и челични карактер, наглашава се његов политички рад током шест година посланичког мандата и на крају: „Смрт Тројановића без сумње је велики губитак“. У овом листу и раније је пружана политичка похвала и подршка др Владимиру Тројановићу.¹³⁾

Пјесма *Ђордано Бруно* инспирисана је откривањем споменика у Риму 1889. овом великом мислиоцу и жртви инквизиције.¹⁴⁾ спаљеном фебруара 1600. У њој пјесник излаже своје рефлексије о људским заблудама и узвишености људског ума у исто вријеме, осуђује чин спаљивања, а велича еманацију Бруновог генија.

У поеми *Зулејма* има атеистичких изјављивања и потсмјеха вјерској затуцаности:

Ах, све залуд! и сам Исус
 За чудеса не зна више,
 Јер то давно, давно бјеше —
 Вјекови га преварише.

— — — — —
 — — — — —

Тихо, тихо дјева свира
 Бетовенову сонату.
 Сам Геније лако дира
 Ситне прете моме злату.

Као што се види из друге наведене квинте, песма *Зулејма* је љубавна песма са уопштеним, необичним за оно вријеме — па и доста касније — садржајем: Бетовен, преварени Исус и мноштво сличних слика сачињавају ову изузетну поему наше поезије. Зулејма је измишљена љепотица, умјетнички лик пјесникове драгане којој пише о својим љубавним сповиђањима у наставцима и у разним публикацијама током три године (1887-90). Тих љубавних садржаја има и у још неким песмама, чиме се најбоље демантује произвољна тврдња неких црногорских савремених писаца како нема црногорске љубавне поезије од Петра II до 1912. И не демантује их само ова поезија Вл. Тројановића, већ и знатан дио поезије Николе I, па неколико песама радника-пјесника Бура Т. Перовића (Џетиње, 1860-94) и још неких пјесника (проф. Ј. Т. Перовић, Јован Поповић-Литовац, Вукашин Гаговић и др.).

¹³⁾ Два пријатеља — својом пријатељу др Владимиру Тројановићу, *Глас Црногорца*, 1897, бр. 33.

¹⁴⁾ Марко Цар, *Ђордано Бруно*, Јавор, 1889, стр. 378-79; Mondolfo R. Bruno Giordano, *Enciclopedia Italiana*, Roma 1949, том VII, стр. 980-84. (Цар тврди да је Ђ. Бруно спаљен у Задру).

И у пјесмама *Јутарња у манастиру Савини* и *Велики петак* пјесника заокупљају расположења која са религиозним немају везе, што се не би рекло по мотиву исказаном у наслову. Није то никакав „прсмашај“ тема, већ пјеснички геније Тројановићев потврђује се и овдје на свој оригинални начин.

У пјесми *Бајром слави грчког јунака Марка Бочкариса* и пјесника *Бајрона*, поздравља слободу Грчке, а тиме индиректно изражава своја родољубива расположења. Њега инспирише грчка борба за слободу сјајем и величином свога примјера, па зато има мјеста у његовој поезији, у поетици сина поробљених југословенских крајева оног времена.

У пјесми *Поноћ* осуђује кукавичлук као „смрале груди“ и проклиње вапај „несретнога издајника“. Сва је у алегоријама, његовом омиљеном начину изражавања, који му је свакако диктирала пракса ондашње аустријске цензуре, а то свједоче све длије кварине:

Снијег пао, све се смрзло,
Кроз нијему ноћ лута
Нека душа изгубљена,
И свјет куле по три пута:
Гдје је пород љуцки сада
У леденој овој ноћи?
Проклет био за увијек
Ко не смије са мном доћи.

Пјесник зове на подухвате који воде слободи, излазу из мрака ледене ноћи у којој живи са својим сународницима, али је то 1888. вријеме у којем се коље ситна и понешто средње буржоазије, а крупне још и нема, око позиција и расположивих „националних колача“ и у оним слободним дјеловима — Црној Гори и Србији, а нарочито у овој другој, већ и због политичке националне издаје од стране самог суверена краља Милана Обреновића IV. Но, постоје с томе опширне историјске студије, па то не треба даље овдје да се третира. Важно је да установимо чињеницу да та пјесма није постала мобилизаторска, химнична попут *Ома! ома!*, а то свакако због пријекорног у њеном садржају и због несхватања правог њеног смисла, зависно већ од интелектуалног профила ондашњих читалаца. Усто, није било ни вријеме погодно за бунташка расположења, већ за разне свакодневне (об)рачунае.

Сазнао је како се утопио код Специје 4. јула 1822. енглески пјесник Шели, па је то сазнање уткао у своју пјесму *Море*, које назива старим издајником, у пучини види срцбу кад се бура диже, а море је:

Неизмјерно разбојиште,
 Гдје падоше многе жртве,
 Твоје вјечно уточиште —
 Скрива ми и моје мртве,
 У пучине твоје плаве
 Међу траве мирисаве,
 Они сада почивају,
 Вјечни покој сивају.

Оваквом тематиком, лирским реализмом и широким пјесничким хоризонтима био је у оно вријеме пјеснички новатор, што конзервативним савременицима није могло да изпонује, па је нужно изостала подршка његовом поетском стваралаштву. Заслужују признање уредници часописа (њихова су имена у библиографским подацима) у којима су објављене његове пјесме, пошто су својим ставом омогућили да угледају свјетло дана и да осталу сачувају за нова, боља времена, те да послуже за доказ о пјесниковом таленту и погледу на своје и долазеће вријеме. И због тога његовог погледа крајње је вријеме да се бар на овакав начин укаже на стваралаштво овог пјесника.

УРОШ ТРОЈАНОВИЋ, млађи брат, рођен је у Росама 1882, учио је гимназију у Дубровнику и завршио је са одличним успјехом, па се уписао на правни факултет у Бечу, који никад није успио да заврши. Објавио је 1902. пјесму *Божешка моћ* у дубровачком часопису *Срђ*, чији се садржај учинио тако опасним и „велеиздајничким“ да је пјесник стражарено спроведен од Беча „на мјесто злочина“, у Дубровник, па ту затворен са уредником Антуном Фабрисом и штампаром Антуном Пасарићем. Провели су под истрагом у затвору неколико мјесеци, изведени пред суд и пјесник се тако паметно поставио да је извргао потсмјеху јавности читаву ту судску комедију, па је суд морао да ослободи сва три „велеиздајника“. Међутим, Тројановић је био нежног здравља, које му је нагризла мемла и остали неповољни услови старих дубровачких казамата, па се разболио на плућима, боловао око годину дана и умро 19. децембра 1903. у Дубровнику. Убрзо је умро и сукривац по полицијско-тужилачком критеријуму Антон Фабрис, Дубровчанин (17. април 1864 — 19. октобар 1904), али хроничари не доводе његову смрт у везу са тамновањем, као што чине у случају Уроша Тројановића.

Тамновање са тешким посљедицама по здравље и прерана смрт условили су да широко и са великим болом одјекне смрт пјесника у настајању, у развоју, Уроша Тројановића. Његова пјесма није се појавила у *Срђу*, спису који је пуштен у продају са напоменом „Залијењено“ 16. октобра 1902. (бр. 19). Објављена

је поводом његове смрти у часопису *Бранково коло*¹⁵⁾ у којем се том приликом жали због његове преране смрти, указује на његову даровитост и оптужује виновнике његовог тамновања.

Анонимни хроничар са Цетиња (по стилу и садржају биће др Л. Томановић) пише:¹⁶⁾ „у прољећу младости, у 22-ој години живота увенуо је један од најљепших цвјетова у вијенцу млађег српскога покољења на Приморју, нестало је међу живијем једнога младога борца српске омладине... угаси се тихо и нечујно на крилу својијех милијех и драгијех... Прерана смрт бистрога и паметнога Уроша Тројановића много казује... Недавно се навршила година од његова ослобођења из дубровачијех тамница, али се нажалост већ онда могло опазити... да му је тамновање снагу покосило и да ће му смрт ускорити... Да је поживио, његове би врлине вставиле биле дубоког трага у животу српскога народа на Приморју, на који је он, као и брат му, гледао са висина, до којих може да допре само дух племенитих људи“. Затим писац овог чланка прилаже „киту цвијећа с поноситог Ловћена“ од дванајест стихова и саспштава да је на Цетињу одржана комеморација 30. децембра 1903. На њој је с пјесниковом животу и дјелу говорио вршилац дужности министра правде Милош Шаулић. Организатор комеморације било је Друштво Цетињске читалнице.

Тутовање и огорчење због пјесникове смрти највише је дошло до изражаја у дубровачком *Срђу*¹⁷⁾ у неколико бројева часописа. Пјесму *Над гробом Уроша Тројановића* потписује „Српска дубровачка омладина“, а у истом броју описан је његов живот са нагласком како је тамновање убрзало смрт и како је био: „Показао прави пјеснички таленат у двјема пјесмама... Нијесу то само лијепи стихови, већ дубоко проматрање живота и прилика. Није то празно нарицање и тужакање, већ мушка ријеч обучена у лијеп пјеснички облик“. Помињу се у множини и његове књижевне оцјене, али сам ја нашао само критику спјева Косово Николе Ђорића.¹⁸⁾ Објављена је у овом часопису и пјесма И. Е. Урошу Тројановићу (бр. 2), а у слиједећем броју пјесма Павла Орловића *Урошу Тројановићу ода аркаична*. У све три пјесме наглашавају се врлине У. Тројановића као човјека и пјесника, коме: „Братство, љубав, знање и слобода / Бјеху ти идеали“ (И. Е.), а Орловић грми против „неситог крвника“ што му „кр'јепки живот ударом претрже“, „А тек си затрављен у свијет зашао / у срцу дрхтећем и оку пламтећем, / у горућој носећи пјесми / све народа твог идеале“.

¹⁵⁾ Урош Тројановић, *Ср Карловци*, 1904, бр. 2, уредник Паја Марковић Адамов. Пјесма и некролог су у овом броју.

¹⁶⁾ Урош Тројановић, *Глас Црногорца*, 1904, бр. 1, стр. 3, уредник Ж. Драговић.

¹⁷⁾ *Срђ*, 1904, бр. 1, стр. 47-48; бр. 2, стр. 73; бр. 3, стр. 97.

¹⁸⁾ *Срђ*, 1902, бр. 16, стр. 742-44.

Тако је смрт млађаног пјесника претворена у широку манифестацију осуде терора, од древног Дубровника и слободарског Ловћена до плавних и бујних равница дуж Дунава. Сигурно је и у осталој штампи његова смрт наша одјека, али то још није истражено. Ово је све било само осам година и неколико мјесеци прије ослободилачких ратова, који почињу 1912. и трају до 1918. са малим прекидима. Скинут је јарам туђинца угњетача чијом су жртвом пали пјесници браћа Тројановићи, али се — сем часног изузетка проф. Јована Грчића — нико не осврну ни на њихово жртвовање, а камо ли на њихово стваралаштво. Заборави их буржоазија у својој похлепној Јагми, али је на нама слободарским борцима за ново доба да их извучемо из таме заборавља.

Тројановићева критика епа Н. Ђорића је прво његово дјело, и једино у прози, али по садржини ваљано, свједочи о добром познавању начела пјесничког стваралаштва и теорије књижевне критике. Има непуне три странице часописа, али казује о виспреном духу њеног ствараоца, који уз естетски, користи и политички аршин свог времена за оцјену Ђорићевог епа. Изјаснио се за борбено национално слободарство и са тога аспекта позитивно оцијенио садржину критикованог дјела. Посматрао је дјело и са техничке стране: стил, рима, нагласак и „његову структуру и елементе“ за које има извјесних примједби.

Временски гледано, слиједила је поменута пјесма *Бокашка ноћ* од осамдесет једног стиха. Дао је преkrасан опис Боке у ноћи као предјела, надахнут пјесниковом чежњом за слободом, која се прво наслућује у инсинуацијама и алузијама, да би при крају избила у отворени позив:

Та без трудбе и без борбе
Душа клоне и млитава.
Жив је умро ко не зађе
У живота бој крзави.

Ова пјесма својом вјечитом љепотом садржаја може да стане напредо са било којом од наших најљепших пјесама дескриптивног и родољубивог садржаја. Дјелови не могу потпуно да освјетле цјелину, али ево неколико одломака складног дескриптивно-патриотског садржаја:

Бока бдије у поноћно доба
Ко невјеста ноћ прије вјенчања
Пуна наде и слатког уфања
Да младости убере цвијеће,
Да живота сваке јој прољеће.

— — — — —

У свечаном руху
Бока чека.
Сад ће њено поплавити море
Безброј пуних бокешких бродова.
А силно ће одјекнути горе
Од поклика рођених синова.

С Ловћена ће зора ружичнијих зрака
Освјетлити боје српскога барјака
Што но се поносно на врх брда вије
Као да се у оној зори дивној
Мило смије.
У свечаном руху
Бока чека.

Ови стихови узбунили су уобразиљу чувара власти црно-жуте монархије и покренули их у акцију која је убрзала пјесникову смрт, али није продужила слом и распад труле државне творевине, што је пјесник заправо и прижељкивао, па за тај идеал и живот свој дао.

Због љепоте и трагичних посљедица сва је пажња обраћена у прошлости овој пјесми, мада у његовој другој пјесми од седамдесет девет стихова *Рат за српски језик* (посвећено *Бранку Радичевићу*)¹⁹ налазимо такође потврду његовог пјесничког талента и прогресивних стремљења. У успјелој версификацији са свим добрим својствима пјесничке наративе, опјевао је историју развоја и побједе језичке реформе Вука Караџића. „По пештерам самотнијем, / Гдје орлови ш'јездо вију, / Код хајдучког јатагана“ поникла је поезија на струнама гусала и пробила се мисао смјела, коју загријаше „Вишњићеве моћне гусле“. Родио се и одњихао Караџић што „Доситеј га, мудри старац, / Златним пером благослови“, а појавила се и „Сјајна зв'језда Даничића“, па им се придружио „Тако Бранко са гуслама / У бој свети хрле сада“. И послјеје тога:

Одјекују моћне гусле,
Кас поклик од бораца;
Српски језик триумф слави
Од Дунава до Кнезлаца.

(Пјесник мисли на Кнезлаз у Кривошијама, гдје је генерал Родић потписао мир са бокешким устаницима 11. јануара 1870).

Пјесник није испуштао из вида ни негативну улогу војвођанских црквено-феудалних кругова у подухватима опемогућавања Караџићеве реформе:

¹⁹ Срђ, *Дубровник*, бр. 15, 16. август 1903, стр. 725-26, *Бранково коло*, 1903, бр. 30-31, стр. 532-33.

Но из избе, мрачне избе
 Суморнијех манастира,
 Вишњићеве гуштат звуке
 Хтједе нека стара лира.

За Уроша може се тврдити да је све његово поетско стваралаштво садржано у ових сто шездесет стихова, а према свему досад казаном, мислим да су очигледни и угађиви квалитети те поезије, микропоезије по квантитету, али значајне по квалитету.

Објављивањем ових редова мислим да ћемо се бар унеколико одужити свијетлим ликовима ових заборављених слободара и жртава туђинске тираније.

* * *

Ево библиографских података о стваралаштву Владимира Трсиновића по хронологији објављивања поезије и осталог стваралаштва:

а) Поезија

1. *Треугла* (за одјек на pjesме „Српство“, спијевао Ф. Ј. Ковачевић, правник). *Словинац*, Дубровник 1883, бр. 31, стр. 465, одг. ур. Драгутин Претнер.
2. *Једна ноћ у бокешком залевау*, алманах Србацка, Београд 1884.
3. *Прољетни демон*, *Стражилово*, Нови Сад 1885, власник и уредник Јован Грчић. Ово је према, објављена у више бројева.
4. *Морски санак (елегија)*, *Стражилово*, бр. 5, 39. јануар 1886.
5. *При мору*, *Стражилово*, 1887.
6. *По прољетној*, *Стражилово*, 1887.
7. *Зулејка, Јавор*, Нови Сад 1887, стр. 305, 369, 692; 1888, бр. 2, 4, 20, 21, 43, 60; 1890, стр. 353, 753, уредник др Илија Огњенковић-Абуказем, власник др Јован Јовановић-Змај.
8. *Најрси, Јавор*, 1888, бр. 11, стр. 161.
9. *** (безимена pjesма), *Јавор*, 1888, год. XV, бр. 12, стр. 176.
10. *Пеноћ, Јавор*, 1888, бр. 13, 195, 1888; бр. 48, стр. 774.
11. *Ритај, Јавор*, 1888, бр. 20, стр. 353.
12. *Море, Јавор*, 1888, бр. 24, стр. 363; бр. 27, стр. 416.
13. *Цвјетна медјеља, Јавор*, 1888, стр. 677.
14. *Растанак, Јавор*, 1888, бр. 46, стр. 724.
15. *Дубровачку, Јавор*, 1889, год. XVI, бр. 36, стр. 561.
16. *Ђорданов Бруко, Јавор*, 1889, бр. 39, стр. 608-10.
17. *Сан, Јавор*, 1889, бр. 40, стр. 625-26.
18. *Југрење у манастиру Савици*, *Нова Згга*, Цетиње 1889, бр. 9, стр. 339-40, одг. уредник др Лазар Томановић.
19. *** (безимена pjesма), *Босанска влада*, Сарајево, 1. април 1889, бр. 7, стр. 102, год. IV, власник и уредник Никола Т. Кашиковић.
20. *Зулејка*, *Босанска влада*, бр. 18, 18. август 1889, стр. 241-42.

21. *Бокетски покораци*, *Босанска вила*, бр. 18, 16. септембар, бр. 19, 1. октобар 1889.
22. *Ја те љубим*, *Босанска вила*, бр. 11-12, 30. јуна 1890, стр. 172 — У истом дроброју објавио је Лазар Николић: *На избору*, сличне из Фрушке горе, — *Штогамао пријатељу Владимиру Тројановићу*, стр. 166-88.
23. *Мани Вукотановић*, *Просвјета*, Цетиње 1894, св. 9, стр. 493, уредник Јован Сундечић.
24. *Сац*, *Српски магазин*, 1897, стр. 30-32, уредио Дионисије Миковић.
25. *Слава Јовану Сундечићу*, *Скопљеница Јована Сундечића*, Цетиње 1899, у редакцији Илије Л. Ђивановића. — Годишњина и прослава била је 1898, поводом почетка Сундечићевог пјесничког стваралаштва 1848.

б) *Остало стваралаштво*

1. *Патре Ђулио*, *Јавор*, бр. 31, 2. август 1887, стр. 485-88, прича. „Дубровник, 1880“, ставио је писац уз потпис.
2. *Сликe*, *Јавор*, 1887; *Критика*, стр. 75; *Сиротињска суза*, стр. 76; *Ускршњи пољубац*, стр. 92; *Марија*, стр. 93; *Реквијем*, стр. 173 — То је књижа кратких прича, цртица са изразито социјалном садржином и критиком друштвених односа и понашања у оно вријеме.
3. *Баба Јана*, кратка прича, *Јавор*, 1888, бр. 18, стр. 243.
4. *Прољетни лажор*, прича, *Јавор*, 1888, бр. 27.
5. *Српско академско друштво „Србадија“*, *Враник*, Н. Сад 1889, бр. 147, стр. 2-3, одг. уредник Никола Јоксимовић. — Описан је историјат овог студентског друштва, основаног у Грацу 1875.
6. *Писмо уредништву*, *Јавор*, 1889, бр. 37, стр. 591. — Полемика с анонимним критичарем Пера Вудманија. — „Грац, 1. септембра 1889“ и „докторанд медицине“, биљежи писац уз свој потпис.
7. *На дну мора*, прича, *Јавор*, 1890, бр. 48, стр. 753. — Тема је љубавна фантазија.
8. *Утопија „вјечног мира“* од Александра Николајевића Штиглица, с руског превео др Владимир Тројановић, *Глас Црногорца*, Цетиње 1898, бр. 25, 26, уредник др Л. Томановић.
9. *Интерпелација др Владимира Тројановића и групе посланика*, *Дубровник*, лист, 1900, бр. 16, уредник Антун Фабрис.
10. *Говор др Владимира Тројановића*, *Дубровник*, 1900, бр. 24.

Résumé

LES FRÈRES TROJANOVIC POÈTES DE ROSE

Novak MILJANIC

L'ancienne famille de marins TROJANOVIC de Rosé dans Boka Kotorska a donné dans le courant du XVIIIème et du XIXème siècle un grand nombre d'éminents capitaines, mais de cette famille aussi descendent deux poètes serbes:

VLADIMIR TROJANOVIC, né en 1864, a étudié et terminé ses études de médecine à Graz, ensuite, comme médecin, il a été d'abord à Vrlika (Dalmatie) puis à Risan (Boka Kotorska). Il est mort à Šibenik en 1904. Il a composé un grand nombre de poèmes qu'il publiait dans divers revues et journaux littéraires de cette époque. L'auteur de l'article analyse ses oeuvres poétiques, donne des citations de ses poèmes et conclue qu'ils sont d'une valeur considérable.

Le dernier poème de Vladimir Trojanović porte le titre «Gloire à Jovan Sundečić» et il est composé en 1898. C'est un poème patriotique comme la plupart de ses poèmes antérieurs.

UROŠ TROJANOVIC, frère cadet de Vladimir, est né à Rosé en 1882. Il a terminé le gymnase à Dubrovnik et commencé ses études de droit à la faculté de droit à Vienne, mais jamais il n'a réussi à les terminer. En 1902, il a donné à la rédaction de la revue «SRDJ» le poème «BOKEŠKA NOĆ» (NUIT DE BOKA) (81 vers) que les autorités autrichiennes ont proclamé comme dangereux et de haute trahison et, par la force armée, sous garde, il a été ramené de Vienne à Dubrovnik où il a été enfermé avec le rédacteur de la revue «Srdj», Antun Fabris, et l'imprimeur Anton Pasarić. Après quelques mois passés en prison, ils ont été libérés, mais par suite des dures conditions de son emprisonnement, il est tombé malade de la poitrine et le 19. XII 1903 il est mort à Dubrovnik.

Outre le poème «Bokeška noć» il a écrit la critique de l'épopée de N. Djorić en prose et le poème «La guerre pour la langue serbe» dédié à Branko Radičević (79 vers).

L'auteur de l'article donne un très bon jugement de la valeur littéraire des oeuvres d'Uroš Trojanović qui, dans les deux poèmes publiés, a montré un véritable talent poétique et serait devenu un grand poète si la mort prématurée ne l'avait pas emporté. Ses poèmes sont d'un caractère explicitement patriotique et sont le reflet des luttes du peuple serbe pour la libération du joug étranger et pour son unification nationale.

Неколико детаља о оснивању и раду поморске закладне школе у Херцег-Новоме

Догађаји који су претходили оснивању Поморске закладне школе у Србији изнад Херцег-Новога су били у веома тијесној вези с тежњама и духом народа овог краја док се налазио под туђинском влашћу, јер је својом снагом и са својим жртвовањем, наш народ оснивао школе и стварао своју националну културу.

Прву замисао и реалну основу за оживотворење једне српске школе у Воки Которској, у доба аустријске владавине, дао је Јован Бошковић, родом из Топле, тада богати трговац у граду Смирни у Турској у XVIII вијеку.

О овоме, у извјештају Српске поморске закладне школе у Србији из школске 1884/85. године, Томо Кр. Поповић, дугогодишњи наставник и управитељ ове школе каже сљедеће:

Јован Бошковић родио се у Топлој, општина Херцег-Нови, 9. јуна 1781. године. Као и већина Бокеља, тако и Јован, отишао је по свијету, трбухом за крухом, да себи и својим сиромашним родитељима заради кору хљеба. У том циљу, са неким једрењаком, је доспιο у Смирну. У том граду је тада живио познати и поштован трговац Јово Куртовић, код кога је Јован ступио у службу и својим радом и понашањем се свидио Куртовићу, тако да му је он временом повјерио и вршење свих својих послова. Касније, одијелио се Бошковић од Куртовића и отпочео је самостално да ради, те га је послужила срећа у трговини, тако да је за врло кратко вријеме успио да се обогати и почели су га убрајати међу најимућније трговце у Смирни. У Смирни се он и оженио неком богатом Гркињом са којом је имао четири сина и шест кћери.

Јуна мјесеца 1832. године, преминуо је у Смирни у 71-ој години живота, оставивши својој бројној породици велики иметак. Али, Јован Бошковић, приликом састављања свог тестаментa у раздјељивању свог иметка није заборавио, ни тада, свој родни крај, већ се и њега сјетио у својој опоруци, коју је написао још марта мјесеца 1828. године.

Након што је оставио цркви Св. Спаса на Топли и манастиру Савини по хиљаду цјестара, а сиромашним житељима из ове околине три хиљаде, наставља у истој опоруци са сљедећим ријечима: Сва моја добра у Воки, остављам мојој милој отаџбини, да се од прихода истих оснује и

издржава škola српског и италијанског језика и морепловства. Даље каже: Ако се са овим приходом не би могли да подмирују сви трошкови за издржавање ове школе, те се временом не би нашао још који родољуб, који би од свог иметка намјенио што за исту сврху, тада остављам својој дјечи сву власт, да слободно од поменутих добара ураде што сами хоће и желе. Но, ако која добра душа надокнади мањак за издржавање поменуте школе, тада у том случају моја дјеца и њихови насљедници губе свако право на тај мој завјештај⁴⁾

Колико је ова вијест била значајна за овај крај, посебно што се тиче поморства, може се лако оцијенити, обзиром да је изучавање поморских школа, изван Боке, било повезано са великим издацима, па су се особито Херцеговљани, гдје се ова школа требала основати, својски заузели да та племенита жеља, родољубивог им суграђанина, што скорије буде и остварена. Али, као што је покојни Јован Бошковић и сам предвидио, приход од тих добара није био довољан за издржавање поменуте школе, ради чега је он по свој прилици и оставио иста условно, да би подстакао и друге родољубе да му се у тој племенитој намјери придруже, те се сада поставило питање са чиме да се надокнади тај недостатак средстава.

Услиједила је и препорука од стране Далматинског намјесништва, датирана 14. фебруара 1838. године, заведена под бројем 505/101 потчињеним властима, којом бијаху позвани имућнији људи из свих бокелских општина, да на записнику изјаве да ли ће што добровољно да приложе за ту сврху, те ко год је схваћао важност ове школе, одмах је и дао пристанак, да ће према својим могућностима пружити потребну помоћ. Ипак, све то није било довољно да се покрију трошкови иако су и сама дјеца покојног Бошковића 1835. год. обећала и са своје стране неку помоћ за исту сврху.

Баш негдје у то доба, августа 1838. год., дошао је глас да је у Трсту преминуо Ђуро Ђуровић, трговац, и да је своје двије куће у Трсту намијенио за просвјетне циљеве своје отаџбине.

Речени Ђуро, родио се у Жлијебима, општина Херцег-Нови, полсвином XVIII вијека, а нешто касније родитељи су му се преселили на Топлу, те је тамо њихов син Ђуро отпочео да се школује код ондашњег мјесног православног свештеника,

Чим је подрастао, и он је по старом бокелском обичају отишао на море, па је неколико година јео „поморски крух“. Доцније се настанио у Трсту и радио као трговац, па је својим радом и штедњом успио да стекне лијепи иметак. Није имао дјеце, а пошто је надживио своју супругу, то у својеручној опоруци, написаној у Трсту 28. априла 1838. год., након што се вјетио родбине и пријатеља, црква и манастира, на завршетку је написао

⁴⁾ Год. извјештаји Српске поморске закладне школе из 1884/85. и 1885/86. године.

сљедеће: „Двије моје куће у овом граду, које данас дају чисти приход од 1230 форинти остављам да се приходом од истих оснује и издржава у Херцег-Новој Школи српског, италијанског и њемачког језика“.

Смрт га је задесила у Трсту, свршетком августа 1838. год. Пошто је између његовог завјештања и оног од покојног Бошковића, постојала незнатна разлика, радило се на том да се ове двије задужбине споје у једну, како би се на тај начин лакше дошло до жељеног циља. То је могло да буде реализовано тек неколико година касније када се појавио и трећи дародавац, у личности покојне Јевросиме Лакетић из Херцег-Новога која је потицала из угледне породице Владиславића. Она је преминула у Србини, изнад Херцег-Новог, 27. маја 1847. год. Прије ње је умро њен супруг Анто. Како нијесу имали порода, то је и она у својој опоруци добар дио свог иметка оставила за просвјету своје отаџбине.

Пошто је дакле и Јевросима Лакетић у својој посљедњој вољи изразила жељу да њено завјештање скупа с оним од Јована Бошковића и Ђура Ђуровића сачињава једну задужбину, то је у толико лакше та било постићи, обзиром да је сву тројицу једна те иста жеља и мисао руководила. На молбу тадашње херцегновске општине, управу и надзор над кућама Ђура Ђуровића у Трсту преузео је Марко Квеклић, таст кнеза Данила I, 1851. год., који се још након смрти Јована Бошковића заузимао и настојао да се ова школа чим прије оснује. Он је, с до тада заштеђеним новцем од прихода кућа, обновио из темеља једну од ове двије завјештане куће у Трсту, чиме се и приход од ње увећао.

Завјештај покојног Бошковића, по дозволи тадашњих власти, био је продат на јавној дражби за 4880 форинти, па је с овим новцем сасвим обновљена кућа, која је била намијењена за школу од стране почивше Јевросиме Лакетић. На овај начин сва три завјештања била су стопљена у једно и била је већ приправљена и будућа школска зграда са одговарајућим адаптацијама за потребе извођења предметне наставе.

Међу почетком 1855. год. код капетана Александра Павковића, предсједника херцегновске општине, дошли су представници народа и замолили га да оде до аустријског цара и изнесе народне захтјеве и жеље за отварање једне овакве школе. Већ у мају мјесecu исте те године, капетан Павковић је кренуо на дуги пут до Беча, гдје је успио да издејствује министарску наредбу, по којој је он, као представник херцегновске општине, у заједници са далматинским намјесничством имао да изради Правилник о отварању и раду школе. Овај правилник је одмах са-

ставио тада познати адвокат у Далмацији Шпиро Петровић, први предсједник далматинског сабора, обзиром на вољу почивших завјештатеља, за народне потребе и по начелима одобреним од стране министарства.

Овај правилник садржавао је углавном слиједеће:

1) да школа буде подијељена на два одсјека и то на одсјек за изучавање језика, гдје је требало да се предаје српски језик кирилицом, те италијански и њемачки језик. Сваки језик је требао да буде предаван пуне три године од стране за ту сврху стручних учитеља, уз још неке неопходно потребне предмете, и

2) одсјек за морепловство.

Правилник је предвиђао, да право предлагања учитеља искључиво припада херцеговској општини, а потврда — дијецезалном православном владари, уз достављање на знање ц. к. Далматинском намјесништву. Овај правилник био је одобрен Министарском одлуком бр. 8882 од 22. јуна 1855. год. и изасланику кап. Павковићу био предат, да га спроведе у дјело. Након тога били су предузети кораци да се нађе и потребан наставнички кадар, па су се у том циљу, за одсјек морепловства, обратили на поморског капетана Мата Мршу, тада професора при Поморској школи у Задру. Он, будући да га је његов родни крај требао, одазвао се том позиву и почетком 1858. год. дошао је у Херцег-Нови. Већ од 1. фебруара те исте године отворио се и отпочео с радом одсјек за морепловство при школи у Херцег-Новом.

Навести ћемо и опис свечаности приликом отварања школе, како је исту прибиљежио и оставио међу школским списима покојни капетан Мрша. На дан 31. јануара 1858. год., пише кап. Мрша, била је недјеља, те су се сви сеоски главари и друга истакнута лица ове општине на челу са начелником мјеста кап. Стефаном Милашиновићем, сакупили у општинској сали на позив општинског предстаништва, и у одређено вријеме упутили се сви скупа по тадашњег претора, представника политичке власти, и заједно с њим отишли на Топлу у вознесенску цркву, гдје је мјесни парох одслужио литурђију и парастос за упокој душа почивших добротвора Бошковића, Ђуровића и Јакетићке. По свршеном црквеном обреду парох Христифор Ломбардић одржао је том приликом пригодни говор о добротворима, који су себи својим завјештањем, подигли вјечити споменик. Након тога су сви скупа пошли до школске зграде у Србини. Том приликом капетан Мрша је узео ријеч, којом се захвалио на указаној му части и обећао да ће се свесрдно заузети око повјерене му омладине, како би се показао достојан народног повјерења. При крају је изразио и жељу да што скорије види приведен у дјело и одсјек за изучавање језика у интересу Боке и њених житеља.

И доск је изгледало да ће се у најскорије вријеме остварити народне жеље, и вршена припрема да се чим прије отвори и одсјек за изучавање језика, изненада је стигла обавијест, да је ц. к. Далматинско намјесништво, својим дописом бр. 10500/2569 од 19. јуна 1858. год. по Министарској одлуци бр. 7160 од 29. маја 1858. год., укинуло већ одобрени Правилник и одредило други којим се битно мијењају све важније одредбе претходног. С овим другим Правилником народ из херцеговске и осталих општина није био задовољан, али — пошто је ова наредба потекла од самог министарства — није му преостајало ништа друго него да се обрати самом цару. Почетком октобра или тачније 9. октобра 1858. год., баш у вријеме када је цијела царевина и влада била у свечаном расположењу због рођења пријестолонаследника Рудолфа, истакнути људи херцеговске општине упуте том приликом на цара молбу, којом су молили да им се позвати први Правилник. Овај захтјев није био уважен, те се тај предмет — узимањем и настојањем ондашњег дијачезалног владике Стефана Кнежевића и Стјепана Митрова Љубише, бохељског заступника на царевинском вијећу — успио расплести тек 26. јуна 1867. године, када је донесен нови Правилник, сачињен на основу постојећих нових школских закона и наредба. Задозвољивши се дјелимично са новим Правилником, општинска управа отворила је одмах натјечај за мјесто учитеља српског језика за ову школу. На основу тог натјечаја општинско вијеће је изабрало, а ц. к. Далматинско намјесништво потврдило, за учитеља Риста Ковачића, који је већ 4. новембра 1867. год. почео са сдржавањем својих предавања у школи.

Натјечај за учитеља италијанског језика могао се реализовати тек 1872. год., тј. у вријеме када су то омогућили приходи закладе. 1. новембра 1872. год. то мјесто је попунио Станко Бркановић.

Услијед одласка професора кап. Мата Мрше, долази до затварања одсјека за морепловство школске 1872. године. Тај одсјек се поновно отвара школске 1874. год. када бива именован професором Јосип Белушић. Међутим, по нових наредбама, које су се односиле на поморске закладе, школа није била финансијски толико јака да подмирује све трошкове, па на приједлог управног одбора ове закладе, августа 1875. год., поновно долази до затварања одсјека за морепловство, који се више није ни отварао.

Школа је наставила са више-мање редовним радом све до 1914. год. када је њен рад прекинуо I овијетски рат.

Септембра мјесеца 1919. год. претворена је у Нижу реалну гимназију, обзиром да се обнова Српске поморске закладне школе није могла извршити. Одобрење за отварање гимназије дало је

Министарство просвјете, 17. децембра 1919. год., коју ће о свом трошку издржавати општина Херцег-Нови.

Као што се може видјети, одсјек за поморство при овој Школи радио је са прекидима до закључно са школском 1874/75. год., а од тада па даље радила је само школа за изучавање језика све до 1914. год., када је даљњи рад и одржавање наставе у школи било прекинута, услијед насталих ратних збивања.

Већ је раније речено да је први управитељ школе и професор из научних предмета био поморски капетан Мато Мрша. Умро је 1878. год. и почива на гробљу код манастира Савина. Осим њега на овој школи су предавали Христифор Ломбардић, Стјепан Радимири, Томо Трипковић, Данило Бертоли, Вицко Скарпа, Ристе Ковачић, Стево Мрђен, Станко Бркановић, Симо Матавуљ (од 1. XI 1874. до 30. IX 1881. год.), Јосип Белушић, др Милан Јовановић, лекар и српски књижевник (од 1. I 1875. до 10. VI 1876), Стево Гојковић, Стево Чутурило (од 12. I 1876. до 1. VII 1876. год.), Никола Михајловић, Коста Кулишић (од 1. X 1881. до априла 1883. год.) и Јеротеј Ђордан.

Путем реконструкције може се извести стање наставника, подјела предмета и преглед рада у овој школи по годинама од 1858. до 1886. год.

Први наставнички кадар у школи, када је школа отпочела са редовним радом 1858. год., сачињавали су кап. Мато Мрша, професор научних предмета и управитељ школе, Христифор Ломбардић, наставник православне вјероисповјести и Стјепан Радимири, наставник католичке вјероисповјести. Те године био је отворен само одсјек за морепловство и школска година је трајала до 31. августа 1858. године.

Већ школске 1867/68. године школа има два одсјека и то за поморство и за изучавање језика. Наставнички кадар се појачао Ристом Ковачићем, професором за српски језик, почев од 1. новембра 1867. год.

У школској 1871/72. год. за наставника српског језика, географије и историје долази Стево Мрђен, од 1. новембра 1871. год.

Од шк. 1872/73. год. при школи ради само одсјек за изучавање језика, обзиром да је кап. Мрша отишао 31. октобра 1872. год., а није било одговарајуће замјене за њега. Од 1. децембра 1872. год. примљен је за наставника италијанског језика Станко Бркановић.

Шк. 1873/74. год. школа већ има три одјељења за изучавање језика, а за управитеља школе долази Стево Мрђен. Шк. 1874/75. год. поновно се отвара одсјек за поморство, тако да школа поновно има два одсјека. За професора наутике и управитеља шко-

ле долази Јосип Белушић од 1. априла 1875. год. Такође у овој шк. год. долази за наставника италијанског и француског језика, као и природописа, наш познати књижевник Симо Матавуљ, од 1. новембра 1874. год. Др Милаш Јовановић преузима мјесто наставника за предмете из српског, француског и њемачког језика, као и калиграфије, од 1. јануара 1875. год. Уједно се Стево Гојковић поставља за наставника земљописа и историје од 1. марта 1875. год. и ту је дужност вршио до 31. августа те исте године.

Од шк. 1875/76. год. нема одсјека за поморство, већ даље редовно ради само одсјек за изучавање језика, а Симо Матавуљ бива постављен за управитеља школе и за наставника италијанског и француској језика и природописа. Од нових наставника једино долази Стево Чутурило, који је у овој школи предавао од 12. јануара до 1. јула 1876. године, а одлази до Милаш Јовановић који је предавао у школи до 10. јула 1876. год. Шк. 1876/77. год. долази за предавача Никола Михајловић, наставник њемачког језика, и то од 29. априла 1877. године. У наредним шк. годинама се наставнички кадар није мијењао, а шк. 1879/80. год. поновно долази да предаје у школи Ристо Ковачић, наставник српског језика и историје, од 1. марта 1880. год., док наставник Никола Михајловић престаје с радом даном 31. јануара 1880. године.

Књижевник Симо Матавуљ вршио је дужност управитеља школе до 30. септембра 1881. год., а њега је замијенио, од октобра 1881. год. Косто Кулишић, професор историје и географије. Ристо Ковачић одлази 21. септембра 1881. год., а у међувремену за професора математике, њемачког и италијанског језика, физике и гимнастике дошао је професор Душан Јовановић. У шк. 1883/84. год. стање се мијења утолико што за управитеља школе бива постављен Душан Јовановић, будући да је Косто Кулишић престао да предаје 1. априла 1883. год., а за наставника српског и италијанског језика, земљописа, историје, природописа и калиграфије био је постављен Томо Кр. Поповић. Он на мјесто управитеља школе долази 30. октобра 1886. год., обзиром да је Душан Јовановић отишао шк. 1886/87. год. За наставника математике, физике, природописа, њемачког језика и гимнастике тада долази Милосав Ђурасовић, који нешто касније преузима привремено од Тома Поповића управитељство над школом, 27. марта 1887. године. И у шк. 1887/88. год. стање је непромијењено, с тим, што је Томо Поповић, поред дужности наставника, преузео и дужност библиотекара у школи. Од шк. 1890/91. год. се поновно на дужност управитеља школе враћа Томо Кр. Поповић, а Милосав Ђурасовић прелази за наставника математике, физике, природописа и њемачког језика. Ово стање остаје непромијењено и у наредној шк. години као и у неколико идућих.

Од шк. 1900/1901. год. за управитеља школе долази Марко Поповић, наставник за предмет православна вјеронаука а остали

наставнички кадар углавном остаје неизмијењен. То се стање протеже и наредних школских година, све до 1907/08. год., када за наставника математике, физике и природописа долази Крсто Тушун, умјесто Милосава Ђурасовића.

Од шк. 1910/11. до 1913/14. год., наставнички кадар састоји се од слиједећих лица: прота Марко Поповић, управитељ школе и наставник, Томо Кр. Поповић, наставник српског језика и историје и Крсто Тушун, наставник математике, физике и природописа.

Почетак I свјетског рата, или тачније непријатељска аустријска власт, 1914. године, учинила је крај овој дугогодишњој и плодносној школској установи.

Као што је већ раније истакинуто, 1919. године, био је направљен један покушај да се школа обнови али до ње није дошло, па је Српску поморску закладну школу у Херцег-Новоме, у истој згради те исте 1919. године, замијенила нижа реална гимназија, данас осмогодишња школа „Милан Вуковић“ у Србини.

На крају желим истаћи да сам с овим скромним прилогом на неки начин желио извући из заборава и истаћи улогу и значај ове школе за народ овог краја под аустроугарском влашћу, њен значајан допринос у школовању поморских капетана, као и многих народних учитеља широм Боке, који су из ове школе одлазили у учитељску школу или су настављали са школовањем на вишој гимназији и даље на разним факултетима.

Да је ова школа збиља била од значајне користи народу овога краја, потврђују и имена професора и наставника који су у њој предавали у протеклим деценијама.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Год. извјештаји Српске поморске закладне школе из 1884/85. и 1885/86. године.
2. Извјештаји Држ. реалне гимназије у Херцег-Новом из шк. година 1928/29, 1929/30, 1930/31. и из 1931/32.
3. Из архива осмогодишње школе „Милан Вуковић“ у Херцег-Новом.

Résumé

QUELQUES DÉTAILS SUR LA FONDATION ET LE TRAVAIL DE L'ÉCOLE NAVALE — LÉGUÉE — A HERCEG-NOVI

Jovan S. NAKICENOVIC

L'école navale à Herceg-Nowi, érigée en 1858, est une fondation de bienfaisance grâce aux legs des grands patriotes et des bienfaiteurs de cette région: Jovan Bošković, Đuro Đurović et Jevrosima Laketić.

Le premier donateur, Jovan Bošković, était un riche commerçant d'Izmir. Déjà de son vivant il avait fait son testament et formé le désir écrit de laisser une partie de sa fortune pour la fondation à Herceg-Nowi, sa ville natale, d'une école pour les langues serbe et italienne et pour la marine (navigation). Alors, l'école ne pouvait être construite, parce que le legs de Bošković n'était pas assez élevé pour réaliser cette intention humanitaire. C'est seulement plus tard que Đuro Đurović, commerçant de Trieste, et Jevrosima Laketić de Herceg-Nowi ont aussi légué une partie de leurs biens pour le même projet. Ils étaient tous d'origine de la région de la commune de Herceg-Nowi.

Après que les trois legs n'ont formé qu'un seul et que la somme a été suffisante, en 1858 l'école, tant désirée, a été fondée. Elle disposait de deux branches: la navigation et l'étude des langues. Le premier directeur et enseignant de l'école était le capitaine maritime Mato Mrša, tandis que parmi les autres instituteurs étaient et Simo Matavulj, notre écrivain connu, Kosto Kulišić, le Dr. Milan Jovanović, Kosta Čuturilo et autres. L'école a été ouverte le 1er février 1858, comme résultat du grand effort du peuple de Herceg-Nowi pour la navigation qui a régulièrement fonctionné jusqu'à la fin de l'année scolaire 1874/75. Il y a eu alors une interruption pour les années scolaires 1872/73 et 1873/74, étant donné que le capitaine Mato Mrša avait quitté l'école et on ne pouvait guère trouver un remplaçant, tandis que déjà pour l'année scolaire 1874/75, la branche navigation de nouveau a repris ses cours, mais seulement jusqu'à la fin de l'année scolaire quand elle a été définitivement supprimée.

Plus tard, l'enseignement des langues seulement a suivi son cours. Malgré le joug étranger, l'école navale, comme fondation de bienfaisance, à Herceg-Nowi a pendant une longue période de temps accompli une mission nationale et culturelle très significative. Bien que tous les collèges de cette époque n'aient été pas bien vus des autorités de l'Autriche-Hongrie, cette école a réussi à former la jeunesse et la rendre capable de jouer un grand rôle dans la vie culturelle et économique de cette partie de l'Adriatique.

Le commencement de la première guerre mondiale en 1914 a mis fin à cette longue et fructueuse institution scolaire.

Ainsi qu'il est marqué dans le texte, en 1919 une tentative a été faite pour renouveler l'enseignement, mais sans aucun résultat. La même année, l'école navale à Herceg-Novi a été remplacée, dans la même bâtisse, par le Lycée Inférieur et aujourd'hui s'y trouve l'Ecole Primaire (qui dure 8. ans) du nom de «Milan Vuković» à Srbina.

Cette école a été, en vérité, d'une grande utilité au peuple de cette région et ceci est prouvé par les noms des professeurs et des instituteurs qui y enseignaient et enseignent durant de longues années, c'est-à-dire depuis 1914, ou après la première guerre mondiale.

Komentar i dopuna opisu Herceg-Novoga i Boke po Evliji Čelebiji 1664. godine

Evlija Čelebija (Evlija ibn Derviš Mehmed Zilli) poznati turski putopisac XVII st., rođen je u Carigradu 1611. god. Više nauke po-
hadio je kod dvorskog imama na carigradskom dvoru, gdje je imao
prilike upoznati mnoge značajne ličnosti ondašnje vladajuće kaste.
Kroz 40 godina proputovao je prostrano Tursko carstvo, a od evrop-
skih zemalja posjetio je jedino Austriju.

U doba kad je živio Čelebija, tj. u XVII stoljeću, nastaju po-
litičke trzavice, sukobi između Sultana i paša, a i sukobi među sa-
mim pašama po mnogim stranama prostranog carstva. Uzrok tome
je bio postepeni ekonomski pad zaostalog feudalnog turskog carstva,
nagli porast janjičarske moći, koji su od tada postali glavni faktor u
pitanju vlasti.

Čelebija je sudjelovao u mnogim ratnim pohodima, koje je tur-
ska imperija vodila u Aziji, Africi i Evropi. Bio je početkom Kan-
dijskog rata između Turske i Venecije 1645. god. na Kreti, u kaz-
nenoj ekspediciji gušenja ustanka anadolskog beglerbega Alipaše,
u Vlaškoj protiv erdeljskog vojvode Rakocija (1657). Kod nas je su-
djelovao Čelebija u pohodu na Šibenik, Split, Klis i Zadar i to sa
Melek-pašom bosanskim u rujnu 1660. god., a iste godine bio je
upućen u Čakovec kod bana Nikole Zrinskog u svrhu otkupa bihać-
kog kapetana. Više puta službeno je putovao u Carigrad u raznim
misijama, povjerenim mu od strane njegovog strica Melek-paše bo-
sanskog, te je imao prilike dobro upoznati naše krajeve i opisati ih.
Tako su od njega potekli opisi Srbije, Hrvatske, Bosne, Dalmacije
i Crne Gore.

Prvi put se njegov boravak u našim krajevima spominje po
dolasku u Livno gdje ostaje dva mjeseca, a u Bosnu ga je put nanio
iz Beograda zbog pohoda turske vojske na Dalmaciju (10. IX 1660).

Svoje putopisne bilješke sakupio je Čelebija u opširnom djelu
pod naslovom »Siyahatnama« (Kronika putovanja). Djelo je razdi-

jeleeno u deset poglavlja, od kojih su najinteresantnija V i VI poglavlje. U V poglavlju opisao je Čelebija svoje misije po Bosni, ratovanje po Dalmaciji za vrijeme Kandijskog rata (od travnja do studenog 1660). U drugom poglavlju opisao je političke misije po Hercegovini, putovanje u Dubrovnik i Herceg-Novu (ožujak 1663 — ožujak 1664).

Do Herceg-Novoga dospio je Čelebija iz Beograda odakle je krenuo 20. IV 1664. sa porukom Čupričić vezira hercegovačkom Suhhrab Mehmed-paši. Trebalo je da ovaj učvrsti Hercegovinu i izvrši pritisak na Kotor. Evlija je putovao preko Srbije, Pljevalja koje su tada bile centar hercegovačkog Sandžaka i zatim preko Foče dospio do Nevesinja, pa preko Ljubinja u Dubrovnik, a otale u Herceg-Novu.

U Dubrovniku je trebao predati rješenje Suhhrab-paše glede neke pljačke Norljana u korist Dubrovčana. Tu je bio prvih dana mjeseca svibnja i ostao je tri dana u karanteni u Lazaretu na Pločama radi provjere zbog infekcijskih bolesti.

U gradu je ostao par dana i krenuo dalje u pratnji blagajnika novskog janjičar-age da razgleda Novi. Čelebija opisuje taj put i veliku pratnju tursku i dubrovačku, koja mu je bila dodijeljena radi osiguranja od bokeljskih hajduka. Putovao je po visoravni morske obale neprolaznim putevima, »podnoseći muke i nevolje«, a radi nesigurnosti terena putovalo se samo danju. U Herceg-Novome je Čelebija boravio tijekom mjeseca svibnja 1664. god., ali se ne može utvrditi datum ni duljina boravka. U svojim zabilješkama Čelebija navodi pravac puta kojim je krenuo iz Dubrovnika. Najprije je došao do grada Mirčine. To je bio Cavtat, do kojeg je putovao pet sati. Po njegovom opisu grad je bio šestorokutan, imao je troje gradskih vrata (nijesu bila nego jedna) tri tisuće kuća (!), sa svih strana opkope (odbrambeni zid bio je samo na prilazu poluotoka i nešto na obali prema zapadu). Sve je to pisao po pričanju jer nije bilo u planu zaustavljanje u Cavtatu.

Od Cavtata je putovao četiri sata do kasabe Čine (Čilipi) gdje je prenoćio a odatle put grada Čikerupa (Molunat) za koga veli da je malen i građen na litici uz morsku obalu, a u pristaništu istoga bilo je 45 galijs (Veliki Molunat). To su zidine Molunta sa njegovom lukom u kojoj su se sklonili brodovi od nevremena, jer to je jedina luka od Cavtata do Boke, na opasnom području konavoskih stijena. Znači da je Čelebija putovao po lošem vremenu, po brdovitim predjelima tzv. »Donjom Stranom«. Jedino mjesto koje možemo prema prijevodu ubicirati je selo Bezboge (kod Čelebije Bogolipje) u Vitaljini. Dakle prošao je preko Radovčića, Mikulića i Đurinića sa kojih visina je inače mogao vidjeti luku Vel. Molunta i u njoj brodove. Za Bezboge veli Čelebija da je »selo krasno i udaljeno milju od mora«. Tu u blizini završavao je dubrovački teritorij, i tu je bila uvi-

jek pogranična sanitarna stanica sa vlastelinom i osobljem (cazzamorte). Hrbatom brda Kobile išla je dubrovačka granica, koju je Evlija prešao Ilijinom Kitom, pa preko sela Žvinja sišao u ravnicu Igala, Tople i stigao u Novi.

Što se tiče iskrivljavanja imena na ovom kao i daljnjem putu, odnosno povratku u Dubrovnik, vidimo da neka liče ponešto na original. Izgleda mi da je to sve nastalo jer je imena mjesta i utiske bilježio mnogo kasnije, zato ih je mijesao i naopako iznio, a da ne govorimo o onome što su mu drugi koješta pričali.

Na povratku iz Novoga za Dubrovnik, Čelebija spominje selo Senkor, u kojemu je manastir sa tri topa i vlastelin. Pomiješao je naziv, a to bi bilo zadnje tursko selo na dubrovačkoj granici Prijevor, gdje je i prešao granicu, pa nastavio preko Vodovađe na Manastir. Prenočio je u selu Neferija (Srebrno u Župi) i sutradan stigao u Dubrovnik, a ne kod emina dubrovačkog Lazareta (kako Šabanović misli) jer je kuća ovoga u sklopu Lazareta na Pločama, a Čelebija je dobro već poznavao Lazaret i opisao ga. Prema Čelebijinim opisima treba se odnositi s izvjesnim nepovjerenjem, uzmemo li u obzir da je on orijentalac, čiji su pogledi jednog zanesenjaka često i pjesnički pa zapisuje i izmišljotine koje mu je okolina pričala, bez da se potrudio da sam te činjenice i utvrdi. Radije prihvaća legende negoli povijesne istine. Ipak je njegovo djelo važno svjedočanstvo za naše zemlje i narode u razdoblju XVII st., stoga što je vezano uz geografiju, folklor, povijest, arhitekturu i mnogo toga što je zapisano o našim narodima. U poglavlju »Oblik i položaj grada Novatejna« opisujući Novi, moram upozoriti čitaoca, da se taj grad dijelio na dva dijela: Donji (Stari grad) i Gornji grad što predstavlja danas sinonim za tvrđavu Španjolu sa okolnim kućama, koja se nalazi na vrhu brežuljka zapadno od Donjeg grada.

Ti su nazivi često doveli u zabunu naše povjesničare pogotovo prije gradnje Španjole (1548). Bila su dva dizdara,¹⁾ tj. zapovjednika u Novome tj. Kanli Kule (Forte di terra) i Pomorske tvrđave (Forte di mare), jer i onako je grad bio poprečnim zinom razdijeljen na dvije polovine. To se dobro vidi i na najstarijim ilustracijama Novoga iz XVI st. Tako ga i Čelebija smatra dvostrukim gradom »na ulazu jednog malog zaliva Jadranskog mora«.

U poglavlju pod naslovom »Čvrsta tvrđava i jaki bedem grad Novi« opisano je osvajanje Novoga od strane Turaka 1482, zatim dvije opsade od 1538. i 1539. god., što je historijski netačno prikazano. Prelazi na opis upravnog sistema grada, koji je carevom naredbom,

¹⁾ Dizdarj (kastelani) bili su tvrđavski zapovjednici. Dva su bila dizdara u Novome i to dizdar Donjeg i Gornjeg grada. Poznata su nam mnoga imena novskih dizdara iz spisa dubrovačkog arhiva iz XVI i XVII st.

postao središte Kadiluka,³⁾ a pripadao je hercegovačkom Sandžaku. Prema sistematizaciji Kadiluka, Novi je plaćao 150 akči poreza (srebrni sitan novac). Imao je muftiju (najstariji vjerski poglavica, koji je rješavao po šerijatskom pravu obiteljske rasprave).

Od vojnih zapovjednika u Novome je bio janjičar-aga (zapovjednik istoimenog odreda), janjič, krilnik, ekonom, vojni bombardijer, arhitekta (ali ne za veće pothvate jer taj dolazi direktno iz Carigrada), carinik i pomorski aga (nad 300 mornara s kojima pljačka po moru). »Pljačka gradove zaliva Varige« znači reminiscencu sudjelovanja novskih fusta napadom na unutarnji dio Boke, kao i prilikom napada na Perast 1624. i 1654. god. Predstavnik grada (ajan) sa 22 age upravlja gradom i njegovim područjem. Ajan reprezentira upravno tijelo pred vlastima, a cjelina odlučuje o spornim pitanjima bilo unutar ili van novskog teritorija, te je dopisivanjem u stalnom kontaktu sa Dubrovnikom.

Donji i Gornji grad imali su posebne zapovjednike, koji su neovisni o janjičar-agi. U oba grada »u desnoj i lijevoj zapadnoj tvrđavi su dobrovoljci« znači domaći živalj muslimani u slučaju potrebe sačinjavaju vojsku od 1500 vojnika. Većina stanovnika »su bili arnautski, bosanski i hrvatski junaci« za koje Čelebija veli da nose neku vrstu tijesne odjeće i kratke hlače tako da su im cjevanice gole. Znači da su se oblačili po zapadnom uzoru tog vremena i razlikovali su se od odjevanja okolnog muslimanskog živilja.

Grad Kumbor (Vrbanj)

Čelebija je opisao položaj turske utvrde na Kumborskom tjesnacu. Netačan je u opisu datuma i historijatu razaranja utvrde Vrbanj. Da bi opravdao rušenje te tvrđave navodi izvjesne činjenice tj. da je posada navodno bila podmičena da napusti utvrdu, a ne da ju je venecijanska flota razorila. Po njegovom mišljenju Vrbanj treba ponovo izgraditi i jače učvrstiti, tim više što su ostaci još u dobrom stanju. Opstanak ove tvrđave odlučio bi sudbinu Kotora. Obrćući se na istočnu stranu Novoga? od svih sela jedino mu je za oko zapelo selo Kute (Kutine) koje ga je svojim položajem i mnoštvom maslina upravo očaralo. Pretjerao je kad veli da Kute ima 500 kuća i svog musefima (višeg upravnog činovnika).

³⁾ Kadija je sudac koji sudi po šerijatskom pravu teže slučajeve civilnog karaktera. Inače, manji prestupi spadali su pod kompetenciju kapelana, vojvode i knezova po selima.

Kadija je strana osoba koja je došla zakupom do tog činovničkog položaja i kroz određeno vrijeme vrši dužnost suca. Dužnost mu je bila ovjeriti i protokolirati sva akta, bilo službenog ili privatnog karaktera. Njegova je presuda konačna i protiv nje nema utoka. Kadijina dužnost bila je i briga oko vakufa (zadužbine u dobrotvorne svrhe) kao i vršenje dužnosti pupilarnog suca. Kadijin zamjenik u gradu bio je ečhaja, a po manjim mjestima naip.

«Oblik i položaj grada Novatejna» (dvaju gradova)

Čelebija je boravio u Novome za Kandijskog rata (1645-1669, i to po mom mišljenju oko polovine svibnja 1664. god. Nastojat ću njegov opis usporediti sa stvarnošću koja proističe iz historijskog poznavanja činjenica ondje gdje se Čelebija udaljio od istine. Kao što sam već upozorio Čelebija je imao bujnu maštu i opisi su mu često nerealni. Bio je vjerski fanatik i smatrao je za logično da cijela Evropa bude pod turskom vlašću.

Čelebija je opisivao lokalitet između Donjeg i Gornjeg grada kojeg je zvao Voranica, a često i Vranija dočim pravi naziv je Vranica, koja je sačinjavala jednu od pet mahala Novoga. Sastojala se od rasijanih kuća, vinograda, u čiji sklop spada i Gornji grad (Španjola). To je za Čelebiju predstavljalo pojam Gornjeg grada «koji je strmenit i manji od Donjeg».

Topovi šah i baljemez (dalekometni) »dopiru do zaliva Rose, koje se nalaze nasuprot Novome«. Ova luka Rose na obali poluotoka Luštice, uvijek je pripadala Veneciji. Od Novoga je udaljena zračnom linijom jedva 3 kilometra. Najveći domet topa, baš u doba ovog opisa za vrijeme Kandijskog rata, ispaljen je iz kolubrine sa tvrđave Sv. Ivana, prilikom desanta venecijanske vojske na otok Lokrum. Udaljenost cilja tj. nedovršeni Lazaret na otoku je nešto više od 800 metara od tvrđave Sv. Ivana.

Čelebija se vraća opet na Gornji grad i veli da prema istoku ima »dvostruka velika gvozdena vrata«. U okolici ima 130 kuća, ima 300 vojnika posade. Njeni topovi tuku do granica Kotora dakle do Veriga (12 km!). Za Donji grad Čelebija kaže da »leži na niskim stijenama«. Istočni dio grada djelomično je tako sagrađen, ali zapadni dio leži na provalijama. Jer, kada gledamo venecijanske slike Novoga iz XVIII st., zapadni dio grada upravo lebdi. Danas bi dobili isti dojam, ako apstrahiramo sve ono što je podno zidina sagrađeno tijekom XIX i XX st. Za Čelebiju je Novi »grad tako jak da ga nije moguće opisati«. Međutim po izvještajima sa raznih strana doznajemo da svako nekoliko godina silaze paše sa vojskom da bi ga zaštitili dok se zidine i utvrđenja ne poprave, a i veliki potres ga je jako ošteti (1667). Jedino, grad je branio njegov prirodni strateški položaj, te mu je bilo teško i približiti se osim sa istočne strane, sa koje je kroz historiju uvijek stradao prilikom opsade.

»Na morskoj obali ima prost zid od hrastovih greda«. Po ovome zaključujemo da su Turci bili prisiljeni da se na morskoj strani grada zaštite palisadama, jer im je zidine, po svoj prilici, rušilo more. Prema ostacima zidina i utvrda vidi se na morskoj strani krpļenje bilo iz turske ili venecijanske epohe.

Za vrijeme kuge zatvarali su dvojna vrata, a treća su bila otvorena i pod stalnom kontrolom, pazili su na osobe koje su prolazile.

Ostala bi otvorena jedino glavna vrata tj. današnje Sat-kule. Troja vrata ostala su i do danas iako ne u originalnom obliku: vrata Karače, Morska vrata pored Morske tvrđave i vrata Sat-kule. Tako zvana »Magareća vrata« otvorila je Austrija u XIX st., kad su zidine Novoga izgubile stratešku važnost, isto tako i prilaz Krvavoj kuli na sjeveru je tada otvoren.

Predgrađe pod Tornjom sata po Čelebijinom opisu leži na obali rijeke (današnji donji trg). U stvari bio je to nabujali potok koji je tekao opkopom grada do mora, a na nekim venecijanskim slikama Novoga pored grada označen je »Torrente«. Taj je prokop zatrpan kasnije u XIX st. nadograđivanjem predgrađa u prostoru pred zidinama. Također za Evliju Čelebiju voda Topla je rijeka, koja izvire iz planine Pive. Za nju zna jer će docnije sa hercegovačkim pašom sudjelovati u kaznenoj ekspediciji na hercegovačka plemena oko te rijeke. Vrata Karadže vode ka predjelu Tarnovice (danas izgubljen pojam naziva) a Jalijska kapija tj. morska vrata je Čelebija opisao kao jako velika. Nedavno su ponovno otvorena kao prilaz iz starog grada »na more«. Mislim da nijesu mijenjala ni oblik ni veličinu od toga doba. Prilaz vratima branio je strmi zid sa puškarnicama i gvozdeni »raštio«. Za turske vlasti Čelebija veli da su tri gradska vrata imala drvene pokretne mostove iznad prokopa. Glavna vrata grada vode u Vratničke vrtove.

Pored Kanli kule opisuje Begovu tvrđavu na jugoistoku grada. To je bilo veoma izloženo utvrđenje na Karači koje stanovnici Novoga zovu Torijun. Utvrđenje je bilo povezano sa zidom do Krvave tvrđave, a središnom koga su bila gradska vrata sa odbranbenom kulom. Taj bedem, kula i vrata srušeni su koncem XIX st., uza sve proteste ondašnjih dubrovačkih novina.

Baš na tom položaju stradali su borci Sv. Lige pri zauzeću Novoga 1538. god., kad su upali u kliješta između dvaju zidova Karače, te je taj predio i dobio ime Crnog potoka (Karadže).

Za utvrđenje Tarnovice (Karače) Evlija govori da je ravna Kohkala-bedemu, što u arapskom označuje tvrđavu na uzdignutom položaju, kako je to onda izgledalo povezano zidovima koji su se spuštali sa Kanli kule do Karače.

Tvrđave Novoga oružane su sa 130 različitih topova »sa svom ratnom spremom«. Prema iskazima suvremenika ta sprema je bila nedovoljna za dužu odbranu grada, a ktome još i pokvarena od vlage. To se dokazalo prilikom slijedeće opsade 1687. god., kad su branioi Donjeg tražili pomoć od Gornjeg grada, nakon nekoliko dana opsade. Tijekom Kandijskog rata Mlečani stalno šuruju sa okolnim plemenima protiv Turaka, a bokeljski hajduci se zalijeću na novski teritorij. Radi toga gradske age sa janjičar-agama stalno noću obilaze straže, te ih strogo kažnjavaju ako ih iznenade pri spavanju.

U Novome je stacioniran odred janjičara od 80 članova, zapravo to je bila regularna turska vojska na čelu sa janjičar-agom. Uvečer i ujutro svirala je muzika koja je pratila ophodnju vojnika prilikom mijenjanja straže.

Grad sa predgrađem dijelio se na »pet lijepih naseljenih mahala«, od kojih je najznatnija bila Bajazetova mahala (Gornji dio starog grada do poprečnog bedema), mahala sudnice na Karači sa Trnovicom, mahala donjeg dijela grada (predio Citadele), zatim mahala Vratnica sa gornjim građom. Petu Čelebija nije naveo.

Novi je imao 3080 kuća. Poznavajući opseg i okolinu grada, to bi moralo biti shvaćeno pod pojmom grad-država, a i to bi bilo pretjerano, zatim navedenih 47 džamija isto tako shvaćeno.

U Donjem gradu zadivila je Čelebiju »stara Bajazetova džamija«, kojoj je minaret od čeramide a nije kao ostale zgrade pokrivena lisnikom (kamenim pločama) već crijepovima. Ta se nalazila na mjestu današnje crkve Sv. Arhandela, gdje je bila i presahla česma sa turskim natpisom koji se čuva u Zavičajnom muzeju Herceg-Novoga. Prilikom gradnje bivše općinske zgrade koncem XIX st. i rušenja ostataka te česme naišlo se na grobove sa kršćanskim simbolima križa i medalja od bakra. Imala je ta džamija u svom sklopu i kupatilo.

Za Donju džamiju veli da je »čuvena i sjajna«. Bila je na mjestu negdašnje stare crkve Sv. Jeronima (porušena 1860) te je ova i bila podignuta na njenim temeljima. Bila je najveća muslimanska bogomolja u Donjem gradu. Do ove Donje džamije bila je sprovedena voda iz Gornje.

Neke džamije nose imena osoba koje su doprinijele za njihovu gradnju. Tako kod mosta Glavnih vrata (današnja Sat-kula) bila je manja džamija Sulejman-age, zidana za vrijeme Murata IV (1623-1640). Ovu napominjem radi toga što se nedaleko od nje nalazio han o kome ću kasnije pisati.

Novi je imao dvije škole za hodže (medrese), nastavnike u školama, a bilo je i sedam drugih nižih škola (mekteba). Zgrade ovih ne odlikuju se visokim kubetima. Za zadužbine, piše Čelebija da su veoma slabe. To je bilo ono o čemu su pravovjerni muslimani mnogo vodili računa po ostalim djelovima naše zemlje, a vidimo da se u Novome mnogo za to ne haje. Bit će stoga što su radije ulagali novac u trgovinu ili u što korisnije.

U Čelebijino doba bilo je u gradu pet izvora vode, koji su bili sistematski regulirani i pokriveni nadstrešnicama. Sve vode u Novome proističu iz izvora Karače. Jedini taj izvor do danas djeluje. Svi su ostali nestali, bilo zatrpani potresima ili izgubljeni. Kasnije za Mlečana ovaj predjel zvaó se »Contrada di st. Chiara« (predio sv.

Klare), po tradiciji nekog bivšeg samostana istog imena, a po tome i vrata Karače zvala su se vrata sv. Klare, međutim ima i drugo navedeno tumačenje imena.

Čelebija je ubicirao i han za koga veli da se nalazi u blizini male džamije Sulejman-age Ramovića (mečet) i to nedaleko od glavnih vrata grada. Taj han je bio okružen otvorenim dvorištem i okolnim zgradama, u kojima su bila skladišta i konačišta. Za mletačkog doba nastavio je taj han i pored lazareta da djeluje u istom smislu kao pod Turcima i zvao se »Publica Bassana«. Naziv mu dolazi od turskog badžama što znači carinu, trošarinu. Tu na njegovim zidovima bio je grifon iz mletačkog doba sa natpisom »Comercio tutando«, što je prilična rjetkost. Austrija je Bassanu preuredila u vojne kancelarije. Danas je to onaj četverokut sa okolnim zgradama u kojima je smještena današnja tržnica Herceg-Novoga. Za novsku čaršiju Čelebija veli da je imala 300 prodavnica i u njima se može dobiti svaka vrsta robe. To je pretjerani broj i za cijeli teritorij Novoga, jer već Gornji grad nije imao ni trgovine ni pazara. Na obali Tople održava se »Daniča vašar«, ali nalazimo i onaj drugi koji Čelebija ubicira uz malu džamiju Ramovića. To je mjesto gdje se uvijek održavao pazar u Novome do gradnje današnje tržnice, tj. na trgu pred glavnim vratima grada. Od mletačkih vremena do nedavno prodavalo se »pod murvama i na pižulima«. Bio je to po svojoj jednostavnosti stilski izjednačen trg, ali pitoreskan i svojom rustikom oku ugodan.

Taj se trg »piazza« ponavlja u mletačkim registrima u vidu molbi raznih obrtnika i trgovaca, koji traže lokaciju za obnovu svog zvanja i trgovine nakon 1687. god.

Za novski zaliv Čelebija govori da je velik, ali da nema pravog pristaništa gdje bi se mogli brodovi skloniti, nesigurni su sa svih strana, jedino da su zaštićeni od jugoistočnog vjehra. Naravno da je to istina jer je novska obala izložena horizontu i nepristupačna te su se brodovi vezivali uz grebene na kojima još danas nalazimo gvozdenih kuka. Za nevremena brodovi koji se nalaze pod Novim, moraju se sklanjati u susjedno Rose.

Za mletačkog doba predio obale oko današnje željezničke stanice pa i dalje do pod Lazaret zvao se »alle S'angate«. Naziv dolazi od dvostrukog reda kolaca u moru, na kojima su položene daske, do kojih bi brodovi ili ladice mogle pristupiti. Opazio je Čelebija i »crno kamenje u pristaništu« i naravno usporedio ga sa kubetima banja. Među ovima napominje Karatač prema tvrđavi Abaz-pašinoj (Morska tvrđava). Taj crni kamen da je na zlu glasu zbog brodoloma, ali njega je kao i ostalo kamenje »božja pomisao postavila«, jer ono brani pristup neprijateljskim brodovima.

Za narod Novoga kaže Čelebija da je zdrav. Naravno, kad su većina stanovništva doseljeni Hercegovci, dočim ostalo stanovništvo

po selima osvježavano je iz pozadine i to na feudalnim lmanjima, jer je kuga često morila taj narod. Stanovnici govore bosanski, srpski i latinski (valjda talijanski), oni idu svi naoružani. Znači da je javna sigurnost nikakva, jer je ratno doba, a sa svake strane upadaju hajduci. Ta navika nošenja oružja održala se do današnjih vremena, te je postala sastavni dio narodnog odijela.

Razlika u odijevanju samih muslimana očita je. Dok pučani nose crveni fes, raznobojne dolame preko leđa, i ogrtač koji se sklapa preko prsiju (pešli), age i drugi dostojanstvenici nose turban. Naravno da u gradu i okolici ima imućnih ljudi, to je istina ako uzmemo u obzir da novske age i drugi imaju posjede od Kostanjice, preko Bijele i cijelo područje novskih sela, a imaju posjede i u Hercegovini gdje često idu na obilazak u okolici Bileća i Trebinja («Donji Vlasi»). U mirno doba Novljani trguju sa susjednim primorcima: Vitaljinom, Konavlima, Dubrovnikom, Bokom i Hercegovinom.

Uz pasus da »neprijatelj uđe u grad i bombardira ga, ali sa malo štete, jer je grad jako utvrđen« mogu navesti da malo koji ratni brod Venecije, koji je ulazio ili izlazio iz Boke, nije se približio i sasuo na Novi svoju artiljeriju. Po kopnu su se Peraštani sa hajducima zalijetali do samog grada, pogotovo kasnije kad su osvojili teritorij do Kumbora, i znali su na novskom pristaništu zabosti svoju zastavu. Poznat je slučaj, i opjevan u bugarštici, kad su se Peraštani noću prikrali pod grad lađom, uništili posadu, odvukli turski brod pod otok Gospe i potopili ga i to sve za osvetiti svog sugrađanina Sokola. Te vrste represalija između Novljana i Peraštana bile su česte, sve u znak dobrog susjedstva. A u mirno doba kad međusobno trguju onda se bratime i dapače Turci šalju svoju djecu na odgoj u Perast.

»Ulice u Donjem gradu su tijesne, čiste i popločane«. Sigurno je da je već od turskog doba Novi dobio onaj urbanistički plan sa dvjema glavnim ulicama koje se protežu od »Trga od oružja« (Piazza d'armi) paralelno u smjeru sjever-jug. Tako je ostalo do danas. U zatvorenom gradu drugi trg je bio pred negdašnjom donjom džamijom, a kasnije crkvom sv. Jeronima. Tu se u Novome uglavnom i odvijao gradski život.

Čelebija ne govori o broju stanovnika Donjeg grada, ali po jednom svjedočanstvu iz toga doba bilo je oko 600 ljudi i to samo muslimana. Kršćani nijesu smjeli stanovati u gradu niti išta posjedovati jer je grad bio tvrđava.

* * *

Čelebija se iz Novoga vratio u Dubrovnik, a odatle preko Slanoga na Trebišnjici uputio se za Bileće, gdje se imao sastati sa Suhreb Mehmed-pašom. Tu su prispjeli dubrovački poklisari harača. Čelebija je predao paši žalbe Dubrovčana na Novljane i obratno, žalbe Novljana na Dubrovčane.

U to doba okolina Bileće je upropaštena, a Čelebija misli da su tome krivi hajduci. Hajdučke gerile sijale su stravu, nesigurnost na svakom koraku i terorom dokrajčile moral pograničnog stanovništva. Baš tada u Bileću su stigli podanici Risna i jadali se na nevolje zbog hajduka koji su činili veliku štetu otimačinom blaga i odvođenjem roblja. Sam Čelebija, koji je jedva ostao živ u jednom prepadu hajduka, napominje oružanu platinju od 100 ljudi iz Dubrovnika do Novoga, jer to je područje bilo najopasnije, posijano hajdučkim busijama.

Što se tiče unutarnjeg dijela Boke Čelebija ne donosi ništa osobitog, jer ne ulazi u gradove niti priča o njima po čuvenju.

Iz Bileća je Suhrab Mehmed-paša krenuo sa 9000 ljudi na pohod Boki. Čelebija ne objašnjava trajanje puta niti smjer, dok nisu dospjeli poviše Perasta.

Ali ni Peraštani nijesu spavali. Sigurno da su preko svojih povjerljivih ljudi doznali o kretanju i smjeru turske vojske, isto kao i pred deset godina. Izgleda da su Turci sišli preko Ledenica i sela Glogovca, kao i 1654. godine, pa ih je i ovog puta Perast dočekao paljbom sa tvrđave sv. Križa. Po opisu, turska zaseda porazila je veliku četu hajduka, oteli plijen i roblje a zarobljeni hajduci služili su Turcima kao kalauzi.

Čelebija se sa Suhrab-pašom utaborio na brdu poviše Perasta te je u spojenim otocima Gospe i sv. Jurja vidio bijelu tvrđavu na obali mora, peterokutnog oblika, niskih bedema sa crkvama i zvonnicama. Napad Turaka na Perast slabo je prošao jer su se zapleli u zaprekama od drvenih balvana sa »hiljadu đavolstva« (sigurno se nešto u Perastu gradilo), a opkopi puni mora sa dignutim mostovima bili su sigurno mandračići u koje su se Turci upleli. Ne postigavši ništa tu, vojska je krenula put Kotora, kamenitom obalom preko Dobrote, a prije toga je posjekla sve »vinograde i bašte« u Perastu. To je izgleda izmišljeno jer je tu sami goli kamen.

Kotor je bio Turcima nepristupačan svojim jakim utvrdama i opkopima. Čelebija opisuje njegov vaředni strateški položaj, bastione i gradska vrata »okrenuta prema moru«, a došao je sa dobrotske strane. Sigurno su to bila zapadna vrata na rijeci Škurdi.

Kotor nije bio iznenađen napadom Turaka jer se sa okolnih brda signaliziralo pomoću dima i topovskih hitaca i upozoravalo stanovništvo na opasnost. Čelebija je vidio kako narod bježi, a neki su se i lađama prevozili u grad. Na gradskim zidinama vijorile su se crvene ratne zastave sa krstovima, a branioi su bili na svojim mjestima spremni za odbranu. U luci su bile četiri galije i dva zarobljena turska broda. Nadalje priča o kotorskom zalivu, koji je bogat

ribom, o nekom otoku koji je velik osamnaest milja, i da su svi samostani po Boki utvrđeni.

Opsada ili bolje rečeno pljačka i uništavanje okolice i to Dobrote trajala je pet sati. Turci su se približavali gradu ali branioци nijesu učinili ni jedan protunapad niti je ijedan hitac iz topa ispaljen. Izgleda kao da su Turci indignirano napustili Kotor, jer Čelebija ne napominje niti okršaje niti gubitke bilo s koje strane. Brzim maršem vraća se turska vojska prema Perastu. Prolazila je ponovno »ispod Kotora« (a galije u luci i zidine do mora) te »ispod Perasta« (a mjesto je na samoj obali) i prispjeli su do »Kule u zalivu Verige« tj. u Risan.

Dakle kako mi izgleda ova operacija Suhrab-paše morala je biti izvršena u jedan dan i to hitro, jer Čelebija ne navodi ni vrijeme trajanja puta, niti mogućnosti koje su mogle iznenaditi Turke.

Znao je za neuspjelu opsadu Kočora iz 1657. zbog nesudjelovanja uvrijeđenog bosanskog Sejdi-paše. Predlaže da se sagradi jaka utvrda na Verigama, koja bi prisilila Kotor na predaju.

U Risnu je Čelebija ostao nekoliko dana. Njegovu je povijest pobrkao pa kaže da je taj grad Sultan dao u leno nekom begu, što se protivilo sa sustavom turske imperije. U gornjem Risnu ima oko 150 kuća i 200 ljudi posade, dočim u donjem gradu pri moru ima oko 2000 žitelja. Jedino je važna stvar u Risnu, da se tu nekada nalazila tvornica baruta jer se po obližnjim brdima našlo nalazište nekog bijelog sumpora. On kaže da je Suhrab-paša spasio Risan, oslobodivši ga od neprijateljskog pritiska i s velikim počastima i slavljem ušao u grad.

Iz Risna je Čelebija sa Suhrub-pašom krenuo na kaznenu ekspediciju protiv buntovnika Pivljana i Nikšićana.

Htio bih čitaocu upoznati sa funkcionerima ondašnje turske civilne i vojne vlasti, koji se često u povijesnim traktatima spominju a često i brkaju njihove funkcije. Potrebno je navesti i podjelu turske imperije koja je izgledala ovako:

Najveća političko-vojna jedinica bio je vilajet koji se dijelio na sandžake, a ovaj na kadiluke. Kadiluk se dijelio na nahije, a ova na gradove i sela. Gradovi na mahale (djelovi grada i predgrada) i sela

Prema Škariću, novski kadiluk bio je u hercegovačkom sandžaku. U XV i XVI st. bilo je spojenih jedinica, pa je Novi i Trebinje predstavljalo jednu upravnu jedinicu. U nahijama upravljaju vojvode koje su od XVI st. u Novome, a kasnije je njihova vlast ostala i nadalje u Nevesinju i kod Donjih Vlaha. Vojvode su iz redova spa-

hija.³⁾ Službeno ih tituliraju begovskim naslovom. U drugim nahijama Hercegovine vojvode su bile iz kršćanskih krugova koji su također djelovali kao upravni funkcioneri civilnog značenja, i to većinom među brdskim stanovništvom gdje je turska vlast bila nesigurna.

³⁾ Spahije su bili veleposjednici čija je godišnja renta iznosila do 20.000 srebrnih akči. U ratu su služili kao konjanici i dužni bili sobom povesti nekoliko pješaka, sve na njihov vlastiti trošak. Spahije se uklapaju u regularne trupe. U Novome bilo je više spahijskih obitelji: Šabanovići, Alagići, Bardonići, Begzadići i Sulejmanovići. Iz spahijskih krugova bili su i kapetani koji su predstavljali upravno-političko tijelo. Njihov djelokrug, uglavnom, bio je na periferiji nahije tj. duž venecijanske i dubrovačke granice Novoga. Bila je to ustvari čisto policijska služba. Kasnije, kad je ta služba izgubila svoj značaj, njihov nadzor prešao je na brigu oko utvrđivanja građova. Pod vlast kapetana spadali su panduri, koji sačinjavaju neregularnu civilnu vojsku po selima iz redova muslimana i kršćana. Kapetani Donjeg i Gornjeg grada spominju se još u XVII stoljeću. Svaki spahijski imao je čehaju, tj. svog zamjenika po nahijskim centrima, koji je bio njegov zastupnik po ekonomskim pitanjima. Njihove dužnosti inače nisu u potpunosti precizirane. Spominje se još i to da su djelovali kao zamjenici viših civilnih ili vojnih funkcionera.

LITERATURA

- V. Škarić — »Podaci za historiju Hercegovine«
H. Šabanović — »Evljija Čelebija, putopis«
S. Bašagić — »Kratka uputa u prošlost B. H.«

Résumé

LE COMMENTAIRE ET LES COMPLÈMENTS DE LA DESCRIPTION DE HERCEG-NOVI ET BOKA D'EVLIJA ČELEBIJA 1664

Petar SAGER

Evljija Čelebija est un auteur connu des descriptions de voyage du XVIIe siècle. Il avait passé la grande partie de sa vie en voyageant par toute l'Europe Turque, et pris part dans plusieurs batailles menées par des Turques et les a décrites dans ses journaux.

Les manuscrits d'Evljija Čelebija sont très précieux pour une connaissance de l'histoire de Boka Kotorska, particulièrement sa partie d'ouest. Bien que avec une vue romantique sur les villes et la nature, ses descriptions de voyage par nos régions éclairent toute une rangée des faits — au sens géographique et urbain.

Une compte rendu de la description de voyage d'Evljija Čelebija était donnée par H. Šabanović et l'auteur de cet article, connaissant des documents l'état des faits de Herceg-Noví et ses environs du temps des voyages d'Evljija, complète et corrige les affirmations d'Evljija et les conclusions de H. Šabanović.

Après cet article, l'image de Herceg-Noví du XVIIe devient plus complète au sens urbain.

Godišnjak XX Pomorskog muzeja u Kotoru — za 1972. godinu

Pomorski muzej u Kotoru obilježava dvadesetu godinu svoga rada u novim uslovima — po oslobođenju 1944. godine — izdanjem dvadesete knjige svoga GODIŠNJAKA, koji redovno izlazi svake godine počev od 1952.

Ova je edicija u svojih dvadeset knjiga, na ukupno preko 5000 stranica, objavila i time učinila pristupačnim nauci, ogroman dokumentacioni materijal iz istorije Boke Kotorske i ostalog Crnogorskog primorja, prvenstveno iz istorije pomorstva.

GODIŠNJAK XX, kao jubilarni, obimniji je sadržajem i donosi sljedeće radove:

Poslije uvodne riječi koju Redakcioni odbor upućuje povodom dvadesete godine redovnog izlaženja Godišnjaka, Jovan J. Martinović, u svom izvještaju *Dvadesetogodišnjica rada Pomorskog muzeja u Kotoru u novim uslovima*, daje kratak istorijat nastanka i razvoja Pomorskog muzeja od najranije muzejske zbirke u kabinetu »Bokeljske mornarice« 1880. godine pa do naših dana. Izlaže ukratko postignute uspjehe, koji nijesu mali naročito kad se uzme u obzir da je Muzej do danas izrastao u značajnu kulturno-naučnu ustanovu.

Ignjatije Zloković, u svom radu *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru 1952-1972*, daje podatke o nastanku i razvoju ove edicije od njenog prvog broja, nastalog 1952. godine prilikom otvaranja Pomorskog muzeja u sadašnjoj njegovoj organizaciji, pa do današnje jubilarne — XX — knjige.

Ukratko se osvrće na sadržaj dosadašnjih devetnaest knjiga Godišnjaka, njegove saradnike i redakciju, i sa pijetetom spominje imena četvorice saradnika koji su umrli u ovih dvadeset godina. Na kraju pisac izlaže nekoliko preporuka o daljem opstanku i razvoju ove edicije.

Dr Slavko Mijušković, u članku *Vojna organizacija Bratovštine Kotorskih pomoraca*, analizom istorijskih zbivanja na ovom području

dokazuje da su pomorci, još u vrijeme kada je Kotor bio pod vlašću Vizantije, bili organizovani u neku vrstu organizacije vojnog karaktera sa ciljem da, pomoću oružanih brodova koje je i grad Kotor u to vrijeme svakako morao imati, brane grad od neprijatelja u ratu, a od pirata u vrijeme mira. Smatra da je ta vojna organizacija kotorskih pomoraca tek kasnije, kad je Kotor — u srpskoj državi Nemačija — postao značajan pomorsko-privredni centar, prerasla u celovsku organizaciju — Bratovštinu kotorskih pomoraca nazvanu »Kotorska mornarica«. Ona je u svom sastavu zadržala i raniju vojnu funkciju u obliku odreda naoružanih kotorskih mornara, vojnički organizovanog. Preko njega je ona i dalje aktivno učestvovala u odbrani grada i u ratovima u kojima je Kotor učestvovao bilo na moru ili kopnu. Ovakvu organizaciju privrednog i vojnog karaktera Kotorska mornarica zadržala je sve do pada Mletačke Republike 1797. godine.

Miloš I. Milošević daje, na osnovu novopronađenih dokumenata u Arhivu Venecije, rad: *Pokušaj mletačkog osvajanja Ulcinja 1718. godine*. Ti dokumenti su: izvještaj maršala Šulemburga, glavnog komandanta mletačkih kopnenih snaga koje su napale Ulcinj, dnevnik jednog oficira učesnika u ovim ratnim operacijama, i jedna savremena geografska karta na kojoj je obilježen razvoj ratnih operacija kod Ulcinja 1718. godine.

Na osnovu ovih dokumenata i analizom političkih prilika pred zaključenje požarevačkog mira (21. VII 1718) pisac izlaže razloge mletačkog pohoda na Ulcinj, prikupljanje i prevoz suhozemnih i vojnih snaga za tu operaciju, iskrcavanje, tok ratnih operacija, kao i njihovu obustavu i povlačenje na brodove, što su Mlečani morali izvršiti po dobivenoj naredbi iz Venecije pošto je već bio zaključen mir u Požarevcu. Sve ove operacije, od polaska sa zbornog mjesta u Herceg-Novome do napuštanja Ulcinja, trajale su od 21. VII do 11. VIII 1718. godine.

Pisac daje podatke o brojnom stanju mletačke i turske vojske, kao i o broju mletačkih brodova koji su učestvovali u ovim operacijama. Izlaže gubitke jedne i druge ratujuće strane. Naročito je mletačka flota pretrpjela velike gubitke usljed iznenadnog nevremena koje ju je zateklo uz nezaštićenu ulcinjsku obalu. Dalje pisac ukazuje na podatke u navedenim dokumentima iz kojih se vidi da je u mletačkoj i u turskoj vojsci bilo vrlo mnogo naših ljudi. U mletačkoj floti bilo je i nekoliko brodova iz Dobrote i Perasta, od kojih su neki propali u oluji, a u suhozemnoj vojsci, pored Bokelja, učestvovali su i Crnogorci.

Jovan J. Martinović, u svom radu *Pregled arheoloških istraživanja i literature na Crnogorskom primorju do drugog svjetskog rata*, kaže da prve podatke o analitičkim nalazima u ovoj oblasti nalazimo u djelu »Itinerarium« od Cypriacus-a Anconitanus-a, italijanskog pu-

topisca XV vijeka. Dalje podatke o arheološkim spomenicima do sredine XIX vijeka ostavili su nam: Andrija Zmajević, Danielus Farlati i dr Urbano Raffaelli. Tek od druge polovine XIX vijeka je nešto više rađeno na proučavanju arheoloških spomenika na području Boke Kotorske, dok na ostalom dijelu Crnogorskog primorja (Bar i Ulcinj) nije skoro ništa na ovom polju rađeno sve do najnovijeg doba. Pisac ovdje spominje: Theodora Mommsena, Sima Rutara, Josipa Djelčića, Henri Consa, John Arthura Evansa, H. Richly, Mladena Crnogorčevića, Sava Nakićenovića, C. Praschnikera i A. Schobera, Dušana Vuksana, Pava Butorca, Iva Stjepčevića, Antuna Maveru, Mihovila Abramića i Joza Petrovića, koji su u svojim djelima pisali o arheološkim spomenicima ili su vršili arheološka istraživanja na Crnogorskom primorju.

Na kraju pisac konstatuje da je tek po završetku drugog svjetskog rata Crnogorsko primorje uključeno u širi program radova naučno-istraživačkih institucija iz velikih arheoloških centara Jugoslavije.

Dr Cvito Fisković u svom radu *Stara korčulanska brodogradilišta* daje kratak istorijat nastanka i razvoja korčulanskih brodogradilišta na kojima su kroz vjekove građeni drveni brodovi i čamei izvanrednog kvaliteta i navigacionih osobina.

Na korčulanskim brodogradilištima građen je i veliki broj bokeljskih jedrenjaka i pisac daje o tome nekoliko primjera za koje postoji arhivska dokumentacija.

Članak je ilustrovan sa nekoliko starih crteža korčulanskih brodogradilišta iz raznih vremena.

Dr Đorđe Milović, pod naslovom *Venecijanska ustanova đusticijera u Herceg-Novome i nosioci ove funkcije u XVIII vijeku*, objašnjava funkciju ove institucije koja je imala zadatak da kontrolira snabdjevenost tržišta i da određuje cijene životnih namirnica i lojanskih svijeća. Đusticijere je imenovao mletački providur Herceg-Novoga iz redova viđenijih građana iz grada i okoline. Pisac, na osnovu dokumenata iz hercegnovskog arhiva daje podatke o radu đusticijera kroz XVIII vijek i o ličnostima koje su vršile ovu funkciju.

Josip Luetić donosi članak *Havarije bokeljskih brodova u spisima Pomorskog konzulata — Skupštine Dubrovačke Republike od 1629. do 1811. godine*. U uvodnom dijelu pisac daje kratak pregled razvoja dubrovačkog pomorstva, zatim detaljno izlaže funkciju ustanove Pomorski konzulat — Skupština (Consulatus maris — Assemblée) u kojoj se raspravljalo o pitanjima pomorsko-imovinskog karaktera u vezi pomorskih havarija. U arhivi ove ustanove sačuvale su se prijave i zapisnici u raspravama pomorskih havarija za period od 1629. do 1811. godine, među kojima ima i dokumenata koji se odnose na bokeljske brodove. U XVII vijeku se u ovim spisima spominju 17 bokeljskih jedrenjaka koji su doživjeli pomorske nezgode; u XVIII vijeku je bilo preko 20 ovakvih slučajeva; a od 1800 do

1811. godine također se pred dubrovačkim Pomorskim konzulatom — Skupštinom pojavilo 20 havarija bokeljskih brodova. Pisac daje detaljnije podatke o nekim većim havarijama navedenih bokeljskih brodova.

Novak R. Miljanić u radu *Ruski admirali iz Boke Kotorske* objavljuje mnoge, kod nas do sada nedovoljno poznate, podatke iz ruske starije i novije literature (V. Korasov, E. V. Tarle, G. Storm itd.) o admiralu Matiji Zmajeviću, Marku i Jovanu Vojnoviću i Petru Vučetiću, kao i o drugim pomorcima Bokeljima u službi ruske ratne mornarice. Kritički se osvrće na pisanje nekih ruskih historičara (posebno G. Storma) i dokazuje da u djelima tih autora ima dosta ne-tačnosti na štetu naših ljudi a naročito admirala Marka Vojnovića.

Maksim Zloković u svom radu *Brodogradilište »Bijela«* izlaže istorijat razvoja današnjeg brodograđilišta u Bijeloj, koje je nastalo od male radionice za opravke i gradnju manjih drvenih brodova, osnovane 1920. godine od strane braće Ilić i Đura Todcrovića iz Bijele. Pisac daje podatke o radu brodograđilišta, zaposlenim radnicima i finansijskom poslovanju u raznim godinama od osnivanja do danas.

Tomo Radulović i Vladimir Uljarević daju nastavak rada *Iz brodskih dnevnika bokeljskih jedrenjaka XIX vijeka*, čiji je prvi dio objavljen u Godišnjaku XIX prošle godine. Drugi dio ovog rada sadrži značajnije bilješke o radu barka »Obilić« i životu njegove posade na osnovu šest sačuvanih knjiga brodskog dnevnika ovog broda koje obuhvataju veći dio perioda vremena od porinuća broda u Malom Lošinju 9. VII 1870. pa do 13. V 1889. godine. Na kraju rada obrađena je prva knjiga brodskog dnevnika barka »Slavia« za vrijeme od 3. VI 1878. do 21. IV 1880. god. U Pomorskom muzeju čuva se još pet knjiga brodskog dnevnika ovog jedrenjaka i značajniji podaci iz tih knjiga biće objavljeni u sljedećoj XXI knjizi Godišnjaka.

Na kraju rada priložen je veći broj slika i fotografija značajnijih bilježaka iz brodskih dnevnika.

Dr Radojica F. Barbalčić daje rad pod naslovom: *O podrtini jednog riječkog jedrenjaka u kotorskoj luci*. — Za vrijeme prvog svjetskog rata austrijska ratna mornarica oštetila je i zarobila veliki crnogorski bark »Massalah Billali«, vlasništvo Ulcinjana. To je bivši riječki jedrenjak »Conte Géza Szápáry« koji su Ulcinjani bili prije rata kupili. Po zarobljavanju brod je bio dovučen u kotorsku luku, tu vezan uz obalu i ostavljen bez posade. Poslije rata brod je, napušten, potonuo uz samu obalu, a izvađen je u komadima tek 1935. godine. Pisac iznosi prepisku jugoslovenskih vlasti, koja je vođena o ovom brodu prije i poslije njegovog potonuća, pa sve do čišćenja kotorske luke od podrtine broda — 1935. godine.

Jovan S. Naklénović, u članku *Istorijat rada i razvoja Pomorske škole u Kotoru kroz proteklih dvanaest decenija*, piše o Pomorskoj školi u Kotoru, ranije Nautičkoj školi, osnovanoj 1850. godine, koja

je pomorstvu Boke dala i daje veliki broj pomorskih stručnjaka. Pisac detaljno izlaže razvoj ove škole od prvobitnog jednogodišnjeg tečaja do današnje Pomorske škole »Kapetan Marko Martinović«. Daje podatke o: nastavnim planovima i programima, nastavnom kadru, broju učenika u pojedinim školskim godinama po razredima, broju apsolviranih, itd. Ističe ulogu ove škole u obrazovanju stručnog kadra za crnogorsko pomorstvo poslije oslobođenja Bara i Ulcinja (1878-1880). Na kraju rada spominje imena đaka ove škole koji su dali svoje živote u drugom svjetskom ratu.

Ignjatije Zlokević piše o *Jednom zaboravljenom pomorskom balustristi* — kapetanu Božu Đaji (1850-1914) porijeklom iz Risna a rođenom u Dubrovniku. Plovio je na jedrenjacima i prošao sva pomorska zvanja od »malog« do zapovjednika broda. Kapetansku karijeru završio je kao zapovjednik srpskih riječnih brodova na Dunavu. Bio je vrlo piočan pomorski pisac. Napisao je i štampao radove iz pomorskog života: *Mali, Mladić, Timunijer*, prevod *Na ratnim brozovima* i rad na italijanskom *L'eco delle onde*; dok je ostavio neobjavljene — u rukopisu — radove: *Vođa palube, Kapetan i Starost*.

Dr Milenko Tešić daje rad *Denivelacija mora u ulcinjskom primorju*. Piše o postavljanju i radu mareografa u Ulcinju, koji je bilježio podatke o talasima plime i oseke nešto više od godine dana. Donosi tri tabelarna pregleda rezultata rada mareografa i na osnovu njih daje zaključke o amplitudama u nivou mora u ovom dijelu Jadrana.

Borislav Ivošević, u svom prilogu *Uz nacrt Zakona o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi*, izlaže istorijat razvoja pomorsko-pravnog zakonodavstva u Jugoslaviji. Posebno govori o radu na nacrtu Zakona o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi, koji se nalazi u završnoj fazi usvajanja u Skupštini, i ističe njegov krupan značaj za razvoj pomorske privrede Jugoslavije.

Anton Boirić nastavlja *Pregled bibliografije udžbenika i drugih stručnih djela, rasprava i članaka iz oblasti pomorstva* čiji je prvi dio objavljen u XIX knjizi Godišnjaka. Sada daje pregled radova iz *Brodostrojstva*.

Iza navedenih članaka i bibliografije dati su prikazi novih knjiga i to:

Pomorski zbornik, knj. 9 — izdanje Društva za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije, Rijeka 1971.

Boka, zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti, knj. 3 — izdanje Zavičajnog muzeja u Herceg-Novome, 1971.

Časopis Studia marina, sv. 4 i 5 — izdanje Zavoda za biologiju mora u Kotoru.

Godišnjak je zaključen s obavještenjima: *Rad Pomorskog muzeja u Kotoru u 1971. godini*; *Razmjena publikacija za Godišnjake Pomorskog muzeja*; i *Derivaoci Muzeja*.

Na kraju svakog članka i prikaza dat je kratak sadržaj na engleskom, izuzev članka Josipa Luetića koji je kratki sadržaj dao na njemačkom jeziku.

N-a

Zavičajni muzej u Herceg-Novome u 1971 godini

Zavičajni muzej u Herceg-Novome obrađuje kompleksnu muzejsku problematiku i obuhvata etnologiju, istoriju sa NOB i Narodnom Revolucijom, arheologiju, ikonografiju i lapidarijum. U sastavu Muzeja kao posebno odjeljenje djeluje Umjetnička galerija «Josip Bepo Benković» sa dvije memorijske sobe Benković-Lučev, zbirka na Kanli kuli i botanička bašta u parku Muzeja.

OPSTI POSLOVI

1. Kadrovi

U 1971. god. izvršena je nova sistematizacija radnih mjesta pošto je dotadašnji sekretar Muzeja Tomo Pedišić diplomirao na lingvističkoj grupi Filozofskog fakulteta. Njegova nova dužnost je pedagoška služba u Muzeju. Tomo Pedišić će vršiti i dio poslova koje je ranije vodio kao sekretar, dok su ostali poslovi raspoređeni na ostale članove kolektiva.

Kustos arheolog Ilija Pušić, direktor Muzeja dana 24. VI 1971 god. unapređen je u zvanje viši kustos. Izvršena je reizbornost direktora.

Na kraju 1971. god. Radnu zajednicu Zavičajnog muzeja sačinjavali su Ilija Pušić, arheolog, viši kustos, direktor Muzeja, Darko Đurišić, kustos, akademski slikar, Tomo Pedišić, prof. pedagog i Milenko Čeranić, kv. radnik.

2. Dohodak i raspodjela

Zavičajni muzej je i u ovoj godini stekao svoj dohodak po ugovoru sa Zajednicom za kulturu, iz sopstvenih prihoda i iz namjenskih sredstava za pojedine vanplanske akcije. Od 215.000 dinara dobijenih od Zajednice kulture u 1971. god. 60% otpada na lične rashode, 18% režijske troškove, dok je svega 22% utrošeno za ostale materijalne i funkcionalne rashode.

3. Samoupravljanje

Radna zajednica Zavičajnog muzeja je u toku 1971. god. održala 32 sastanka, a Savjet muzeja 4 sastanka. Na sastancima Radne zajednice raspravljalo se o tekućim poslovima, preraspodjeli dohodaka, kadrovskim problemima i disciplini. Savjet je rješavao o planovima rada, finansijskim planovima, o normativnim aktima i reizbornosti direktora.

Zbog malog broja članova Radne zajednice, a i radi nedostatka kompletnog stručnog kadra u Muzeju, za svę akcije u cilju stručnog unapređenja muzeja, Radna zajednica se obraća Muzejskom društvu i službama u oblasti kulture SO Herceg-Novi i društveno političkim organizacijama na svom terenu.

Početakom 1971. god. je u cilju šireg uticaja umjetničke javnosti u radu Galerije «Josip Bepo Benković» izabran i konstituisan Umjetnički savjet Galerije u kojemu su ušli dva predstavnika Sekcije ULUCG, jedan predstavnik ostalih likovnih umjetnika koji žive i rade u Herceg-Novome, jedan predstavnik Saveza boraca NOR-a i kustos Galerije. Umjetnički savjet Galerije je stručni i organizacioni savjetnik Zavičajnog muzeja u svim likovnim manifestacijama i priredbama koje organizuje Muzej.

4. Imovinsko pravni odnosi

Muzejska zgrada je u najamnim odnosima sa plodouživaocima. Nakon smrti jednog od plodouživaoca u aprilu 1971. god. po testamentu pok. Mirka Komnenovića, cjelokupno plodouživanje prenosi se na preostale plodouživaoce. Radi sporova između plodouživaoca, Zadužbinske uprave i Zavičajnog muzeja, čitavi predmet je predat u nadležnost Opštinskom sudu u Herceg-Novome. Do sudske presude najamnina se deponuje u kasi Zavičajnog muzeja.

Usljed ovakve situacije Zavičajni muzej ne može da koristi 3 prostorije u kojima je živjela jedna od plodouživaoca pok. Olga Komnenović.

Radi povećanog fonda slika i skulptura nabavljenih putem darivanja i otkupa, uzeta je pod najam jedna manja prostorija pored Galerije i u njoj formiran depo Galerije. Najamnina za ovu prostoriju plaća se vlasniku u godišnjem iznosu od 1.000 dinara.

5. Odnos sa ostalim muzejima i sličnim ustanovama

I u ovoj godini nastavljeni su zajednički poslovi sa Zemaljskim muzejem u Sarajevu oko izrade kartoteke grobova, pomoći u stručnoj identifikaciji i interpretaciji nalaza i pojava, zatim razmjena stručne i naučne literature. U 1971. god. u zajednici sa Pomorskim muzejem u Kotoru i ekipom SAN u Beogradu vršena su arheološka iskopavanja u Grlju. Sa Zavodom za zaštitu spomenika u ovoj godini uspo-

stavljeni su posebni odnosi prilikom restauracije i dislokacije fresaka u Savinskoj crkvi, tako da je kustos ek. slikar učestvovao u dvije kampanje na ovim radovima. Sa Arhivom i Naučnom bibliotekom i u ovoj godini saradnja se ogledala u uređivanju Zbornika Boka 3, kao i u svim tekućim poslovima koji su od zajedničkog interesa. Redovna saradnja teče i sa Republičkom galerijom u Cetinju i Centrom za kulturu SRCG i Umjetničkom galerijom u Titogradu.

6. Ostali opšti poslovi

Izvršena dezinfekcija i deratizacija jednog dijela namještaja kojega je napala crvotočina. Likvidirana deponija Centra za naučne skupove koja je bila formirana blizu muzejske zgrade.

U okviru kongresa «Nauka i društvo» koji se je u 1971. god. održao u Herceg-Novome Zavičajni muzej je priredio prijem za učesnike 22 strane zemlje na kojemu je nastupila grupa narodnih svirača. Istom prilikom je u parku Muzeja organizovana konferencija za štampu. Tokom trajanja Kongresa u parku Muzeja je organizovan festival naučnog i fantastičnog filma, a u Muzeju organizovana izložba idejnog plana rekonstrukcije Centra za naučne skupove i Zavičajnog muzeja.

Radna zajednica Zavičajnog muzeja je u toku 1971. god., pored svog redovnog posla, bila na usluzi svim organizatorima raznih priredbi, izložbi i drugih proslava povodom državnih praznika i jubileja, zatim stalno pomaganje i usluge naučnim radnicima, đecima i studentima i svim ostalim licima koji obrađuju neku od muzeoloških tema.

Direktor muzeja je u septembru 1971. god. učestvovao sa referatom na Kongresu muzeologa Jugoslavije.

ARHEOLOGIJA

U 1971. god. izvršeno je sondažno arheološko iskopavanje na lokalitetu Malo Rose. Tom prilikom su otkriveni arhitektonski ostaci jedne veće crkvene građevine iz kasne antike. Ovi radovi su jedan od dokazanih priloga sintezi o antičkom Resinlumu u današnjim Rosama. Radovi će se nastaviti. Istom akcijom, podpomognuti od ekipe podvodnih ronilaca iz Dubrovnika, rekonosciran je teren čitave luke Malo Rose. Tom prilikom je konstatovano da je Malo Rose bilo sidrište antičkih brodova. Kao indicioni materijal iz mora je izvađeno 17 metalnih i keramičkih predmeta među kojima 3 amfore rimske provenijencije.

Sabrana, identifikovana i fotografisana kompletna preromanska plastika sa teritorije Kotora. Ovim radom otpočeo je po prvi put rad na sistematizaciji razvoja dekorativne umjetnosti u Boki Kotorskoj. Rad je štampan u Zborniku Boka 3.

Izrađena kartoteka grobnih nalaza iz Glogovika (prema planovima akcije koju vodi Balkanološki institut Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine).

Izvršeno redovno godišnje čišćenje, konzerviranje i postava no-vootkrivenih arheoloških predmeta.

Kustos arheolog u oktobru 1971. god. učestvovao na arheološkim iskopavanjima u Grblju na preistorijskim tumulusima.

ETNOGRAFIJA

Nabavljeno putem otkupa 6 muzejskih predmeta (narodnog odijela i oružja).

Organizovano 11 nastupa u narodnoj nošnji povodom raznih priredbi, svečanosti i prijema.

Uspostavljena veza sa Etnografskim odjeljenjem Zemaljskog muzeja u Sarajevu i sačinjen plan o budućim zajedničkim radovima na području južne Hercegovine, kojim bi se obuhvatila sela Sutorina, Kruševice i Vrbanj.

IKONOGRAFIJA

Nabavljene dvije ikone u drvu: jedna Rafailovića otkupljena, a druga koptska crna bogorodica sa djetetom, nabavljena putem razmjene sa jednim numizmatičarom za jednu nekompletnu kolekciju od 40 rimskih bakarnih i srebrnih novčića.

Izvršena improvizovana postava ikona u zbirci preromanske plastike. Ni u 1971. god. nijesmo mogli dobiti saglasnost od crkvenih vlasti da ikone budu izložene u crkvi sv. Arhangela Mihaila.

ISTORIJA SA NOB I NARODNOM REVOLUCIJOM

Izvršena rekonstrukcija istorijske zbirke na način što su dokumenta iz političke hronologije Herceg-Novoga postavljena ispod staklenih pultova, a na novoizgrađenim drvenim panoima kroz gravire i crteže prikazan je urbanistički razvoj Herceg-Novoga od XVI vijeka do danas.

Na čitavom području Boke Kotorske u kampanji od 28 dana izvršen obilazak, popis i opis svih spomenika, spomen ploča i spomen obilježja. Sistematizovani materijal po naseljima objavljen je u Zborniku Boka 3.

U toku 1971. god. povodom jubilarnih proslava iz NOR-a članovi radne zajednice Muzeja u Odboru za proslavu učestvovali su sa

dokumentacijama iz zbirki i arhiva, kao i u organizovanju manifestacija koje su pratile proslave.

GALERIJA «JOSIP-BEPO BENKOVIĆ»

1. U toku 1971. god. u Galeriji je organizovano 10 izložbi i to:

U februaru je organizovan IV HercegNovoski zimski salon na kojemu je izlagalo 40 likovnih umjetnika iz Herceg-Novoga, SR Crne Gore i ostalih krajeva Jugoslavije.

Početak juna organizovana je izložba slikarke iz Titograda Nevenke Perović.

Polovinom juna izlagala je slikarka iz Beograda Olga Milunović.

U avgustu organizovana je izložba slikara iz Plevlja Hazba Vukanovića i jedna grupna izložba 5 mladih beogradskih slikara Slobodana Đuričkovića, Vlastimira Stankovića, Nenađa Čankića, Tatijane Jenat i Danke Đokić. U istom mjesecu izlagali su hercegNovoski slikari: Stevo Balabušić, Dušan Pješivac, Boris Vujić i Ilija Martinić.

U septembru je organizovana izložba beogradske slikarke Milene Šotre.

U oktobru je organizovana izložba grafike sa temom iz NOB, povodom Dana oslobođenja Herceg-Novoga, slikara Antona Lukatelića iz Beograda. Istu izložbu Galerija je organizovala u Kotoru i Zenici.

U novembru, povodom jubilarne proslave formiranja Orjenskog partizanskog bataljona organizovana je u zajednici sa osnovnim školama iz Herceg-Novoga izložba dječjih slika sa temom iz NOB.

U vremenu kada nije bilo grupnih i pojedinačnih izložbi u Galeriji, izlagane su slike i skulpture iz fundusa Galerije, tako da je Galerija za posjetioce bila otvorena preko čitave godine.

2. Fundus Galerije je popunjen sa 65 umjetničkih radova i to: Antun Lukatelić je poklonio Galeriji 57 svojih slika-grafika; otkupljene su slike ak. slikara Đorđa Pravićevića, slikara Hazba Vukanovića, Nevenke Perović, Milene Šotre, Mitka Bulaića, kao i jedan keramički reljef od Borisa Veriga. Kao poklon Galeriji dobili smo sliku ak. slikarke Zore Popović iz Herceg-Novoga i jednu grafiku slikarke Roksanke Kaluderović iz Luštica.

3. U Galeriji je izvršeno krećenje zidova i bojadisanje panoa.

IZDAVAČKA DJELATNOST

Zbornik za nauku, kulturu i umjetnost Boka 3 izišao je iz štampe u novembru. Zbornik ima 335 strana sa 17 stručnih i naučnih ra-

dova. U toku decembra rastureno je 287 komada i to uglavnom bibliotekama i saradnicima.

Povodom organizovanja izložbi u Galeriji štampano je 9 kataloga.

SPOMENICI KULTURE

Na Kanli kuli preko ljetne sezone organizovana je vodička služba i to putem ugovora sa «Elektro komercem» iz Beograda koji u kuli koristi podzemne prostorije za Disko klub.

I u 1971. god. ostao je problem prezentacije spomenika Forte Mare iz razloga što se sporazumom sa preduzećem za prikazivanje filmova ne može riješiti prezentacija ovog spomenika, pa je čitavi predmet predat nadležnim organima.

Izgrađena je sekcija hercegovačke opštine sa naznačenim spomenicima kulture i arheološkim lokalitetima i jedan primjerak predat Birou za urbanizam SO sa preporukom da svi eventualni radovi oko spomenika i na arheološkim lokalitetima moraju predhodno biti prijavljeni Zavodu za zaštitu spomenika kulture SRCG, odnosno Zavičajnom muzeju u Herceg-Novom.

PEDAGOŠKO PROSVJETNA SLUŽBA

Vodička služba u Muzeju i Galeriji vodi se redovno i to: Muzej sa odjeljenjima i zbirkama otvoren je svakog dana sem ponedjeljka od 8 do 11 sati ljeti, a od 9 do 12 zimi; poslije podne od 17 do 19 ljeti, a od 16 do 18 zimi. Galerija je za posjetioce bila otvorena tokom čitave 1971. god. svakog dana sem ponedjeljka i to od 9 do 12 i poslije podne od 16 do 18 sati. Vodička služba vrši se na 3 strana jezika.

Memorijalne sobe kao privatno vlasništvo mogle su se posjetiti u toku čitavog dana.

Pedagoška služba ekskurzijama i školama vršena je prema unaprijed planiranim metodskim jedinicama iz istorije Zavičaja.

Stručni radnici Muzeja pripremili su i održali seriju predavanja na seminaru prosvjetnih radnika na temu «Spomenici NOB u nastavi istorije».

U početku sezone, u aprilu Zavičajni muzej je organizovao seminar za turističke i ugostiteljske radnike sa temama iz poznavanja spomeničnog fonda i prirodnih rjetkosti u Herceg-Novome i okolini. Pored detaljnih priprema koje je Muzej izvršio u pogledu pronala-

ženja predavača i prostorija, akcija nije uspjela. Od 26 zainteresovanih ugostiteljskih i turističkih organizacija, na seminaru su se javila samo dva slušaoca, tako da se od ove akcije moralo odustati.

U toku 1971. god. odjeljenja i zbirke Zavičajnog muzeja posjetilo je bez đaka osnovnih škola i bez vojnika 4.500 lica, a Galeriju oko 6.000 takođe bez đaka i vojnika. U Galeriji broj posjetilaca nije realan, jer u ovu cifru nijesu ušli i oni posjetilci koji redovno prate sve izložbe u Galeriji.

Ilija PUSIĆ

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
Dr Slavko MIJUŠKOVIC	
<i>Hercegovački lazaret i zdravstveni kolegij</i> — — — —	5
<i>Le lazaret de Herceg-Novli et le collectif sanitaire</i> — —	15
Miloš I. MILOSEVIC	
<i>Boka Kotorska, Bar i Ulcinj u kiparskom ratu (1570-1573)</i>	17
<i>Boka Kotorska, Bar et Ulcinj dans la guerre de Chypre (1570-1573)</i> — — — — — — — — — —	32
Максим ЗЛОКОВИЋ	
<i>Херцег-Нови од пада Млетачке Републике до Бечког конгреса (1797-1815)</i> — — — — — — — —	33
<i>Herceg-Novli depuis la chute de la République Vénétienne jusqu'au Congrès de Vienne (1797-1815)</i> — — — —	58
Илија PUŠIĆ	
<i>Slovenska nekropola u Kamenom</i> — — — — — —	61
<i>La nécropole slovène à Kameno</i> — — — — — —	68
Др Ђорђе МИЛОВИЋ	
<i>Становништво Топле у другој половини XVIII вијека</i>	69
<i>La population de Topla dans la seconde moitié du XVIIIe siècle</i> — — — — — — — — — —	91
Velimir RADOVIĆ	
<i>Nikola Đurković — znameniti Bokelj (Biografsko-istorijski ogled)</i> — — — — — —	93
<i>Nikola Đurković — révolutionnaire renommé (Essai biographique et historique)</i> — — — — — —	116
Dr Jovan B. BOJOVIC	
<i>Suđenje Adolfa Mucka 1923. godine</i> — — — — —	117
<i>Le jugement d'Adolf Muck en 1923</i> — — — — —	135
Душан Ј. МАРТИНОВИЋ	
<i>Споменици и спомен-обилежја из НОБ на територији општине Будва</i> — — — — — — — — — —	137
<i>Monuments et marques commémoratives de la lutte de libération nationale sur la territoire de la commune de Budva</i>	151

Ђуро СУБОТИЋ

- Jedna epizoda iz života jugoslovenske revolucionarne омладине пред први свјетски рат* — — — — — 153
Une épiode de la vie de la jeunesse révolutionnaire yougoslave avant la première guerre mondiale — — — — — 158

Др Vaso ТОМАНОВИЋ

- O romanskim elementima u bokeljskim govorima i njihovom odnosu prema domaćim* — — — — — 159
Elements romans dans le langage de Boka Kotorska et leur rapport avec ceux pays — — — — — 172

Марија ЦРНИЋ

- Ишчезава још једно занимање — млинарство* — — — — — 173
Disparition d'un autre métier encore — meunerie — — — — — 188

Новак Р. МИЉАНИЋ

- Пјесници браћа Тројановић из Роса* — — — — — 189
Les frères Trojanović poètes de Rose — — — — — 201

Јован С. НАКИТЕНОВИЋ

- Неколико детаља о оснивању и раду поморске закладне школе у Херцег-Новоме* — — — — — 203
Quelques détails sur la fondation et le travail de l'école navale — léguée — a Herceg-Novi — — — — — 211

Петар SAGER

- Komentar i dopuna opisu Herceg-Novoga i Boke po Evliji Čelebiji 1664. godine* — — — — — 213
Le commentaire et les compléments de la description de Herceg-Novi et Boka d'Evlija Čelebija 1664 — — — — — 225

PRIKAZI, OSVRTI, MISLJENJA

N-a

- Godišnjak XX Pomorskog muzeja u Kotoru — za 1972. god.* 227

Илија ПУШИЋ

- Zavičajni muzej u Herceg-Novome u 1971. godini* — — 233